Coperta de MIRCEA BACIU
GEORGE ZBÂRCEA
Cafeneaua cu poeţi şi amintiri
EDITURA DACIA CLUJ-NAPOCA 1989
…toate zilele neîncrestate pe răboj sunt zile care nici n-au fost”.
Delacroix
ISBN 973 – 35 – 0016 – X
!

Primul care m-a încurajat să-mi încredinţez tiparului impresiile despre oamenii întâlniţi şi episoadele de viaţa trăite a fost Ion Vinea.

Am lucrat alături de el în redacţia unui ziar bucureştean, aproape cot la cot la o masă. Ne înţelegeam bine, trăiam aceleaşi experienţe, respiram deopotrivă aerul unei lumi pe cale de-a apune, cu gândul la vremea ce avea să vină, împreună străbătuserăm, cu speranţa care le îngăduie captivilor să se furişeze la fereastra temniţei lor ca să arunce o privire printre gratii, una dintre cele mai tuis-te perioade din istoria noastră contemporană.

Ziarul, de fapt ziarele – deoarece apăreau trei, ba cu revista de duminică patru chiar – erau proprietatea unui om violent, autoritar, înzestrat cu o inteligenţă scăpărătoare. El părea să citească în sufletul tuturor şi să vadă dincolo de culisele întâmplărilor mina regizorului care mişcă păpuşile, intuind desfăşurarea ulterioară a evenimentelor. Avea ochi măslinii, foarte rotunzi şi nu tocmai simetrici. Ei exprimau un veşnic neastâmpăr, îndoiala în toţi şi în toate. Era atâta energie într-însul încât, în timp ce scria, stătea de vorbă cu redactorii, primea rapoartele secretarului de redacţie sau îi trăgea de limbă pe demnitarii ce-l vizitau în scopul de a-i câştiga bunăvoinţa. Ziarul lui era o lume puternică, de care toţi se temeau. Câteodată, mugetele directorului se auzeau până jos, în strada înclinată, unde apariţia ultimei ediţii era aşteptată de o mulţime de autocamioane şi biciclete.

Vuiau rotativele, vuia ascensorul, vuiau tramvaiele pe

bulevardul vecin, dar patronul îşi scria netulburat articolul pe mai multe coloane, primea zeci de ştiri, dădea telefoane, îşi asculta informatorii din toate sectoarele vieţii publice, dicta dispoziţii stenografului său, un fost ziarisi, care renunţase la gloria semnăturii zilnice spre a-şi putea sluji patronul.

Etajele se ridicau unele peste altele, adăpostind neastâmpnrul şi curiozitatea unei profesiuni care dacă nu cere întotdeauna o pregătire specială, presupune fără doar şi poate însuşiri deosebite. La etajul cel mai de sus se afla o staţie modernă de radioascultare, instalată de un inginer rus emigrat după revoluţia din 1917. El cunoştea pe din afară semnalele tuturor agenţiilor de presă de pe glob, publicând din ştirile furnizate de ele buletine detaliate pentru patron, pe care Ministerul de externe şi Statul Major le consultau şi ele zilnic.

Jos, la liftul mai rapid decât celelalte lifturi din oraş, păzea un oltean cu chipul smead, între două vârste. Deşi purta chipiu şi livrea cu fireturi, el se visa încă sub sălciile din luncile Doljului. După ce redactorii plecau şi nu mai rămânea decât schimbul de noapte, alcătuit din doi sau trei reporteri şi corectori supravegheaţi de un secretar mai în vârstă, îşi scotea din livrea fluierul ciobănesc şi-i zicea din el doine. Ele vrăjeau între zidurile ele beton farmecul zăvoaielor cu argint de lună şi cânt de filomelă.

La data când Ion Vinea mă îndemna să-mi scriu aducerile aminte nu bănuiam să fi cunoscut destui oameni interesanţi, nici să fi luat parte cu destulă atenţie la evenimente, încât să pot umple cu evocarea celor trăite o carte întreagă. Nici azi nu sunt pe deplin convins că toate câte am văzut şi auzit ajung spre a conferi unei scrieri memorialistice interesul pe care ea îl presupune.

Dacă mă încumet, totuşi, să-mi aştern pe hârtie câteva amintiri, în dezordinea în care ele apar din retorta memoriei, o fac din cauză că de la o anumită vârstă trecutul începe să solicite condeiul. El ispiteşte la evocarea celor trăite şi a oamenilor de care te-ai apropiat de-a lungul anilor, redându-le gesturile, privirea, cuvintele

păstrate în însemnările răzleţe şi de memoria înşelătoare.

N-am uitat cele spuse de Ion Vinea:

— După un număr de ani, drumul care duce înapoi la ceea ce a fost e presărat cu nisip de aur.

Înseamnă asta că trecutul trebuie înfrumuseţat cu orice preţ? Sau doar că evocările predispun la retrăirea într-un diapazon liric a trecutului?

Nu ştiu la ce s-a gândit Ion Vinea când l-am întâlnit, după război, pe Calea Victoriei, într-un târziu de toamnă.

La amiază fusese o arşiţă de cuptor. Peste oraş se boltise cerul nepătat de scama vreunui nor a verii Arhanghelilor; spre ceasurile târzii, el se făcuse transparent ca sticla.

Înviorați de adierile ce băteau de către Dunăre, pornisem la braţ prin capitala care îşi primenea de zor chipul. Dacă un Rip van Winkle al zilelor noastre se deştepta după câţiva ani din somnul său de vrajă, nu s-ar mai fi putut descurca prin Bucureştiul renăscut: se deschidea după fiecare colţ o nouă perspectivă, răsăreau peste tot aspecte inedite ale vechii cetăţi a lui Bucur, se dărâma, de zidea, se schimba pretutindeni câte ceva.

Clădirea, care găzduise până deunăzi Café de la Paix – *dă Pă*, cum îi spuneau mucaliţii –, îşi păstrase însă vechea înfăţişare. Totul era aidoma ca odinioară, pereţii la fel de mohorâţi, intrarea deopotrivă de îngustă, aceleaşi vitrine mari priveau spre Pasajul Comedia. Cu toate că dobândise o nouă denumire şi nici cafenea nu mai era ca pe vremuri, clădirea rămăsese aşa cum o apucasem înainte de război.

Îmbietoare, geamurile cafenelei transformate în bufet-expres ne-au ademenit la un scurt popas. Ion Vinea, care purta o beretă-bască de culoarea alunelor, a propus să ne descoperim.

— LTmblăm printre crucile unui cimitir nevăzut – făcu el. Un cimitir, care acoperă o parcelă întreagă din literatura, din arta şi presa noastră de acum un deceniu-două.

Cuvintele lui treziră umbre în jur: acolo era masa la

care poposeau G.D. Mugur, Vasile Voiculescu şi Vladimir Streinu. Dincolo venea din când în când Al. O. Teodoreanu, cu gaşca lui veşnic veselă. Alături se instalase de două sau de trei ori, în drum către Teatrul Naţional, Liviu Rebreanu, cu un maldăr de ziare şi reviste sub braţ. Colţul din stânga, de lângă vitrină, era al lui George Calboreanu care, între repetiţii – Café de la Paix fiindu-i mai la îndemână dreât vechea Capsa –, se abătea de dragul unei marghilomane şi-al unei şuete cu Victor Ion Popa sau cu N. Ki-riţescu. La o masă apropiată perora Mircea Damián, cu suita sa de tineri ziarişti; sub fereastra din fund se instala dimineaţa, înainte ca fumul de tutun să îngroaşe aerul, actorul G. Ciprian, însoţit de Lucrezia Karnabat, o ziaristă planturoasă şi demnă ca o militantă a Armatei Salvării, cu un surâs pătimaş pe faţă. Cred că o dată l-am văzut la masa lui şi pe Eugen Lovinescu, care nu-şi părăsea decât rar şi cu scopuri precise „bârlogul: din apropierea Cişmigiului, tapisat cu şiruri nesfârşite de cărţi; le dădea întâlnire acolo – după ce Capsa pierduse monopolul asupra faunei artistice şi literare a capitalei – lui Zambaccian şi artistului liric Nicolae Secăreanu.

Mesele de la mijloc, unde buna dispoziţie căpăta aripi, erau ale tinerilor pe atunci Petru Manoliu, Dan Botta, N. Carandino, Eugen Drăguţescu, Alexandru Istrati, Ionescu Silvan, Neagu Rădulescu, Pericle Martinescu, Anişoara Odeanu, Coca Farago, Sidonia Drăguşanu, Dragoş Vrân-ceanu, Gaby Michailescu, Virgil Carianopol, Ion Velicu, Ovidiu Constantinescu, Ion Th. Ilea, Ernest Verzea.

Ion Vinea m-a îndemnat să scriu tot ce ţin minte despre cei ce se abăteau pe la cafeneaua „cu poeţi”, cum i se spunea prin redacţii, fără să-i uit nici pe cei ce nu veneau defel acolo. Baba Moartea dă târcoale peste tot, spunea, încât nu ştim când va bate şi la uşa noastră cu degetele ei de fum.

— …iar martorul nu mai poate fi audiat, fiindcă nu există comisii rogatorii pentru „dincolo”. De asta, depoziţiile se fac aici şi se fac cât mai este timp.

Se poate ca Ion Vinea să fi fost bântuit în după-amiaza aceea de toamna de gânduri sumbre, deoarece presimţea răul care avea să-l doboare nu peste mult. Nu l-a presimţit însă destul de intens ca să poată face el însuşi, cât mai era timp, depoziţiile la care mă îmboldea cu atâta râvnă.

Café de la Paix a avut, chiar de la deschiderea ei în ajunul ultimului război, două categorii de clienţi: una, în faţa căreia patronul, Gogu Atanasache, făcea adânci temenele profesionale, odată ce aducea venituri cafenelei? alta, cu care dădea familiar mâna, deoarece nu se alegea cu mare lucru de pe urma ei. După o statistică întocmită de un mucalit, la mesele celor din a doua categorie se consuma, într-o bucuroasă uitare de sine, o singură cafea la cincisprezece sau douăzeci pahare de apă.

Aveau de ce să facă haz unii citind butada franţuzeasca: *Tous les méchants sont des bouveurs d'eau*, *c'est bien prouvé par le Déluge*. Butada suna şi mai bine în traducerea noastră liberă: Toţi pârliţii sunt băutori de apă, lucru bine ştiut încă de la taica Noe.

Ca să pătrunzi în a doua categorie trebuia să faci parte din ceea ce se numea pe atunci *breaslă*. Să fii, aşadar, actor, poet, pictor, cântăreţ sau „cel puţin" gazetar.

Am fost promovat în rândurile breslei de *Gazeta ilustrată*, o revistă lunară din Cluj, azi uitată cu desăvârşire. Răsfoirea cu oarecare atenţie a colecţiei ei poate convinge însă pe oricine că proprietarul şi multe din articole din cele ce i-au umplut paginile ar fi meritat o soartă mai bună. Au publicat acolo versuri Aron Cotruş, Ion Pillat, Radu Brateş şi C.S. Anderco, un tânăr poet cu sensibilităţi de giuvaiergiu, pe lângă necunoscuţi versificatori declamaţi la festivalurile pompierilor – germanistul Ion Gher-ghel a făcut în câteva numere un bun şi, deocamdată, singurul istoric al Operei Române din Cluj; studii şi comunicări apreciate a scris Ştefan Bezdechi, profesorul de elină al Universităţii – s-au mai tipărit în paginile ei cercetări de etnografie, folclor şi istorie, toate însoţite de clişee frumoase.

Colaboratorii s-au ivit cu duiumul în clipa când Petre Borteş, fondatorul şi proprietarul revistei, a dat sfoară în oraş că plăteşte fiecare articol, poezie, recenzie sau simplă notă, oricine să fie autorul.

Era pe atunci ceva cu totul nou să primeşti bani pentru o colaborare literară, care se onora cel mult cu tipărirea în revistă, dar să-i mai primeşti chiar la predarea manuscrisului!

Ştirea i-a adus lui Borteş, în scurt timp, o mică faimă locală. *Gazeta ilustrată* era trasă pe hârtie velină, avea o mulţime de poze şi se culegea de mână, cu litere frumoase şi variate. Directorul ei o distribuia personal chioşcurilor şi librăriilor, bătând zile în şir străzile cu servieta doldora de exemplarele proaspăt ieşite de sub tipar. Saluta cu deferentă provincială în dreapta şi în stânga, făgăduia bani şi solicita colaborări de la cei pe care îi întâlnea. De-asta apoi problemele de gospodărie edilitară au făcut casă bună în paginile revistei cu portretele lui Ovidiu şi Horaţiu, sau cu schiţe monografice de sociologie, iar cronicile plastice, dramatice, muzicale şi literare alternau cu versuri albe şi cu bilanţuri bancare sau altfel de publicitate.

Petre Borteş nu avea nici redacţie şi nici redactori. Îşi primea colaboratorii într-o boxă cu geamuri de la intrarea în tipografia clujeană al cărei salariat era. Aere de patron însă nu ştiu să-şi fi luat vreodată.

Nici chiar când strecura două degete în buzunarul vestei, de unde scotea onorariul.

— Poftim poluţu – zicea el, cu un surâs de scuză că nu poate să dea mai mult, dar şi cu speranţa nemărturisită că „poluţu” ar putea să depăşească aşteptările multora dintre candidaţii la efemera glorie publicistică.

— Ooo! – făceam noi dezamăgiţi.

Faţa lui Petre Borteş se aprindea de bucurie căci, în –(nsil. II la nuanţe, nu desluşea tonalitatea reală a reacţiri noastre.

— Aşa că-i mărinimos Borteş? – ne întreba, alintându-Se singur. Aşa că-i bun poluţu?

Adevărul este că poluţul era cât se poate de bun.

Seni, în i, bineînţeles, mai degrabă a bacşiş decât a onorar Literar (dar era cel puţin o recompensă palpabilă pentru munca noastră de o noapte sau mai multe. Ospătarii cafenelei New York din Piaţa Unirii serveau în schimbul unui pol o cutie cu zece ţigări, două ouă la pahar şi-un şvarţ pe deasupia, pe care îl puteai sorbi pe îndelete ceasuri la rând.

Primul din aceste şvarţuri în pahar de cristal şi cafe-liiM.i de argint, comandat din cel dintâi onorar primit de la Petre Borteş pentru un interviu cu Victor Papilian, l-am sorbit la masa scriitorilor, ziariştilor şi artiştilor clujeni. Cei ce se instalau în jurul ei se schimbau mereu, câţiva ni – puteau fi găsiţi acolo aproape zilnic, la prima oră de dimineaţă sau la orele mici ale după-amiezii: profesorul Emil Racoviţă, creatorul renumit în lumea întreagă al speologiei; părintele Septimiu Popa care, sub pseudonimul AIU-iin. i Ishati, scria foiletoane cu duh într-un ziar local, profesorul Ion Chinezu, ocupat cu redactarea revistei (llnd *românesc*, veşnic în căutarea de colaboratori pentru numerele viitoare» Ion Clopoţel, directorul revistei socialiste Societatea de *mâine* –, actorul şi dramaturgul Zaharia li. lisau, CU lavalieră de boem şi plete léonine albite; profesorul universitar Yves Augier, tălmăcitorul lui Creangă şi Sadoveanu în franceză; Peter Grimm, titularul catedrei de engleză la Universitate, îndrăgostit de simboliştii români, pe care îi traducea cu noroc schimbător, publicându-i în mici broşuri tipărite pe cheltuială proprie – Al. Ştefanovici-Svensk, profesor la Academia Comercială, autor de pamflete pe tema eugeniei publice, unul din precursorii mondiali ai luptei împotriva poluării; pictorul Atanasie Demian – popularul Tassy –, preţuit de gândirişti şi negândirişti deopotrivă; istoricul literar Ion Breazu, admirator al lui Lucian Blaga, profesorul universitar Sextil Puşcariu, oaspe mai rar dar prestigios al clanului literaţilor din localitate; Olimpiu Boitoş, secretarul de redacţie al revistei lui Ion Chinezu – dirijorul Jean Bobescu, compozitorul Augustin Bena, ziaristul Sever Stoica, poetul Emil Giurgiuca, profesorul

Octavian Şireagu.

Vizitele lui Ion Agârbiceanu erau mai sporadice, ca şi acelea ale poetului Teodor Murăşanu, de la Turda, sau ale lui Emanoil Bucuţa, care venea lunar de la Bucureşti în calitatea sa oficială deţinută la Casa Şcolilor.

Se abătea pe la „masa artiştilor" şi poetul Emil Isac, căutând stăruitor nod în papură altora, spre a-şi putea exersa înclinaţiile polemice refulate, sau prozatorul Victor Papilian, împărtăşind celor din jur impresiile sale despre o nouă carte citită, un nou proiect literar propriu, titlul unei noi piese propuse în repertoriul viitoarei stagiuni a Teatrului Naţional.

Ni se păreau din cale-afară de amuzante scurtele dueluri verbale iscate între Victor Papilian şi Emil Isac pe tema ziariştilor – primul îi apăra cu aprindere, susţinându-i printr-o argumentare ce se precipita asupra celor din jur ca o grindină; al doilea îi acuza pe mulţi dintre ei de nepricepere, ba chiar de venalitate, pretinzând că „pentru ei face laptele caimac pe cuptor".

S-a întâmplat nu o dată ca discuţiile de la cafenea, la care fusesem admis deocamdată ca simplu „chibiţ", să se prelungească până noaptea târziu. Când ieşeam, măreţia verticală a catedralei, statuia ecvestră a lui Matia Corvinul, brazii din jur, faţa clădirilor din piaţă păreau în bătaia lunii un decor de teatru decolorat. împrejur, semeţindu-se prin noapte, muncelele şi colinele oraşului dădeau fundalul – când în caftane de zăpadă, când sclivisite de degetele de zână ale primăverii, când ivite, parcă de foarte departe, prin negurile ici-colo sfâşiate ale toamnei.

Interviul cu Victor Papilian, pentru care luasem primul meu onorar de publicist, a avut o soartă ciudată. *Ha-bent suci fata*... A trebuit să aştepte luni de zile până să vadă lumina tiparului, şi nu în revista căreia îi fusese destinat, ci în ziarul *Rampa* din Bucureşti.

Bănuiesc că între Teatrul Naţional, al cărui director devenise în 1936 Victor Papilian, şi proprietarul revistei ale cărei cheltuieli de tipografie se acopereau din contribuţia publicitară a câtorva bănci, fabrici şi instituţii

de cultură, se iscase o neînţelegere de natură bănească. S-ar putea ca Petre Borteş să fi ezitat şi fiindcă socotea prea aspră critica pe care prozatoru *i* onTUhrFe-Sâţăgul şi intelectualul bătăios o fă «te-a k & ilbrivitrggg în fa-r-e

A1 B A –} u *t*. A.

se zbăteai! numeroşi poeţi şi scriitori în al patrulea deceniu.

Nu era uşor să înhami pe un om viu şi veşnic în mişcare, ca Victor Papilian, la corvoada unui interviu. Era şi mai greu să transcrii avalanşa de idei, însoţită de un roi de comparaţii, epitete, atribute şi divagaţii, cu care îşi copleşea interlocutorul.

Interviul nostru a durat astfel mai bine de o lună; îl prindeam pe câteva minute când la cafenea, când după o repetiţie sau între două consfătuiri cu actorii la teatru, când pe stradă, în drum spre clinică, unde preda anatomia cu o pasiune pe care izbutea s-o transmită spontan studenţilor săi. Aprins, neliniştit, cu vorba şi pasul precipitate, abia te puteai ţine după el. Când îl întrerupeai sau îi puneai vreo întrebare, te asculta absent, cu o flacără în ochi care te intimida şi îţi lăsa impresia că nu te-a auzit, ba că nici nu te cunoaşte.

Cu toate acestea nu-i scăpa nimic, deoarece urmărea mai multe idei deodată. Obişnuia însă să-l amuţească pe cel cu care stătea de vorbă, ca să-l poată domina, aşa cum face chirurgul care îşi imobilizează subiectele spre a le transforma în piese docile sub scalpel. Era un spirit cu orizonturi puţin obişnuite – romanele lui *în credinţa celor şapte sfeşnice* şi *Fără limită*, schiţele şi nuvelele publicate prin revistele vremii, o asociaţie a scriitorilor români din provincie, cu sediul la Cluj, pe care o înfiinţase din nimic, îl promovaseră – printr-o selecţie firească – în fruntea mişcării literare locale alături de Ion Chinezii, animator şi dânsul, deşi de o cu totul altă factură.

Victor Papilian voia să facă tot ce era cu putinţă, împins de aspiraţii mai mari decât puterile proprii, pentru noi, pentru alţii, pentru toţi.

Despre preocupările şi convingerile sale îmi vorbea

în Ilacirându-se mereu, repetând de mai multe ori ultimele cuvinte din frază, chemându-mă pe nume martor în sprijinul adevărului celor ce spunea şi de care părea el însuşi îndoiască. Uneori ţâşnea dintr-însul ironia, şi atunci se mai destindea. Dar clipele de destindere erau rare, deoarece Victor Papilian nu ţinea să se destindă: starea sa naturala era o extraordinară tensiune a intelectului. Voia şi cuprindă totul şi, cum avea prea puţin răgaz pentru viaţă sau nu avea deloc, îşi sublima în ficţiuni artistice visele, proiectele, aspiraţiile nerealizate.

A losi prezent cu toţi nervii la convorbirile noastre. Convorbiri? Mai degrabă un monolog fără sfârşit, întrerupt doar când şi când de vreo întrebare pe care i-o puneam. Pândea lucid clipa când o sfârşeam, ca să răspundă pe loc, fără o clipă de şovăială, deoarece datorită rapidităţii gândirii răspunsul era gata înainte chiar ca eu să-mi fi putut încheia fraza. Era nemulţumit de faptul că mulţi scriitori din capitală nu cunoşteau pe vremea aceea provincia şi nu ştiau nimic despre nordul ţării care, după spusele sale, „freamătă de o viaţă ardentă, ca o primăvară ce încolţeşte în măruntaiele pământului”. Se mândrea cu revistele transilvane, de o frumoasă ţinută şi de o pronunţată spiritualitate, ca *Pagini literare* de la Turda, *Gând românesc*, *Societatea de mâine* şi *Transilvania* de la Cluj, *Lanuri* de la Mediaş, *Braşovul literar* şi *Ţara Bârsei* de la Braşov, *Sibiul literar*, *Familia*, *Cele trei Crişuri* şi *Aurora* de la Oradea, *Icoane maramureşene* de la Satu Mare. Scriitorii bucureşteni nu-şi dădeau osteneala să le cunoască de aproape, iar cei din provincie păcătuian, la rândul lor, prin neîncredere faţă de elementele locale.

Victor Papilian era un actor desăvârşit. E cu neputinţă să nu fi nutrit în tinereţe ambiţia secretă de a juca teatru, îşi însoţea spusele cu gesturi şi cu o mimică de o rară mobilitate. De câte ori nu-i era pe plac ceva, îşi subţia glasul până să se încet. În clipa următoare îi venea însă în minte o anecdotă legată de cele spuse, la care atmosfera se însenina brusc.

Şi-a adus aminte şi de asţă-dată de una:

„Mihail Sadoveanu se înapoia cu trenul de la o vânătoare. În compartiment se afla un necunoscut, care intră în vorbă cu scriitorul.

— Cum? – se minună el aflând cu cine are a face. Domnia voastră sunteţi chiar marele Sadoveanu?

Apoi, pe un ton confidenţial:

— Şi, vă rog, ce părere aveţi despre unul Topârceanu, care scrie şi el versuri. E ceva de capul lui?

— Topârceanu este un foarte bun scriitor şi unul din poeţii noştri de seamă – răspunse Sadoveanu.

— Ciudat, domnule – comentă necunoscutul, dând din cap a nedumerire –, ciudat, fiindcă Topârceanu este de fel chiar din târgul meu”.

Anecdota a mai fost relatată; o reiau doar pentru că, după părerea lui Victor Papilian, ea caracteriza neîncrederea provincialilor în talentul celor ce se ridică sau încearcă să se ridice din rândurile lor. Cu ani în urmă, când el dăduse la iveală prima piesă de teatru, în cercurile literare şi universitare clujene se dezlănţuise un vacarm care, la început, l-a cam speriat. A avut parte de invective şi de critici defăimătoare, era întrebat stăruitor de ce nu rămâne cuminte la catedra lui, de ce se „vârâ” unde n-a fost de nimeni chemat. Toate acestea doar ca nu cumva să se mai afirme vreunul din rândurile lor.

Debitul verbal şi accentul lui Victor Papilian trădau pe omul copilărit în capitală. Era uimitor cum se socotea cu toate acestea legat de problemele şi aspectele culturii ardelene. Nu m-a lăsat să isprăvesc întrebarea ce i-o pusesem. Lămurirea a urmat instantaneu, cu mlădieri dialectale în expresie:

— Mă socot scriitor clujean şi mă interesează problemele locale în gradul cel mai înalt. Romanul meu *în credinţa celor şapte sfeşnice* ilustrează acest crez al meu. Ce caracterizează nordul ţării? Rebreanu a pus chestiunea pământului. Dar nu e numai pământul, ci mai e şi extraordinara spiritualitate ce se manifestă într-o chinuitoare căutare de adevăr, dorinţa de schimbare a structurii sociale. Am publicat o serie de „nuvele

ardelene”, în *Revista Fundaţiilor Regale*, în *Gândirea* şi în alte câteva reviste din capitală şi provincie, preocupat de frământările din partea aceasta a ţării. Există, cu toate acestea, un cuvânt ce mi se pare oribil: acela de *regionalism*. Contest orice-el de izolare regională, dar susţin pe toţi cei ce afirmă ca provincia trebuie stimulată, promovată, afirmată la maximum, lăsată să-şi dezvolte posibilităţile latente şi să-şi manifeste specificul. De aici a pornit şi ideea înfiinţării unei asociaţii a scriitorilor din Cluj şi din alte oraşe ale provinciei. Nu mă îndoiesc defel că, într-o viitoare istorie a literaturii române, activitatea pe care am desfăşurat-o şi o vom desfăşura de acum înainte va fi pusă în lumina ce i se cuvine.

Verva stârnită a lui Victor Papilian anevoie putea fi potolită; ar fi continuat să împrăştie scântei dacă n-ar fi fost întrerupt brusc de salutul ceremonios al portarului (Unicilor. Slujbaşul cu chipiu şi în livrea îi aducea aminte scriitorului că este aşteptat la cursuri, în calitatea sa de titular al catedrei de anatomie descriptivă.

Am notat, câteva zile mai târziu – de astă dată la cafenea, căci se arătau semne de ploaie în văzduh – tot ce Victor Papilian avea de spus despre asociaţia de scriitori pe care o crease. Reluă convorbirea acolo unde fusese curmată, cu o precizie uluitoare, la fel de torenţial ca şi înainte:

— După şezătorile şi conferinţele organizate la Turda, Sibiu, Braşov, Târgu-Mureş, Arad, Oradea, ne preocupă înfiinţarea unei reviste şi a unei edituri locale, cu posibilităţi reale de difuzare în toată ţara a cărţilor publicate de noi. Oare câţi dintre scriitorii noştri tineri au norocul de a se vedea tipăriţi, azi, de o editură bucureşteană? A murit un poet foarte talentat, George Boldea, a cărui operă nu găseşte editor. Asociaţia noastră are intenţia să publice, în condiţii tipografice superioare, o plachetă comemorativă din versurile lui. Ne-ar trebui, firește, sprijinul oficial pe care nu-l avem încă. Ne-ar trebui de asemenea bani, banii pe care nu ni-i dă nimeni, înţelegerea ce nu ni se arată de nicăieri, or fără ele nu

există literatură, artă, cultură.

Abia după alte două săptămâni am avut prilejul de a-l reîntâlni, pentru a putea termina interviul. Era o dimineaţă de sfârşit de octombrie, bruma strălucea pe acoperişul caselor. Străzile miroseau acru de fumul focurilor aprinse prin grădinile desfrunzite. Lemnele aruncate din camioane pe trotuare deşteptau ecouri familiare între ziduri. De după colţul pieţii Ştefan cel Mare, cele două turnuleţe ale teatrului s-au ivit, în razele soarelui matinal, ca nişte înalte paraclisuri cu fulgerări de aur.

Nu mi-a fost greu să aflu gândurile lui Victor Papilian despre arta dramatică românească la Cluj, odată ce se găsea Veşnic într-o dispoziţie de mare volubilitate. Pe Lucian Blaga îl socotea cel mai de seamă autor de teatru – nu doar pe plan local –, situând ca valoare artistică *Daria*, *Cruciada copiilor*, *Meşterul Manole* şi *Tulbura-rea apelor* pe aceeaşi treaptă cu *Vlaicu Vodă* şi *Scrisoarea pierdută*. Dorea să inaugureze una din viitoarele stagiuni cu *Tulburarea apelor*, despre care spunea că este o dramă specifică mentalităţii oamenilor din ţinuturile de miazănoapte ale ţării. După Lucian Blaga se cita pe sine ca al doilea autor de teatru reprezentativ pentru creaţia locală, Fără a-l uita pe Zaharia Bârsan, pentru care nuli ci o preţuire deosebită. A pomenit, în încheiere, de Iosif Vanciu şi Leonard Divanus, actori şi autori dramatici uitaţi azi cu desăvârşire. Era de părere că literatura dramatică originală nu poate să înflorească în voie din cauza lipsei de libertate a conştiinţelor creatoare:

— Frontierele libertăţii scriitoriceşti sunt foarte nesigure şi mereu încălcate. Trebuie să li se asigure creatorilor condiţiile de viaţă de care nu se pot dispensa, spre a-şi împlini vocaţia conform cu propriile lor convingeri, nu să li se pretindă mutilarea conştiinţei morale în numele intereselor de moment ale unora. În genere, evenimentele şi structura societăţii noastre actuale nu sunt în niciun fel prielnice artei şi creatorilor. Nu văd nicăieri pentru ei un luminiş, în care oamenii să poată comunica nestingheriţi între ei, bucurându-se că

trăiesc, privind puţin şi la lucrurile acelea fără finalitate imediată, care dau vieţii un conţinut peren şi o fac demnă de a fi trăită.

Doream să-l mai întreb ceva, dar Victor Papilian s-a făcut nevăzut în clădirea Teatrului Naţional, strecurându-se cu o vioiciune de tipar printre actorii strânşi la intrare, cu intenţia de a-i aţine calea cu solicitările lor.

I-am cerut scuze, după aproape un an, pentru întârzierea apariţiei interviului, rugându-l să-şi revadă textul. A făcut-o în câteva minute, schimbând un adjectiv şi a adăugat două sau trei propoziţii.

Amintindu-mi de Victor Papilian, de plimbările noastre prin Cluj după ultimul război, de convorbirile noastre pe teme variate – între ele muzica de cameră, care îl pasiona în mod deosebit – îmi spun că în fiecare suflet este ceva viu, ca măduva în os. La Victor Papilian vie era veşnica sa nemulţumire, dorinţa de înnoire, setea de perfecţiune profesională, născută poate şi din contactul îndelungat cu miracolul infinit al anatomiei umane. Forma universală a scheletului omenesc făcuse dintr-însul un umanist convins, care socotea că speţa noastră este cea mai desăvârşită operă de artă a naturii.

Să fi căutat în ceea ce scria desăvârşirea organismelor vii?

O admirabilă timorare l-a împiedicat să-şi destăinuiască gândurile ascunse, taina fiinţei sale într-o necurmată frământare, sursa secretă a vervei care li s-a părut celor din jur un torent fermecător şi inepuizabil.

Nu ştiu să fi existat în vreo altă ţară un cotidian de teatru, muzică şi artă care să apară, cu puţine şi scurte întreruperi, timp de peste un sfert de veac fără subvenţii, fără abonaţi, fără publicitate oficială, fără sprijinul vreunui mecena sau grup financiar. Singură *Rampa* de la Bucureşti a lui Scanat Froda a săvârşit această minune, cu inima clocotitoare, îndrăgostită de scenă şi slujitorii ei, a redactorilor şi colaboratorilor săi. Ziarul acesta a susţinut timp îndelungat teatrul românesc, şi nu doar teatrul, ci totodată muzica, literatura, arta plastică, într-o vremecând

revistele începeau la noi de obicei la anul I numărul 1, articolul program fiindu-le de cele mai multe ori şi epitaf.

Înfiinţasem eu însumi, împreună cu câţiva prieteni, o astfel de revistă ia Cluj, în 1934, intitulată *Caleidoscop*. A avut, la fel ca multe altele, viaţa scurtă a fluturilor de câmp. S-au strâns în jurul ei vreo zece tineri, între care Ion Vlasiu, Raoul Şorban, V. Beneş, Valentin Strava, şi-mion Anderco, Petre Nistor. Plăteam cea mai mare parte a hârtiei şi tiparului din leafa mea de vânzător de librărie, în speranţa unui ajutor de la vreo bancă sau instituţie de stat.

Ajutorul n-a venit, bineînţeles, de nicăieri, iar revista, a rămas nevândută pe la chioşcuri şi prin librării. Am renunţat la publicarea ei după al doilea sau al treilea număr, deoarece ne înglodasem în datorii, nu înainte de a-mi vedea publicat în ea poemul *Cântec pentru o plecare*:

Cerul se prăbuşise peste noi cu toată greutatea miresmelor tomnatice, de parcă din ciubere cu aur mustuitor o mină jucăuşă ar fi răsturnat lumina amiezilor de septembrie.

Muşcatele târzii ce roşeau în ferestre aveau mişcarea ofilită a fetelor bătrâne, iar gara mică, pustie, părea ograda părăsită a unui fost conac din apropierea Iaşilor de altă dată.

Ochii tăi mistuiţi de tristeţea apropiatei plecări minţeau o încercare de zâmbet; în palmele mele, mâna ta jilavă de emoţie avea icniri de pasăre rănită.

Într-un târziu, când am rămas singur, mi-am cercetat sufletul:

credeam să găsesc în el cuibărită tristeţea.

Dar n-a fost decât un gol şi câteva imagini înscrise în cuget:

cerul, prăbuşit peste noi cu lumina stoarsă ciuberelor cu aur mustuitor –, muşcatele, fete bătrâne, pustiul de prăpăd al gării minuscule şi-n carne – amintirea mâinii tale cu icniri de pasăre.

(*ar peste toate, f ca un cer de primăvară pornit pe ploaie, ochii tăi, cu minciuna unui zâmbet ofilit înainte de înmugurire.*

Am uitat azi de ce legasem speranţe de versurile mele slabe. Îmi amintesc doar de decepţia încercată atunci când ele au trecut nebăgate în seamă, fără să le remarce niciunul din cronicarii care pigmentau rubrica măruntă a revistelor literare cu semnalarea poeziei şi a prozei începătorilor. Nu le-a citit nimeni şi firesc ar fi fost să renunţ la poezie, dacă acneele vârstei ar fi fost doar pe trup – erau însă şi pe suflet, şi voiam să scap într-un fel de ele.

Fără să ne dăm seama, poezia, chiar minoră, era, la vârsta ce-o aveam, un mijloc binevenit în vederea acestei – descărcări de potenţial psihic.

Numai că pentru a putea scrie versuri şi pe mai departe, după ceea ce socoteam că fusese o înfrângere, îmi trebuia de undeva o încurajare. Am avut parte de ea mai târziu, când, sub pseudonimul George Pogana, i-am trimis lui Dragoş Vrânceanu un vraf întreg din aceste „cântece" ale mele. Mi-a răspuns îndată, la poşta redacţiei unui săptămânal literar din Bucureşti, prin cuvinte generoase. Le recitesc azi cu senzaţia că nu mi-au fost adresate mie ci unui străin, dar cu aceeaşi recunoştinţă ca şi întâia oară: „*Poemele dumneavoastră*, *scrise în versuri albe*, *dovedesc cu prisosinţă că*, *la rigoare*, *poezia se poate lipsi* de *podoaba rimei*. *Zvârlind aceste cătuşe*, *care ţin captiv zborul de acvilă al Poeziei*, *aţi scris cântece de o frumuseţe impresionantă în simplitatea lor*. *Poemele se vor publica*, *în cuprinsul revistei*, *când le va veni rândul*".

Dragoş Vrânceanu şi-a ţinut promisiunea, publicându-mi aproape o duzină de poeme în *Curentul literar*. Nu mă recunosc defel în ele, dar mă ajută să-mi aduc aminte de cel care am fost la început de drum. Le recitesc cu un sentiment de nedumerire.

Îmi surâdea, la douăzeci de ani, nu doar succesul ce se putea obţine cu o melodie reuşită, ci şi jurnalismul cu boema lui uşoară, cu nopţile pline de agitaţie ale redacţiilor şi tipografiilor, cu graba febrilă a scrisului cotidian, cerând mai puţine eforturi sau, oricum, mai puţine eforturi de durată decât poezia.

Cred că eram, pe vremea aceea, întreprinzător şi în acelaşi timp visător, fără voinţă încă, dar de o ambiţie înverşunată, asemenea lui Pip al lui Dickens.

Ambiţia m-a dus şi în redacţia de pe strada Sărindar a ziarului *Rampa*. În coloanele acestui cotidian am aflat curând ospitalitate pentru articolele, cronicile teatrale şi muzicale, interviurile mele cu poeţi, scriitori, artişti, dramaturgi, compozitori români şi străini, deşi ele au apărut adeseori cu mari întârzieri, ceea ce mă descuraja şi îmi tăia pofta de a mai continua.

Am continuat, totuşi, fiindcă de câte ori îmi apărea semnătura în ziar simţeam o căldură toropitoare în artere, iar pe şira spinării mă furnica un fior anevoie de lămurit.

Cu ocazia deselor mele călătorii la Bucureşti, mă simţeam parcă acasă în cele două încăperi ale ziarului, mai degrabă chilioare decât birouri. În ele se instalase „provizoriu” redacţia şi administraţia cotidianului de teatru şi artă. Încăperile erau atât de întunecoase, încât toată ziua ardeau becurile în ele. Dar prin ferestrele deschise către o curte mohorâtă se auzea, de primăvara până toamna târziu, sfatul vrăbiilor poposite în plopul lipit de un zid netencuit al clădirii. La amiază, o săgeată de soare răzbită peste acoperişurile vecine înveselea pereţii ce nu

Îi, plini de pete de igrasie, afişe decolorate, calendare învechite.

Sosind odată, fără bani pentru un pat de hotel, am primit încuviinţarea lui Scarlat Froda de a-mi petrece noaptea pe canapeaua desfundată a redacţiei.

Cu toată lumina împăciuitoare a lunii revărsată pe fereastră n-am închis o clipă ochii. În birouri mirosea acru a cerneală de tipar şi a tutun ieftin. Amestecul acesta avu asupra mea un efect neliniştitor, care nici azi nu a încetat cu desăvârşire. Am simţit deodată nevoia imperioasă de a scrie ceva, orice. Numai că *Rampa* nu publica nici versuri şi nici proză literară, astfel că am stilizat la repezeală un interviu cu poetul Emil Isac, pe care îl aveam la mine. A fost acceptat îndată şi, cu onorariul primit pentru el chiar

a doua zi, am găsit o cameră ieftină la un hotel de mâna a doua de pe strada Brezoianu, «aproape de o intrare laterală a Cişmigiului. Prin ferestrele înguste de la ultimul etaj nu se mai vedea luna. Se desluşea în schimb, chiar când ferestrele erau închise, taraful cu sunete fragede de n-ai de la restaurantul din apropiere.

Avea iz de ierburi şi de brad naiul acela, crud şi gol ca un cântec de cuci. Venea parcă dintre sălcii şi papuri, din noaptea deasă, dăruit „viforului lacrimii şi crivăţului inimii”.

Seara următoare am intrat să aud taraful de aproape, îl ascultau, de la o masă rotundă, câţiva scriitori şi actori, între care Ion Marin Sadoveanu, Cezar Petrescu, G.D. Mugur, Ion Valerian, George Vraca. Bucureştenii descopereau, cu uimire şi încântare, naiul lui Fănică Luca, de parcă nu l-ar mai fi auzit până atunci. Poate că apropierea războiului, a încercărilor ce ne erau rezervate deşteptase an interes mai mare pentru arta populară şi o mai adâncă. preţuire a ei.

La colţul unei mese vecine nota, într-un caiet, melodiile auzite compozitorul Paul Constantinescu. Nu ştiam – cine este, dar aveam să-l cunosc chiar a doua zi, în birourile de pe Calea Victoriei ale casei de discuri Columbia.

9.

Prietenia ce m-a legat de Paul Constantinescu până la pretimpuria lui dispariţie, prietenie consolidată şi printr-o colaborare artistică în acelaşi minister, s-a înfiripat sub. semnul *Crailor de Curtea-Veche*.

Venisem la Bucureşti, printre altele, pentru înregistrarea pe disc a unor cântece ale mele. Era încă frig, îmi amorţeau degetele, însă cerul prinsese un smalţ nou pe el, prevestind, deşi cu întârziere, sosirea primăverii. În sala de auziţii a casei de discuri, unde mi-am prezentat cântecele la o pianină dezacordată, l-am recunoscut între cei patru sau cinci membri ai comisiei de triere a pieselor pe Paul Constantinescu.

Într-o pauză mai lungă, cu cafele şi ţigări, am

schimbat cu el impresii despre muzică. Spunea că intenţionează să scrie, după o *noapte furtunoasă* la care tocmai lucrează, o altă opera românească, într-o tonalitate de astă dată lirică, dar pe un subiect de aceeaşi valoare literară.

Ardeam pe vremea aceea de dorinţa de a colabora cu oameni cunoscuţi, cu creatori şi artişti de seamă. Mi-am adus deodată aminte că citisem nu demult romanul lui Mateiu Caragiale. Descoperisem în el, cu toată lipsa de experienţă a vârstei mele de atunci, seva unui stil de un pitoresc inedit.

Mă pregăteam să-i împărtăşesc compozitorului însufleţirea mea, când prin ochii lui a trecut o scurtă pâlpâire.

— Cu aşa cap, aşa pricopseală – s-a bătut el cu palma pe frunte.

Citise şi el romanul, mirându-se că n-a reţinut posibilităţile ce le oferă fanteziei muzicale. Am discutat despre perioadele lui ritmate, care nu mai au nevoie de nicio prelucrare spre a putea alcătui canavaua muzicii, despre cadenţa frazelor ce se pretează unor recitative expresive, despre minunatul „trio" Paşadia – Pirgu – Pantazi, fără să ne gândim la dificultăţile eventuale ale transpunerii în teatru muzical a unui text cu caracter de evocare. El avea însă atmosferă – „aură poetică", cum s-a exprimat Paul Constantinescu – şi asta ajungea spre a-l cuceri.

Când, către seară, am părăsit birourile casei de discuri, l-am invitat la o cafea, şi el a primit cu plăcere. Ne-am continuat convorbirea la o cofetărie de lângă fostul Teatru Naţional, de unde vedeam prin vitrină cum păleşte jarul aprins al asfinţitului. Paul Constantinescu îmi propuse să încerc a întocmi un libret după *Craii de Curtea-Veche*, ar-ticuâindu-l pe trei tablouri: „Întâmpinarea crailor", „Cele trei hagialâcuri" şi „Asfinţitul crailor", urmând ca amănunte din capitolul „Spovedanii" să fie folosite în schema tripartită.

Compozitorul stăruia, plin de însufleţire, asupra

apariţiei episodice a Penei Concoduşa. Nu avea, firește, nicio idee despre felul cum s-ar putea reda în melodramă „*trista ei istorie*” povestită de Pantazi, iar eu nici atâta.

Am luat hotărârea de a-l vizita într-una din zilele viitoare pe Mateiu Caragiale, la locuinţa sa de pe strada Robert de Flers, spre a-i cere. Încuviinţarea şi sfatul în legătură cu prelucrarea romanului său. Sarcina de a ne anunţa şi de a fixa ora vizitei a luat-o Paul asupra sa.

N-a fost ceea ce în limbajul convenienţelor de lume se cheamă o vizită plăcută. A fost, în schimb, una cu totul remarcabilă: în pofida refuzului categoric al scriitorului de a-şi vedea „craii” în veşmânt muzicalr nici Paul şi nici eu nu am plecat dezamăgiţi din casa lui.

Era o casă de curând restaurată, cu cei câţiva copaci din preajmă pregătindu-se să înverzească. Am intrat printr-un vestibul dreptunghiular, cu verandă, în camera de lucru a scriitorului, un fel de salonaş plin de cărţi şi desene heraldice încadrate în rame negre şi aurii. Un pendul elveţian măsura sârguincios timpul deasupra lor.

Mateiu Caragiale era o apariţie neobişnuită prin fineţea şi fantezia ţinutei. Ochii lui adânciţi în orbite trădau o suferinţă ascunsă: păreau ai unui om chinuit de presimţiri şi incertitudini. Îşi târa aproape imperceptibil un picior; a ascultat fără să ne întrerupă scopul vizitei noastre, reacţionând doar printr-o uşoară crispare a buzelor sale subţiri.

Ne aflam în jurul unei mici mese pliante, într-un colţ întunecat al încăperii. La dreapta, lângă o fereastră, se afla un scrin vechi, cu volute de metal aurit pe gleznele-i curbate şi cu ape roşcate în lemnărie. Pe el se înşirau mai multe portrete ale lui Ion Luca Caragiale, iar deasupra, pe perete, atârna un peisaj crepuscular, poate reproducerea unei schiţe de Lorraine, o viziune de port însorit, cu pânzele ambarcaţiunilor umflate de vântul meridional.

Câtă revoltă înăbuşită trebuie să se fi ascuns sub surâzătoarea aparenţă a lui Mateiu Caragiale la simplul gând de a i se transpune opera într-un alt registru decât cel în care o concepuse! Ne-a spus, cu glasul voalat, că

acţiunea, atât de necesară în teatru, până şi în teatrul de operă, la el este simplu pretext, comentariul fiind totul. Şi, pe urmă, cuvintele, care după părerea lui nu sunt în melodramă decât o însăilare de silabe în fraza cântată, pentru prozator şi poet înseamnă salturi ale gândirii. Scriitorul – ne-a explicat – cheltuieşte o imensă ştiinţă şi simţ al culorii, al plasticii, al dozării cadenţelor frazei în scopul realizării efectului dorit. Toate acestea dispar fără urmă în teatrul de operă, odată cu orice posibilitate de „coborâre înăuntrul personajelor" urmărită de prozator. Compozitorul sacrifică totul, până şi inteligibilitatea textului, spre a spori potenţa expresivă a muzicii. Oare i se poate lua în nume de rău scriitorului dacă refuză să sacrifice cât de puţin din discursul său coerent şi ritmat, realizat de atâtea ori cu preţul unor îndelungi străduinţe?

Vocea lui Mateiu Caragiale era egală, dar cele spuse de el vădeau un continuu crescendo al argumentării. Părea că vrea să facă un rechizitoriu împotriva oricărei tentative de a se compromite în vreun fel unitatea monolitică a scrierii sale.

Deşi tot ce trebuia spus spre a se face înţeles de noi fusese rostit, Mateiu Caragiale a găsit de cuviinţă să-şi continue peroraţia.

Ar fi un preţios document de istorie literară mărturisirile scriitorului despre felul cum îşi alegea lexicul, cum îi orchestra armoniile, cum nuanţa atmosfera, cum îşi tempera sau îşi exalta debitul verbal, după indicaţiile nescrise ale muzicalităţii frazei, care dau suflu poetic prozei literare, dar ele nu puteau fi notate. De sub pleoapele crispate ca o gâză în agonie, ochii amfitrionului supravegheau cu severitate ţinuta vizitei noastre, în care familiaritatea boemei de la Curtea-Veche nu avea acces.

Politeţea, arta de a ne suporta unii pe alţii cu plăcere, plutea ca o aură nevăzută peste scurta noastră întâlnire.

Am încercat o neînţeleasă sfială în faţa acestui om aureolat de prestigiul îndoit al unui patronimic ilustru şi al unei opere proprii, pe vremea aceea oarecum „secretă" încă. Şi-a luat rămas-bun de la noi cu un fel de ironie

cordială, convins – ca să mă exprim în limbajul ce-i era apropiat – de punctele slabe ale rivalilor.

— *Craii de Curtea-Veche* au o muzică proprie – ne-a mai spus la despărţire. Adăugarea unei alte muzici, oricât de inspirată să fie, i-ar contraface… buchetul, printr-o retorică artificială.

Mai târziu, am evocat adeseori cu Paul Constantinescu amintirea scriitorului ciudat, înghiţit câtva timp de uitare. Printr-o defecţiune a memoriei, mi l-am închipuit întotdeauna mult mai în vârstă decât fusese în primăvara când l-am văzut întâia şi ultima oară; părea din alt veac şi dintr-o cu totul altă lume decât a noastră, răsărit pentru o clipă într-o casă veche, posomorâtă şi neprimitoare, *„în umbra unei bătrân» grădini iară flori"*, ca Paşadia, unul din craii lui fără moarte.

Mai mulţi compozitori au menţionat, în deceniile care au trecut, povestirea lui Mateiu Caragiale între proiectele lor posibile de creaţie lirică. De câte ori am avut prilejul am căutat să le arăt – aşa cum ne arătase cândva scriitorul însuşi – dificultatea, poate chiar inutilitatea unei astfel de tentative.

Am petrecut o primăvară întreagă la Bucureşti, într-o casă din apropierea fostei Poşte Centrale, casă care azi nu mai este. În curtea umbrită de doi cireşi păsările, răspândite în crengile lor, cântau toată ziua. Spuma albă a florilor se scuturase şi clădirea îşi dezvăluia zidurile mâncate de igrasie. Noaptea, în camera cu chirie săptămânală, se scurgeau valuri subţiri de aer pe sub prag şi prin încheieturile tocului de ia uşă. Zgomotele se stingeau după miezul nopţii într-o rumoare tot mai îndepărtată de claxoane şi tramvaie.

Mă aflam în necunoscut, ca la bal mascat, în lumea de cămătari, fete zvăpăiate, negustori ambulanţi şi băieţi de prăvălie ai cartierului. De două ori pe săptămână cântam la pian într-o şcoală de dans, care mirosea nesuferit a apă de colonie ieftină şi a năduşeală, de pe strada Lipscani. În pauze fumam grăbit câte-o ţigară pe un culoar cu arcade. Culoarul mişuna zi şi noapte de şobolani.

Cu bunăvoinţa proprietarului editurii Armonia, cu sediul în piaţa Sfântu Gheorghe, scriam melodii de muzică uşoară pentru o trupă de revistă, care dădea spectacole la cinematograful Volta-Buzeşti, iar sâmbăta şi duminică seara – când nu ploua – într-o grădină de vară de pe Calea Griviţei.

Aveam destul timp liber, ziarele cu declaraţii goale nu" le citeam, pe la redacţia ziarului *Rampa* treceam pentru câteva minute către prânz, încât îmi rămânea răgaz să ascult şi muzică bună.

Astfel l-am cunoscut într-o seară pe Anton Holbau. îi citisem *Romanul lui Mirel*, *Parada dascălilor* şi câteva schiţe publicate prin reviste, inegale ca stil şi observaţie psihologici.

Pe o străduţă din Dealul Spirii, care păstrase ceva din parfumul ulicioarelor de altă dată, cu tei, caldarâm bolovănos şi grădini năpădite de iarbă necoafată, se afla o casă scundă cu prispă de cărămizi, în care locuia unul din personajele colecţionate de Holban cu pasiune. Personajul acesta de roman, un ospătar de la restaurantul Continental, era discofil pătimaş. Sacrifica o bună parte din câştigurile meseriei sale pe diferite tipuri de patefoane, albume pentru sortarea materialului după genuri, titluri şi autori, şi o mulţime de plăci de gramofon. Avea un singur rând de haine civile, cămăşi cârpite şi pantofi stâlciaţi, dar discoteca lui de vreo trei sute de piese se bucura de faimă printre melomani.

După-amiezile muzicale, prelungite adesea până noaptea târziu, întruneau pe o canapea şi în cinci şase fotolii desfundate ale unui modest interior mic-burghez câteva din figurile pitoreşti ale boemei Bucureştilor de acum cinci decenii.

Au trecut prin casa ospătarului discofil scriitori, pictori, muzicieni, ziarişti, actori, medici, tipografi şi lucrători manuali, împreună cu simpatici bonomi rataţi, de felul lui Tololoi din *Romanul lui Mirel*. Ei aflau acolo o delectare de câteva ore, pe care n-o uitau curând.

În discoteca aceea, sonatele, triourile, cvartetele şi

simfoniile lui. Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Brahms, Bruckner şi Mahler existau în mai multe înregistrări, de la Stokowski cu Orchestra din Philadelphia, la Bruno Walter, Furtwăngler şi Weingartner cu marile orchestre engleze, germane şi austriece. Se bucurau de interese şi piesele instrumentale ale compozitorilor spanioli Albehiz, Granados şi de Falia, mai puţin cunoscuţi la noi pe vremea aceea, la fel cu cântecele andaluze şi castiliene transcrise pentru voce şi pian de Joaquín Nici. Nu mai ştiu numele interpretei, dar accentul pătimaş al vocii calde, cu timbru grav, îl păstrez încă în amintire, în ciuda tehnicii aproximative a înregistrărilor şi a reproducerii rudimentare de atunci: acul trebuia schimbat la fiecare faţă de disc, durata muzicii era redusă datorită turaţiei rapide, câteva dintre cele mai interesante discuri debutau cu un zgomot supărător, hârşâit ca scăparea aburului printr-un eşapament, pentru că fuseseră de multe ori cântate. De aceea, imprimările deosebit de bune figurau în valoroasa discotecă în două sau chiar trei exemplare, spre a fi înlocuite la nevoie piesele prea uzate. Uzura era însă în însăşi firea lor încât, după o vreme, rezervele s-au învechit şi ele.

Amatorii de auziţii veneau cu toate acestea regulat la sindrofiile muzicale, aducând gazdei cutii cu ace şi pungi de cafea îndoită cu năut.

După ce l-am cunoscut pe Holban la una din audiţiile săptămânale pe care le frecventa când şi când, fiind un meloman pătimaş, mi-a destăinuit, ceea ce aflasem de altfel din scrierile lui, că muzica, dar îndeosebi Beethoven îl preocupă în gradul cel mai înalt.

— Mă pasionează aspiraţia lui Beethoven spre stilizare şi proporţionalizare, care duce adeseori arta lui la o monumentalitate impresionantă. Vreau să învăţ ceva din forţa emotivă a acestei muzici, ca s-o pot folosi în ceea ce scriu. Beethoven dărâmă legile ce i se par neîncăpătoare pentru imaginaţia lui, ca să construiască altele pe măsura care i se potriveşte. Cam asta ar trebui să facă fiecare poet, fiecare pictor, fiecare muzician.

La auziţii se schimbau cuvinte puţine, fiindcă toţi voiau să asculte cât mai multă muzică. îl observam pe Holban, care îşi dibuia miop un loc, apoi se aşeza sfios pe o margine de scaun – când sosea cu întârziere, după ce toate locurile se ocupaseră, rămânea în picioare rezemat de perete, cu braţele căzute de-a lungul corpului, într-o atitudine de om a cărui vitalitate s-a concentrat într-o singură facultate: auzul. Ochii lui mari şi albaştri îşi schimbau parcă funcţia fiziologică, transformându-se în auxiliari ai percepţiei auditive.

Mi-am adus aminte cu acel prilej de locuţiunea „a asculta cu întreaga fiinţă”. Anton Holban o ilustra desăvârşit; el asculta cu toată făptura lui, dar făptura îi părăsise parcă trupul, ca să se adune în priviri şi în porţiunea superioară a feţei, pe care stăruia o expresie chinuită.

Am stat odată de vorbă cu el mai mult, poate şi cu intenţia de a-i cere colaborarea pentru revista clujeană de la care deţineam prima mea legitimaţie de ziarist. Am aficfl: atunci că muzica nu înseamnă pentru el o destindere ci, dimpotrivă, ea îl face să sufere. Suferinţa aceea i se părea însă indispensabilă. După o audiţie mai îndelungată scrie cu uşurinţă, pentru că se molipseşte de fluenţa muzicii şi are impresia că frazele pe care le aşterne pe hârtie împrumută ceva din unduirea, din fluxul melodiilor. Vrând să scape de tensiunea acumulată într-însul datorită celor auzite, se „drenează” scriind. Când nu ascultă muzică, obişnuieşte înainte de a se apuca de scris să citească din Stendhal sau Proust, autorii săi preferaţi.

L-am întrebat dacă lectura lor asiduă nu îi alterează cumva felul propriu de a vedea lumea şi de a se exprima, îndepărtându-l de originalitatea pe care orice scriitor o caută.

— Eu nu caut originalitatea – a răspuns Holban. Galton a făcut o experienţă interesantă, proiectând mai multe clişee suprapuse fotografiate după meviibrii aceleiaşi familii într-o poziţie similară. El a obţinut în acest fel trăsăturile caracteristice, specificul comun rudelor,

adică *tipul familial*. Eu mi-am descoperit familia căreia îi aparţin şi mă simt cum nu se poate mai bine în sânul ei.

Holban obosea repede la mers. Ieşind de două sau de trei ori împreună de la audiţiile din casa ospătarului, a trebuit să poposim pe balustrade de piatră sau pe câte-o bancă. Ne continuam convorbirea rezemaţi de grilajele de fier ale grădinilor. Holban îşi sălta des părul cu mâna după o ureche, încât gestul mi s-a părut a fi un tic nervos.

Odată, aflând de la el că părăsise nu demult spitalul şi că de atunci nu are somn – ceea ce l-a făcut să-l recitească pentru nu mai ştie a câta oară pe Proust –, i-am spus că unii critici descoperă în proza lui tentativa de a împământeni la noi modul de analiză psihologică şi socială al scriitorului francez, ba chiar un lexic şi o tehnică a metaforei inspirate de el. A ripostat îndată că asemănarea sa – cu Proust nu poate fi decât superficială, fiindcă deşi iubeşte şi admiră felul lui muzical, „simfonic” aproape, de a scrie „experienţele sale personale sunt diferite de cele ale scriitorului francez.

— Dragostea, *le sentiment roi*, este subiectul propriu-zis al celor mai multe scrieri ale mele – spuse Holban într-o noapte. Ea constituie aerul în care se desfăşoară ceea ce e mai bun în literatura mea. Atmosfera devine incandescentă prin dragoste, aprinde şi mistuie sufletul personajelor. Chiar cei care nu au cunoscut această a opta minune a universului sensibil sunt maceraţi de dorul ei; cum nu au puterea s-o încerce, dăruindu-i-se fără vreo reţinere, ard în reversul ei: ura sau indiferenţa!

Am văzut, la lumina unui felinar, pâlpâindu-i în ochi o flacără tristă, iar pe obrajii goliţi de orice sevă, înfiriparea unui zâmbet şovăitor.

Ieşind într-o altă noapte, l-am întrebat ce gen literar preferă şi în care din ele – schiţă, nuvelă sau roman – crede că s-ar putea realiza cel mai bine.

— În orânduirile sociale cu legile prea rigide, unii visează un organism colectiv fără legi. Există şi în literatură, încă mai de mult, aspiraţia fie de a frânge canoanele stricte ale genurilor, fie de a le desfiinţa. Mă

întreb, adeseori, ce este mai frumos: un râu îndiguit, sau unul care tălăzuieşte în voia lui prin lunci acoperite de românită? Aş dori să pot scrie fără nicio limitare, să scap de clişee, de plictiseală şi de vid sufletesc nu prin ceea ce se numeşte în mod CU (ent anticonformism, ci printr-o detaşare spontană de pârtiile bătătorite ale prozei" clasice. Mă jgândesc la ceva foarte apropiat de fantezia sau de rapsodia muzicală, ceva fluid şi viu, unitar nu atât prin formă, cât prin sui în

În seara aceea mi-a vorbit cu glasul scăzut, în timp ce ascultam *Simfonia în do major* a lui Schubert, mai târziu *Concertul pentru pian* de Schumann, despre dorinţa sa de a cunoaşte, în amănunt, Italia, Italia vie şi ardentă, inspiratoare de madrigale şi canţonete, care, până şi sub călcâiul regimului fascist, pulsează viguroasă şi umană, ostilă academismului, slăbiciunilor morale şi vieţii publice dictate de oficialitate. Credea că s-ar putea înapoia de acolo, după câteva luni de şedere, cu un jurnal de călătorie concis, fără risipă de detalii turistice, ceva în genul *Comentariilor* lui Cezar.

— Literatura lui Cezar e însă o literatură de război – am obiectat.

— Întocmai: un astfel de model aş alege pentru jurnalul meu. Este un permanent război în peninsulă între cei mulţi, care ştiu că la anumite tradiţii nu se poate renunţa fără mustrări pentru cei de vină, şi ceilalţi, puţinii, care încearcă, de sus, să dea impresia că ar face parte şi ei din lumea păstrătoare a valorilor trecutului, generatoare de artă, de cultură.

Se poate să nu fi izbutit să redau cronologic convorbirile avute cu Anton Holban, ceea ce la o depărtare de o jumătate de veac nu mai e uşor nici pentru memoriile prodigioase. Cred, totuşi, că am reţinut cam tot ce era caracteristic în cuvintele şi manifestările lui.

Dacă Holban a lăsat să mă apropiu de el a fost, probabil, pentru că eram amândoi fără prieteni, fără cunoştinţe apropiate în casa unde l-am întâlnit. Am aflat de la el că, uneori, la concerte, deşi nu scapă nimic din

sunetele muzici, îi urmăreşte cu atenţie pe ascultători, încercând să înţeleagă despre ce vorbesc feţele lor. I s-a părut de câteva ori că desluşeşte din expresia de pe ele dorinţa eliberării de o durere, de o dezamăgire prea mare, de un zbucium prea năvalnic, căci muzica – spunea – reuşeşte mai mult decât literatura, să încingă mâhnirea omenească”. Şi tot atunci:

— E o uimitoare manifestare de curaj să asculţi muzică în stările de nefericire acută.

Cu treceri bruşte de la speranţe trandafirii la disperări negre, cu un fel de febră în tot ce săvârşea, cu reveniri la stări optimiste după lungi perioade de depresiune, astfel s-a cheltuit ultimul rest din scurta viaţă a lui Anton Holban.

Fără să fi fost prieteni, am petrecut împreună câteva scurte momente de comuniune spirituală. Scriitorul, care suferea de o chinuitoare timorare, agravată şi de maladie, a făcut spre sfârşitul vieţii sale câteva încercări de a da impresia că ar aparţine lumii literare oficiale. Încercările-acestea, destul de timide de altfel, s-au sfârşit de fiecare dată cu un eşec. Ecoul lor stăruie în scrierile sale amarer care ating nu o dată zonele patologicului.

Anton Holban – aşa cum l-am cunoscut – a fost de fapt un îndrăgostit de viaţă, în acelaşi timp însă şi un revoltat împotriva ei. Poate că dacă apuca să-şi tipărească întreaga operă într-o ediţie definitivă, ar fi intitulat-o „Povestiri de vreme rea” nu numai din raţiuni de autobiografie, ci şi cu un sens de polemică socială.

Ultima oară l-am întâlnit într-o dimineaţă cu ceaţă peste Cişmigiu. Venea de la Eugen Lovinescu şi traversa bulevardul cu mersu-i rar, şovăitor, având câteva ziare franceze sub braţ. Am intrat într-o patiserie de la colţul străzii Brezoianu. Pe neaşteptate, Holban m-a întrebat dacă este adevărat că în literatura lui obsesia morţii şi teama de ea revin cu stăruinţa unui laitmotiv.

Uitând de delicateţea la care m-ar fi obligat starea lui rodată ce bănuiam cât este de bolnav, am fost curios să aflu în ce măsură îl preocupă, ca om şi ca scriitor, gândul

morţii.

— E ceva îngrozitor, care vine pe neaşteptate şi de care nu mai scapi, orice. ai face – a izbucnit. Pare o melodie subterană, un murmur depărtat; creşte încet, până când acoperă totul.

La şase ani după moartea lui am publicat, în ziarul bucureştean la care lucram, un scurt articol:

„Holban credea în oameni, în prietenie, în dragostea de literatură a cititorilor noştri. Dacă i-ar fi spus cineva că volumele lui vor ajunge, foarte curând, să se prăfuiască prin depozitele librăriilor şi în magazia revistei *Vremea*, care editase două din ele, ar fi protestat cu ciudatele sale accente de răzvrătire. Se supăra rar, deoarece îi plăcea să-şi petreacă timpul lângă Beethoven, urmărind firul de lumină al melodiei din cvartete şi sonate, urzeala deasă a armoniilor, răspunsul grav al contrapunctului. După aceste «convorbiri muzicale», cum le spunea, trecea la masa de scris şi umplea pagină după pagină cu slova-i zveltă şi ordonată. Scria greu, cu opintiri şi lungi momente de deznădejde, dar scria mereu şi cu îndârjire, fiindcă asta era tot ce îl mai lega, în afara muzicii, de viaţă. Evoca neîntrerupt trecutul, şi amintirile curgeau fără oprire din condeiul lui de miniaturist. Câteodată miroase a livadă în nuvelele lui, a fete tinere şi-a meri înfloriţi.

Adevăratul Holban este însă acela al incertitudinilor, cel torturat de gândul morţii. Acolo unde viaţa este mai fierbinte, mai stufoasă, mai fremătătoare, el descoperea germenii putrefacţiei, sentinţa irevocabilă a destinului. Caută înţelesul mai adânc al lucrurilor, şi îndoiala a făcut dintr-însul un mare Toma al vieţii. 11 chinuia întrebarea dacă semenii săi au o conştiinţă similară cu cea care pe el l-a însoţit până la capăt, neînduplecată şi iscoditoare. Irina, dragostea vieţii lui modeste, n-a fost decât un pretext de izolare definitivă; Proust «prietenul» său, l-a învăţat să afle în aducerile aminte melancolia, care e una din puţinele fericiri amare îngăduite fiinţelor marcate cu semnul lucidităţii. Holban a murit calm şi subit, cum mor cardiacii, deşi boala îl machia din tinereţe. N-a mai avut răgazul să

încheie dialogul suprem cu Umbra, care l-a chinuit viaţa întreagă. În sertarul unui amic al său a rămas, neisprăvit, un roman, prin vitrine, câteva volume timide, în biblioteca mea, cărţile lui Anton Holban se găsesc pe raftul cel mai la îndemână…”

Îmi aduc aminte că, aflând de brusca lui dispariţie, deşi mai de mult previzibilă, mi-a părut rău că nu i-am putut stropi sicriul cu ramură de merişor muiată în apă de pâ-râu. După o credinţă populară din ţinuturile mureşene, merişorul şi apa curgătoare alină, după trecerea Fluviului Uitării, zbuciumul sufletelor chinuite de neastâmpăr în timpul vieţii.

Mă aflam într-o dimineaţă cu Dan Botta la Café de la Paix, când îi veni ideea să mă ia cu dânsul la atelierul prietenului său Cornel Medrea.

— Are un nume ca o metaforă, ceva de bazalt într-însul – îmi spunea pe drum Botta, teoretizând cabalistic asupra conţinutului energetic al consoanei r. Ceea ce a fost

Vasile Pârvan în istorie, este Cornel Medrea în sculptură. Natura l-a înzestrat cu antene care prind ecouri ancestrale, rezonanţa pierdută de omul zilelor noastre a simplităţii şi-a miturilor străvechi.

Dintre operele lui Medrea cunoşteam atunci doar monumentul lui *Ioan Raţiu* de la Turda, cu frumosul relief în bronz *Raţiu în tabăra lui Avram* pe soclu. Nu-i văzusem nici lucrările cu subiect de război, aflate în colecţiile Muzeului Militar, nici statueta de bronz *Refugiata* expusă la Iaşi, nici bustul vulcanic al lui *Barbu Delavrancea*, instalat în decorul de verdeaţă al Şoselei Kiseleff.

Văzusem, în schimb, într-o revistă portretul sculptorului, pe care mi-a fost greu să-l identific cu realitatea. Profilul de efigie contrastând cu firea lui de o blândeţe cuceritoare, ochii adânci şi limpezi, fruntea întunecată din când în când de umbre meditative, mâinile grele, noduroase nu încăpeau în nicio fotografie. Trebuia să-l vezi în ambianţa atelierului de schiţe, machete, torsuri, statuete şi proiecte de compoziţii monumentale,

unele abia începute, altele abandonate în faza lor de început, telul tăcut cum îşi cinstea vizitatorii cu câte de toate, spre a putea câştiga despre om şi artist o impresie apropiată de adevăr.

Gestul cu care Medrea scotea ţigările dintr-o tabacheră de tinichea şi le bătea fără grabă, cu mişcări învăţate, de un colţ al mesei, putea să dea o oarecare idee despre răbdarea fără margini şi concepţia sa „ţărănească: „despre timp.

Aflasem de la Botta, în drum spre atelier, că Medrea are sculpturi la care lucrează sau pe care le gândeşte de peste un deceniu. Bunăoară *Maternitate*, rămasă în prima ei formă modelată în lut. O examina aproape în fiecare zi, propunându-şi s-o reia atunci când viziunea ei de ansamblu i se va părea suficient de coaptă spre a putea s-o proiecteze definitiv în materia plastică. Am văzut-o în atelier şi am fost copleşit de forţa ei primitivă: o femeie îşi alăptează pruncul, cu o gravitate ce sugerează riturile arhaice. Mi s-a părut că descopăr aceeaşi forţă primitivă în schiţa reliefului *Leda şi Lebăda*, achiziţionată de Pinacoteca Statului. Capul lebedei prefigurează, probabil, dincolo de sensurile-i strict anecdotice, cultul barbarilor pentru păsări şi animale, pentru natură.

Să fie în adevăr lubric zâmbetul celor trei femei de pe relief, cum avea să pretindă Tudor Vianu, sau exprimă doar adoraţie? Nu m-am putut dumiri atunci, deoarece lumina, puternică revărsată prin ferestrele atelierului anulase umbrele şi nuanţele sculpturii. Mi-am putut da doar seama că arta lui Cornel Medrea explorează mari adâncimi în timp, că ochiul său nu priveşte lumea printr-o prismă solară, ci din perspective tectonice, fiind îndrăgostit de simplitatea grandioasă a munţilor, a bulgărilor de pământ, a naturii pe care o vede în elementele ei esenţiale, primitive. Chiar când sculptează figuri sau grupuri în mişcare, se pare că viaţa s-a oprit pentru o clipă din mersul ei, pentru ca artistul să aibă răgazul de a o contempla îndelung, pătrunzându-i gravitatea şi solemnitatea. Cred că numeroasele sale torsuri şi, mai

târziu, coloşii săi de piatră s-au născut din nevoia de a dezbrăca firea de fabulaţie, prezentând-o în nuditatea ei sublimă.

Aproape de făptura blajină a lui Medrea, cu greu puteai înţelege cum izbuteşte el să fie atât de masiv şi de grandios în lucrările sale. O explicaţie găseai doar în viaţa lui, trăită pe linia unei simplităţi impresionante. Avea un instinct fără greş al realităţii, pe care o căuta în profunzime, dincolo de aparenţele înşelătoare.

Pe un perete al atelierului am zărit o veche paletă de pictor, cu multe culori uscate pe ea. Albastru de cobalt, verdele oliv, ocrul sienez, roşul de vin, toate se acoperiseră de un strat gros de praf. Credeam că este vreo amintire de la un coleg de artă, dar Dan Botta mi-a spus că întrebându-l pe sculptor de rostul acelei palete, aflase că ea îi aduce aminte fără încetare că formele nu au numai dimensiuni în spaţiu, ci au şi o gamă infinită de culori la suprafaţă.

Am descoperit pe un mic raft suspendat cărţi şi albume de artă plastică, Bocklin, Puvis de Chavannes, Watts, Klin-ger şi Hodler, toţi cei care, nemulţumiţi de impresionism, căutaseră în timpurile mai noi un stil monumental pentru arta lor. Medrea se simţea, într-o oarecare măsură, înrudit sufleteşte cu ei, deşi arta lui masivă şi bogată în seve n-a avut nimic de a face cu secesionismul. Ne-a spus, cu ocazia vizitei la atelier, că îl iubeşte pe Bocklin nu fiindcă ar fi cel mai mare pictor, ci fiindcă evocă permanent fantezia populară înclinată să însufleţească natura cu făpturi mitice:

— Sfidând proza brutală a oraşelor moderne, el a zămislit o lume numai a sa, în care omul, văzut în formele lui pure, e contemplat independent de realitatea contemporană, ca făcând parte din natura vegetală şi minerală, din basm.

De câte ori l-am întâlnit mai târziu pe Cornel Medrea, am avut senzaţia că îl frământă teama de a nu putea duce la capăt, în ciuda curajului şi a răbdării sale, tot ce îşi propusese, îl preocupau şi gânduri care aveau de a face nu numai cu arta lui, ci şi cu viaţa socială.

Odată, cu totul întâmplător, am făcut un drum împreună la Iaşi, în ajunul războiului. Trenul era plin şi pe culoare. Bagajele călătoreau pe genunchii oamenilor, altele se bălăbăneau prin plase, ameninţând cu muchia lor viaţa celor din compartimente. Mirosea a fum de cărbune, a ţigări ieftine, a trupuri încinse. Medrea îmi vorbea, în cuvintele lui puţine, ba chiar zgârcite, despre sentimentul libertăţii, foarte acut îndeosebi la artiştii creatori, deoarece nu se manifestă vizibil decât atunci când se exaltă în pasiune, în acţiune. Oamenii manifestă, uneori, un fel de duplicitate, trăind între zidurile celei mai severe închisori o libertate desăvârşită. Ea nu este însă accesibilă decât firilor excepţionale.

— Sunt perioade când sentimentul libertăţii atinge o intensitate atât de mare, încât se manifestă în gesturi şi acţiuni vizibile.

— În aceste cazuri e şi mai greu să-l aşezi sub lentila microscopului, spre a-l analiza – am strigat, căci Medrea era tare de urechi. Înseamnă, oare, că nu avem nicio şansă de a-l cunoaşte mai temeinic?

— Sentimentul libertăţii poate fi cunoscut numai de cei ce îi duc dorul. Cei liberi cu adevărat sau cei ce-şi închipuie că sunt liberi nu ştiu nimic despre libertate, după cum tânărul aflat la prima sa dragoste e în aşa măsură covârşit ele sentimentul lui, încât nu are nici timpul şi nici obiectivitatea necesară de a-l analiza. Trebuie să-şi piardă de câteva ori încrederea în idealurile compromise de cabotini şi de şarlatani, să sufere şi să-l pască gândurile cele mai sumbre ca, dând la o vârstă mai coaptă de iubire, s-o preţuiască, să caute să-i măsoare tăria şi adâncimea, să încerce a-i ghici durata, să-i descopere duşmanii.

Datorită acestei scurte convorbiri cu sculptorul Cornel Medrea mi-am dat seama din nou de valoarea ce-o are cunoaşterea nemijlocită a gândurilor unui artist creator spre a-i putea aprecia mai bine opera. Privindu-i, azi, sculpturile, am impresia că ele exprimă o continuă tânjire după dragoste şi libertate – o libertate nemărginită, ca aceea a naturii fizice.

Cu capul său de statuie romană, cu ochii luminoşi, buzele cărnoase şi părul cârlionţat, Dan Botta şi-a ilustrat şi fizio pasiunea pentru gravitatea monumentală. Puţini alţi poeţi din generaţia lui au crezut mai puternic în menirea sacră a literaturii, în magia atotputernică a artei. Iubea cu patimă trecutul nostru îngropat în pământul ţării, ruinele de cetate, cioburile vaselor străvechi, brăţările de metal descoperite de arheologi. Toate i se păreau revelaţii de proporţii uriaşe ale obârşiilor noastre daco-romane, ale continuităţii poporului român pe aceste plaiuri, despre care vorbea şi scria în metafore pline de muzicalitate.

Muzica a fost yde fapt cea care m-a apropiat de elf ne-am împrietenit la seratele organizate în anii războiului de George Enescu şi Dinu Lipatti la locuinţa maestrului din fostul palat Cantacuzino de pe Calea Victoriei. M-a surprins felul de a vorbi al lui Dan Botta despre muzică, îndeosebi despre Beethoven. În sonate şi cvartete, Titanul ni se arată în întregime – spunea el –, aşa cum Zeus i s-a arătat Herei înconjurat de slavă. Vibrează în ele cele mai pure chemări ale acestui zeu, cu care te înalţi în zonele extazului. Simfoniile lui Beethoven constituite în superbe cadenţe, în unduiri şi tunete, i se păreau un prag aproape unic de jubilaţie pe plan estetic. *”.

Dan Botta era obsedat de tot ce e muzică şi pomenea mereu de Orfeu, păstorul trac cântând din aluos, de fapt un zeu deghizat comunicând doar cu iniţiaţii, cărora le împărtăşea secrete pe care noi nu le mai cunoaştem.

Natura oratorică îl făcea pe Botta să declame până şi în dialogurile cele mai prozaice. Când aducea vorba de propriile sale scrieri, declamaţia aceasta se transforma în psalmodiere. Emfaza lui părea însă o simplă copilărie de poet, odată ce era pe deplin conştient de limitele sale, chiar dacă şi-a arogat în lirica anilor ’30 o poziţie ce îi depăşea meritele. Avea convingerea că oficiază un sacerdoţiu, făcând profeţii sibilinice despre viitorul omenirii;

— Ne aşteaptă un nou ciclu istoric, odată cu o nouă renaştere spirituală, dar cu preţul jertfirii de sine a

actualei civilizaţii, peste care planează o lumină sepulcrală.

Îşi întreţinea interlocutorii cu reflecţii melancolice despre falimentul culturii moderne, saturată de tehnică. Desluşeam în tonul lui o secretă ironie la adresa celor care îl urmăreau cu o oarecare dificultate. Prefera să rămână ocult, decât să cadă în păcatul banalităţii, al repetării opiniilor altora. Nu se repeta decât pe sine, incapabil să evadeze din propriul eu, din somptuozitatea atitudinilor sale de hierofant.

Solemnitatea lui Dan Botta nu era însă o infatuare găunoasă, ci iradierea însăşi a conţinutului său spiritual. Părea învăluit neîncetat în flăcările unui foc mistuitor, în ale cărui văpăi îşi ciocănea parcă propria statuie. Visa mari voiajuri în Grecia şi Italia, dar nu în Grecia şi Italia zilelor noastre, ci în cele de acum două mii de ani. Încât ceea ce unii credeau să fie frondă la el era, de fapt, retorica firească a poetului şi omului Dan Botta, atât de identici încât era cu neputinţă o separare a lor.

În felul său, Dan Botta se socotea ascet, astfel că înclinaţiile sale de uşoară boemă – o boemă cuviincioasă, misterioasă chiar – i-au derutat pe mulţi. îl apuca pe neaşteptate dorul de un „chef”, târându-şi anturajul, ca pe o trenă, prin urzeala de vuiete şi lumini a Bucureştiului înnoptat, până la Bufetul de la Şosea sau la vreo grădină de vară de pe Calea Dorobanţi.

— Dacă am vrea, am putea merge până dincolo de barieră, în câmp – făcea Botta. Pe întuneric desluşeşti fiecare constelaţie, fiecare stea încremenită ca-n basme, pulberea de zahăr a Căii Lactee. În pustietate şi tăcere, urechea înregistrează strania şi răscolitoarea muzică a sferelor, pe care anticii au auzit-o perfect.

În zona copacilor cu umbră adâncă a Şoselei, după ce bolta de stele dispărea în frunzişul îmbelşugat, hexametrii lui Dan Botta amuţeau. Îşi relua monologul abia când aflam o masă pitită după un boschet de verdeaţă. În timp ce însoţitorii săi cereau ţuică bătrână şi vin tămâios, el comanda ciorbă sau mămăliguţă cu brânză şi smântână. La

asemenea mese frugale se rezumau „chefurile” lui Dan Botta la data când ne-am împrietenit. Părea să ţină un regim sever ca al călugărilor medievali, odată ce i se interzisese alcoolul. Până şi cafeaua pe care o comanda la Café de la Paix rămânea de cele mai multe ori neatinsă. În schimb, nu avea nicio măsură la ţigări. Fuma într-o singură seară aproape două pachete de Tomis şi tot nu părea să fie îndestulat. Trăgea din ţigară cu patima unui pescar breton, până ce mucul îi frigea buzele.

L-am vizitat de câteva ori, după război, în apartamentul pe care îl ocupa într-o clădire cu patru etaje de lângă Ministerul Agriculturii şi Domeniilor de pe fostul bulevard Pache. Camerele erau spaţioase, cât nişte săli de bal. Soţia lui Botta ne servea dulceaţă de cireşe amare sau de trandafiri în odaia mare şi friguroasă, în a cărei bagdadie acoperită de geamuri colorate lampadarul aprindea mii de diamante. Era o femeie frumoasă, de o tinereţe fragedă, cu fruntea înaltă şi nobilă, demnă de ţinuta poetului. Avea gesturile de o eleganţă felină, glasul adânc şi vibrant. Îşi iubea cu o pasiune disperată soţul, pe care încerca să-l împiedice de a mai fuma, după ce suferise un infarct. îi urmărea cu ochii aprinşi şi cu degetele tremurând de spaimă fiecare tresărire, căutând să-l ocrotească, să-l dezmierde, să-i abată gândurile de la ţigări. Mă conjura din priviri să-i ţin partea şi să fac totul ca să-l atrag în discuţii literare, ca astfel el să uite de tutun. De îndată ce suna însă telefonul sau bătea o vecină la uşă şi ea trebuia să iasă pentru o clipă, poetul aprindea la repezeală o ţigară pregătită în careva buzunar, trăgea cu lăcomie câteva fumuri, apoi – când paşii soţiei se apropiau – vâra panicat mucul aprins în gura mea.

Doamna Bolta îmi arunca o privire plină de reproş, cu toate că îşi dădea seama de adevăr. Cred că datorită acestui reproş greu de suportat mi-am rărit vizitele la Dan Botta, căruia încercam să-i câştig colaborarea pentru revistele din Cluj. La data când trebuia să-l caut spre a-mi da poeziile promise, ba poate chiar un eseu pentru *Tribuna*, poetul plecase subit spre „tărâmul de brumă” pe

care l-a cântat de atâtea ori în versurile sale.

La Cluj m-am înapoiat spre sfârşitul verii 1935. Pe peronul Gării de Nord, la plecare, ţigănci tinere vindeau în copai primii porumbi fierţi. Când, deasupra perdelei mişcătoare de salcâmi, am zărit din fereastra vagonului turma agitată a munţilor în zare, am avut senzaţia că mă întorc, dintr-un exil, acasă.

Acasă mă aşteptau, pe lângă o invitaţie a regizorului oaspe Fernando de Crucciatti de a4 însoţi într-un scurt voiaj în Italia, câteva rânduri de la Emil Isac. Poetul locuia lângă gârla Someşului, aproape de parcul orăşenesc, într-o casă veche şi solidă ca o cetate. Îşi primea vizitatorii în încăperea de sub poartă, cu geamurile la stradă. Erau atâtea cărţi şi reviste compactate pe scaune, pe mese, pe canapea şi pe jos, încât nu aveai unde să te aşezi. Poetul le arăta oaspeţilor săi un vraf de enciclopedii şi vechi periodice clădite unele peste altele în faţa biroului, pe care se puteau instala ca într-un jilţ nici prea solid şi nici prea comod.

Mi-am spus de multe ori că Emil Isac, care se complăcea în singurătatea ce şi-o crease, aranjase intenţionat în aşa fel lucrurile ca nimeni să nu se simtă prea la largul său în casa lui şi, deci, să nu zăbovească prea mult în ea.

Era foarte mândru de cele câteva sute de volumele. – gate şi aurite la cotoare ale bibliotecii sale, de colecţiile ziarelor şi revistelor vechi româneşti, *Tribuna*, *Gazeta Transilvaniei*, *Familia*, *Albina*, *Luceafărul*, de tablourile pe care le colecţiona cu patimă. Avea deasupra uşii un peisaj de primăvară pictat de Tasso Marchini; îl lăuda tuturor, împreună cu o cupă, cumpărată pe un preţ de nimic de la o aristocrată scăpătată, în forma unui con de brad şi cu capac deasupra, aşa cum făcea Hans Weynodt în secolul al XVI-lea.

Emil Isac era un om lucid şi, într-o oarecare măsură, practic chiar, cu toată alura sa de dandy fantast, ceva în felul cavalerilor desueţi ai lui Felician Rops. El nu primea în sinea lui decât lucrurile ce se pot pipăi şi măsura.

Zeflemist şi amar, socotea existenţa sufletului fără” trup o absurditate tot atât de mare ca şi pe aceea a unei opere literare fără creatorul ei. Cred că, dintre toate atributele conferite poeţilor, simpatiza cel mai mult cu acela de *vates*, socotindu-se el însuşi şi pretinzând să fie socotit şi de alţii un profet social. Când avea impresia că nu i se arată preţuirea cuvenită sau când îl nemulţumea ceva – ceea ce se întâmpla destul de des –, vocea i se îneca în melancolie. Era atunci maliţios şi distant, ferecându-se în micul său univers mare pentru el.

Trebuia să ştii cum să te porţi cu acest temperament de semitonuri şi clarobscururi, a cărui temă aproape exclusivă era propria sa persoană. Se credea neînţeles de contemporani, cam în felul cum neînţeles se crezuse Alexandru Macedonski. Mă invitase la el ca să afle motivele pentru care nu apăruse încă interviul ce i-l luasem pentru ziarul *Rampa*. Se simţea înconjurat de invidie, de calomnie şi intrigi, bănuind uneltirile unor adversari pe care nu-i numea, dar mă lăsa să-i ghicesc în cercul gândiriştilor şi în cenaclul Zburătorului.

A ascultat cu privirile iscoditoare explicaţiile ce i le dădeam, afişând un aer de nefericire universală. Prin uşa larg deschisă mă îngâna, din fundul curţii, murmurul gârlei umflate de ploaia de peste noapte. Ardea în ochii lui albaştri un foc trist, din care mi-am putut da seama că se îndoieşte de explicaţiile mele.

Rămânea cu credinţa că nu i-am spus adevărul dacă, la o mare distanţă în timp, *Rampa* n-ar fi publicat pe prima pagină interviul ce i-l luasem: *Poetul Emil Isac despre actualitatea, utilitatea şi destinul sacru al poeziei*! M-am mirat eu însumi că redacţia nu rătăcise, după atâta vreme, manuscrisul. Fusese descoperit, probabil, pe vreun fund de sertar şi dat la tipar din lipsa altui material la îndemână.

I-am arătat lui Emil Isac ziarul la cafenea, unde ştiam că-l voi găsi la masa obişnuită. La vederea interviului şi a portretului său, pleoapele pe jumătate lăsate i-au mascat privirea iluminată de satisfacţie.

— Citeşte! – mi-a întins el poruncitor ziarul.

Am început lectura cu glas tare; accentul îmi trăda însă neliniştea, deoarece ştiam că până şi cea mai neînsemnată modificare a celor ce îmi spusese va dezlănţui din partea lui valuri de reproşuri. Îmi făceam însă curaj la gândul că, după atâta timp, nu are cum să ţină minte toate frazele, adjectivele, nuanţele, deşi avea o memorie uluitoare. M-a lăsat să citesc până la sfârşit, fără să mă întrerupă, urmărindu-mă cu un ochi iscoditor.

— „Acelora care, în răstimpul tăcerii mele de mai mulţi ani, mi-au contestat fecunditatea le voi face curând neplăcerea de a apărea în arena literelor româneşti – începea textul publicat cu o întârziere atât de mare. Nu aduc poveşti senzaţionale despre aventuri rare, nici nu vreau să servesc senzaţii mondene cu acord final (asta era, bănuiesc, un ghimpe la adresa lui Bacovia, pe a cărui popularitate era din cale afară de gelos); în straiţa mea, unde nu are loc decât dragostea pentru frumos, nu vor fi decât câ-teva accente mai curând dureroase ale sufletului meu, moştenit trist de la vreun strămoş care, în loc să ucidă sau să se lase ucis cu spada, a cântat sub balconul eternei Ju-liette acelaşi cântec, vechi ca pământul şi, totuşi, veşnic nou…”

Textul interviului continua pe acelaşi ton poematic, niţel demodat, fără să spună altceva decât că poetul prepară două volume de versuri, că este un mare act de curaj să apari în toiul frământărilor contemporane cu cărţi de poezie, „cum ar fi acela de a trezi din somn un leu ameninţându-l cu o biată floare”, că, în pofida „crizei de spiritualitate” sau tocmai datorită ei, poezia poate să constituie un fel de panaceu în vederea restabilirii echilibrului moral al omenirii.

Urmau nişte consideraţii cu caracter polemic asupra romanului românesc dintre cele două războaie. Emil Isac susţinea că editorii noştri abuzează de încrederea cititorilor, invadând piaţa cu opere şi autori care, în cele mai multe cazuri, „nu spun nimic şi nu aduc niciun aport original în proza autohtonă. Au apărut, firește, şi câteva condeie demne de atenţie, dar nu voi menţiona niciun

nume, deoarece nu vreau să încerc o ierarhizare a valorilor. Romanul nostru nu este decât o liră mai amplă, care oferă prilej potrivit şi pagini suficiente autorilor ca să vorbească diluat despre ceea ce poeţii spun foarte concis. Nu forma importă, ci fondul, după opinia mea. Or, tocmai neglijarea fondului am remarcat-o la mulţi dintre pretinşii noştri romancieri de azi. Editorii susţin că publicul vrea proză cu orice chip, că poezia a fost dată uitării. Aş dori să le amintesc că marii romancieri de pretutindeni au fost şi au rămas poeţi în proza lor, deci înzestraţi cu sensibilitatea lirică”.

Emil Isac urmărea lectura mea cu capul înclinat pe umăr. Ghiceam pe buzele lui mobile umbra unor cuvinte nerostite, pline de amărăciune.

La întrebarea ce i-o pusesem în cursul interviului dacă poezia este utilă, poetul răspunsese cu tremur în glas:

— În ciuda tristeţii ce mă mistuie, sunt un mare optimist. Cred şi afirm cu tărie că nici cântecul, nici floarea, nici iubirea nu pot fi înlocuite cu altceva. Ele sunt legate de noi, alcătuind însuşi miezul existenţei noastre spirituale. În secolul războaielor apocaliptice şi al vociferărilor semidocte, catifeaua versului, lacrimile unui copil nu sunt băgate în seamă, ceea ce nu înseamnă însă că ele nu există. Nimeni nu este ferit de binefacerile iubirii, de adierile primăverii, de suflul larg al sentimentelor. Fără iubire nu există nimic – e ceva identic cu diamantul ascuns într-un sertar de ochii neştiutori, ca să nu poată fi văzut, dar care există şi împrăştie lumina lui mare în lumea aceea mică unde i-a fost sortit să trăiască. Eu cred în necesitatea poeziei şi sunt sigur că o renaştere a ei este actuală. Mieluşelul cu blăniţa de mătase şi cu ceaţa blândă a prostiei în priviri rămâne miel, chiar dacă îl plimbi în automobil şi îl intoxici cu auziţii radiofonice. Omul înlănţuit de veacul douăzeci, mecanizat, terorizat şi fanatizat, rămâne în fond tot om. Sufletul lui cere poezie, aşa cum plămânii vor aer, iar ochiul, lumină. Poeţii să rămână, aşadar, poeţi, nimic mai mult. Altarul ce i-a legat

de suferinţa omenească nu poate fi părăsit; ar fi cea mai monstruoasă dintre dezertari. Politicienii burghezi afirmă, ca şi poeţii, că doresc o lume mai bună. Atâta doar că, în timp ce drumul lor trece peste vaiete şi cadavre, fără să fim siguri că va duce vreodată la ţintă, lira noastră plăpândă aspiră la construirea unei lumi mai bune, cu oameni adevăraţi „într-însa.

Nu se strecurase nicio greşeală în text, redacţia ziarului nu schimbase niciun adjectiv sau vreo conjuncţie. Mă aşteptam, astfel, la un cuvânt de mulţumire din partea poetului. În locul lui, Emil Isac a vârât cu un aer distrat mina în buzunarul vestei, de unde a scos o băncuţă de cinci lei pe care mi-a întins-o, rugându-mă să dau fuga până la farmacie şi să-i aduc câteva tablete de aspirină.

Îi mai făcusem şi altă dată, aşa cum îi făcuseră mulţi alţii – oameni în toată firea şi cu poziţii stimate în ierarhia socială – acelaşi serviciu în repetate rânduri. De astă dată însă m-am revoltat şi am plecat, fără să mă mai întorc.

După vreo două săptămâni, poate chiar mai mult, întâlnindu-ne din nou la cafenea, m-a întrebat cu candoare:

— Nu pe dumneata te-am rugat ieri să-mi aduci câteva tablete de aspirină, şi nu te-am mai văzut?

L-am asigurat cu întreaga convingere că nu ne întâlnisem de peste o lună. Emil Isac s-a înapoiat, nu prea convins, în cuirasa tăcerii sale, fără să bănuiască bucuria ştrengărească resimţită pentru renghiul nevinovat pe care i-l jucasem.

În târziul aceleiaşi veri l-am însoţit pe regizorul italian Fernando de Crucciatti la Roma. Urma să obţin acolo autorizaţia de traducere a unor lucrări de Luigi Pirandello, Giovanni Papini, Massimo Bontempelli şi alţi scriitori italieni pentru Teatrul Naţional din Cluj şi o editură bucureşteană.

Vizita la Pirandello mi-a rămas întipărită în minte poate şi datorită faptului că marele scriitor era unul dintre cele mai puţin „pirandelliene” personaje. Era un om lucid şi practic, refractar himerelor. Premiul Nobel avea să-i încoroneze peste două sau trei luni opera, care încetase

mai de mult să aparţină doar Italiei, ca să devină un bun al întregii omeniri. Presa romană era plină de informaţii în legătură cu şansele candidaţilor la consacrarea marelui pree miu, socotind laurearea lui Pirandello ca şi făcută.

În aureola acestei prezumţii l-am cunoscut pe scriitorul celebru prin intermediul îndatoritorului meu cicerone, care mă călăuzea cu iscusinţă prin lumea literară şi teatrală a Romei.

Vestigiile de artă ale oraşului, pe care îl vedeam întâia oară, mă fermecaseră din prima zi. Străzile de lângă Tibru erau învăluite într-un fel de negură aurie. Doream să le străbat fără grabă, fără vreo ţintă precisă, dar ritmul vizitelor în vederea rezolvării problemelor pentru care venisem în Italia nu ne îngăduia nicio abatere de la program. Abia către seară – şi nici asta în fiecare zi – poposeam la o masă a braseriei hotelului Excelsior, unde obişnuiau să vină Pirandello, Ungaretti, Baldini, actorul Dettori şi alţi câţiva.

Am remarcat de la prima întâlnire cu Pirandello că nu reuşeşte să-şi domolească spiritul aflat într-o neîntreruptă fierbere. Căuta, cu sociabilitatea proprie latinilor, pretexte de convorbire şi interlocutori adecvaţi. Pe un alt meridian mi s-ar fi părut disproporţionată satisfacţia cu care a întâmpinat oferta ce i-o aduceam din partea editurii bucureştene de a-i publica în versiune românească câteva nuvele şi unul sau două romane.

La întrebarea mea despre lucrarea care urma să inaugureze seria de tălmăciri, Pirandello a optat fără să stea pe gânduri pentru romanul *L'Exclusa*: [1]

---

1 Versiunea românească a romanului // fu Mattia Pacai, în traducerea lui Alexandru Marcu, nu apăruse la data aceea. L'Esclusa a fost publicată de editura Cugetarea abia în 1943, în traducerea şi cu o scurtă prefaţă a mea. Am tradus şi publicat în cîteva reviste din Cluj şi Bucureşti, între anii 1935-1943, cincisprezece nuvele, indicate de Pirandello însuşi pentru un prim volum antologic în româneşte. El urma să vadă lumina tiparului în editura Socec, cu piese din ciclul Novelle per un anno, ca şi din volumele Beile della morte e della vita (II), Erma biironte şi La Trappola. Tot la sugestia autorului am tradus piesa La Sagra del Signora della Nave, care a apărut în revista Curentul literar în 1941, urmată de

— Trebuie să se ştie că ara debutat în plin naturalism şi că primul meu model literar a fost Capuana. Am scris *L'Exclusa* în 1893, dar cartea s-a publicat abia opt ani mai târziu. Scenele de viaţă rurală, ambianţa siciliana, procesiunea statuii sfântuiţii patron al locului, toate îşi au sursa în verism. Ceea ce dă însă individualitate romanului este încercarea mea de a reinterpreta subiectul. Umorul cu care am tratat adulterul, îngroşând tonul patetic al scenelor de gelozie ale soţului, ca şi desperarea nevestei eliminate din clanul familiei nu au fost nici înţelese şi nici apreciate la vremea lor de cititori. E bine să ai în vedere asta la traducere.

Tălmăcind mai târziu romanul lui Pirandello, mi-am dat în adevăr seama de *fortissimi* lui stridenţi, de folosirea permanentă a unui diapazon superlativ. În loc să trezească reflexul ironiei, toate acestea sfârşesc prin a-l obosi pe cititor. Pe atunci nu ştiam însă acest lucru, fiindcă nu citisem încă romanul. Dar chiar de l-aş fi citit, forţa sugestivă a personalităţii scriitorului anula, când te găseai în apropierea lui, orice îndoială în valoarea operei sale. Pleda cauza ei fără falsă modestie, convins de perenitatea a toate câte crease, cu ochii, mobili la pândă spre a înregistra cel mai mic semn de neîncredere sau şovăială. Când îl descoperea sau i se părea doar să-l fi descoperit, îşi înteţea discursul, cu o licărire parcă de furie în ochi. Apoi, satisfăcut de argumentele sale, îşi plimba privirile pe feţele noastre cu un zâmbet ironic, care cobora sleit spre colţurile gurii.

Lui Pirandello îi plăcea să discute despre perioadele de flux şi reflux ale inspiraţiei sale, despre zilele „fericite" când totul îi merge parcă din plin, ca şi despre cele „dizgraţiate", când ideile ivite după lungi aşteptări dispar îndată, anulate de acuitatea autocritică favorizată de dispoziţiile nefertile.

— Inspiraţia – susţinea Pirandello – nu este altceva

---

un scurt eseu al meu despre teatrul şi proza lui Pirandello (cf. George jSbârcea Aspecte din Luigi Pirandello. „Bucovina*, I. E. Torouţiu, Bucureşti, f.a.)

decât acceptarea spontană a ideilor bune ce ne trec prin minte, iar lipsa de inspiraţie este starea aceea arţăgoasă cu noi înşine când nimic nici chiar ceea ce este bun nu ne satisface.

Vorbea repede, rostind unele cuvinte în dialectul sicilian, cu dublări de consoane şi cu vocale mâncate, încât îl urmăream destul de anevoie. îl ascultam totuşi cu plăcere, pentru că avea un glas plăcut, uşor voalat, pe care îl folosea ca un actor de geniu, împrumutându-i umbre amărui sau scurte sclipiri metalice. Faţa subţire şi lunguiaţă se sfârşea într-un barbişon cărunt, pe care îl netezea mereu cu un gest scurt şi nervos. Am avut impresia că mintea lui urmăreşte mai multe gânduri în acelaşi timp, de asta trece fără vreo legătură vizibilă de la un subiect la altul, îşi exprima admiraţia fără margini faţă de tehnica modernă. Cred că a prevăzut într-un fel apropiata inventare a magnetofonului (filmul sonor era abia la începuturile lui), deoarece spunea că, nu peste mult, nişte aparate simple şi lesne de manipulat vor fi instalate în toate teatrele lumii, unde vor înregistra fiecare spectacol, păstrând secole în şir nuanţele de interpretare actoricească. Această imensă arhivă acustică va îngădui apariţia unor actori din ce în ce mai desăvârşiţi, din ce în ce mai stăpâni pe mijloacele lor de exprimare. Ei vor cunoaşte felul cum au înţeles şi au interpretat teatrul precursorii lor, documentele sonore ajutându-i să-şi corijeze erorile şi să se ferească de monotonia expresiei, care ucide drama.

— Teatrul adevărat nu foloseşte jargonul cotidian – era de părere Pirandello. Shakespeare, Calderón, Racine, Goethe, Schiller plămădesc o limbă a lor. Ea presupune un stil al rostirii incandescent, care nu seamănă decât cu el însuşi, fiind cu desăvârşire străin de felul de a vorbi al omului de pe stradă. Emoţia dramatică smulge vocabularului, sintaxei, organului de fonare scăpărări înrudite cu poezia, sora mai vârstnică a dramei. Teatrul mare nu răsare decât în perioadele când, de la o zi la alta, iureşul fantastic al istoriei deschide perspective noi

omenirii: Sala-mis la grecii antici, epoca elizabetană la englezi, descoperirea Americii la spanioli, ivirea unor noi idealuri morale şi sociale în Germania.

Într-o după-amiază, Fernando de Cruciatti şi cu mine am fost invitaţi de Pirandello în casa lui de pe strada Antonio Bosio. Urma să primesc acolo autorizaţia scrisă pentru traducerea unor lucrări asupra cărora căzusem de acord. De Cruciatti ceruse şi el exemplare, prevăzute cu sugestiile de regie ale autorului, din piesele. Se *non cosi*, *Liola*, *Cosi e* (*să vi pare*), *ÎI giocco cleile parţi*, *Sagra del Signora deâla Nave*, *Sei personaggi încerca d'autore*, *Enrico PV*.

Pirandello mi-a bătut autorizaţia cu un singur deget la Remingtonul portabil, aflat pe-o măsuţă scundă în camera lui de lucru.

— Ce să scriu despre dumneavoastră? – l-am întrebat.

— Să scrii că n-am căutat să construiesc sisteme nici în teatru şi nici în scrierile mele literare, ci am creat oameni – a răspuns el" apăsând pe cuvinte, ca şi cum ar fi voit să mi le întipărească bine în minte. Oameni vii şi adevăraţi, care gândesc. De aici rezultă şi suferinţa lor. Cum suferinţa li se pare de neînlăturat, iar evadarea din mica lor colivie este imposibilă, ei raţionează asupra cauzelor nefericirii lor. „Filosofează", cum pretind criticii mei. Dar filosofarea asupra nefericirii nu este în niciun fel o

„Modă pirandelliană", ci un străvechi fapt cotidian. îl întâlnim peste tot şi la orice nivel de evoluţie. El explică, în parte, ivirea literaturilor populare, ca şi profunzimea lor de simţire. La un grad mai înalt de sensibilitate, asta duce însă nu la rezolvarea suferinţei, ci la exacerbarea ei...

L-am auzit spunând în după-amiaza aceea care aluneca pe nesimţite în calda înserare de septembrie „că intenţionează să scrie o piesă, diferită de tot teatrul său de până atunci. Se gândea să-i spună la *prima giornata del mondo* şi urma să fie legenda vârstei de aur a pământului, când încă omul se înţelegea cu semenii săi şi când firea îi

mai era supusă.

— Aş termina-o – a încheiat Pirandello – aducând în scena finală pe duşmanii omului: Egoismul, Teama, Minciuna, Invidia, cei patru cavaleri ai Apocalipsului social, punându-i să construiască grotesca şi teribila colivie în care suntem închişi cu toţii.

La plecare, a coborât cu noi până în poarta casei.

— *Ecco* – a exclamat, oprindu-se cu ochii la cerul înstelat. Unii pretind că lumea aparţine celor ce se scoală de dimineaţă. Nu-i adevărat. Priviţi *stellata*, puzderia de stele de pe boltă! Lumea-i a noctambulilor.

A rămas în poartă, cu o licărire aurie în ochi. Era, desigur, după una din zilele sale „fericite", care avea să se prelungească până în târziul nopţii: ne spusese doar că lucrează la noua sa piesă, *Non* şi să *come*.

În acest fel păstrez amintirea lui Luigi Pirandello, care pare să nu se fi şters nici azi cu desăvârşire.

Multe şi pe mulţi i-am uitat din anii grăbiţi at tinereţii mele, legănată în visuri plăcute şi amăgitoare, dar pe sculptorul şi scriitorul Ion Vlasiu îl ţin minte aşa cum l-am văzut întâia oară la Cluj, pe vremea când începea să-şi desfacă aripile. De câte ori ne întâlnim azi pe străzile capitalei, preocupaţi de gândurile care sunt un dar târziu al anilor, imaginea de altă dată se suprapune involuntar peste faţa lui brăzdată şi tâmplele luminate de argintul vârstei.

A îmbătrânit Vlasiu sau a fost „bătrân" dintotdeauna?

Întrebarea mi-am pus-o de multe ori în trecut şi mi-o pun din nou acum, când evoc peste decenii prietenia ce ne-a apropiat pe câtva timp drumurile.

De pe un raft al bibliotecii mă priveşte bustul pe care mi i-a făcut în toamna anului 1935. Lucra într-o magazie goală, ce-i fusese pusă la dispoziţie în gangul unui cinematograf de lângă Universitate. În zilele cu cerul sur şi ud, magazia aceasta se cufunda într-un întuneric vâscos. Pe şoarecii care chiţcăiau prin ungherele depărtate nu-i speriau nici palele de vânt ce zguduiau la răstimpuri, cu bubuituri de tunet, obloanele de tablă.

Tăcea Vlasiu, tăceam şi eu, astfel că s-auzea desluşit galopul rozătoarelor pe duşumea. Mă instalam pe o ladă răsturnată, în bătaia unui bec electric, prea slab ca sculptorul să mai vadă în afara obrazului meu şi ceea ce lucra. Cred însă că „vedea" perfect cu mâinile. Ele m-au făcut să mă gândesc întâia oară la „bătrâneţea" lui Vlasiu: avea mâini blajine şi moi, mâinile calme ale înţelepciunii vârstei înaintate. Când îmi strângea mâna, îmi transmitea parcă încurajare şi mângâiere.

Potolit în gesturi şi vorbă, cu un glas fără timbru, incolor aproape, Ion Vlasiu sugera mereu sleirea fiziologică a timpului ce se împuţinează în făptura omenească.

Mai descoperisem ceva la Vlasiu care amintea de bătrâneţe: era veşnic tare pe poziţiile sale fără reazim, tăcut şi singur, ca oamenii care şi-au încheiat o dată pentru totdeauna socotelile cu viaţa şi ştiu că nu mai au nimic de pierdut. Când colo, el abia începea să trăiască şi să creeze, cu o îndârjire pe care n-o trădau nici ochii verzi, nevinovaţi, nici sfiala cu care îşi obişnuise prietenii. Aducea în mijlocul lor aer de câmp, de râu, de tufe de salcie. Ceea ce mi s-a părut să fie bătrâneţe la el, poate că nu era decât înţelepciunea nativă a omului de la ţară, la fel de fără vârstă când tace ca şi atunci când vorbeşte.

Ion Vlasiu. spunea adeseori lucruri ciudate, deosebite de felul exprimării citadinilor.

Odată, într-un noiembrie zgribulit, în timp ce ne încălzeam degetele în buzunarele pardesielor pline cu castane coapte, a exclamat:

— Acum iese crivăţul din fântână, cu toiagul de gheaţă în mâna dreaptă.

Reîntâlnindu-l în Bucureştiul care îşi căuta noua faţă, la mai multe luni după terminarea războiului, m-a întâmpinat cu cuvintele:

— A trecut prin noi multă noapte.

În timp ce îmi modela bustul la Cluj, rupea din când în când tăcerea în care se cufunda, ca să-mi relateze scurte episoade din viaţa sa. Vrăjea din câteva fraze în

umbra magaziei posomorâte luncile Mureşului, sentimentul de nelinişte şi aşteptare către sfârşitul iernii la sate, pădurile de gorun, care nu sunt repetarea la nesfârşit a aceluiaşi copac, ci un infinit miracol al puterii de individualizare a naturii. Simţea, poate, că va avea nevoie de forţe mari şi se întorcea mereu, în gând, la ceea ce îi dăduse nu de mult forţă.

Evoca Ogra, satul copilăriei sale, pe un ton de basm popular:

— Era acolo un fund de gârlă, lângă care păşteau vaci grase şi pline, mai că se spărgeau de atâta belşug. Ele mâncau trifoaiele cu carul şi dădeau lapte cu hârdăul…

Mi-a povestit într-o dimineaţă o întâmplare trăită de el în Munţii Apuseni, unde petrecuse câteva săptămâni de vară, simţindu-se parcă pe un alt tărâm. Găsise adăpost sus, pe prispa unui deal, chiar în buza pădurii, la o bătrânică sfrijită ca nişte moaşte. Deşi departe de oameni şi de căile umblate, începea acolo să vadă lumea „pe dinlăuntru”. Într-o zi, în timp ce şedea pe-o buturugă „lată cât un tron” în luminişul pădurii a zărit o căprioară. Se apropia blândă, cu botul strălucind de umezeală, fără să simtă vecinătatea omului. Vlasiu încremenise în poziţia în care se afla, de teama să nu sperie gingaşa arătare: nu se mişca decât căprioara şi, printre frunze, vântul. Păşea atentă la dârele şi semnele cunoscute numai de animale, cu tendoanele încordate ca să-şi poată lua avânt pentru salt la cel mai mic zgomot străin de glasurile bine ştiute ale codrului.

Căprioara era acum atât de aproape, încât Vlasiu a auzit-o suflând dulce şi uşor. Ochii îi sclipeau ca două rubine mari, şi când şi-a frecat mugurii corniţelor de o tulpină, i-a văzut creştetul încununat de un smoc de păr alb, semănând cu o cununiţă de flori. Atunci a simţit dorinţa nestăvilită de a atinge cu degetele sale făptura aceea neprihănită încă de nimic din ceea ce e omenesc, s-o ia cu dânsul, sălbatică şi jucăuşă, la Cluj. Se şi gândea cum o s-o ţină în cămăruţa unde stătea cu chirie, culcând-o pe o rogojină ţărănească – o făptură vie între nişte ziduri

moarte. S-a ridicat de pe buturugă cu o încetineală de somnambul, stârnit de dorul de a nu mai fi singur nici în creierul munţilor şi nici în viitoarea oraşului. A alunecat neauzit către căprioara care răscolea cu botul un smârc de iarbă – paşii lui înaintau muţi dar, ajuns la o palmă de vietate, a întins mâna o clipă mai devreme decât trebuia spre a o putea apuca pe după gât. Căprioara a tresărit, ca într-o bruscă declanşare de resorturi mecanice, apoi a zbughit-o spre desiş, în salturi graţioase peste tufele din jur. Vlasiu s-a luat după ea, plesnit peste faţă de crengi, izbit în genunchi şi coapse de joardele tăieturii, până când căprioara s-a mistuit, pe o cărare înfundată într-un cheag de aur strălucitor în taina pădurii.

— Faţa îmi era plină de sânge, mâinile zgâriate – şi-a încheiat Ion Vlasiu povestirea. Am vrut s-o prind pentru că, luând-o cu mine la oraş, m-aş fi simţit mai puţin străin în el. De la căprioara aceea am învăţat, totuşi, ceva: să nu-ţi vinzi uşor libertatea!

Să nu-ţi vinzi uşor libertatea!… Ce greu trebuie să-i fi fost lui Ion Vlasiu, în anii începuturilor sale, să-şi orienteze existenţa şi arta după învăţătura primită de la sălbătăciunea din Apuseni! La prima lui expoziţie de la Cluj i s-a cumpărat, pare-mi-se, o singură lucrare – preţul ei ni ajungea nici să plătească chiria sălii friguroase, unde îşi etalase sculpturile: figuri de ţărani, un bruion pentru bustul lui Horea, portretul moşului său, profilul unei fete tinere, emoţionant în blânda-i gingăşie.

Unul dintre prietenii noştri comuni, V. Beneş, a publicat o cronică de câteva rânduri într-un ziar local. Altul a scris o notă într-o revistă bucureşteană. Câtva timp am discutat în întâlnirile noastre despre lutul însufleţit de mâna lui dibace. Pe urmă, Vlasiu s-a întors în magazia de lângă Universitate, apoi în alta din apropierea gării. Cred că în locul trenurilor, care îi huruiau ziua întreagă în urechi, ar fi preferat scârţâitul „carălor trase de boi cu canăci în coarne şi clopote la grumaz”. Sunt sigur că, în pufăitul locomotivelor, el desluşea duduitul motorului de la moara cu aburi a grofului de la Ogra.

Îl întâlneam des, într-o cofetărie de pe strada George Bariţ, unde cafeaua cu lapte era mai ieftină decât în centru. L-am găsit, într-o dimineaţă, cufundat în lectura unei cărţi. Erau poeziile, în original, ale lui Virgiliu, lebăda cu glas dulce a lacurilor mantueze. Vlasiu încerca să descifreze, cu ajutorul dicţionarului, pe poetul care îi vorbea despre ceea ce iubea şi el: despre ţarină, despre oi, despre felul cum se păstrează sticlele de vin, despre formele sculpturale ale femeilor de la ţară.

I-am citit, în 1938, romanul autobiografic *Am plecat din sat* şi am fost fericit să pot publica o cronică despre el în pagina a doua a ziarului *Tribuna*. Am lăudat prima carte beletristică a unui tânăr sculptor ridicat din rândurile noastre. „Povestea te fură pe nesimţite, spuneam – te ia de mină şi te face părtaşul copilăriei autorului. luănel din carte nu e un personaj de hârtie. El trăieşte împreună cu cititorul, orfan lipsit de bucuria copilăriilor oblăduite de gingăşia maternă. Doar bunica îi mai suflă la ureche, pe furiş, de frica moşului, câte-o vorbă bună. Ce sincer sunt descrise primele întâlniri cu piatra şi cu lutul, cu sculptura! Din clipa aceea, drumul lui luănel e drept şi fără şovăială…”

Vreau să amintesc aici ceea ce am uitat să spun în cronica la cartea de debut a lui Ion Vlasiu, anume că el a aflat încurajare spre a scrie din partea unuia dintre dascălii neuitaţi ai generaţiei mele, profesorul Ion Chinezu.

Auzindu-l povestind la masa de cafenea despre copilăria, să chinezu i-a spus:

— Încearcă să scrii, domnule Vlasiu. Sunt sigur, din felul cum povesteşti, că ai să te afirmi şi ca prozator. Scrie, scrie orice îţi vine în minte, fără să uiţi însă să citeşti între timp tot ce e bun şi necesar.

— Ce e bun şi necesar? – a vrut să afle Vlasiu.

— Tot ce poate ajuta să-ţi afli propriul ton – a sunat răspunsul.

A citit Ion Vlasiu ceea ce putea să-i ajute să-şi afle propriul ton? Nu ştiu – în afară de Virgiliu şi Horaţiu, l-am surprins buchisind cărţi de artă plastică, albume cu

reproduceri colorate şi propriile sale caiete, pline de versuri culese chiar de el din popor. Cum şi-a aflat drumul în sculptură şi în literatură, acest lucru ni-l povesteşte în opera sa plastică şi în cărţile prin care a îmbogăţit proza noastră literară cu un timbru original, de confesiune.

Cei ce au petrecut un timp mai scurt sau mai lung în apropierea lui Ion Chinezu au avut de multe ori senzaţia că el acumulează literatura ca pe un fel de exploziv. împrăştia mereu în jur scăpărarea ideilor şi judecăţilor sale fără greş despre cărţi şi scriitori sau despre curentele literare. A fost chiar o perioadă, de doi sau trei ani, când ne strângeam în lunile de vacanţă o dată pe săptămână împrejurul lui, pe o terasă de cafenea, ca să-l ascultam vorbind. Ceasurile petrecute împreună, sub legănarea arţarilor din marginea trotuarului, erau lecţii de estetică şi istorie literară. Ne simţeam toţi în siguranţă sub protecţia inteligenţei lui.

— Literatura este un fel de balon cu nacelă, care reduce sus, în stratosfera, de unde pământul se vede rotund şi se vede întreg – ne-a spus odată.

Încerc să redau după-amiaza aceea de demult, aşa cum i-am păstrat imaginea în memoria mea şi în notele mele. Era spre sfârşitul lunii august, străzile din jurul cafenelei începuseră să se umple de o umbră răcoroasă. Numai pe dealurile şi colinele oraşului soarele îşi păstrase neştirbită puterea.

Venise vorba despre genul scurt, schiţă, nuvelă, povestire. Unora dintre tineri, între care criticul de artă şi prozatorul V. Beneş, el li se părea singurul adecvat omului de azi.

— Sunt mai revelatoare pentru epocă scrierile de scurtă respiraţie, cu diapazon de confesiune intimă – a fost şi părerea lui Ion Chinezu. Genurile zise „indecente”, cum sunt autobiografiile sau jurnalele intime, satisfac într-o mare măsură nevoia de senzaţie, nerăbdarea, graba, lipsa de timp a cititorului modern. Cu toate acestea, romanul şi povestirea de amplă respiraţie nu vor avea prea mult de suferit de pe urma concurenţei genului scurt.

A dat exemplul lui Mihail Sadoveanu, despre care

spunea că de peste trei decenii îşi leagănă cititorii în mlădierile frazei sale dulci şi expresive. Care era nivelul prozei noastre când Sadoveanu îşi publicase întâia schiţă? Existau mai multe încercări, scriitori cu condeiul sprinten, dar ei singur s-a cufundat în limba adevărată a poporului, ca să se întoarcă din această „scaldă filologică” cu armoniile limbii vii şi colorate, cu o simţire sinceră şi vibrantă. În timp ce Duiliu Zamfirescu a aristocratizat, a artificializat limba, titanul moldovean a făcut să cânte în cărţile sale tulnice nemaiauzite. Este într-însul adâncime, vigoare, ascuţiş psihologic, la fel ca la cei mai mari scriitori. O psihologie primitivă, „magică” aproape, darul de a-l intui dintr-o ochire pe om şi fondul său sufletesc.

— *Şoimii*, *Neamul Şoimăreştilor*, *Venea o moară pe Siret*, *Vechime*, *Hanu Ancuţei*, *Baltagul* curg parcă fără sfârşit din condeiul lui, aducând ceva din soarele blând al Moldovei, din pâcla de vis a luncilor Siretului, din modestia, dar şi din vitejia de suflet a oamenilor de mai sus de Milcov. Dacă toate personajele pe care le-a născocit ar învia, s-ar umple cu ele trotuarele de la Capul Podului până la Vama Poştei bucureştene. Ar fi acolo vornici, robi, haiduci, popi, oşteni, voievozi, logofeţi, boieri buni şi răi, răzeşi, pălmaşi, târgoveţi, misiţi, florărese, podgoreni, samsari, crâşmari, fete palide şi visătoare, intelectuali rataţi, hangiţe oacheşe, o faună pestriţă şi atât de moldovenească, voiam să spun atât de românească, încât niciunul nu are nevoie de vreo etichetă sau de vreun tricolor, de act de naştere ca să-l poţi identifica, aşa cum nu au nevoie de documente justificative eroii lui Walter Scott sau Cervantes spre a le cunoaşte obârşia britanică sau hispană. Cine străbate lumea lui Sadoveanu e surprins de o contradicţie izbitoare: în timp ce anecdota este a trecutului ce nu se mai întoarce, „istorică” aşadar, felul de a povesti este etern. „Partitura” are două portative: jos este anecdota, sus este comentariul destinului omenesc.

Lui Ion Chinezu nu i s-a găsit nici atunci şi nici mai târziu o catedră universitară, deşi gândirea şi informaţia sa depăşeau cu mult nivelul liceului unde preda limba şi

literatura română. Mi-a fost profesor şi mie scurt timp, într-o primăvară pe când eram în cursul superior…

Nu pot uita zilele acelea de febră şi neastâmpăr, în care totul fierbea, înăuntru şi afară. A fost frumoasă primăvara de atunci, dar tinereţea noastră i-a adăugat mult de la ea, ca să ni se pară fără asemănare. În aerul puţin întunecat al claselor se aprindeau lumini aurii, de parcă ar fi pâlpâit fluturi deasupra noastră: erau reverberaţiile soarelui răsfrânte pe tavan de bălţile din curte.

Una dintre aceste raze s-a prins într-o zi de genele lui Ion Chinezu. Înlocuia de câtva timp pe profesorul nostru de limba română şi, sub ţinuta lui de om distrat şi puţin absent, intuiţia vârstei noastre desluşea energia concentrată a unui mare dascăl. Se stabilise o înţelegere tacită între noi: el venea la lecţii fără catalog, noi îl ascultam, în schimb, smeriţi şi disciplinaţi. Ne vorbea despre scriitori francezi şi despre poeţi români, cu zâmbete, îngândurări, nuanţe şi iluminări neaşteptate ale chipului. Făcea din literatură un fel de spectacol pasionant, care îi ţinea încleştaţi până şi pe elevii mai pasivi în urmărirea lecţiilor.

Lecţii? Nu, orele petrecute cu Ion Chinezu n-au fost lecţii în sensul comun al cuvântului, ci ceva mai puţin sau, de fapt, mai mult decât atâta. Au fost scurte iniţieri, cu valoare de revelaţie, în universul încă abia bănuit atunci de noi al literaturii.

Ţin minte ziua aceea, fiindcă înflorise pe malul Someşului liliacul şi vântul suna mai moale, mai lin. Ion Chinezu a intrat în clasă cu câteva fascicole galbene ale revistei *Mcrcure de France* şi cu un volumaş în mână. S-a rezemat de pervazul ferestrei deschise, de unde vedea pavajul curţii ce se zvânta la soare şi iarba nouă, foarte verde, din grădina şcolii. Ne-a vorbit despre rolul personalităţii creatoare în înnoirea literaturii. Marile talente, spunea el, provoacă adevărate seisme morale, mutaţii estetice, care evocă alunecările de straturi geologice.

— Ascultaţi – s-a întrerupt deodată, deschizând volumaşul, din care prinse să citească:

O, cine-ar zice că pe-aici Au fost vreodată flori, Privighetori.

Şi cărţi citite cu-ochii mici, în care latele panglici întorsu – s-au de-atâtea ori?

Parcă ni s-ar fi tăiat pe o clipă răsuflarea, atât eram de atenţi. Ion Chinezu avea un fel al său de a recita, cu modulaţii muzicale, o intonaţie a vocii care mergea de la voalarea baritonală la transparenţele tenorilor spinto. Ochii lui împrăştiau scântei fosforescente când îi plăcea ceva în mod deosebit, ca şi atunci când se îndoia de valoarea unui lucru. Versurile creşteau şi sporeau în interpretarea lui, ca valurile mării.

A urmat, cu privirea mai mult la noi decât la carte:

Şi totuşi furăm doi, mai ieri, Strânşi braţ la braţ, gângavi, la doi bolnavi, şi-n legănarea celor seri Sub plopii negri şi severi Blânzi şi supuşi ca nişte sclavi.

Fusese şi înainte tăcere în clasă. Acum însă tăcerea se materializase parcă, împresurându-ne ca un vis.

Ion Chinezu s-a desprins de lângă fereastră şi a făcut un pas către noi, continuând:

Să pleci de-acuma sunt străin
Pe unde fură tei;
Pleşuvi şi ei!…
Ceva ciudat ca un destin.
Mă-mpinge să mă-târzii prin
Căzuta frunză din alei.

O ciudată bucurie, amestecată cu tristeţe, ne dogorea asemenea unui alcool fierbinte, senzaţia că versurile pe care le auzim pârjolesc şi dezmiardă, nelăsând nimic neatins în noi.

Profesorul ne-a privit pe sub gene, s-a prefăcut că nu observă emoţia noastră şi a încheiat:

*Aici unde-a murit trecutul Mă plimb ca-n*tr-*un mormânt, în care sunt*

Legat s-ascult cum tace lutul, Pe când în suflet toarce mutul Regret, înfăşurat în vânt.

Când a sfârşit poezia, a lăsat volumaşul pe colţul catedrei şi ne-a comunicat numele poetului: atunci am auzit întâia oară de Tudor Arghezi.

Ţin minte ziua aceea – înflorise pe malul Someşului liliacul şi vântul suna mai cald şi mai plin, atât de cald şi de plin cum n-a mai sunat de atunci niciodată. Păstrez încă poezia lui Arghezi, pe care am notat-o în maculatorul şcolar împreună cu câteva din gândurile lui Ion Chinezu despre poet. La un moment dat, însă, creionul n-a mai putut să urmărească cuvintele profesorului; rezemat de pervazul ferestrei, el stătea parcă de vorbă într-un salon literar cu interlocutori de aceeaşi vârstă şi pregătire ca el.

Ne cucerise de la prima lecţie, fiindcă era impresionabil şi sensibil, aplicând pe tot ce rostea o marcă foarte personală. Ochii îi sclipeau de inteligenţă în faţa fină, descărnată, smeadă. Ne vorbea cu o gravitate potolită, având un fel muzical de a rosti cuvintele. Fără s-o pretindă, îşi obliga elevii – prin ţinuta lecţiilor sale – să-şi controleze dicţiunea, să descopere armoniile secrete ale limbii vorbite, ale pronunţării ei.

Deşi de o blândeţe suavă, Ion Chinezu avea, la nevoie, forţa morală de a-şi convinge auditorii. L-am auzit, mai târziu, vorbind despre Octavian Goga, care îl socotise pe Chinezu unul dintre cei mai competenţi critici literari.

Ion Chinezu a fost însă nu numai critic literar, ci şi un mare stimulator de literatură – în loc să scrie, a preferat de multe ori să se risipească în convorbiri şi să sădească seminţele gândirii sale în spiritele tinere. A înfiinţat în 1933 şi a redactat, până în vara anului 1940, cu o pricepere şi cu o modestie exemplare, revista literară *Gând*

Românesc, unde a publicat nuvelele lui Pavel Dan, una din marile sale descoperiri.

Autorul lui *Urcan bătrânul* bătuse la uşa redacţiei unei alte reviste conduse de Ion Chinezu, *Darul vremii*, aducându-i două articole de critică literară. Prin platitudinea lor, ele îl descurajaseră până şi pe optimistul redactor-şef. Nu ştia ce să facă cu ele şi nu ştia mai ales

cum să-i spună lui Pavel Dan că articolele lui nu se pot publica. L-a întrebat probabil doar spre a câştiga timp, dacă nu cumva are prin sertare vreo încercare beletristică. Pavel Dan i-a promis să-i aducă câteva din povestirile sale, de a căror valoare nu prea părea convins. Întreaga lui înfăţişare trăda timiditate şi nesiguranţă, ceva ce stârnea în oamenii puternici dorinţa de a-l lua sub protecţia lor.

Când Ion Chinezu i-a citit nuvelele şi povestirile, i-a spus soţiei sale:

— De la Rebreanu, Ardealul n-a dat prozator mai viguros şi mai original ca Pavel Dan.

La catafalcul lui, Ion Chinezu şi-a luat rămas-bun de la el printre sughiţuri; plângea nu numai pe cel mai pre –, ţios colaborator, ci şi un bun prieten, prozator puternic, care adăugase literaturii române, prin eroii şi prin peisajele luate din Câmpia transilvană, o privelişte necunoscută până atunci în înţelesurile ei mai adânci.

A fost în felul de a fi al profesorului Ion Chinezu o distincţie care le-a scăpat multora. Ne-a contaminat pe cei ce colaboram la *Gând Românesc* cu ambiţiile sale dâr-ze şi mari, cu dragostea din adâncul fiinţei sale pentru cultura românească, cu o anumită independenţă faţă de mentalitatea vremii.

Într-o vară, acum vreo douăzeci de ani, l-am vizitat în locuinţa lui din Bucureşti, unde se mutase după război. Auzisem că e suferind şi doream să-l revăd după atâta timp de când nu-l mai întâlnisem. îi citisem tălmăcirile din Thomas Mann şi din câţiva scriitori maghiari, de o mare fluiditate a transpunerii. M-a îngrozit respiraţia lui scăzută de boală, ochii orbi scufundaţi în orbite, ca nişte ferestre sparte: „priveau fără să vadă, vedeau fără să mai recepteze. Doamna Chinezu m-a rugat să-i vorbesc despre Cluj, despre revistele şi poeţii din oraş, asigurându-mă că „Ionică aude tot şi vrea să ştie tot”.

Mi-au venit în minte cuvintele pe care Ion Chinezu ni le spusese în august 1940:

— Sunt legat de un stâlp, iar stâlpul acesta este patima mea pentru literatura românească.

„Stâlpul” îl mai ţinea legat până şi în culmea suferinţelor sale fizice.

O redactoare de la Radio, care mă însoţise, a vrut să afle de la mine, în timp ce coboram scara vilei, ce fel de om a fost Ion Chinezu.

— Prin simpatia sa pentru oameni şi viaţă, prin felul său cald de a fi, prin zâmbetul de încurajare pe care a ştiut să-l dăruiască tuturor, deşi lui i s-a răspuns de multe ori morocănos sau nu i s-a răspuns defel, el a luat parte la suferinţele altora, fără ca pe ale sale să le înţeleagă cineva – am spus. A fost omul care se îmbogăţeşte sufleteşte fără încetare şi care caută să se întreacă pe sine, spre a putea fi călăuza altora, un virtuoz al cunoaşterii şi expresiei… Atâta cât sunt, o datorez în parte şi lui Ion Chinezu.

Binecuvântată fie-i ţărâna, care s-a amestecat cu dragostea ce ne-a purtat-o până la ultima suflare.

Un alt profesor clujean cu o înrâurire de durată asupra generaţiei mele a fost cel de latină, scriitorul Alexandru Ciura, directorul mult timp al liceului George Bariţ.

Un Ciura se afla cică în suita lui Francisc, împăratul Austriei, când s-a dus la Ursitz să ceară pacelui Napoleon. Alexandru Ciura nu ştiu însă să se fi mândrit cu vreun antecesor ilustru. El îndrăgise în aşa măsură cariera didactică, încât i-a umplut întreaga existenţă. A fost de multe ori didactic până şi în opera sa literară, risipită prin gazete, în *Luceafărul* de la Budapesta şi în volumaşele colecţiilor scoase înainte de primul război mondial de editurile şi tipografiile ardelene. Câteva din povestirile sale, care debutează în stil săltăreţ de conversaţie, se îneacă în pasaje retorice, deşi scriitorul se simţea acasă în genul povestirii scurte, în care putea să dezbată aspecte diverse din viaţa provincială.

Literatura a fost pentru Alexandru Ciura o mare flacără. Ea n-a ajuns însă totdeauna să-i învăluie şi pe alţii, astfel că scriitorul s-a ascuns mai întâi în muncă, spre a se consuma într-un fel, apoi în confesiunile făcute cu sfială omului de bibliotecă unor caiete intime nedate până acum

publicităţii.

La masa comună după un bacalaureat, într-o grădină de vară de pe malul Someşului luminată de lampioane colorate, el avea să destăinuiască unui contingent de absolvenţi mai vârstnic decât al meu că toată viaţa a socotit scrisul zilnic ca pe o necesitate, aşa cum sunt bunăoară exerciţiile de vioară pentru un virtuoz.

Îi citisem schiţele mai vechi despre băieşii şi hoţii de aur din Apuseni – *Holoangării*, *Pe Valea Cerbului*, *Ghick-caiil* – – pline de pitorescul mediului şi al epocii. Adevărata fiinţă morală a scriitorului a vibrat însă mai cu seamă la catedră: iubea tineretul cu o vie curiozitate, plăcându-i să îndrume şi să lămurească. Se bucura de câte ori înregistra desfătarea noastră la lecţiile sale despre poezia şi cultura latină.

Cei care îşi vor lua sarcina de a-i comenta scrierile – strânse într-un mănunchi de neobositul Mircea Zaciu –, nu pot să-l neglijeze pe profesorul şi umanistul Alexandru Ciura. Vor descoperi în această latură a activităţii sale una din cheile de interpretare cele mai sigure a scriitorului, a stilului său inegal, plin însă de rezervă şi modestie.

De câte ori s-au despicat crengile castanilor la ferestrele claselor unde Alexandru Ciura povestea despre antichitate, fără să ne lăsăm furaţi de clocotul primăverii din grădina săracă a şcolii! Umblam cu dascălul de latină pe drumurile albe ale Laţiului, în timp ce vulturii Imperiului fâlfâiau nevăzuţi, ca un alai de năluci, peste capetele noastre.

Silueta puţin încovoiată a scriitorului a rămas în memoria mea ca aceea a unui prieten drag din prima tinereţe. Ştia că nimeni altul să povestească despre tiranul Sulla, despre elocinţa lui Adraste, despre seninul Pliniu, despre toate acele umbre şi întâmplări ce se află îngropate la temelia civilizaţiei noastre. Gemeau mările de nave de oţel, dar el, în admirabila sa dragoste pentru lumea antică, le vedea străbătute de trireme, ca odinioară. Nu voia să ştie nimic de acel Charles Perrault care, într-o şedinţă din 1867 a Institutului, susţinuse că epoca lui Ludovic al XIV-

lea a întunecat prin strălucirea ei veacul lui Augustus. Purta guler înalt şi manşete rigide de celuloid, ghete ciripitoare încheiate cu nasturi şi jiletcă de mătase, când singura îmbrăcăminte ce i s-ar fi potrivit cu adevărat era toga albă şi sandalele lui Horaţiu.

Dacă fiecare profesor din liceul clujean ar fi ştiut să semene în sufletele noastre stima pentru valorile spiritului aşa cum a făcut-o Alevandru Ciura, generaţia căreia îi aparţin putea să dea ţării mai mulţi oameni de luptă, de carte şi de cercetare ştiinţifică. Am fi înţeles, poate, mai lucizi viitorul şi am fi simţit cu mai multă acuitate pulsul istoriei. Undeva, dincolo de cuvintele latinistului, mocnea mereu sensibilitataie scriitorului *humanitas*-ul antic, care – cum spunea Aulus Gellius – nu este doar *philantropia*, ci este şi *paiedeia*. îl caracteriza eticheta aceea intimă, nescrisă nicăieri, care constă într-o extremă delicateţă faţă de toţi şi de toate.

Când în sunetul strident al soneriei lecţia lua sfârşit, uitam şi de mingea de fotbal, şi de fetele din şcoala comercială de peste drum, şi de căruciorul cu zaharicale al turcului din faţa porţii. Rămâneam neclintiţi în bănci şi îl ascultam cu urechile ciulite vorbind despre Johannes Stobaios, unul dintre lectorii pătimaşi ai operelor antichităţii, care citise mai multe sute de autori, culegând din scrierile lor cuvinte de duh şi sfaturi înţelepte.

Alexandru Ciura a fost cel dintâi care ne-a tălmăcit, cu farmecul căruia nu i te puteai sustrage, adevăratul înţeles al cuvintelor din epistola lui Horaţiu. Deşi le puteam traduce literal, nu le înţelegeam defel sensul: *Non cuivis homini contingit adire Corinthum*... Corintul din textul latin era înţelegerea deplină a lumii prin cultură, la care nu îi este dat oricui să ajungă. Fiindcă stima cele spuse undeva de Pliniu despre marea răspundere a celor care dau ceva în mâna oamenilor, ne-a învăţat să citim nu multe, ci *mult*:

— *Multum leggendum cssc*, *non multă*!

N-aş vrea să pomenesc de necazurile şi nemulţumirile profesionale ale dascălului Alexandru Ciura,

pricinuite de dezgustul său faţă de politicianismul practicat în perioada dintre cele două războaie. Trebuie să spun însă că a fost mereu în conflict cu inspectorii veniţi să controleze activitatea didactică a şcolii. Niciunul nu putea să priceapă cum este cu putinţă ca poeţii Lucreţiu şi Virgiliu să fie citiţi şi comentaţi de-a lungul unui întreg trimestru, fără să ostenim, nici să ne pierdem răbdarea, când studierea lor era prevăzută în două sau trei lecţii.

De unde să fi bănuit organele de control că lecţiile lui Alexandru Ciura sunt iniţieri fermecătoare într-o lume în care se poate pătrunde doar prin retrăirea ei cu o arzătoare imaginaţie?

Alexandru Ciura dorea să cunoaştem Roma şi pe romani, nu să învăţăm mecanic gramatica unei limbi care, deşi mulţi îi mai spun moartă, este unul dintre cele mai vii îndreptare ale gândirii şi exprimării disciplinate. De asta n-a trântit niciodată pe nimeni; până şi cele mai slabe răspunsuri le asculta cu un aer îngăduitor, de camarad mai vârstnic. Ajungea o scurtă tresărire, unul sau două adjective în evocarea poeţilor latini, scandarea iscusită a unui pasaj, ca nota de trecere să fie asigurată.

Îi urmăream în tăcere, pentru că de câte ori ne vorbea despre Roma îi zâmbeau ochii. La ultima lecţie, în ajun de bacalaureat – „secerişul trofeelor”, cum îl numise – şi-a luat rămas-bun de la elevi prin cuvintele:

— Creaţia pe orice tărâm, oricât de modest sau de măreţ, nu este nici exaltare şi nici scăpărare de o clipă ci, cum ne spun latinii, luptă continuă, străduinţă şi cumpăt.

Vorbele lui au fost acoperite de un răpăit de aplauze aprobatoare: răsplata modestă pentru truda unui om tăiat din lutul rar al celor ce-şi slujesc îndeletnicirea ca pe-o chemare.

Generaţia căreia îi aparţin a avut darul de a se entuziasma în tinereţe de fiecare înnoire, de orice bravură, de toate personalităţile ieşite din comun. De câte ori dădeam ochii cu un om de seamă, faima ce-l însoţea ne încălzea inimile ca o flacără. îi pândeam fiecare cuvânt, fiecare gest, fiecare privire, cu speranţa secretă de a ne

molipsi de măreţia lui. După întâlnirile de acest fel făceam în sinea noastră jurăminte fierbinţi că nu vom avea linişte până când n-o să le semănăm idolilor noştri.

Oare câţi nu şi-au dorit în tinereţe să cucerească dacă nu lumea, măcar o oarecare faimă în domeniul îndeletnicirii lor?

De asta am fost atât de impresionaţi de vizita pe care colonelul Charles Lindbergh a făcut-o în 1937 la Cluj. Abia mai târziu am aflat că, după al doilea război mondial, i s-au imputat simpatiile pe care le-ar fi nutrit pentru mişcările de dreapta. Le revine istoricilor sarcina de a descoperi cauzele şi manifestările acestei surprinzătoare devieri. Lui Lindbergh i-a fost răpit singurul copil – de altfel primul kidnaping care a răscolit nu doar Statele Unite ale Americii, ci şi conştiinţa lumii civilizate. Sângerosul episod ni s-a părut tuturor mai degrabă născocirea unei minţi bolnave, decât realitate. Făceam de astă dată cunoştinţă cu cealaltă faţă a Americii, cu ucigaşii şi teroriştii ei lipsiţi de scrupule. Realitatea ivită de după culisele impresionantei opulenţe materiale cutremură întreaga omenire.

America părea să ofere un teren cât se poate de prielnic activităţii bandelor de hoţi, şantajişti şi criminali. Isprăvile de o nemaipomenită cruzime ale bandelor, ivite parcă peste noapte în perioada prohibiţiei, au luat în scurt, timp proporţii uriaşe. Ordinea socotită de neclintit – *the American* way *of li*fel – a fost zguduită din temelii, iar Lindbergh, una din primele victime ale gangsterilor, a întors spatele marilor libertăţi americane, căutând refugiu într-o nouă concepţie de viaţă, într-o altă ordine socială. Atâta doar că el, care se descurca cu o dibăcie nemaiîntâlnită în aer, a pierdut orice simţ de orientare pe pământ, apucând-o cu bunul său prieten, doctorul Alexis care îl, pe un drum greşit.

Pe vremea când Charles Lindbergh vizita Europa, lumea mai admira în persoana lui pe omul care traversase primul în zbor Oceanul Atlantic. Şi pe deasupra singur, în bezna unei nopţi furtunoase, cu un biet avion al cărui

motor se înfunda mereu.

Această ispravă presupunea nu doar pricepere şi experienţă, ci şi mare curaj, inimă curată, o minte stăpână pe fiecare hotărâre.

Într-una din vastele săli ale Muzeului Smithsonian din Washington am revăzut acum câţiva ani pasărea de metal a lui Lindbergh, devenită între timp relicvă istorică. Alături de fortăreţele zburătoare de mai târziu, aeroplanul *Spirit of Saint Louis* – aşa se numeşte aparatul de zbor al temerarului aviator – stârnea aproape ilaritate. Pare de necrezut că un aeroplan aşa de primitiv şi de fragil n-a fost sfărâmat de vijeliile oceanului, de vânturile lui învălmăşite, împreună cu pilotul său fantast.

Aeroplanul lui Charles Lindbergh atârna pe-o sârmă groasă de oţel fixată de tavanul muzeului american. Cele două roţi ale lui nu făceau împreună cât o roată de automobil din zilele noastre. Lungimea aripilor abia dacă întrecea dimensiunea aripilor a doi vulturi carpatici. Fuselajul aparatului părea atât de delicat şi niturile atât de labile, încât zborul de mii de mile cu o asemenea jucărie mai este socotit şi azi un adevărat miracol.

Unde pui manometrele primitive din carlinga aeroplanului! O motocicletă modernă este mai bine înzestrată cu aparatură de măsurat şi control decât a fost aeroplanul *Spirit of Saint Louis*, unealta uneia dintre cele mai temerare bravuri ale contemporaneităţii.

La data când Lindbergh ne-a vizitat ţara, omenirea ţinea încă minte emoţia stârnită de zborul lui peste ocean, care a deschis perspective nebănuite aviaţiei. Filmul sonor, radiofonia, zborurile intercontinentale erau abia în fază de experiment, astfel că isprava pilotului american ni se părea o minune. Am recitit mai târziu comentariile prilejuite de gestul lui Lindbergh, amnar al unor scântei de neobişnuită mărime şi strălucire. Comentariile acestea semănau mai degrabă a poeme în proză decât a articole de ziar, autorii lor păreau să fie în transă, în stări de halucinaţie şi delir.

Gazda clujeană a colonelului Lindbergh – profesorul

Iuliu Haţieganu – i-a invitat într-o după-amiază pe ziarişti în casa sa aflată pe strada Eminescu din apropierea parcului orăşenesc. Mă aflam şi eu printre invitaţi, stăpânit la fel cu confraţii mei mai vârstnici de emoţie. Aveam de astă dată ocazia unică de a întâlni pe unul din eroii timpurilor moderne, sărbătorit şi admirat pe tot mapamondul pentru faptul de a nu se fi temut să-şi înfăptuiască visul, înfrângând puterile ostile omului.

— Ideea traversării oceanului mi-a venit pe neaşteptate – ne-a povestit Lindbergh. Pluteam în târziul unei după-amiezi pe coasta de est, deasupra mării. Apa era netedă ca oglinda. Mi-am spus deodată că, într-o bună zi, va trebui să traversez în zbor întinderea lichidă de sub mine, lucru despre care n-am suflat nimănui o vorbă. A doua zi, însă, am început antrenamentul sistematic în vederea realizării proiectului meu. Am zburat întâi cincizeci de mile deasupra mării, apoi o sută, două, trei, patru sute de mile. Zburam în zori şi zburam la apusul soarelui, până în târziul nopţii, spre a-mi deprinde ochii deopotrivă cu lumina puternică a zilei şi cu umbrele amurgului, în sfârşit cu întunericul. Am pornit la drum abia după ce am fost convins că voi fi în stare să-mi înfrâng teama şi şovăiala, descurajarea şi oboseala. Cu toate acestea, deasupra oceanului am fost cuprins de panică de câte ori îmi aduceam aminte de cantitatea infimă de carburant din rezervorul aparatului. Dacă am izbutit totuşi, o datorez în cea mai mare parte norocului.

S-ar putea ca voinţa dârză, încăpăţânarea, inteligenţa şi încrederea în puterile proprii să poarte numele de noroc. Fiindcă, de fapt, e un mare noroc când toate aceste calităţi se află concentrate într-o singură fiinţă.

Colonelul Lindbergh nu avea nimic din infatuarea recordmenilor moderni. A trecut cu modestie sub tăcere avatarurile zborului său oceanic, desele stări de disperare, împotriva cărora a avut de luptat fără încetare. Nu ne-a vorbit nici despre curenţii sălbatici care îi asaltau aparatul din două sau trei direcţii, făcând din el o biată jucărie la discreţia vântului şi a întunericului.

Toate acestea le-a rezolvat cu un singur cuvânt, acela de „noroc”.

Surâdea cu căldură, în timp ce silueta lui înaltă şi subţire părea că se frânge, poate ca să se acomodeze la proporţiile noastre mai reduse. Nu era într-însul nici urmă de patimă a grandorii. A stat cu noi de vorbă calm şi firesc, doar în ochii de un albastru viu scăpărau din când închid lumini jucăuşe.

Ziua următoare, Lindbergh a vizitat flotila de aviaţie militară de la Someşeni. Aviatorii noştri l-au tratat ca pe un copil îndrăgit, care se vrea alintat, dezmierdat, răsfăţat. Roiau cu toţii împrejurul lui, de la sublocotenenţi la comandatul flotilei. Copleşit de atâta atenţie, oaspetele roşise sfios şi nu mai ştia cum să se eschiveze de admiraţia generală. A fost întâmpinat cu o masă îmbelşugată, dominată de păstrăvii prinşi în zorii zilei din Iara. Ostaşii care ne serveau tremurau de emoţie la ghidul ce om ales se află în mijlocul lor. În sfârşit. Lindbergh, însoţit de locote-nent-colonelul Dahinlen, a urcat în carlinga unui aeroplan cu două locuri şi a început mitingul.

Aparatul, zvelt ca un fus, îşi luă zborul peste colinele verzi ale Cojocnei. Lindbergh a urcat sus, tot mai sus, în aparatul ce scapără în bătaia soarelui ca diamantul.

Am urmărit în tăcere, rezemaţi de gardul aerodromului, zborul oaspelui. În sinea noastră doream ca Charles Lindbergh să nu se mai înapoieze pe pământ, ci să se topească în nemărginire, aşa cum dispar legendele şi eroii lor mistuiţi de timp, spre a lăsa după ei doar amintirea nepieritoare a curajului omenesc.

Cu greu aş găsi o etichetă mai potrivită, dacă mi s-ar cere să caracterizez sumar generaţia din care fac parte, decât aceea cu care Gertrude Stein a încercat să-i definească pe scriitorii căliţi şi, totodată, răvăşiţi sufleteşte în focul primului război mondial: *lost generation*. Mulţi dintre cei ce nu ne-am „pierdut” cu desăvârşire pe drum, am pierdut oricum ceea ce era mai de preţ în promisiunile cu care porniserăm în viaţă acum cincizeci-şaizeci de ani. Poeţi, pictori, critici de artă apăruţi în al treilea şi al

patrulea deceniu s-au stins înainte de vreme, ca nişte biete focuri de artificii. Pe mulţi dintre ei i-am cunoscut la cafeneaua clujeană sau la cea bucureşteană, prin redacţiile unde am lucrat sau pe care le-am frecventat. Tot ce le stătea pe inimă aveau şi pe limbă, risipindu-şi darurile inteligenţei şi ale simţirii în discuţii ce nu se mai sfârşeaur reluate după o zi sau după o săptămână în acelaşi loc şi cu aceeaşi îndârjire.

Îngurgitam cu ochii, cu urechile, cu creierul ceea ce ne spunea, de pildă, Bob Enescu, cu spiritul lui veşnic agitat de o nelinişte căutătoare, care putea să-l promoveze, dacă ar fi fost mai consecvent, mare reporter sau un foarte bun critic dramatic – versurile pe care ni le recita, cu o sfioasă însufleţire, Simion Anderco, „Ciocio”, cum îl alintau prietenii; discuţiile acide ale lui Gabi Teodorescu, un tânăr scânteietor, cuprinzând o vastă arie de preocupări, de la scenografia de teatru la eseul literar şi problemele filmului vorbitor; înţelepciunea lui N. Găgescu care, purtând. pe faţa-i sleită de lecturi blazonul unui dezrădăcinat, a stârnit mereu interesul nostru pentru filosofii greci – entuziasmul lui Horia Stanca, generos promotor al colegilor mai tineri, gata să sară în ajutorul oricui avea un dram de talent; sfătoşenia pictorului Nicolae Brana, ale cărui *Mioriţe* în tuş pe sticlă au emoţionat, timp de mulţi ani, pe cunoscători şi necunoscători deopotrivă; sfiala lui Constantin Fântâneru, care a încercat primul dintre criticii: tineri o exegeză a liricii lui Lucian Blaga, într-un volum tipărit frumos, dar multă vreme nevândut; butadele lui Victor Valeriu Martinescu, „marele contemporan”, cum îl poreclisem după titlul unei plachete pe care o publicase pe cheltuială proprie şi ale cărui metafore ne uimeau, trezind pe atunci în noi invidie? versurile citite de Coca, fiica Elenei Farago, aducând imagini fragile în poezia tot mai colţuroasă a tinerilor din anii războiului. Ea a publicat „într-o revistă din capitală, un reportaj despre cafeneaua „cu poeţi şi amintiri”, titlu ce i-l sugerasem chiar eu. Descria în el, cu emoţie, tineretul ce-şi dădea întâlnire, zilnic aproape, la Café de la Paix.

Să fi avut toţi aceştia, la fel ca mine, aripi prea scurte pentru înălţimile pe care le visau? Sau i-au măcinat, pe nesimţite, evenimentele şi sărăcia aceea „cuviincioasă" de care vorbeşte Giovanni Papini, o sărăcie fără foame şi frig, însă plină de multe privaţiuni şi de multă suferinţă morală?

Cine ar putea să răspundă?

Mi-e plină biblioteca de cărţi, broşuri şi plachete de versuri semnate cândva de tineri care nu mai sunt printre noi sau, atunci când sunt, au renunţat de mult la proiectele lor de artă. Scot, la întâmplare, o cărticică subţire de pe rafturile cele mai necercetate: sunt poeziile lui Ion Moldoveanu. N-a rămas altă urmă despre cuvioasa lui trecere prin lume decât volumul acesta de versuri. I l-au publicat, în ajunul războiului, cu o copertă de Ion Vlasiu, tinerii grupaţi în jurul revistei *Simpozion*, întemeiată la Cluj de Nicolae Găgescu şi Horia Stanca.

Ion Moldoveanu a mai apucat să vadă primele exemplare tipărite, înainte de a-şi fi luat zborul de pe un pat de sanatoriu. Poeziile lui sunt pline presimţirea sfârşitului apropiat:

Poetul a plecat în primăvară cu *tristeţea toată-nchis*ă-*n el*, *Undeva*, *un zbor de porumbel*, *Zice-se l*-ar fi *condus în seară*...

Pentru plecarea şi somnul tău Curcubeie s-au înscris în eleşteu. *Azi-noapte s-au scuturat stele*, *în mare*? *în inimă*? – *grele*.

Ape au vuit în depărtări, *Frunze au căzut*, *vagi sărutări şi*, *peste tot*, *decorul a înscris Itinerar pentru plecarea ta în vis*...

Presimţirea asta i-a ros anii tineri ca un vierme, provocându-i spaime fugare, temeri fără nume. îl înfricoşa nu atât <gândul dispariţiei, cât clipa în care ea putea să-l ajungă, aflându-l cu sufletul încâlcit, cu munca neisprăvită, cu poeziile risipite prin sertarele redacţiilor.

Ion Moldoveanu a fost învăţător, ca şi colegul său de poezie şi destin George Boldea. împlinise abia douăzeci şi şase de ani când, într-o dimineaţă, cineva a adus la cafenea vestea morţii lui.

Poetul plecase, de fapt, „în primăvară”, aşa cum o prevăzuse.

Ne-am adus aminte, mişcaţi, de silueta lui firavă, de ochii-i blânzi, de felul liniştit cum vorbea şi de truda sa veşnic reluată pentru a-şi completa cât mai repede lacunele de informaţie pe tărâmul liricii franceze şi germane.

Uneori, în toiul discuţiilor ce le purtam, privirile i se topeau în contemplarea unor imagini văzute numai de el.

Evoca, în clipele acelea de absenţă dintre noi, una din poeziile publicate într-o revistă din provincie cu tirajul limitat:

De acum toate apele s-au liniştit, Durerile toate au murit. Şi oamenii, de trec prin amurguri, Au lacăt pe inimi, ca pe burguri…

Ne-am întrebat, câtva timp, ce s-ar fi ales de George Boldea, de Ion Moldoveanu, de toţi aceia pe care boala, lipsurile, apoi războiul i-au răpit dintre noi chiar la început de zbor: erau abia pe treptele trezirii, cele ale oţelirii fiind încă departe de ei. Pe urmă i-am dat uitării, aşa cum au fost uitaţi pe rând atâţia dintre cei cu care ne propuneam, altă dată, „să luăm pieptiş coasta”.

Una dintre poeziile lui Ion Moldoveanu mi-a revenit de multe ori în amintire. Este cea pe care am reprodus-o în panegiricul scris la cererea lui Ion Chinezu pentru revista *Gând Românesc*. Aveam senzaţia că prind glas, prin cuvintele ei necăutate, câteva din condeiele frânte înainte de a fi putut ajunge la maturitate:

Ca şi unda Someşului mic Lin voi trece calea către dric» Şi discret m-oi presăra pe drum la un cântec, ori ca un parfum.

Mi-or cânta plecarea în poem Păsări albe-n stih de recviem. Iar în noaptea înflorită, clara Stele mari crescute peste ţară.

Spice-ngenunchiate-n lanuri coapte Vor zvoni plecarea mea în noapte, Iar în sat toate Mânuţele Vor stropi cu lacrimi năfrămuţele.

Poezie minoră? Minoră, fără îndoială, dar izvorâtă din

zbuciumul şi personalitatea amputată a unuia dintre tinerii generaţiei mele consacraţi artei şi literaturii.

Nu mai ştiu cum l-am cunoscut pe Victor Ion Popa. Ştiu doar că, în târziul verii anului 1936, l-am însoţit pe el şi pe Emanoil Bucuţa la întâlnirea „anuală a scriitorilor maghiari din Transilvania, de unde trebuia să trimit ziarului *Rampa* o relatare despre convorbirile ce aveau să se ţină în aripa restaurată a castelului de la Brâncoveneşti din apropierea Reghinului.

La fel ca Ion Chinezu, Victor Ion Popa şi Emanoil-Bucuţa susţineau ideea stabilirii de raporturi complexe, întemeiate pe preţuire reciprocă, între scriitorii români şi de alte limbi din ţară. Emanoil Bucuţa pleda cu ardoare pentru apropiere; a şi publicat în frumoasa revistă *Boabe – de grâu*, pe care o întemeiase şi o conducea, traduceri ale unor scriitorii de limbă maghiară din Transilvania. Spirit analitic, Victor Ion Popa lega mereu prezentul de trecut şi cerea confraţilor săi maghiari mai multă iniţiativă în tălmăcirea prozei şi a poeziei noastre.

Plecasem din Cluj cu trenul, într-o dimineaţă, de la sfârşitul lunii august, când cerul capătă adâncime şi flacără, iar vârfurile copacilor se încununa cu un nimb strălucitor. Cum eram singuri în compartiment, Emaii Oil Bucuţa a vorbit tot timpul. Ceea ce spunea era foarte atractiv, datorită subiectului şi modului de exprimare, dar pe mine m-a cucerit îndeosebi înfăţişarea lui. Era voinic şi decorativ, atrăgându-mi privirea prin contrastul dintre faţa rotundă, jovială, şi gesturile grave, de o rară plasticitate, prin care îşi asigura autoritatea asupra interlocutorului. Se simţea în tot ce spune un ochi pătrunzător în raporturile dintre diversele evenimente literare, interesul mereu viu pentru trecutul şi prezentul culturii naţionale. Ardea de dragostea „aproape biblică” a pământului şi oamenilor lui, dragoste pe care i-o atribuise şi lui Alecu Russo într-unul din articolele sale. îl obseda neîncetat gândul înfiinţării unui muzeu al cărţii şi culturii româneşti. Se închipuia în sălile lui pline de stampe, portrete, afişe, cărţi şi manuscrise, aranjându-le, etichetându-le, dând explicaţii

vizitatorilor asupra lor. În tot ce spunea despre cartea românească punea un sentiment adânc de simpatie – şi înţelegere.

Autorul pitorescului roman *Fuga lui Şefki* n-a lăsat cărţi monumentale şi nu a realizat decât foarte puţin în raport cu proporţiile dragostei sale de artă. Deşi făcea impresia unei făpturi încete şi greoaie, vorbea cu un patos ce lipseşte din proza lui calmă, trădând un cărturar de o informaţie foarte largă şi un fin colorist. Un detaliu sau altul uimeşte şi încântă, desigur, când e vorba de literatura sau de proza sa culturală, adunată sub titlul *Pietre de vad* în patru volume masive, publicate de Casa Şcolilor. Ansamblul se îneacă însă, de multe ori, într-un pitoresc stufos, salvat doar de precizia şi vigoarea portretelor umane, uneori de lungile pasaje descriptive, remarcabile prin darul de a sugera stări poetice.

Sigur întotdeauna pe ce spune, fire sănătoasă, care atunci când vorbea nu-şi refula defel sensibilitatea lirică prezentă şi în proză, omul-Bucuţa mi s-a părut superior scriitorului. Controversa convenea dacă nu temperamentului său, în orice caz dispoziţiilor sale din acea zi. Victor Ion Popa însă n-avea chef de vorbă, iar eu eram prea timorat de compania celor doi scriitori bucureşteni spre a-i putea fi partener de conversaţie. Bucuţa s-a luat astfel pe sine interlocutor şi a vorbit de unul singur. A început prin a căuta să-şi explice motivul pentru care Eugen Lovinescu nu scrie la *Gândirea*; spunea că Zburătorul de-căzuse dintr-un cenaclu literar, cum îl voise creatorul lui, într-o modestă bisericuţă. Cu toată luciditatea critică a maestrului – în fond un „impresionist” –, cei care fac parte din acest cenaclu sunt cu toţii prozatori de scurtă respiraţie, poate cu una sau două excepţii.

— Lovinescu este şi el miniaturist, un miniaturist fără pereche în portrete – s-a întrerupt Bucuţa. Din cauza dimensiunilor sale fizice nu este în stare să-şi umple plămânii cu mai mult aer – respiră gâfâit, dar gâfâitul lui e melodios… îţi place cum scrie?

Întrebarea, destinată lui Victor Ion Popa, a rămas fără răspuns.

— Nu este nimeni la *Gândirea* capabil să vadă literatura şi arta noastră în sincretismul lor – şi-a urmat Bucata solilocviul. Eventual Vianu sau Papdima, sigur însă Blaga. Cu Lovinescu ne întâlnim în recunoaşterea specificului etnic ca factor important al literaturii. Nu ne întâlnim, fireşte, în multe altele. Dar mă atrage structura lui clasică şi judecata-i înflorită. E un critic de ale cărui opinii trebuie să se ţină seama. îl invidiez pentru stilul său clar şi inteligent, fără prea multe metafore.

Victor Ion Popa privea peisajele ce defilau în goana trenului. Cu însuşiri artistice mai înalte decât ale lui Emanoil Bucuţa, cu o privire largă şi focoasă, care unora putea să li se pară expresia înzestrărilor intelectuale, nu se simţea prea legat de gândirişti, cu toate că publica proză şi note în revista lor. Nutrea, se; pare, un proiect mai vechi de a scoate singur un periodic de teatru şi literatură, lucru pe care l-ram dedus din întrebarea pusă de Bucuţa dacă tot n-a găsit fondurile necesare pentru a face să zboare „Pasărea măiastră”.

A fost singurul moment, mi se pare, când Victor Ion Popa s-a angajat într-o convorbire de o oarecare durată. Faţa lui semăna cu o mască mobilă, în care punctele fixe erau numai nasul „vulturesc şi fin”, cum i-l atribuise chiar el schivnicului său din Tuia Neagră – şi bărbia puţin alungită; restul trecea mereu prin transformări succesive, ca faţa unui mim genial.

La Brâncoveneşti, în cele trei sau, patru zile cât a durat întâlnirea scriitorilor, aveam să aflu câte ceva din gândurile şi preocupările lui Victor Ion Popa. Dimineţile le aveam libere, pentru plimbări prin parcul castelului ce se isprăvea, în mijlocul unei vaste panorame, într-o imensă pădure de stejari seculari. Le auzeam freamătul în zori, prevestind venirea zilei, din chilia cu ferestrele înguste dând într-un pridvor unde fusesem găzduit. Jos, la poarta străjuită de doi lei de piatră, ne întâmpinau, murate de rouă, tufele galbene de solidago şi arbuştii roşii de ricin.

Aflând că îmi petrecusem o parte din copilărie în acest ţinut, Victor Ion Popa m-a rugat din prima dimineaţă să-l însoţesc. Voia să cunoască numele munţilor, al apelor, al văii semănate cu căsuţe, grădini şi livezi, cine este proprietarul mălăiştilor de la poalele dealului acoperit cu pădure adâncă până în zarea tivită cu măguri în miazăzi.

Între feliile de un verde palid ale culturilor de cereale răsăreau pâlcuri de sălcii şi tufişuri sălbatice, în care soarele aprindea pâlpâiri firave, ce sporeau văzând cu ochii. Am urmărit un timp jocul acesta al răspândirii poleiului solar pe vegetaţia înviorată de unda domoală la sfârşit de vară a Mureşului, până când căldura zilei ne-a silit să căutăm adăpost la umbra stejarilor. Am rămas însă în marginea pădurii, de unde se vedeau, la capătul de către apus al văii, turlele de biserică şi acoperişurile gotic ţuguiate ale Reghinului.

Victor Ion Popa, care scruta cu aerul lui calm priveliştea desfăşurată sub un cer lărgit la nesfârşire, spuse că în aceste locuri, ca şi în altele câteva din ţară, „se poate pipăi concret istoria”. Este greu de crezut că, în secolul al XII-lea, coloniştii de la Rin, cu nevoile lor mai avansate de cultură, să se fi aşezat într-un „pustiu”, cum încearcă să dovedească unii. Dimpotrivă, deprinderile comunităţilor saxone pledează pentru statornicirea lor în ţinuturi unde o bună pregătire-agricolă a terenului exista de mult şi unde mâini de lucru pricepute se aflau cu prisosinţă. Şi-a amintit de Nicolae Iorga, care găsise o nouă probă a vechimii noastre pe aceste meleaguri în numeroasele cuvinte româneşti amestecate în dialectele săseşti şi şvabe, toate privind obiecte şi noţiuni uzuale, în timp ce la noi nu se găsesc nici cel puţin urme de cuvinte ale coloniştilor în vorbirea curentă.

Un zbor de vultur în marginea pădurii i-a schimbat brusc gândurile. Victor Ion Popa şi-a adus aminte că ne aflăm aproape de munţi, nu departe de piscul Calimanu-lui, nins până şi în toiul verii. M-a întrebat dacă fusesem vreodată la Bilbor, dacă îi cunosc căile prăvălite, şerpuind pe lângă oştiri de conifere cu trunchiul de culoarea părului

de vulpe, şi dacă nu am auzit cumva vorbindu-se de un preot de acolo, poreclit de săteni Popa Zdreanţă. Cică acest popă şi-ar fi cheltuit tot venitul pe cărţi şi instrumente mecanice comandate de la Viena şi Lipsea, încât umbla într-o sutană ferfeniţă şi cu cizme petecite în picioare.

Ştiam ceva foarte vag, din povestirile de familie, despre omul acesta ciudat. Se spunea despre el că ar fi născocit fel şi fel de mecanisme, instrumente şi aparate, a căror urmă s-a pierdut, pare-se, pentru totdeauna. Între invenţiile sale ar fi fost şi un elicopter în miniatură: amintirea zborului de încercare al lui mai dăinuia, în copilăria mea, prin satele din creierul munţilor. Bătrânul crâşnic al bisericii din dealul Topliţei, bunăoară, pretindea chiar să fi urmărit cu propriii săi ochi „zmăul" Popii Zdreanţă, fă-o induse nevăzut, într-o dimineaţă de primăvară, după perdeaua de fagi acoperiţi de verdeaţă.

În răgazul unui scurt popas făcut în urmă cu câţiva ani la Borsec, Victor Ion Popa umblase pe la Bilbor, Tulgheş, Joseni, Ghimeş Palanca şi alte localităţi din jur, strângând informaţii despre clericul inventator. I se povestise cu acea ocazie că Popa Zdreanţă se apucase de construirea aparatului său de zbor încurajat de pilda lui Pintea Viteazul, eroul baladei populare, despre care tradiţia orală pretinde că ar fi zburat şi el, nu se ştie însă în ce fel.

Eram răpit, fără împotrivire, de cele ce spunea Victoi Ion Popa. Cine ştie până unde ne afundam printre umbrele plutitoare dintre copaci, dacă un clopot strident din curtea castelului nu ne-ar fi dat de veste apropierea servirii mesei într-o sală împodobită cu capete de urs, coarne de cerb şi piei de mistreţ.

Un şir de ani mai târziu, la Petelea, în aceleaşi împrejurimi ale Reghinului şi Brâncoveneştilor, am aflat de la parohul pe atunci septiiagenar Gavril Branea, bun cunoscător al biografiei foştilor duhovnici de pe valea Mureşului superior, că Victor Ion Popa trecuse şi pe la dânsul într-o vară, ca să-i ceară relaţii despre legendarul

Popa Zdreanţă.

Pe un scrin afumat, spetit sub povara borcanelor umplute cu mierea de albine, se afla portretul pătat de muşte, pe care autorul lui *Velerim şi Velei Doamne* îl lăsase, cu dedicaţie, după noaptea petrecută în casa parohială a comunei.

Ţin minte plimbareel pe care am făcut-o, în una din seri, de la Brâncoveneşti la Reghin. Mi-a rămas întipărită în memorie nu numai pentru că trăsurile erau iuţi şi drumul uscat, iar copacii din marginea şoselei păreau de păcură sub săgeţile lunii care mergea alături cu noi, ci şi pentru că Emanoil Bucuţa l-a evocat în seara aceea, cu o agreabilă elocinţă, pe Alexandru Macedonski.

La sosirea noastră în trapul cailor, Reghinul – cocoţat pe o colină de teama inundaţiilor anuale ale Mureşului – se cufundase în somn. Dormea piaţa şi dormeau casele înşirate în triunghiul ei, cu ferestre mici, sus, şi prăvălii oblonite, jos, toate stinse. Nu mai era lumină decât în restaurantul cu grădină de vară, care veghea paşnica petrecere a câtorva cheflii sub becurile aninate în castanii. de *lângă Ballhaus*, un fel de cămin cultural *avânt la lettrer* plin de întuneric şi umezeală, unde poposeau turneele teatrale.

Primaşul tarafului pe care-l chema Ioşca, un vlăjgan cât uşa, le-a întors spatele fără părere de rău de îndată ce ne-a văzut intrând.

La sugestia lui Bucuţa, care era un om de petreceri cu lăutari, cu vinuri bune şi mese îmbelşugate, am apropiat mai multe mese şi am mutat din loc nişte lăzi cu ficuşi, ca să putem vedea nestânjeniţi iedera căţărată pe zidul vecin. Din uşa pivniţei sale, patronul ne cântărea încântat din ochi. A clipit de plăcere când unul dintre noi i-a cerut să ne aducă nişte vin „cu buchet”.

Limbile s-au dezlegat curând, pornite pe haz şi taifas. Dar arpegiile catifelate ale ţambalagiului, un bătrân cu pletele cărunte lipite de fruntea rotundă, au metamorfozat pe nesimţite tonul convorbirilor.

Într-un strat de pământ crăpat de secetă se stafideau,

aproape de intrare, câteva roze. Mâna cu degete scurte a lui Emanoil Bucuţa a zvâcnit deodată către ele, apoi a prins să declame pe un glas încălzit de vin:

E vremea rozelor ce mor.

Mor în grădini şi mor şi-n mine...

Poetul maghiar Dsida Jeno, admirator al lui Macedonski, şi-a tras scaunul mai aproape de Bucuţa, stârnindu-i cu întrebările sale verva aducerilor aminte.

— Cunoaşteţi povestea omului care se credea butelie? – a început Emanoil Bucuţa. E portretul literar al unui caz patologic, relatat de un scriitor italian. Caz patologic a fost, într-un anumit sens, şi Macedonski. Viaţa lui este un fel de poveste a omului care se credea cel mai mare poet al vremii sale. Cel mai mare şi mai nedreptăţit! ... Sentimentul de nedreptăţire nu-i lipseşte nici unui artist, dar nu cred că el să fi torturat pe un altul în aceeaşi măsură ca pe Macedonski. Deşi în 1918, cu prilejul reapariţiei revistei sale *Literatorul*, l-am întâlnit îmbătrânit, înfumurarea lui rămăsese cea de odinioară. Era generos cu poeţii şi prozatorii tineri, gata să le facă totul pe plac de îndată ce descoperea la ei un semn cât de mic al admiraţiei faţă de persoana sa. Zic persoana şi nu arta sa. fiindcă Macedonski era dintre poeţii care se cred în slujba unui sacerdot, în, identificaţi şi fizic, printr-un fel de plenipotenţă transcendentală, cu Poezia. Se socotea pe sine, printr-un fel de „graţie divină şi voinţă naţională", artist cu o înaltă misiune – *kharisma*, şi pretindea de la toţi să fie tămâiat ca zeităţile din antichitate. Orgolios din cale afară şi sensibil peste orice închipuire, n-a putut să suporte ca tămâia admiraţiei să-i alinte şi pe alţii. Aprecierile elogioase la adresa altor poeţi – clasici sau în viaţă, îi era tot una – lăsau în el rana morală pe care ar fi adâncit-o, de pildă, în sufletul tânărului Voltaire bastonada repetată la infinit din partea valeţilor prinţului Rohan. Natura lui sălbatică, în veşnică revoltă, nu recunoştea nici pe Eminescu, nici pe Coşbuc, nici pe Şt. O. Iosif, nici pe Goga, pe nimeni. Credea, nu fără oarecare temei, că sunase cele dintâi trâmbiţi ale unei perioade noi în poezia

românească.

Bucuţa a făcut o scurtă pauză, cât să soarbă o gură de vin, apoi a urmat:

— Dacă orice orgoliu are limite, acela al lui Macedonski n-a avut niciuna. Răutăţile sale, de cele mai multe ori premeditate, explodau în toate direcţiile, ca schijele unui şrapnel, rănind chiar pe cei ce nu erau vizaţi de ele. Când înţelegea că a greşit, în loc de a face *mea culpa*, ceea ce nu i-ar fi ştirbit prin nimic nimbul poetic, stăruia cu violenţa sa temperamentală în greşeala săvârşită. Un fel de imbold actoricesc, pe care nu şi l-a stăpânit niciodată, îl stârnea să se expună opiniei publice, fie şi prin polemici şi invective. Tăcerea care s-a lăsat, după un timp, în jurul lui l-a scos din fire şi i-a grăbit, cred, sfârşitul. L-am văzut petrecându-şi serile în balconul casei sale din Calea Dorobanţi. îi ţinea uneori companie Stamatiad, studiosul Iordăchescu şi fiul său pictor. Macedonski se complăcea, în cercul lor, într-o atmosferă d'annunziană de literatură, eleganţă şi snobism. Nu pot uita majestatea atitudinii sale până şi în perioadele de *far niente*, fără preocupare vizibilă de poză, de ţinuta aceea căutată care indispune. Părea instalat cu adevărat pe tronul pretins de el pe seama poeţilor, pe care îi socotea un fel de suverani. Până şi salonul, vizitat tot mai rar de cunoştinţe şi adepţi, era plin de scaune, canapele şi jeţuri monumentale, destinate parcă primirii unor capete încoronate, aşa cum le-a descris în câteva rânduri. În plin veac al douăzecilea, păstra cu ostentaţie obiceiurile trecutului, închipuindu-se în casa căpitanului de panduri Dimitrie Macedonski, bunicul său, sau în aceea a tatălui său, ministrul de război al lui Cuza. În toamna anului 1919 l-am întâlnit pentru ultima oară în apropierea Parcului Oteteleşeanu. Demn şi original, trecea surâzător, impecabil în ceea ce socotea a fi ţinută protocolară, dispreţuitor de opinie, el, care fusese întotdeauna atât de sensibil la ecourile ei. Mi-am adus aminte de ceea ce spunea Petică despre el: „Macedonski a fost descântat, de când era la ţâţă, să domnească peste alţii". Când a dat ochii cu mine,

s-a oprit şi m-a întrebat, pe un ton imperativ, ce fac. Fără să aştepte răspunsul, s-a aplecat la urechea mea şi mi-a şoptit, ca pe o mare confidenţă: „Plouă cenuşa amară a uitării peste tot ce e mai bun în literatura românească”. Am înţeles îndată că acel „tot ce e mai bun 1 pe care îl căina era chiar el, Alexandru Macedonski. O frântură de secundă s-a uitat la mine cu ochii nefiresc de largi; văzută de aproape, privirea lui era tulbure şi mohorâtă. Mi-a strâns mâna cu o neobişnuită căldură, apoi, cu o uşoară înălţare a sprâncenelor care exprima nu ştiu ce calmă mâhnire, s-a oprit pe marginea trotuarului ca să pândească o trăsură… A fost un mare poet, nu atât de mare însă pe cât s-ar fi dorit, şi un prozator plin de culoare, de originalitate, nu atât de plin de culoare şi originalitate cum au crezut-o admiratorii lui. Mulţi au învăţat câte ceva de la el, între care Mateiu Caragiaie şi Tudor Arghezi. L-am auzit pe Nicolae Iorga rostind la moartea lui: „Macedonski era dintre artiştii aceia lipsiţi de modestie, pentru care puţin sau jumătate nu preţuieşte mare lucru. Sau tot, sau nimic, asta a fost deviza lui. Dacă o va merita, istoria, care dă verdicte destul de sigure, îi va face dreptate, fără să uite nedreptatea pe care el a făcut-o celor mai mari poeţi ai noştri…”

În timp ce transcriu ceea ce am putut reţine din spusele lui Emanoil Bucuţa în grădina de vară a restaurantului de la Reghin, care azi nu mai este, mă gândesc că, de fapt, istoria începe să-i facă dreptate lui Macedonski, fără să-i uite nici erorile tragice. Iorga, Bucuţa, poetul însuşi au ştiut că va sosi momentul când cumpăna – în care se află de o parte omul, cu îndrăznelile şi greşelile lui neîngrădite, de altă parte artistul, cu toate grădinile sale ninse de suave flori rozalbe – îşi va afla echilibrul în judecata posterităţii.

Ne-am întors la Brâncoveneşti, atunci demult, cu acelaşi alai de trăsurici sprintene şi cu jarul lunii brumat de înflorirea pe zare a aurorei. Prin crângurile clin marginea drumului se mai zbăteau ultimele aripi ale nopţii. Bălăriile şanţurilor se împodobiseră cu cristalul primelor

boabe de rouă.

Trecând peste un pod de lemn al Mureşului, înviat din amorţeală de darabana copitelor, Emanoil Bucuţa a ţâşnit parcă într-un chiot:

— „*O, sufletul*!… *curatul argint de-odinioară*…”

A fost, o clipă scurtă, ca şi cum umbra Poetului damnat ar fi prins contur în lumina albastră ce tremura prin aburii râului dezmorţit din somn.

La Cluj, în anii primelor mele încercări publicistice şi muzicale, m-a legat o prietenie cu timpul tot mai adâncă de poetul Grigore Popa, student pe atunci al Facultăţii de filosofie. Avea. să plece curând, spre a-şi lua doctoratul la Paris, cu una din puţinele burse ce se acordau pe vremea aceea studenţilor eminenţi, cu multă greutate şi numai după stăruinţele îndelungate ale profesorilor. Dar, înainte de plecare, ne-am întâlnit deseori în lungul anilor de studenţie.

Poate că firea mea, înclinată să brodeze metafore pe marginea trecutului, face ca de câte ori evoc înfăţişarea de odinioară a lui Grigore Popa să nu mă aleg din tentativa aceasta decât cu imaginea unei vâlvătăi transparente, ca flacăra alcoolului.

De ce n-am reţinut niciunul – din amănuntele înfăţişării sale din tinereţe? Sau, dacă am reţinut câteva – ca subţirimea descărnată a mâinilor cu degete prelungi, ochii ex-primând o mare bunătate şi, în acelaşi timp, o nedumerire acută, silueta firavă ce se putea destrăma în orice clipă –, nu-mi stăruie în memorie decât flacăra aceea străvezie şi egală pe care o radia făptura lui?

Grigore Popa era „puiul de ţăran dus în lume”, aşa cum s-a cântat în poemele sale pe care le-a publicat librarul-editor Miron Neagu de la Sighişoara în placheta *Cartea anilor tineri*. Poemele acestea sunt impregnate de seva pământului, ca idolii primitivi ai strămoşilor noştri. Dar puiul acesta de ţăran, frate bun cu muntele şi cu fagii, coborât între noi dintr-un colţ de ţară fără nume, sorbise o mulţime de „otrăvuri vii” din cărţi. Le sorbise cu atâta nesaţ încât, abia desprins din adolescenţă, avea ce să

risipească din belşugul lor prietenilor şi colegilor săi. A fost primul, cred, de la care am auzit de Ortega Y Gasset? cele şase silabe ale numelui scriitorului şi filosofului spaniol au sunat ca un gong, cu sugestii de soare şi mătase, în fiinţa mea. Eseurile lui – după atâtea cărţi inutile, care n-au făcut decât să-mi înveselească trândăvia vacanţelor – îmi deschideau o fereastră spre lumea necunoscută a Iberiei, cu tristeţile şi cântecele ei grave şi fierbinţi, făcându-mă săle. simt înfiorarea.

Hoinăream împreună, fără nicio ţintă, pe străzile mărginite de urmele zidurilor cetăţii de odinioară, sau pe sub teii de pe strada Kogălniceanu, ascultându-l. Eram la vârsta când îţi mai închipui despre idei că sunt haine frumoasede pus duminica; de asta aveam senzaţia nelămurită a unor zile de sărbătoare de câte ori îl însoţeam în plimbări lungi, de mai multe ore.

Grigore Popa îşi exersa cu ajutorul meu căutarea plină de nelinişti a unei exprimări simple şi complete. Mă antrena destul de des în discuţie, cu scopul de a se convinge dacă îi urmăresc gândurile şi le înţeleg. Lucrul acesta nu era deloc uşor, fiindcă avea o inimă mare şi un ochi limpede, afirmând dreptul tinereţii de a fi altfel decât a fost ieri. Când îmi mărturiseam nedumerirea provocată de unele contradicţii ale lui, nu simţea nicio nevoie de a se justifica. Din preocupările sale mă interesa îndeosebi dorinţa de a descoperi relaţiile mai adânci dintre epocă şi evenimentele culturii artistice. Tocmai îl citise pe Plehanov şi simpatiza cu teoria lui despre sincretismul raporturilor sociale şi-al operelor de artă. Citea tot ce îi cădea în mână. fără multă alegere, cu lăcomia omului tânăr, care nu se satură de nimic din ceea ce îi iese în cale. Mi-a dat şi mie să-i citesc pe Berdiaef şi Merejkovski, autori pe atunci mult discutaţi de tineri.

Merejkovski apăruse şi în traducere românească, la o editură din capitală, dar atât de prost tălmăcit şi amputat, încât n-am aflat o prea mare plăcere citindu-l. În versiunea franceză însă, scriitorul acesta rus, care pasiona în urmă cu vreo cinci-şase decenii publicul european, îşi dezvăluia

toată bogăţia fanteziei, împreună cu o bună cultură filosofică înclinată spre esoterie. Dar cunoştinţele mele în limba lui Molière erau încă destul de lacunare, deşi îl avusesem profesor la liceu pe Henri Jacquier, căruia îi datoram tot ce ştiam fiindcă, de-a lungul celor şapte ani de şcoală, niciodată nu schimbase cu noi o singură vorbă în româneşte.

Iată de ce, cu bagajul însuşit în liceu şi cu ajutorul unui bun dicţionar franco-german, am izbutit să citesc aproape tot ce se găsea prin bibliotecile cunoscuţilor mei. Un volum al lui Merejkovski despre scriitori şi poeţi universali mi l-a împrumutat chiar Grigore Popa, cu care ne făcusem obiceiul de a sta de vorbă despre lecturile noastre. Cum însă Merejkovski nu putea să ne sature foamea de cărţi, i-am descoperit, ajutându-ne unul pe altul, pe Amiel, pe Unamuno, pe Madariaga, pe Huizinga, pe Key-serling, pe Thoman Mann, pe André Gide, pe Julien Green, ca şi pe mulţi, mulţi alţii.

Într-o seară am intrat în cafeneaua de pe strada Mafia. Era pe la mijlocul lunii noiembrie, vântul rostogolea valuri de frig peste oraş. Ne instalasem lângă vitrina acoperită cu draperii de culoarea vişinelor putrede. Dincolo de ele se auzeau vaietele înăbuşite ale vântului peste acoperişuri.

Cafeneaua nu era încălzită, dar cafeaua fierbinte ne-a dezmorţit curând. Cele ce ne spuneam ne încălzea de altfel mai tare decât dogoarea oricărui foc. Vorbeam din nou despre Ortega care spusese undeva că trecutul este un fel de strigoi: revine mereu, de aceea mijlocul cel mai bun de a scăpa de el nu este acela de a-l ignora, nici de a-l izgoni, ci de a-l cunoaşte cât mai profund. Avem nevoie de Istoria întreagă, spre a putea vedea dacă suntem în stare să ne eliberăm de ea şi să nu mai repetăm erorile de care se făcuse vinovată în atâtea rânduri.

Grigore Popa mi-a împărtăşit cu acest prilej intenţia sa de a scrie într-o bună zi o istorie a Europei reflectată în biografia eroilor ei; sfinţii ar urma să ilustreze Evul Mediu, artiştii, Renaşterea şi Barocul, iar revoluţionarii şi

inventatorii cele aproape două veacuri de la căderea Bastiliei până în zilele noastre.

— Arhetipurile acestea spun mai mult posterităţii despre platitudinea vieţii diferitelor epoci decât orice altceva – repeta el mereu în faţa paharelor în toartă de alpaca, pe fundul cărora cafeaua, câtă mai rămăsese, se răcise.

Pe urmă mi-aduc aminte că am vorbit despre „minunatul” secol al XIX-lea, pe care Grigore Popa îl osândea fără cruţare. Găsea destule argumente în eseiştii citiţi de amândoi, dar îndeosebi în scrierile lui Lunacearski, despre care nu ştiam la data aceea nimic încă.

— Secolul trecut – perora Grigore Popa – a descoperit un singur mare ideal: pe sine însuşi. Mai presus de orice: *Eu*! Nu măreţia care înfloreşte în slujba faptelor sau a ideilor generoase – revoluţionarii şi inventatorii sunt excepţia menită să confirme tipul ye-acului! –, ci măreţia de seră, care creşte din sine şi pentru sine, înconjurată de pereţi încărcaţi cu picturi, cu biblioteci şi diverse colecţii preţioase, toate cu rostul de a da perspectivă, prestigiu, dimensiune personalităţilor celor mai găunoase. Aici încearcă individul să afle iluzia climatului eroic de care are nevoie spre a scăpa de sentimentul inutilităţii ce-l sufocă. Nemărginitul autofanatism este religia secolului trecut, aşa cum îl exprimă Nora şi Peer Gynt; ei oferă nişte foi de lucidă observaţie clinică a celui mai înfricoşător egocentrism. Nu ştiu cum şi când se va restabili balanţa raporturilor dintre individ şi colectivitate, dar aş vrea să mai apuc această epocă de nouă renaştere spirituală a omenirii…

Trecuse de miezul-nopţii şi cafeneaua avea în curând să se închidă când am luat împreună hotărârea de a dărui cititorilor români un fel de enciclopedie a culturii naţionale, de la începuturile vieţii noastre de stat până în contemporaneitate. Urma s-o redactăm împreună, cu colaborarea specialiştilor din toate domeniile, de la arheologie şi istorie, la filosofie şi etnomuzicologie.

Grigore Popa îşi ascuţise privirea ochilor, încât părea un pilot scrutând zările pe care se pregăteşte să le străbată.

Nici el şi nici eu nu bănuiam atunci nimic din toate câte ne aşteptau în curând, nu ştiam nimic aproape de războiul care avea să pună cătuşe pe cele mai vânjoase aripi şi să amâne sau să zădărnicească până şi hotărârile cele mai înverşunate.

Afară, după închiderea cafenelei, străzile şi casele ne-au întâmpinat suflate parcă cu argint. Căzuse un strat gros de brumă, care avea să se topească odată cu răsăritul soarelui, aşa cum aveau să se topească, în următorii ani, atâtea planuri şi visuri ale tinerilor generaţiei mele.

După seara petrecută cu Grigore Popa la cafenea, am aflat de pe afişele lipite peste noapte pe panourile oraşului de recitalul lui George Enescu în sala Teatrului Maghiar.

Muzica stârnea o coardă adâncă a simţirii mele, în ciuda activităţii mele publicistice pe care o desfăşuram cu pasiune. În melodiile compuse de mine se prelingea un alean de dragoste. Scripca mea – ca să mă exprim metaforic. – avea strune sărace. Cu toate acestea, ele vibrau prelung şi vibrau plăcut, găsind destule urechi care să le dea ascultare.

Pe vremea aceea nu ştiam că moda nu o poţi sluji decât cu preţul pierderii individualităţii proprii. Pierdusem şi eur fără să-mi dau măcar seama, o bună parte din individualitatea mea, ca să ticluiesc, cu o fantezie mecanică, melodii de dans pe placul celor mulţi.

Editorul bucureştean Ţicu I. Eşanu îi întâmpina pe tinerii compozitori, care băteau la uşa lui de pe strada Mihai Vodă, cu întrebarea jignitoare: – Marfă aveţi?

Până şi cele mai bune cântece ale unor compozitori de mare elocinţă a melodiei, ca Ionel Fernic, Elly Roman, Ion Vasiiescu, Gherase Dendrino, Petre Andreescu, intrau în această categorie mercantila. Negustorul de muzică le aplica fără vreun discernământ un tarif deopotrivă de meschin, începătorii erau trataţi cu o familiaritate umilitoare, după îndelungate discuţii penibile, editorul le pregătea pe marginea pianinei din biroul său de la etaj

contractul şi patru sau cinci sute de lei într-un plic.

Atât se plătea pe atunci un cântec de muzică uşoară, de pe urma căruia editorul se alegea nu odată cu câştiguri de multe zeci de mii de lei.

În timp ce aşteptam să se ridice cortina şi să apară Enescu, am uitat de melodiile cu of în ele, pe care le ţi-cluiam de zor. Urma să trăiesc în seara aceea o emoţie rară, datorită viorii celui mai de seamă muzician al nostru, care se zbuciuma pentru soarta artei şi a artiştilor români. Concertele lui făcuseră din muzică un eveniment, care sălta sufletele pe culmi – ardeam toţi de nerăbdarea de a-l vedea şi de a-l auzi. Geniul lui ţâşnise ca o flacără din fluviul generaţiilor, încălzind generos o întreagă epocă. Abia mai târziu aveam să înţeleg că arta lui Enescu se născuse dintr-o patimă a ordinii şi luminii într-o epocă sumbră, haotică, de unde şi reflexele tragice din ea, cugetările amare ale maestrului, dar şi afirmarea încrederii sale în om, în viitorul civilizaţiei, declaraţiile făcute tot timpul de pe poziţiile înaintate ale umanismului, din dragostea de ţară a omului care nu-şi uită antecesorii şi antecedentele.

Oricât de mare muzician să fi fost Enescu, parterul teatrului rămăsese gol aproape. În schimb, balconul şi galeria gemeau de tineret. Febra aşteptării străbătea sala ca un curent electric. Deşi eram agitaţi, gata de pozne de îndată ce ne aflam strânşi la un loc, de astă dată amuţiserăm cu desăvârşire: magia numelui lui George Enescu ne ridicase deasupra comportamentului nostru de toate zilele.

Era o seară zgribulită de toamnă, casele aveau obloanele închise şi porţile ferecate. Pe trotuare zăceau grămezi de frunze moarte. Prin pâcla imensului parc public din apropiere, cu frumoase peluze pline de flori până la prima ninsoare, ciorile se înălţau croncănind de pe crengile goale la trecerea trăsurilor de piaţă.

Sala teatrului nu fusese încălzită, pe culoare ardeau câteva becuri fără strălucire, prin unghere stăruiau umbre urâte. Totul a fost însă dat uitării în clipa când Enescu,

urmat de acompaniatorul său, a apărut dintre culise. Umbla înclinat, ca trestia la baterea uşoară de vânt. Deşi era doar între cincizeci şi şaizeci de ani, nouă ni s-a părut venerabil ca un monument. Suise pe treptele muzicii până la idealurile ce dau viaţă şi personalitate unui popor, până la ideile din care el se adapă. Spinarea lui încovoiată nu părea să fie o deformaţie fizică, ci mai degrabă un fel de gingaşă aplecare a artistului asupra uneltei sale. În bătaia luminilor rampei, ochii lui aveau luciri albastre, pe faţă îi plutea o paloare arămie.

Şi-a acordat vioara după tonul dat de pianist, ca în clipa următoare arcuşul lui să pună în mişcare o lume întreagă de impresii şi să învie cortegii nesfârşite de viziuni. Corelli, Bach, Beethoven, Brahms, Kreisler, muzica izvora parcă dintr-un afund misterios. Arcuşul filtra din strune vibraţii ascunse, conturul fiecărei teme era clar, simplu, pe înţelesul tuturor.

Ne sprijinisem cu ochii închişi de speteaza scaunului; cuprinşi de mrejele delectării, ascultam cu respiraţia pierdută, cufundaţi într-o stare de uitare. Întreaga noastră fiinţă devenise parcă mai uşoară şi mai curată, în sufletul nostru scăldat de sunete totul era cântec.

Claritatea, puterea de convingere, simplitatea comunicativă erau note caracteristice artei lui George Enescu. Li se adăuga o adâncă simţire, trăirea fiecărui ton, produs parcă nu de instrument, ci – printr-o magie – de însăşi degetele rotunde şi mângâietoare. Cu gâtul cufundat între umeri, maestrul ne scălda pe toţi în baia simţirii sale covârşitoare.

A fost aşteptat, sub globurile electrice ale ieşirii artiştilor, de mulţimea tinerilor însufleţiţi. Ei se pregăteau să-l ridice pe umerii lor şi să-l poarte în triumf prin oraşul înnoptat până la hotel, dar Enescu le-a potolit entuziasmul cu un gest plin de blândeţe.

Împreună cu câţiva privilegiaţi, pătrunseseră şi eu în pauză în cabina lui. Era o încăpere strâmtă, lipsită de intimitate, într-un colţ cu o oglindă încadrată de o ghirlandă de ipsos, de pe care bronzul se luase. Pe măsuţa

de toaletă, plină. de lucruri aruncate în dezordine, cineva începuse să facă curat, dar se pare că fusese întrerupt. Lângă măsuţa cu oglinda pătată se aflau două coşuri de flori proaspete, legate cu panglici tricolor, trimise de artiştii Operei Române şi de studenţii Academiei de muzică. Coşurile urmau să fie duse pe scenă la sfârşitul recitalului.

Enescu se odihnea într-un mare fotoliu Voltaire cu mătasea jupuită, obiect ponosit din recuzita teatrului. În bătaia gălbuie a becului, faţa lui era plumburie. Sub şuviţa ce îi cădea pe frunte privirile păreau de o tandră melancolie. A stat de vorbă cu noi atent şi plin de răbdare, lungind pauza de dragul celor ce-i tulburaseră scurta reculegere.

Înainte de a ne despărţi, s-a iscălit în albumul meu de autografe, pe care atunci l-am inaugurat. Semnătura lui seamănă cu armonioasa volută ieşită din fantezia unui neîntrecut pictor de icoane.

În toamna târzie a anului 1936 a poposit de câteva ori între noi, la cafeneaua clujeană, poetul Aron Cotruş. Spirit, neîmpăcat şi năvalnic, făcea parte dintre oamenii care îşi află echilibrul în propria lor tărie şi bogăţie de suflet. A fost, de altfel, printre cele dintâi păsări care au strigat că vine furtuna.

Îl aşteptam cu nerăbdare, pentru că ne plăcea să-l ascultăm: frazele cele mai banale dobândeau în gura lui un ton nou, un sens foarte concret. Când spunea, de pildă, munte, nour, vifor, revoluţie, norod sau altceva, cuvintele se prefăceau parcă din nişte convenţii de vocabular în fresce uriaşe, pline de mişcare şi culoare.

Aron Cotruş, care pe vremea aceea avea o însărcinare diplomatică la Varşovia, urzea în jurul său o atmosferă de tensiune dramatică, văzând totul prin prisma unui sentiment eroic al vieţii, aşa cum îl văzuse în poemele sale pe Horia:

de *jos te-ai ridicat drept*, *pietros*, *viforos*, *pentru moţi*, *pentru cei săraci şi goi*, *pentru toţi*…

şi-ai despicat în două istoria, *ţăran de cremene cum*

n-a fost altul să-ţi semene.

Horia!

La venirea lui, trebuia să ne mutăm de la masa noastră obişnuită la alta mai mare, nu numai fiindcă ea se dovedea neîncăpătoare pentru toţi câţi voiau să-l audă, ci şi fiindcă Aron Cotruş căuta colţurile ferite de curenţii de aer.

Poetul acesta „ieşit din norod”, peste ale cărui versuri se rostogoleşte mereu, ca într-o cumplită vijelie, umbra iobagilor răsculaţi, în tundre sărace, tresărea de fiecare dată când, prin uşa deschisă, se isca în cafenea o pală de aer rece.

— Parc-ai fi o domnişoară de pension – l-a apostrofat odată, zeflemisitor, Emil Isac.

— Fiecare le are pe-ale sale – a răspuns Cotruş, cu un surâs enigmatic pe faţa întunecată.

De câte ori încerc să-i refac portretul clin memorie, amănuntele se topesc ca un fum, rămânându-i doar mâinile, pământii şi grele, cu care obişnuia să-şi însoţească cuvintele. Mai târziu, reîntâlnindu-l la legaţia noastră de la Madrid, am observat că mâinile acestea se potoliseră; numai ochii continuau să-şi trăiască viaţa lor aparte, trădând desişuri sufleteşti greu de explorat. Îi apăruse în jurul gurii o cută străină, care dădea feţei un aer de severitate. Mi-a spus într-o seară, la una din recepţiile diplomatice pe care nu putea să le sufere, că-i e dor de Munţii Apuseni, de mocăniţa care urcă suflând răguşit spre Buru, pe lângă unda sprintenă a Arieşului, printre coastele abrupte ale defileurilor.

În toamna aceea, la Cluj, eram oarecum nedumeriţi de asprimea lui; nu-l prea înţelegeam, după cum nu încercam să înţelegem prea multe din cele ce se petreceau în lume şi ce puteau să însemne pentru viitorul nostru evenimentele din Germania. Nu ne dădeam seama că ele pregătesc cel mai blestemat rău dintre toate: războiul. Amăgiţi de comentariile destul de contradictorii ale presei şi posturilor de radio străine, mulţi le mai socoteam un fenomen izolat la o singură ţară, al cărei regim nu avea

cum să se repercuteze asupra altora.

Cu ardoarea proprie vârstei, urmăream pe vremea aceea perspectivele ce se puteau deschide afirmării noastre individuale. Fiecare articol sau vers publicat ni se părea o victorie pentru care merita să te zbaţi, să pierzi nopţile, să faci acrobaţii alergând de la redacţie la tipografie şi de la masa de lucru sau din bibliotecă la ghişeul poştal, de unde ne expediam producţiile literare şi jurnalistice publicaţiilor din capitală.

Eram atât de absorbiţi de propria noastră activitate măruntă, pe care o credeam din cale afară de importantă, încât niciun zvon nu pătrundea prea adânc în noi sau, atunci când pătrundea totuşi, nu deştepta acolo ecouri premonitorii. Cu toate că ne adunam aproape zilnic în zumzetul cafenelei sau ne încrucişam prin redacţii, nu ne îndeletniceam – egoişti cum eram – decât cu ronţăirea propriului nostru os, fără să vedem cât este el de mic.

Am fi avut destule elemente de apreciere a situaţiei, datorită câtorva ziare româneşti şi străine care nu căutau să ne legene în iluzii. Dar, dintr-o judecată tinerească dispusă să nu vadă înfăţişarea sumbră a lucrurilor, nu ne dădeam încă seama în ce măsură dorinţa noastră de a trăi şi de a ne manifesta este ameninţată de schimbările ce se anunţau la noi, în viaţa politică şi în ideologia unei părţi din tineret.

Aveam, cum ar fi spus Octavian Goga, „obloanele trase şi uşile încuiate”. Pe neaşteptate, Aron Cotruş, care devenise o cutie de rezonanţă pentru toate ecourile, a luat asupra sa o parte din sarcina de a le smulge din ţâţâni, cu vorba lui colţuroasă, străduindu-se să ne articuleze gândirea în ritmul forţelor incomensurabile ce se angajau, cu mare viteză, în jocul destinelor omenirii.

Ce greşeli s-au făcut, mai târziu, în jurul reconsiderării sale de către criticii din zilele noastre! Şi cât de nedrept a fost şters, un timp, din şirul poeţilor noştri progresişti dintre cele două războaie. N-a fost naţionalist, cum îl etichetaseră unii, şi nici şovin, ci doar patriot, legat cu fiinţa sa întreagă de tot ce este românesc.

L-am auzit de multe ori pe Aron Cotruş cerându-ne să gândim la nivelul istoriei, dar să gândim totodată şi *româneşte*. Ne atrăgea mereu atenţia că viitorul nu poate consta în salvarea vechilor instituţii, a vechii orânduiri.

Se înteţise, chiar în lunile acelea, agitaţia revizionistă, în cafenea apăreau tot mai des feţe necunoscute, pe care nimeni nu le văzuse înainte, unele brăzdate de nedumerire şi îngrijorare, altele schimonosite de rânjet şi de tensiune nervoasă. Capetele lor se apropiau unele de altele, vorbindu-şi în şoaptă şi amuţind de îndată ce un necunoscut sau vreunul din ospătari trecea pe lângă masa lor, ca să continue apoi într-o taină şi mai mare acolo unde se întrerupseseră.

În cafeneaua clujeană, care era un barometru demn de încredere al opiniei publice din vremea aceea, simptomele de nelinişte şi enervare se înmulţeau pe zi ce trece.

Cotruş tuna şi fulgera împotriva lui Hitler, căruia îi spunea „căpcăunul”. Ţările mari din Occident – credea poetul –, înecate în belşugul unei conjuncturi iluzorii, nu-şi dau seama că dictatorul nazist se pregăteşte să nimicească acea Europă a culturii şi tradiţiilor care este o *unitas multiplex*. Odată ce oamenii răi se coalizează şi alcătuiesc împreună o forţă, acelaşi lucru ar trebui să-l facă cei buni, spune Pierre Bezuhov în finalul epopeii Război *şi pace*. Cum nu prea învăţăm mare lucru din cărţi, s-ar cuveni să învăţăm măcar de la animale. Am face atunci cu führerul ceea ce fac albinele cu şoarecele pătruns în stup, pe care îl omoară, apoi îl îmbracă bine într-un înveliş de ceară, de teama ca nu cumva el să învie. Dacă se va trezi la timp conştiinţa primejdiei în popoarele europene şi în conducătorii lor actuali, aceştia vor proceda cu noul Nerone cel puţin ca albinele. Dacă nu, atunci zorile progresului tehnic şi social ce se întrevăd, datorită numeroaselor invenţii contemporane şi agitaţiilor revoluţionare, se vor preface – strivite sub talpa puternicilor pigmei mânioşi – într-un jalnic amurg. Mai sunt încă, până şi în Germania, destui oameni cu bun-simţ

care pot fi folosiţi ca să împiedice înfeudarea ţării lor de către un iresponsabil. Ideile şi fanatismul lui vor mătura în curând, ca o pandemie, peste tot continentul. Se vor găsi pretutindeni destule elemente dubioase care, vârându-şi capul în laţ, se vor lăsa cucerite de ţeava revolverului, „singura liră a fascismului”. Numărul lor n-are să fie prea mare, dar îşi vor antrena talentele de trăgători la ţintă între decoruri în aşa fel amenajate, încât să pară mulţi şi să trezească ecouri tunătoare, îngrozind lumea cu ele. Politica, întocmai ca medicina, valorează doar prin rezultate, restul e vorbărie!

— Ei bine, führerul, acest panglicar fără precedent în istoria modernă, va azvârli la picioarele poporului său hălci întregi din ţările vecine, poate chiar state întregi. Nu vom fi cruţaţi nici noi, pentru că unii dintre cei ce nu sunt împăcaţi cu sentinţele date până acum de istorie vor căuta şi vor afla sprijin la căpcăun. Ei vor păţi însă ca în visul unde te rătăceşti printr-un dedal fără ieşire, ca pe neaşteptate să te pomeneşti în faţa unei porţi zăvorâte. Îndărătul acestei porţi va zace, îngropată, Pacea, şi singurul lucru ce le va rămâne de făcut aţâţătorilor are să fie războiul, cu foamete, nevoi, înjosire, moarte. S-a rupt ceva intim în omenirea de azi, ceva de neînlocuit, ca un organ vital. Acest ceva este conştiinţa primejdiei. Pericolul se roteşte peste tot, ca un corb deasupra viitoarelor leşuri „însă nimeni sau aproape nimeni nu îl vede. Omul rămasfără instinctul pericolului iminent este ca floarea care şi-a pierdut polenul. Aşa se întâmplă de fiecare dată în ajunul cutremurelor istorice. Poporul german a avut în veacurile trecute o misiune de artă şi cultură; fasciştii îl vor face să creadă că nu mai are decât un singur rost: acela de a asculta de un agramat, care răcneşte inepţii de la tribună, şi de a scanda lozinci idioate când el a sfârşit. Indienii din Tupi pretind că Luna se prăbuşeşte din când în când pe pământ şi că asta ar provoca inundaţii şi alte catastrofe gigantice. Hitler va prăbuşi peste noi o *Frau Luna*[2] teribilă, care va inunda lumea întreagă în sânge.

2 Aluzie la opereta, cu acelaşi titlu, a compozitorului german Paul

— Crezi că ar fi cu putinţă un nou război, la nici două decenii după primul? – avea să-l întrebe, într-o după-amiază, Ion Chinezu. Sunt prea adânci şi prea proaspete rănile pe care el le-a lăsat, ca oamenii să accepte să fie târâţi iar într-un măcel.

— Cred doar că oamenii ar fi în stare să oprească izbucnirea lui – a sunat răspunsul dat de Cotruş. Cerul nu e luminat de o singură stea şi ceea ce pare să fie Calea Lactee nu este decât mulţimea fără număr a steluţelor şi-a spiralelor luminoase. Mulţimea fără număr…

— Dar unde să începi a reclădi lumea? – l-a întrerupt Chinezu, care refuza să se lase copleşit, la fel ca mulţi dintre noi, de viziunile înspăimântătoare ale lui Cotruş.

— La noi acasă.

— Cum?

— Punând capăt duşmăniilor politice, care trebuie să aibă o măsură şi un punct unde să se oprească.

Am privit prin vitrina cafenelei piaţa acoperită de ceaţă, îmi răsunau încă în auz cuvintele profetice ale lui Aron Cotruş care, în conversaţiile de cafenea, încerca să ne scuture, cu o surprinzătoare limpezime de gândire, din egoismul şi miopia noastră, rostite în aceeaşi după amiază:

— Nu este vorba numai de grânele şi de petrolul nostru. Este vorba mai ales de înţelepciunea şi de blândeţea noastră, care se vor pierde fără urmă, distruse de cei ce, sub pretextul ordinii noi, ne vor invada într-o bună zi ţara. Şi atunci: „La apa Vavilonului, jelind în Ţara Domnului, acolo şezum şi plânsem…”

Am părăsit cafeneaua împreună cu Ion Chinezu. Peste Piaţa Unirii se lăsase o linişte adâncă, netulburată nici măcar de cadenţa unei trăsuri de piaţă întârziate. Noiembrie învăluise străzile în mirosul de pământ reavăn ridicat, împreună cu fumul grămezilor de frunze incinerate, din grădinile oraşului. Am tras adânc aerul în piept, deoarece aveam senzaţia că mă înăbuş. Mă gândeam la Aron Cotruş, care rămăsese să prevină la masa de cafenea alte serii de scriitori, ziarişti şi artişti.

Lincke.

Ascultându-l, trebuie că se minunau şi ei, la fel ca mine, de forţa de convingere a acestei noi Casandre vestind apropierea furtunii.

Am păstrat până azi instantaneul făcut de fotograful *Gazetei ilustrate* la o masă a fostei cafenele New York. Se vede pe el scriitorul maghiar Zilahy Lajos, rezemat de spateaza unui scaun. Din faţa lui, exprimând parcă amărăciune, privesc ţintă doi ochi melancolici. Razele soarelui de dimineaţă cad pe umerii lui ca o uşoară ceaţă. Îmi regăsesc, lângă el, imaginea din tinereţe: degetul plimbat pe creionul cu care notez cuvintele oaspetelui a încremenit la ţăcănitul aparatului fotografic.

Înainte de interviu, l-am rugat să-mi dea un autograf în albumul în care colecţionam semnături de valoare. Cu o caligrafie îngrijită, Zilahy Lajos a notat pe o filă albă: *Cea mai* de *seamă datorie a mea*, *ca om şi ca scriitor*, *este lupta pentru înfrăţirea popoarelor din bazinul Dunării*.

În timp ce-şi destăinuia filei de album crezul de artist umanist, îmi spunea:

— Convingerea aceasta este temelia morală a activităţii mele literare. Artiştii privesc viaţa ca pe un miracol, înţelegându-i valoarea şi frumuseţea. Cred cu tărie în viitorul de aur al omenirii şi mă simt peste tot acasă. De fapt, oamenii sunt pretutindeni aceiaşi şi, cu toate acestea, câtă varietate în înfăţişarea, în caracterul şi cugetarea lor! Scopul este însă identic: dragostea şi preţuirea vieţii. S-au contopit în această vale a Dunării o mulţime de seminţii. Nu are importanţă în ce limbă îşi tălmăcesc ele gândurile, odată ce aspiraţiile lor sunt comune. Cei ce nu-şi dau seama de acest lucru sunt orbi de-a binelea.

Era o dimineaţă senină, cu soare blând. Cum automobile erau încă puţine pe vremea aceea în oraş şi nici trăsuri de piaţă nu prea circulau pe străzi, ne parveneau de la trecători frânturi de conversaţie în româneşte şi ungureşte.

— Am zămislit de-a lungul Carpaţilor o cultură unitară – şi-a urmat scriitorul firul gândirii. Cel mult

vocabutarul şi nuanţele diferă. Meşterul Manole şi Komuves Ke-lemen au concepţii asemănătoare despre viaţă, bătrânii noştri şi ai dumneavoastră îi evocă în serile de clacă pe aceiaşi viteji din basme, cântecele preamăresc deopotrivă curajul strămoşilor războindu-se cu păgânii. Am făcut între noi schimb de porturi, de cântece şi poveşti, iobăgia ne-a topit pe toţi în forme de viaţă asemănătoare. Sărăcia, umilinţele, munca de acelaşi fel mai săvârşesc şi azi astfel de miracole. În această întâlnire de destine trebuie aflat germenul păcii, înţelegerii, al progresului popoarelor noastre. Cerul se bolteşte peste Tisa la fel de albastru ca şi peste bărăganele româneşti. Poporul a supravieţuit, şi acolo şi aici, vijeliilor istoriei. Trăsăturile ce ne unesc, trecutul ce ne leagă, ţelurile ce ne animă sunt evidente. Am fost deopotrivă apăsaţi şi asupriţi, încât s-ar cuveni să ne împrospătăm mai des memoria sleită. Răsar mulţi oameni de seamă în ţările noastre, care ne sfătuiesc să ne urmăm fiecare propria cale, dându-ne însă mâna şi ajutându-ne unii pe alţii. În felul acesta marile puteri nu vor putea să mai abuzeze de noi.

Notam cu luare aminte fiecare cuvânt. La întrebarea care ar fi obligaţia literaturii şi îndatorirea scriitorilor, a răspuns cu o flacără în priviri.

— Scriitorii trebuie să dovedească în teribila învrăjbire, universală aproape, din aceste zile că popoarele noastre sunt capabile să-şi făurească singure un trai mai drept, mai demn, mai paşnic. În loc să fugărim himere, s-ar cur veni să coborâm din balonul iluziilor pe pământ. Una din cele mai urgente misiuni ale scriitorilor este alungarea iluziilor pernicioase. Trebuie să strecurăm în mintea pigmeilor, a invidioşilor şi-a meschinilor germenii omeniei, ai gândirii şi acţiunii, din care va răsări în curând o lume nouă. Ochii scriitorilor pătrund dincolo de orizont, de aceea văd ei de pe acum o lume mai bună, în care sufletul omenesc nu va fi strivit de nicio oprelişte, de nicio opresiune. Este nevoie să aflăm puncte noi de contact între popoarele noastre, iar literatura este unul dintre ele.

Eram curios ce ştie oasptele nostru despre scriitorii

români.

— L-am întâlnit nu demult pe Rebreanu – a sunat răspunsul lui Zilahy. Este un munte de om, un colos la propriu şi la figurat. M-au emoţionat ochii lui albaştri, iscodind parcă zări îndepărtate. El scrie după pofta inimii noastre, în ciuda atitudinii sale rezervate, nu şi-a pierdut capacitatea de însufleţire. Cuvântul lui se cuvine a fi auzit de toate popoarele din jur. Chiar când evenimentele ne copleşesc, scriitorul este dator să vorbească pe înţelesul tuturor. Emanoil Bucuţa a venit de la Bucureşti ca să punem împreună la cale traducerea în limba română a unui roman al meu. Nu se poate să trăim unii lângă alţii costumaţi în scafandri, care nu se văd, nu se aud, nu se înţeleg. Acum că radiofonia a împânzit globul, iar propaganda ne asurzeşte timpanele cu insinuările ei perfide, avem nevoie de o cunoaştere reciprocă mai temeinică, de o apropiere sinceră. Lucrul acesta îşi află sprijinul în artă, în literatură, odată ce literatura ţinteşte spre viitor, întemeiată pe trecut şi prezent.

M-a rugat, la despărţire, să-l călăuzesc până la Teatrul Naţional, unde era aşteptat de Victor Papilian. A fost primit cu! o politeţe deosebită, în cabinetul directorial care mirosea a cerneală şi-a cărţi vechi. Se aflau acolo, în întâmpinarea oaspetelui, Emanoil Bucuţa, Ion Chinezu, Emil Isac, Teodor Murăşanu, Olimpiu Boitoş şi câţiva ziarişti.

Papilian scapără, se agita şi reacţiona la orice incitare, îşi însoţea cuvintele cu gesturi agile şi cu mimica sa vioaie, în timp ce repeta fără să ostenească:

— Poporul e rădăcina, scriitorii sunt seva… Poporul e rădăcina, scriitorii sunt seva.

Conversaţia se purta în limba franceză, amândoi o vorbeau curgător. Papilian spunea că arta populară oferă scriitorilor nenumărate sugestii, atât în conţinut, cât şi ca tehnică. A dat câteva exemple din baladele populare, pe care Zilahy le-a înţeles doar pe jumătate, dar părea să fie încântat de muzicalitatea limbii româneşti.

În cele din urmă, musafirul a îndrumat conversaţia

spre subiectul ce-l preocupa: obligaţia literaturii de a crea o atmosferă morală folositoare progresului, stăruind asupra continuării şi îmbogăţirii moştenirii literaturii populare.

— Să dărâmăm barierele şi să ne urmăm propriul drum fără şovăire!

Prin fereastra deschisă, lângă care se afla Zilahy, adia mireasma salcâmilor din parcul vecin. În timp ce ne sorbeam cafelele, Papilian a ţinut să-i înşire pe câţiva dintre poeţii şi scriitorii ardeleni. A început cu Lucian Blaga, ca să continue cu Aron Cotruş. Vorbi despre darurile de animator ale lui Ion Chinezu, despre poezia lui Emil Isac, despre tălmăcirile din lirica maghiară clasică şi modernă ale lui Costa Cărei, Teodor Murăşanu şi George Al. Petre, fără să-i uite pe scriitorii maghiari grupaţi în jurul revistei *Helikon*, despre care ştia totul, fiind bine orientat asupra activităţii fiecăruia.

Victor Papilian şi-a luat rămas-bun de la vizitatorul său cu cuvintele:

— Superficialitatea oamenilor politici de azi poate să ne ducă la catastrofă. Cu toate că nimeni nu le mai dă crezare, ei continuă să bată apa-n piuă, vorbind de pace doar ca să-şi ascundă pregătirile de război.

Pe faţa calmă a lui Zilahy Lajos a trecut o umbră. A scuturat cu putere mâna lui Victor Papilian, apoi a coborât treptele în grabă, alungat parcă din urmă de o vedenie.

La Cluj bate întotdeauna vântul. Bate de sus, de pe dealurile ce cresc în jur ca un amfiteatru, spre sud-Vest împădurite şi ondulate, spre nord-vest golaşe şi abrupte, despicate de valea Someşului. Seara vântul se înteţeşte; îi place să stea de vorbă cu frunzişul teilor de pe strada Kogălniceanu, cu salcâmii de pe marginea bulevardelor din centru şi a uliţelor de periferii pierdute în natura din jur. Sunt copaci bârfitori, care poartă ştirile dintr-un cartier în altul şi de la o cafenea la alta, încât toţi ştiu în câ-teva sferturi de ceas ce se petrece în oraş.

Astfel am aflat din zvon public, în târziul primăverii anului 1938, că este pe cale să apară în oraş un cotidian

independent, Se spunea că el va acorda un spaţiu important artei şi literaturii, aşadar tocmai ceea ce mă atrăgea mai mult. Era nevoie de câţiva redactori, dar nu aveam abilitatea de a-mi oferi munca şi zelul unui ziar ce se organiza, probabil, în culisele politice.

Din ceea ce ştiam atunci despre presă îmi dădeam seama că, fără a fi prins într-un anume angrenaj de interese, fără un certificat de repudiere a libertăţii personale de dragul înregimentării într-un partid politic, e cu neputinţă să pătrunzi în redacţia unui ziar.

Întâmplarea a făcut să înţeleg peste puţin că mă înşelasem, cel puţin în privinţa *Tribunei*. Căci despre ea era vorba: a patra *Tribună* după cea sibiană din 1884, *Tribuna Poporului de* la Arad, şi reluarea ei în ajunul primului război mondial. Nu ştiam că şi aceasta va avea destinul trist al atâtor „foi" ardelene care, după cum spunea Nicolae Iorga, abia se iveau ca, după câtva timp, să nu mai fie. Deşi lucram pentru *Rampa* şi pentru alte ziare din capitală, ca redactor pentru Ardeal – ceea ce nu însemna mai mult decât o legitimaţie fără valoare practică, semnătura publicată uneori la pagina întâi şi, la zile mari, câte un biet onorar pentru colaborările mai substanţiale, pe lângă o ameţitoare alergare necurmată după publicitate –, doream să-mi fac ucenicia adevărată într-un colectiv profesional.

Îmi aduc aminte de seara când, de pe terasa cafenelei New York, m-a strigat Horia Stanca. Aerul era umed şi cald, după ploaia de primăvară din ajun frunza se întorsese în tei. Mă înapoiam de la Biblioteca Universităţii, unde citisem *Din repertoriul ideilor gingaşe* de uitatul, atunci, Paul Zarifopol. După ce asistasem fără voie la spectacolul terifiant al ocupării Austriei, găseam foarte actuale ironiile amare ale lui „Herr Doktor" la adresa spiritului militarist, datorită căruia omenirea ar putea să se întoarcă iar *„la plugul de lemn şi la ghioaga nestrujită, atingând astfel cel mai sublim grad de rafinare idealistică"*.

Cu notiţele luate în servietă şi cu un sentiment de surghiunit în rumoarea de seară a oraşului, mă îndreptam

către şantanul unde acompaniam pe atunci, în fiecare noapte, programul artistic şi dansul clienţilor la un pian şubred, în loc de pedale, pianul acesta avea spânzurat un laţ de sârmă, de unde doar anevoie izbuteam să-mi scot piciorul.

Nu bănuiam că întâlnirea cu Horia Stanca va îndrepta cursul vieţii mele pe o cale de mult râvnită.

Pe Horia, fratele mai mare al poetului Radu Stanca, îl cunoşteam din liceu şi universitate, mai târziu dintr-o colaborare sporadică la ziarul clujean *Naţiunea Română*, unde fusesem câtva timp corector de noapte şi publicasem o serie de articole muzicale, interviuri şi cronici literare, îi îndrăgisem intervenţiile spontane, de care numai o gândire bine strunită este în stare, în conversaţiile colegiale sau în discuţiile legate de profesie. Avea o preţioasă voioşie sufletească, datorită căreia îşi făcuse mulţi prieteni. Mă socoteam printre ei şi, de fapt, anii care i-au confirmat înclinaţiile oneste şi generoase, susţinute de o fire aprinsă, surâzătoare, nu ne-au îndepărtat unul de altul. Am salutat cu satisfacţie apariţia unei monografii a lui despre Giuseppe Verdi, publicată de Editura Tineretului, apoi a alteia despre Ciprian Porumbescu. M-a mâhnit însă nedreptatea ce i-au făcut-o cronicarii, deoarece amândouă cărţile erau scrise nu numai cu nerv, dar şi cu multă fineţe a observaţiei, de un prieten datorită recomandării căruia fusesem angajat redactor la ziarul *Tribuna*.

Birourile redacţiei noului ziar românesc se aflau în imediata vecinătate a Pieţii Unirii, la etajul unei clădiri vechi. Zidurile ei vibrau de câte ori clopotele bisericii alipite de ele prindeau să bată. Asta se întâmpla de vreo trei sau patru ori pe zi”, câteodată de mai multe ori chiar. La început ni s-a părut nesuferită vibraţia ce se transmitea până şi meselor pe care scriam, dar după câteva săptămâni ne-am deprins toţi cu ea, aşa cum se deprind piloţii cu trepidaţia aparatului lor de zbor.

Când mă gândesc la anii aceia de demult am, de fapt, senzaţia unui zbor peste timp. Eram o echipă de tineri, care făceam ziarul într-o colaborare cordială, dar şi

stimulaţi de instinctul întrecerii. Îmi amintesc de fiecare în parte şi de toţi laolaltă: de economistul Alexandru Bărbat, mai târziu profesor la Universitatea din Iaşi; de Gheorghe Stoica, care îşi semna articolele cu pseudonimul George Freamăt, devenit mai târziu redactorul responsabil al ziarului; de bătăiosul şi volubilul Tiberiu Rebreanu, cel mai mic dintre fraţii romancierului, în care clocoteau puteri de viaţă nebănuite; de Emil Bocşa, care îşi adăugase la patronimic molcomul „Mălin”, ce îi definea atât de potrivit firea de mucalit blajin – de reporterul Ion Bran, scund şi miop, înzestrat cu clarul unei observaţii pătrunzătoare, în ciuda vederii sale defectuoase; de Ghiţă Giurgiu, abil în tehnoredactarea şi gruparea captivantă a telegramelor transmise de agenţiile de presă; de Gavril Pop, directorul *Tribunei* mutate după 1940 la Braşov, a cărui fiică, Sânziana, a împlinit o bună parte din promisiunile făcute de publicistul sprinten din care coboară; de Virgil Pătăşan, care se aciuise printre noi ca un fel de curier şi făcător de cafele; de I. Paul, care purta chiar în toiul verii o bor-salină neagră, cu boruri mai largi decât pălăriile mexicanilor şi, cu toată înfăţişarea sa gravă, clericală aproape, se ţinea cât era ziua de lungă de renghiuri.

I-am făcut în schimb şi noi unul, să ne ţină minte, deşi ponoasele tot asupra noastră au căzut.

În atmosfera fierbinte şi agitată a verii anului 1940, am ticluit într-o bună zi o telegramă la aparatul telegrafic prin care transmitea agenţia Rador. Anunţa în ea răpirea de către un avion hitlerist a lui Winston Churchill. Amănuntele născocite de noi erau pitoreşti şi cu totul incredibile despre pilotul în uniformă SS, care aterizase chiar în parcul vilei londoneze a premierului britanic, şilindu-l cu revolverul în coastă să urce lângă el în carlingă.

În ziua respectivă, I. Paul a fost rugat să redacteze el telegramele de ultimă oră – când a dat ochii de nemaipomenita noastră scornire, a transcris-o cu febrilitate, în timp ce celelalte telegrame s-a mulţumit să le corecteze pe dactilograma originală şi să le indice litera.

Apoi, vârând în buzunar depeşa senzaţională, a încredinţat totul curierului Şeptilici şi, fără să spună un cuvânt, s-a făcut nevăzut clin redacţie.

Unul din noi se instalase din timp într-un post de observaţie prielnic, pe terasa cafenelei New York, de unde putea vedea totul, fără ca el să fie văzut. De la el am aflat felul cum colegul nostru credul a ţâşnit ca o ghiulea în local, fluturând în mână fila teleimprimată. A devenit în câteva clipe, centrul unui muşuroi de oameni surescitaţi sau paralizaţi de uimire, după temperamentul fiecăruia.

Peste vreo două ore, ziarul din acea zi trebuia să iasă pe piaţă – I. Paul aştepta la cafenea, cu un aer de superioritate, care lăsa să se ghicească de oricine că ştie mai multe decât spusese. Când urlicii au năvălit, în sfârşit, pe străzi, strigându-şi marfa, el a cumpărat îndată un exemplar, şi-a aruncat ochii pe rubrica *Ultima Oră*, apoi a prins să răsfoiască ziarul cu mâinile tremurânde. Când şi-a dat seama că telegrama n-a fost publicată, a înţeles că este victima unei păcăleli dintre cele mai grosolane. S-a întristat nespus şi nu s-a arătat o săptămână întreagă la cafenea, ba nici nouă nu ne-a mai dat câtva timp bună-ziua.

Pe noi, în schimb, ne-au înnebunit zile în şir telefoanele din oraş şi provincie ale celor care ne cereau amănunte în legătură cu zvonul ce se răspândise cu iuţeala fulgerului.

Gluma aceasta a fost posibilă doar pentru că nu eram încă pe deplin pătrunşi de întreaga seriozitate şi răspundere a profesiunii noastre. Deşi deprindeam la iuţeală meşteşugul scrisului, ne lipseau o mie şi una de lucruri din etica şi cunoştinţele meseriei, dar încercam să rezolvăm totul prin însufleţirea vârstei. Primeam scrisori de adeziune la cele publicate de noi din partea unui număr destul de mare de cititori, şi ele ne sporeau pe zi ce trece combativitatea. Cele care ne semnalau actele de nedreptate săvârşite prin fabrici, ateliere, birouri, şcoli sau chiar în ministere trezeau în noi revolta, văzând situaţia dependentă faţă de superiorii lor a unor muncitori,

funcţionari şi profesori, neputinţa lor de a se emancipa din păie – jenişul servituţilor economice şi politice. Nu ne era teamă să dăm în vileag abuzurile săvârşite în cele mai variate domenii ale vieţii publice, din care alcătuiam adevărate dosare judecătoreşti. Eram mulţumiţi şi când, datorită intervenţiei noastre, îngustimea birocratică – ţinând pe loc epoca şi împiedicând activitatea oamenilor în stare să facă ceva bun – suferea o breşă cât de mică. Viaţa ne trăgea în toate părţile, doream să luăm îndrumarea opiniei publice pe seama noastră, fără să înţelegem cât de reduse ne sunt puterile. De câte ori cenzura, care se instalase în persoana unui „referent" de presă la Rezidenţa ţinutului, oprea publicarea unor ştiri sau articole ce lezau interesele personalităţilor cu influenţă politică, le înlocuiam prin răscolirea materialelor din gazetele mai vechi ale provinciei, lovind astfel pe căi ocolite în repetatele acte de laşitate şi nepăsare ale administraţiei răspunzătoare de bunul mers al treburilor obşteşti.

Nicio şcoală nu cred să fie mai potrivită pentru cunoaşterea mecanismului social ca ziarul, al cărui impuls poate să dea rezultate neaşteptate când se îmbină cu talent, dragoste de muncă şi onestitate. Şcoala *Tribunei* a însemnat pentru noi accesul la problemele diverse ale ţării şi culturii ei, la colaborarea organizată într-un colectiv. Ce indignaţi am fost când administratorul ziarului a prelins ca informaţiile culturale şi cronica dramatică să fie supuse şi ele obişnuitelor reclame tarifate! Date fiind raporturile de remuneraţie publicitară dintre teatre şi ziar, el ne-a cerut ca dările de seamă asupra spectacolelor să fie scrise cu cea mai mare bunăvoinţă, trecând sub tăcere aspectele criticabile. Secretarul de redacţie, cu care coalizasem, a ameninţat îndată că nu va mai admite chenare sau clişee de publicitate – odată ce el indica varietatea literei şi aranjarea în pagină a materialelor –, ci cel mult texte simple, intercalate între ştirile şi articolele curente, ceea ce a avut ca efect asigurarea în continuare a libertăţii cronicilor de artă.

Încă nu dădusem vieţii măsura puterilor noastre, dar

eram de pe atunci capabili de toate îndrăznelile şi, firește, de toate greşelile începutului. Simpatizam ceea ce înţelegeam cu uşurinţă, antipatizam tot ce opunea rezistenţă înţelegerii noastre. Între noi se afla însă Liviu Hulea, prim-redactorul ziarului, un tânăr lucid şi ponderat. Avea inteligenţa spirituală a frazei, era simţitor la fragilitatea stilului jurnalistic şi se pricepea să ne canalizeze elanurile în direcţia bună. Cred că – neavând veleităţile gloriei literare – ziarul era pentru el un fel de sport nobil, pe care îl practica din plăcere. Acest lucru îi dădea o oarecare independenţă în redacţie şi, totodată, posibilitatea de a se obiectiva într-un fel de frământările noastre. În articolele sale nu făcea nici polemică şi nici literatură, ci un comentariu cât se poate de clar al evenimentelor interne sau externe, cu dese incursiuni pitoreşti în istorie, filosofie, sociologie.

— Statul mic este legat de lumea mare – spunea mereu, convins că nu dăm destulă importanţă ştirilor de peste hotare şi comentării lor.

Liviu Hulea îşi cheltuia cea mai bună parte a timpului de muncă citind cărţi şi ziare străine, nu numai din plăcere personală, dar şi din dorinţa de a da ziarului nostru o ţinută deosebită de a celorlalte cotidiane din provincie. Cum lucrurile mergeau ca roata de moară când gârla-i umflată, se întorcea des de la tipografie cu aerul marilor învingători, fluturând în mână şpalturile numărului următor, pe care le citea atent, deoarece n-avea încredere în corectori. Se războia cu fiecare din noi de dragul unei întorsături de frază, al unui adjectiv sau virgule, pentru ca la apariţia ziarului, uitând de stângăciile noastre profesionale, să ne încurajeze printr-o apreciere, o laudă, o remarcă amicală.

În toţi redactorii stăruia neîntrerupt dorinţa de muncă, dar Liviu Hulea ne întrecea în activitate şi vioiciune. Oricât de ocupat să fi fost, nu uita de vrăbiile ce poposeau pe pervazul ferestrei biroului său, cărora le dădea zilnic boabe şi firimituri de pâine aduse de acasă într-o pungă. Vrăbiile se obişnuiseră cu el şi, la apropierea

lui de fereastră, îl salutau cu vuiete, ciripiri şi pâlpâiri din aripă. Cât timp le împrăştia hrana pe pervazul de tinichea, ele se ridicau toate în aer, palpitând deasupra şi în jurul lui de bucurie şi de nerăbdare.

Nu ştiu ca Liviu Hulea să fi avut alţi prieteni, în afara acestor păsări zgomotoase de sub acoperişul petecit al clădirii, şi a directorului ziarului, Ion Agârbiceanu.

În timp ce scriitorul Ion Agârbiceanu n-a fost o apariţie singulară în literatura română, fiind înrudit prin preocupările sale de satul şi oraşul ardelean cu Ion Slavici şi Liviu Rebreanu, pe omul Agârbiceanu l-am găsit unic în felul său. Era într-însul un amestec inedit de putere şi duioşie, care îi dădea imunitate în faţa oamenilor. Sfiiciunea sa firească punea între el şi alţii o distanţă accentuată şi de sutana preoţească. Nu împlinise decât cincizeci şi şapte de ani când a luat conducerea *Tribunei* clujene, dar gravitatea şi barba stufoasă, de moliciunea câlţului, cu irizări argintii în ea, îl arătau mai în vârstă. Pleoapele lui erau mereu roşii şi în jurul gurii avea o trăsătură de slăbiciune, ca amintirea unui zâmbet sleit. Rămăsese cu toate acestea ceva în el care îi făcea ochii ascunşi după lentile să lucească de gândire încordată, datorită căreia îi treceau la răstimpuri prin priviri sclipiri de voioşie şi curiozitate.

Înainte de a mă fi angajat la ziarul al cărui director era, îl văzusem nu o dată pe amvon sau în trecere prin oraş, admirându-i calmul şi stăpânirea de sine. Mi se păruse întotdeauna inaccesibil, iar acum, când mă aflam zi de zi în apropierea lui, impresia aceasta dobândise un nou suport. Am intrat de câteva ori în biroul său îngust, mobilat cu o masă de scris nouă şi două fotolii demodate. Am avut de fiecare dată senzaţia că tulbur fără rost un om cufundat în gânduri, prins de muncă, aproape fericit în singurătatea lui. Când i se cerea manuscrisul pentru tipografie părea că-şi vine în fire dintr-o adâncă îndeletnicire, confundată cu transa. Întindea cu timiditate o felie de hârtie lunguiaţă, pe care scrisul lui ordonat, semănând cu al lui Nicolae Iorga, se înşira mărunt şi

îndesat, de citit numai cu telescopul”, cum pretindeau linoţipiştii.

— Dacă tiparul n-ar fi aşa de lacom şi grăbit, omenirea ar trăi şi ea mai pe îndelete – a comentat odată urgenţa cu care i se solicita articolul de fond pentru ziarul de după-amiază.

Vedea în jurul său, cu o spaimă pe care nu ne-a ascuns-o în convorbirile purtate în redacţie, descompunerea morală a lumii ce-l plămădise, începutul unei epoci smintite, turmentate, plină de nelinişti şi sfâşiată de strigăte. Articolele sale, în care făcea mereu apel la simţul moral al omului, chemau la un reviriment de conştiinţă, în fraze lungi pline de parabole. Ele n-au scăpat întotdeauna de pecetea pregătirii sale ecleziastice.

Niciodată nu s-a ţinut la *Tribuna* o şedinţă redacţională propriu-zisă. Am avut în schimb dese întâlniri şi conversaţii, la orele de seară, când Ion Agârbiceanu îşi termina de scris articolul pe a doua zi. Odată ne-a întrebat, unul câte unul, ce lecturi ne sunt mai dragi, numele scriitorilor care ne preocupă, cât şi cum citim. L-a ascultat în tăcere pe fiecare în parte, cu pasivitatea duhovnicului! care înregistrează fără să comenteze. La sfârşit, însă, omul de condei a fost mai tare decât confesorul: şi-a mărturisit uimirea că niciunul din noi nu pomenise numele lui Ion Creangă şi că doar unul singur recitise, după anii de liceu, culegerile de poezii populare ale lui Vasile Afec-sandri.

— Cine scrie la gazetă trebuie să aibă darul de a-i mişca pe cititori – ne-a spus. Asta nu se poate obţine decât printr-un stil simplu, în acelaşi timp foarte viu, aşa cum vorbesc oamenii în viaţa de toate zilele. Stilul, aces a se formează prin lectură multă. De-aţi fi mai liberi şi dacă am trăi vremuri mai liniştite, v-aş cere să citiţi mult, să-l citiţi şi răscitiţi pe Creangă, să petreceţi în fiecare an măcar două sau trei săptămâni la ţară, culegând snoave, poveşti, versuri din popor. Felul de a scrie în presa de azi devine pe zi ce trece mai sec, mai vlăguit de originalitate şi personalitate, plin de neologismele cu care se face paradă, când pentru aceleaşi noţiuni avem numeroase sino? nime

româneşti.

Nu ştiam că urmăreşte cu atenţie activitatea redactorilor, citind fiecare număr al ziarului, de la articolele mari până la rubricile de ştiri şi informaţii. Am aflat-o abia în ziua când ne-a reproşat că stăm prea mult în redacţie, că ţinem contact cu publicul doar prin corespondenţă şi telefon, fără să ne amestecăm mai des între oameni, în zbuciumul lor care n-are odihnă, că scrisul unora dintre noi păcătuieşte printr-un exces de „teoretizare”. Cu acea ocazie a primit să patroneze şezătorile literare şi artistice pe care le iniţiase şi organiza cu multă dibăcie Ion Isaiu.

Cu o remarcabilă subtilitate de exprimare, cunoscând arta sociabilităţii, Isaiu pregătea şezători pe cât de izbutite, tot pe atât de utile, prin oraşele provinciei şi în comunele, mai mari din împrejurimile Clujului. Târgu-Mureş, Gherla, Dej, Turda, Hida, Cojecna, Huedin şi altele au fost vizitate, pe rând, de echipa tribunistă, care câştigase colaboratori valoroşi şi din afara redacţiei, poeţi, cântăreţi, actori. Cu concursul lor, programele erau din ce în ce mai variate şi atrăgeau o asistenţă entuziastă.

Înjghebasem o adevărată echipă culturală, în stare să ofere şezători captivante, nu numai instructive ci şi delectabile. Figurau pe afişele noastre artişti ai Operei Române, ca Lya Hubic, Stella Simonetti, Ionel Dacian, Gogu Simionescu şi Tomel Spătaru, sau actorul comic Ion Fără-ianu de la Teatrul Naţional.

În drum spre Târgu-Mureş, unde ne-a însoţit şi Ion Agârbiceanu, unul dintre noi s-a plâns, într-o gară pustie, de întârzierea trenului de legătură. Agârbiceanu, care se afla în apropierea noastră dar cu gândurile în altă parte, încât nu părea să fie atent la ceea ce vorbeam, a intervenit cu o nuanţă de imputare glumeaţă în glas:

— Câte lacrimi a zidit Manole la temelia bisericii sale fără să se fi plâns vreodată cuiva! Şi, pe vremea lui, nu existau nici măcar macarale, necum trenuri repezi ca azi…

La Palatul Cultural din Târgu-Mureş s-a strâns un public la început nu prea numeros – spre sfârşitul şezătorii

s-a dublat însă cu profesorii şi elevii din clasele mai mari ieşiţi de la cursuri. Ion Agârbiceanu a vorbit despre situaţia României în împrejurările tulburi ale politicii europene. Spunea că ţara noastră se simte luată, deşi nu vrea, de un groaznic vârtej, dar că ea trebuie să-şi păstreze neatinsă dragostea de libertate, tradiţiile, hotarele. Poate că va veni o zi când se va lăuda că n-a rupt-o de tot cu un anumit fel de a gândi şi de a simţi, considerat de mulţi ca învechit, ba chiar ridicol.

— Vremea necazurilor este aici – şi-a încheiat scriitorul conferinţa; numai seriozitatea şi prudenţa ne vor împiedica, poate, de a cădea în timpul furtunii.

Seara, înainte de a merge la gară, l-am petrecut pe Ion Agârbiceanu la sanatoriul unde avea să rămână câtva timp. Din teii de pe străzile tăcute mai cobora mireasma florilor trecute. Un poet tânăr, care era cu noi fără să facă parte din gruparea ziarului, vorbea despre scriitorii romani contemporani pe un ton de zeflemea. Ajunsesem la rărea în sanatoriu, când s-a apucat să spună că nu-i plac scrierile lui Mihail Sadoveanu, deoarece „miros a mentă şi-a odicolon în acelaşi timp”.

Ion Agârbiceanu, care îl auzise, i-a spus cu blândeţe:

— Cu Sadoveanu va dispare o esenţă unică a sufletului românesc, ca şi cum Cotnarul ar fi fost înghiţit de o catastrofă geologică, şi nimeni n-are să-i mai simtă în gingii buchetul fără pereche.

Pe peronul gării, înainte de sosirea trenului ele noapte, plimbându-ne în reveneala luncilor apropiate, care îşi trimiteau până la noi boarea fânaţelor proaspăt cosite, am văzut cum răsare luna. Poetul, apostrofat atât de blajin de Ion Agârbiceanu, a izbucnit deodată:

— *Buhu. nu. la luna şue…*

L-am iertat pentru supărarea ce i-o căşunase directorului nostru de dragul versurilor lui Ion Barbu, din care a recitat fără să obosească până când, în bâltâcâiala trenului, ne-a furat pe toţi somnul.

Dintre prieteniile trecătoare legate la Cluj în perioada cât am lucrat în redacţia ziarului *Tribuna*, aceea

a poetului Radu Stanca a rămas, până la neaşteptata lui plecare dintre noi, neatinsă de suflul de gheaţă al indiferenţei. Era într-însul un fel de necurmată ardere spirituală, care îl mistuia pe el şi îi mistuia pe cei din jurul lui. Prin aspiraţiile sale, prin cunoştinţele-i bogate, prin curiozitatea mereu regenerată, printr-o melancolie de nelecuit a privirii, el sugera tuturor o personalitate înzestrată, un intelect viu şi o mare gingăşie a simţirii.

În Clujul literar şi artistic de odinioară erau destui tineri peste care Poezia îşi cernuse ploile de aur. Radu Stanca se deosebea de cei mai mulţi din ei printr-o credinţă fanatică în menirea literaturii, prin facultăţile sale intelectuale ascuţite. Versurile lui aduceau, chiar de la primele încercări, o notă inedită, vagă încă, dar de pe atunci sesizabilă.

Îi îndrăgisem figura slabă, osoasă, dominată de adâncii ochi gânditori, arguţia care era surplusul energiei sale vitale ce ni se părea inepuizabilă. Ştia să aprecieze un adjectiv, să-i desluşească aluziile cele mai fine şi să tălmăcească variatele lui posibilităţi de interpretare. La douăzeci de ani, când îşi spunea cu un zâmbet glumeţ „hidalg al poeziei”, pe mine gratificându-mă generos cu titlul de „gentilom al muzicii”, ne-au apropiat multe preocupări comune, visurile tinereţii idealiste.

Cea mai puternică dintre aceste preocupări a fost teatrul, retorta magică în care poezia şi muzica fuzionează în căutarea unei expresii unice. În 1938 am şi căzut de acord să scriem împreună o piesă cu muzică, zugrăvind – cu un condei realist şi cu o sensibilitate mai modernă decât aceea din *Heidelbergul de altă dată* – viaţa studenţească. Plecasem de la cântecul meu *sunt student*, pe care îl ascultam adesea în sunetele viorii, acum stridente, a lăutarului din grădina de vară a parcului public, şi de la un eveniment petrecut la Cluj cu un an sau doi în urmă.

Evenimentul acesta fusese promovarea de către Facultatea de medicină, cu marele fast tradiţional şi cu nelipsita defilare festivă prin centrul oraşului a absolvenţilor, a unui student „bătrân”. În adevăr, timp de

vreo doisprezece ani, Mişi Puşcaşu peregrinase dintr-o facultate în alta, războindu-se cu lipsurile ca s-o poată scoate într-un chip la capăt. Făcuse pe chitaristul prin localurile de noapte, compusese un cântec publicat de un librar local, fusese ospătar la cantina universitară, ba trudise şi la descărcarea vagoanelor din gara de mărfuri, găsind că orice prilej de muncă este binevenit ca să câştige o bucată de pâine.

Eroul acestei aventuri, semnificativă pentru condiţiile grele în care se zbătea o bună parte a tineretului de atunci, ne oferea – pe lângă propria noastră experienţă – un unghi de observaţie concret asupra vieţii de student, dând formă şi relief personajului central al piesei plănuite.

Aspiram amândoi la originalitate, fără să ne dăm seama că nu numai aripile ne sunt prea firave, ci şi împrejurările potrivnice. În ziua pentru care stabilisem prima noastră întâlnire de lucru în odăiţa mea cu pian, mă aflam într-un sat cu prunele coapte, la graniţa de vest a ţării, trimis de ziar pentru reportaje despre starea de spirit a armatei noastre.

Satul unde se afla unitatea la care am fost îndrumat mirosea a otavă. Casele se acoperiseră cu ce apucase fiecare, în jur, pământul fusese răscolit de hârleţele „unui batalion de infanterie. Graniţa era aşa de aproape încât, în zilele cu înteţiri de vânt, femeile trebuiau să-şi păzească bine rufele întinse la uscat să nu le ducă vreo adiere dincolo. Câţiva ţărani aveau pământurile peste graniţă. Jandarmul le viza în fiecare dimineaţă hârtia cu caré treceau linia de frontieră.

De câteva săptămâni însă situaţia se înrăutăţise. Un fecioraş bun de gură se înapoiase într-o seară cu plugul făcut ferfeniţă. Un altul, potolit şi cuminte, îşi lepădase traista cu merinde într-o brazdă fugind de mânia vecinilor. Nu mai treceau dincolo decât cei foarte curajoşi, clar şi ei doar pe câte un ceas sau două.

Doream să aflu dacă toate acestea sunt adevărate sau se datorează psihozei ce pusese stăpânire pe oameni. Eram găzduit într-o căsuţă cu pereţii spoiţi proaspăt, cu

acoperişul de stuf. Ferestrele erau pline de muşcate plantate în lădiţe de lemn.

— Ce-o mai fi cu lumea asta? – vru să afle ţăranul bătrân, care mă găzduise.

— Ce-a vrea stăpânirea – i-am răspuns.

— Trebuie să mai vrem şi noi oleacă – mormăi el. Ne-am nărăvit să chemăm stăpânirea în ajutor ca să dreagă ce se poate de câte ori o scrântim prea tare… Omul nu-i lighioană, să se lase călcat de cizmă. Numai broaştele se fac mici de spaimă când le bate ceasul. Dar şi printre ele sunt multe care se zbat, sar în lături, mişcă până-s vii, încercându-şi norocul.

Un soldat veni să-mi dea de ştire că sunt invitat la popotă de comandantul batalionului. Înainte de a porni, l-am întrebat pe bătrân ce părere – are despre ameninţările lui Horthy şi pretenţiile lui asupra Ardealului.

Gazda mea s-a scărpinat în cap, a stat pe gânduri o clipă, apoi a răspuns:

— Nu ştiu dacă ai văzut vreodată o vie.

— Cum să nu fi văzut – l-am asigurat, odată ce de la podgoriile Chiliei până la viile din Siria arădană le vizitasem pe toate.

— Păi… Ţarcele s-aşază şi culeg boabele dulci de pe ciorchini. Paznicul mai învârte şi el din când în când ciorovăitoarea, făcând larmă cu ea. Ţarcele sperioase îşi iau atunci zborul şi scapă boaba dulce din cioc. Cele care nu-s slabe de înger rămân şi se ospătează fără teamă, ştiind că ciorovăitoarea paznicului nu-i încărcată decât cu vânt. Aşa şi cu Horthy. Dacă ne speriem de larma pe care o face, păţim ca ţarcele fricoase: scăpăm boaba din cioc.

Frumoasă comparaţie, mi-am spus în timp ce mă îndreptam spre popota batalionului. Ardealul, boabă dulce în ciocul României, iată o imagine care nici unui om de litere nu i-ar fi dat cu uşurinţă prin minte.

Popota fusese instalată în clădirea de piatră a şcolii, dar fondurile de construcţie se epuizaseră înainte ca ţigla pentru acoperiş să fi fost cumpărată: în locul ei, şindrila era şi ea bună la ceva.

Maiorul, un bărbat voinic şi paşnic, avea vorba dorn oală. Sub fruntea lui lată, ochii albaştri licăreau blând. Părea să fie un om drept şi curajos, blândeţea din priviri fiind un început de filosofie.

— Suntem în situaţia de anul trecut a francezilor – a căutat el să-mi explice. Stăm de luni de zile în tranşee, săpăm altele noi, tragem sârme telefonice de la o unitate la alta, aşteptând să fim atacaţi. Ciudat război, *drole de guerre*, mi se pare că aşa i s-a spus la Paris.

— Da, da, francezilor nu le-a fost de bun augur – făcu un căpitan concentrat. Lunga aşteptare le-a minat încrederea în forţele proprii.

— Ah, Dubonet! – sări un locotenent cărunt, care lăsase la Bucureşti un mănos birou avocaţial.

— …şansonetele, metroul, Comedia Franceză şi tot tacâmul – continuă netulburat comandantul de batalion. Ai noştri sunt mult mai rezistenţi, fiindcă nu au pretenţii mari. Ciorba de la cazan le prisoseşte, iar când îi prinde dorul de casă, potrivesc între buze o frunză şi se amăgesc cu doine.

— Ce se întâmplă dacă vom fi atacaţi? – am întrebat.

— r suntem pregătiţi să ne apărăm – răspunse calm maiorul.

Un subofiţer aduse patefonul.

— Avem şi noi paleativele noastre – zise comandantul. Personal prefer frunza.

— Nu ne-aţi spus niciodată că nu vă place patefonul – făcu ofiţerul care învârtea manivela. Dacă ordonaţi…

— Îl ascult cu plăcere. Vrei să pui *Elegia* de Massenet? Ofiţerii se lăsară furaţi de melodia care umplu într-o clipă încăperea popotei. Erau toţi simpli şi calmi, de o modestie tăcută. Nu aveau decât o dorinţă: să fie lăsaţi să-şi facă datoria. Nu-i ameninţa pericolul de a fi demoralizaţi de inactivitatea de pe zonă. Nicio aşteptare nu li se părea prea lungă. De două mii de ani aşteptau, cu urechea trează, dormind numai pe jumătate, flămânzi nu atât de pâine, cât de pace şi dreptate. Nimic nu-i urnise din loc; când vremea era frumoasă, coborau din munţi şi

coseau fericiţi holdele. Mulţi le robiseră braţele, dar sufletul lor nu l-a stăpânit nimeni. Îşi închipuiau oare fasciştii că, bătând în tobele lor găunoase, vor izbuti să-i sperie?

— Vrei să mă însoţeşti? – mi se adresă maiorul, întrerupându-mi meditaţia.

— Cu plăcere – am răspuns, cu spontaneitatea celor molipsiţi de aerul de camaraderie al milităriei.

Tranşeele treceau prin mijlocul satului, coteau peste livezile de pruni şi urcau pe dealul din zare, camuflate de tufe. În scăpărarea stelelor semănau cu albia unei gârle secate, acoperită ici şi colo de vegetaţie.

— Săpăturile acestea sunt de fapt inutile – mi-a explicat maiorul în timp ce coboram scările tăiate în pământ. Rostul lor este mai mult psihologic, decât tactic. Văzându-le, horthiştii vor înţelege că suntem hotărâţi să ne apărăm.

— Există în rândurile politicienilor noştri un anumit spirit concesiv, care mă îngrijorează.

— Un astfel de spirit nu se va putea cuibări niciodată în armată. Ea este alcătuită în marea majoritate din că „rani şi muncitori înţelepţi.

— Păcat că suntem uneori prea pasivi – am remarcat. Primim adesea fatalităţile acestui pământ fără să crâcnim.

— Ceea ce ne-a ajutat nu o dată să supravieţuim şi să nu ne abandonăm ţărişoara – a fost concluzia comandantului de batal. ion.

Întors de pe zonă, nici mie şi nici altora nu le-a rămas timp pentru visurile de artă. Aveau să urmeze zilele înfrigurate prevestind cedările teritoriale şi apropierea războiului. Fumul se îngroşa peste continent şi el ameninţa să acopere tot ce ne făcea să trăim şi să ne bucurăm de viaţă. Mijloacele şi resursele intelectuale se cereau folosite integral spre a stăvili pe cât se poate valul ce se năpustea asupra imaginii finite pe care ne-o făurisem despre lume.

Unul din punctele atractive ale programului şezătorilor organizate sub egida ziarului *Tribuna* era poetul Radu Stanca. Apărea pe scenă subţirel şi palid,

învăluind publicul cu privirile sale ardente. Declama aprins şi sublinia cu braţele-i lungi tot ce înflorea frumos şi nobil în mintea lui.

Versurile lui Radu Stanca, deşi fluente ca ritm şi rimă, erau naive încă, dar izvorau de pe atunci clin simţământul acelei armonii sufleteşti care este hotarnică cu fericirea. îmbinări de confesiune şi emoţie obiectivată, ele se axau pe căutarea unui punct de sprijin interior, de pârghie a vieţii. Lira lui, cu muzică de atmosferă, nu imita pe nimeni, încercând să iasă din sfera motivelor literare consacrate. Era ataşat profund de jocurile încântătoare ale fanteziei lirice, de ceea ce este mai fugar în ea, de tot imaginarul ce pluteşte în jurul oamenilor deosebit de sensibili, împletea, în multe din poeziile sale de debut, silueta de fum a unor domniţe din burgurile de odinioară, cu gingăşia amară a omului contemporan rănit de o societate mutilatoare. Poeziile acestea aveau toate o anecdotă, o

„Poantă" finală, invitând la evadarea din prezent în epoca trubadurilor, în cetăţile cu ulicioare umbrite şi ecouri de orgă în văzduhul plumburiu, în parcuri cu „trişti păuni" şi castele maure, sub crengile înflorite ale magnoliilor.

În martie 1939, cu prilejul unei noi şezători la Turda, mi-a oferit – pe un aerodrom militar, unde echipa noastră făcuse un scurt popas – una din poeziile sale, *Invitaţia la vals*, bănuiesc o improvizaţie recentă, căreia ar fi dorit să-i scriu muzica:

*Vom păşi atunci uşor ca-n*tr-*un poem bacovian – Oglinzile vor arde distih de foc din cadre. Vom înnădi sub pleoape melancolii şi-alean să lunecam, pereche, sub paşi şi candelabre.*

Şi nu vom şti de arde în noi poem sau toamnă Ne vom schimba măsura şi pirueta-n nuri – Cu buzele-ntre bucle uşor şopti-voi „Doamnă..." Şi ne \ om pierde mintea sub vals şi claviaturi.

De multe ori l-am urmărit dintre culise cum, în momentele de culminaţie lirică, îşi aduna şi rotunjea

buzele, ca şi când s-ar fi pregătit să acopere un obraz iubit cu sărutări. În timp ce ascultătorii îl răsplăteau cu aplauze şi solicitări insistente de repetare, ochii îi scăpărau ca scânteile de soare. Se înapoia de pe scenă gâfâind, de parcă ar fi venit de la un Marathon al poeziei.

După şezători aveau loc discuţii cu publicul. La una din ele, Radu Stanca a fost interpelat de un grup de tineri doritori să afle ce este de fapt „arta pentru artă”, Am notat, pe dosul programului şezătorii, răspunsul spirit. ial al poetului:

— În epoca tulbure ce-a urmat morţii lui Richelieu, înainte ca Ludovic al XVI-lea să fi interzis duelurile, s-a întâmplat ca marchizul de Sévigné şi cavalerul D’Albert să se provoace la duel din cauza unei femei. Cavalerul îi reproşa marchizului că ar fi rostit cuvinte de ocară la adresa unei cunoştinţe comune. Pe teren, înainte de încrucişarea săbiilor, marchizul repetă solemn, ceea ce susţinuse de altfel din prima clipă a conflictului, anume că niciodată n-o jignise pe doamna despre care era vorba şi că nutreşte pe mai departe faţă de cavaler aceleaşi sentimente de aleasă amiciţie. La care cei doi s-au îmbrăţişat afectuos şi, când îşi dădură mâna pe deplin reconciliaţi, cavalerul puse politicos întrebarea dacă n-ar fi cazul, odată ce lot s-au pregătit de duel, ca el să aibă totuşi loc. Nevoind să-şi contrazică amicul, marchizul primi propunerea cu deferentă. Săbiile s-au încrucişat şi nefericitul marchiz s-a prăbuşit, fără viaţă, pe covorul de rouă. Iată ce este vitejia gratuită şi stupidă sau, dacă doriţi, arta pentru artă…

De atâtea ori, înapoindu-ne la Cluj fie cu trenul, fie în reun autobuz dărăpănat, Radu Stanca îşi risipea inteligenţa printre noi, dăruindu-se cu însufleţire discuţiei şi întreţinând prin spiritul său viu însufleţirea iscată de controversă. Tânărul acesta debil şi delicat avea o sensibilitate nuanţai. *, lesne de stârnit. Poeţii săi preferaţi erau, în anii aceia, Macedonski, Arghezi, Bacovia, Barbu, Blaga, Topâr-ceanu, Juies Laforgue. Deşi perora pentru continuarea tradiţiilor lirice, primenite prin conţinuturi şi

forme moderne, respingea tot ce socotea aproximaţie şi dibuire în literatură, orice impuritate strecurată în artă, datorită unor eronate interpretări a valorilor trecutului.

— Arta nu are magazii – spunea mereu. Ceea ce e şubred şi învechit nu poate fi păstrat. Trebuie aruncat la gunoi!

Declama, în hohotele noastre de râs, nişte versuri astăzi în adevăr comice, mi se pare ale lui Aricescu, din care am reţinut un catren:

Costumul meu era asemeni naţional: *O pălărie albă*, *cu fundul mic oval*; *O peana neagră*, *mică alături fâlfâia*, *Sub pălărie părul în unde mii cădea*.

Era vorba pe urmă de cămaşa plină cu fluturi, de „Bella" care o ţesuse la război, de „banda" purpurie de la gâtul ei, de iţarii largi din pânză şi brâul de mătase roşie în nuanţe foarte vii. Radu Stanca parodia, cu un talent inimitabil, falsul patos al versurilor care, fireşte, nu aveau nimic de a face cu poezia. Cred că satiriza şi mistica folcloristică a gândiriştilor, de care se simţea străin.

Am mai stat de vorbă de câteva ori despre piesa noastră comună, dar pierise din amândoi zelul deşteptat de proiectul iniţial cu câteva luni înainte. Transformările ce se anunţau solicitau muncii de creaţie şi celei publicistice un sens mai bogat şi o mai hotărâtă angajare în actualitate.

Evenimentele din târziul verii anului 1940 m-au despărţit de mulţi prieteni şi colegi de profesiune, între care şi de Radu Stanca. Stabilit în anii de după război la Sibiu, el s-a p putut dedica în sfârşit teatrului, care îl pasiona şi îi oferea un câmp de activitate potrivit cu imaginaţia sa efervescentă. L-a şi slujit fără interese personale, fără ambiţiile agresive ale firilor orgolioase. A scris şi câteva piese, care nu contrazic prin nimic impresia lăsată de om şi de poet. A rămas şi pe scenă-acelaşi visător ca în poezie, cu antene multiple pentru ecourile vieţii trecute, pentru „horele" de domniţe şi vitejiile de coconi. I-a plăcut să-şi mişte figurile de teatru pe fundaluri istorice, dar simţirea personajelor ieşite din condeiul său este simţirea noastră a celor de azi, care ne descoperim

emoţionaţi în fosforescenţa dialogurilor încărcate de tensiune lirică.

M-am întrebat de multe ori, recitind versurile lui Radu Stanca sau asistând la reprezentarea pieselor lui, în ce fel ar fi evoluat darul său de creaţie dacă destinul nu-i curma, în plină ascensiune, viaţa care i-a fost numai freamăt şi gândire.

Avea o voinţă şi o răbdare imense, cizelând totul până la ultimul amănunt, revenind mereu la ceea ce încredinţase odată hârtiei, pentru că nimic nu i se părea destul de bun spre a nu mai putea fi îmbunătăţit. Ştia că orice vers poate fi făcut să vibreze cu o mai semnificativă sonoritate; era un poet plin de muzică şi muzicalitate, al cărui spirit trăia în unduirea spaţiilor înviate de sunetele armonioase.

Încărcat de muncă şi, aparent, izolat din cauza ei de prietenii săi de odinioară, Radu Stanca şi-a păstrat sufletul mereu tânăr, mereu plin de căldură şi afecţiune.

L-am regăsit la fel de însufleţit ca la vârsta de douăzeci de ani într-o întâlnire la Sibiu, prin 1956 sau 1957, când mi-a împărtăşit câteva din gândurile şi planurile sale de poet şi dramaturg. Vedea în teatru una din formele de manifestare sintetică ale culturii artistice şi era călăuzit de un concept al artei dramatice mai modern decât acela care stătea la baza activităţii unora dintre dramaturgii şi regizorii mai vârstnici. L-a citat pe Oscar Wilde: „principalul e să rămâi constant”, făcând aluzie la continua sa căutare de noutate. Părea preocupat şi mâhnit de faptul că, la data aceea, tânăra dramaturgie românească nu avea încă destul curaj ca să vorbească pe limba care i s-ar fi potrivit mai bine. Spunea că arta vie, arta mare nu se supune nicicând servituţilor unor teorii preconcepute, ci îşi caută formele cele mai adecvate conţinutului de idei inspirate din problemele timpului.

După întoarcerea noastră din refugiu, am reluat convorbirile întrerupte atâta vreme. Venea des la Cluj, fiind atras de viaţa artistică fremătătoare a oraşului său natal. Ieşind odată împreună de la un spectacol al

Teatrului Naţional, ne-am plimbat pe sub duşul de stele al nopţii de primăvară. Pe străzile ce urcă spre dealul Feleacului, simţind că adierile ceasului târziu se înteţesc şi cunoscându-i debilitatea pulmonară, de teama să nu răcească i-am propus să se întoarcă la hotel.

— Am în matricola morţilor un loc care mă aşteaptă mai de mult, dar pe conţopistul însărcinat cu completarea rubricii mele l-am tras până acum pe sfoară – mi-a răspuns, ÎI trag eu şi de aici înainte, nu-mi purta tu grija?

Nu bănuiam că ne strângeam mâna pentru despărţirea fără întoarcere.

Azi, când încerc să-i refac în minte delicata semeţie, mi se pare că aud răspunsul dat într-o seară, la cafenea, întrebării puse de unul dintre acei pseudointelectuali care n-au răsfoit în viaţa lor un volum de versuri:

„Ce fel de poet eşti tu?”

„Un poet al mândriei omeneşti”.

Aş vorbi mai uşor, poate, despre Radu Stanca dacă nu mi-ar fi fost prieten. Dar prietenia mă stinghereşte, deoarece mi-a fost drag, iar dragostea ce i-am purtat-o m-a făcut să-i socotesc până şi defectele, dacă le-o fi avut, virtuţi. Când chipul lui răsare din negura trecutului, răsare îndată şi tinereţea mea dusă. Şi asta e nespus de frumos.

Poate că nimic nu e mai frumos pe pământ.

Poetul Radu Stanca n-a fost singurul care mi-a solicitat colaborarea muzicală. Au fost şi alţii gata să-mi împărtăşească proiectele lor, să-mi ceară concursul, să-mi propună librete de reviste, operete, comedii. Asta de când cântecul meu *Ionel-Ionelule* – melodie ivită dintr-o întâmplare, de care nu legasem nicio nădejde – repurtase un succes peste aşteptări.

Când mă gândesc la povestea acestui cântec se aprind parcă în depărtare, printre castanii grădinilor de vară şi după cortina petecită a teatrelor de revistă de odinioară, luminile tinereţii mele. Ele îmi trec şi azi încă prin faţa ochilor minţii, împreună cu împrejurările în care cântecul meu s-a născut dintr-o îndârjire.

Memoria are uneori puterea miraculoasă de a

reconstitui trecutul în amănuntele lui cele mai neînsemnate.

În primele zile din vara anului 1936, Nicuşor Constantinescu – dramaturg, regizor şi co-director al teatrului Al-hambra din Bucureşti – a întreprins un turneu prin ţară în scopul descoperirii de noi talente pentru ansamblul său, a cărui componenţă o împrospăta periodic. Ziarele au publicat din timp anunţul cu data şi locul concursului organizat la Cluj de Leonard Paukerow, corespondentul pentru Ardeal al ziarului *Rampa*.

Întruchipare a unui personaj cehovian, Leonard Paukerow era scund, avea ochii vioi, tâmplele cărunte şi o mobilitate de veveriţă în mişcări. Deşi trecuse mai de mult de maturitate, îşi purta vârsta cu sprinteneală. Compania lui era deosebit de plăcută, fiindcă ştia o mulţime de lucruri şi povestea totul cu farmec. Era prezent pretutindeni unde se făcea muzică, unde se juca teatru şi se organizau expoziţii sau se ţineau conferinţe. Scria despre ele dări de seamă amănunţite şi lua interviuri scriitorilor, pictorilor, actorilor, oamenilor de artă, găsind pentru fiecare un cuvânt bun, o încurajare, o apreciere.

Se bucura astfel de o largă popularitate, încât nu i-a fost greu să obţină pe o jumătate de zi grădina de vară a restaurantului Florida de lângă gârla Someşului. Erau la modă pe vremea aceea denumirile străine şi pompoase până şi pentru localurile mai modeste, nu degeaba hotelului cu cafenea din centrul oraşului i se spunea New York. Mesele şi scaunele spoite în culoarea oului de raţă ale grădinii erau risipite printre tufe, pe sub castani şi de-a lungul gardurilor îmbrăcate în iederă. Printre frunzele arborilor, soarele arunca pete aurii pe feţele de masă.

Examinarea concurenţilor s-a desfăşurat pe mica estradă a pavilionului aflat în mijlocul grădinii. Era şi un pian în acest pavilion, odată ce acolo cânta seara orchestra localului. Momeala ei în undiţă părea să fie pâlnia de alamă montată de un muzicant amator pe vioara sa. Vioara, transformată în felul acesta în *violophon*, dobândise un ton dulceag, puţin nazal, scoţând sunete

aproape de nerecunoscut. La auzul lor, privirile clienţilor de pe la mese rămâneau suspendate o clipă, de parcă ar fi urmărit o vedenie. Să fi presimţit, oare, tristele evenimente ce-i aşteptau în curând? Se prea poate însă ca doar. muzica languroasă să fi fost pricina acestor scurte momente de sculimdare în gânduri. Sub masca veseliei şi a neastâmpărului epoci? stăruia nemulţumirea, dezamăgirea, aşteptarea a ceva nou şi mai bun.

Comisia de examinare consta – în afara Tui Leonard Paukerow – din maestrul de balet Morawski, tenorul Iu-liu Andreescu de la Opera Română, actorul Ştefan Braborescu de la Teatrul Naţional şi un dirijor al Teatrului Maghiar, sub tutela oaspetelui bucureştean.

Nicuşor Constantinescu a fost cucerit de evoluţiile unui cuplu de dansatori. Le-a şi oferit îndată contract pe două stagiuni, după care mi-a venit rândul mie. Eram emoţionat, obrajii îmi ardeau, mâinile mi se muiaseră. De îndată ce m-am instalat însă la pian, tracul s-a evaporat ca prin farmec, încât am putut să cânt nestingherit trei sau patru compoziţii, muguri sfioşi ai începuturilor mele muzicale. La sfârşit, Nicuşor Constantinescu m-a bătut încurajator pe umăr şi mi-a întins contractul spre semnare: pe la mijlocul lunii august urma să mă prezint la Bucureşti cu cinci, sau şase compoziţii inedite.

După vreo săptămână, câteva reviste au publicat fotografia noului compozitor al Teatrului Alhambra, care avea să contribuie – în umbra lui Ion Vasilescu – la diversificarea muzicii din spectacolele montate pe scena teatrului de revistă din dosul fostei Poşte Centrale.

La premiera din toamnă am avut un oarecare succes cu carioca *Un căţel şi-o pisicuţă*, pe textul lui Nicuşor Constantinescu şi Eugen Mirea. Deşi succesul nu mie mi se datora, ci interpretelor Marga şi Didona Rădulescu, stele date azi uitării ale teatrului nostru de revistă din ajunul ultimului război, credeam că zeii mi-au tras în deget inelul nevăzut al norocului.

Vara următoare am petrecut o scurtă vacanţă într-un sat pierdut printre livezile de meri şi pădurile de castani

de lângă Baia Mare. Mă pândeau acolo tentaţii fără număr, apele limpezi ale iazului, nisipurile încinse la soare pe mal, lanuri de grâu şi de albăstrele, şi fete, fete peste tot. Era Copalnic-Mănăştur, satul natal al artistei dramatice Marietta Anca de la Teatrul Naţional din Bucureşti. Fratele ei, Leontin Anca, mai târziu dirijor la Opera Română din Cluj, mă persifla fără să ostenească pentru alianţa mea

— Pe care nici el şi nici eu n-o bănuiam atât de de i i

— Cu. muzica uşoară…

Iii»

— Măcar de-ai scrie şi tu o melodie pe care s-o fluiere până şi copiii de pe stradă – mi-a spus Leontin Anca într-o după-amiază cu zăduf. Nu fleacuri care vin şi se duc fără urmă.

— Bine – i-am răspuns. Am să scriu chiar azi o melodie, pe care o vor fluiera până şi copiii de pe stradă, aşa cum ţi-e dorinţa. Şi o vor fluiera nu doar la oraş, ci chiar aici, în satul tău afurisit.

Leontin Anca amenajase într-un hambar îmbrăcat în frunze din fundul livezii casei părinteşti un fel de „studio” muzical, cel puţin aşa îi spuneam noi în glumă. Stampele, cărţile, partiturile, colecţiile de reviste vechi şi o pianină hodorogită dădeau oricum iluzia că zâna muzicii se simte acolo la largul ei.

Lăsându-l pe colegul meu să zburde în iazul umbrit de sălcii, am luat-o spre hambar. Acolo am improvizat, la pianină, fără multă căutare, melodia despre care pretindeam, cu fronda tinereţii dar fără multă convingere, că are să fie un cântec al tuturor.

Seara i-am cântat lui Leontin Anca nou mea „compoziţie”…

— Fleacuri – a fost şi de astă dată sentinţa lui.

În toamna aceluiaşi an, în timp ce colectivul teatrului Alhambra se pregătea de o nouă premieră, Nicuşor Constantinescu mi-a cerut, chiar în ajunul vizionării spectacolului, să-i născocesc în câteva ore un cântec vesel, ceva antrenant şi cu iz popular, care să „prindă”. M-a încuiat în acest scop într-o cabină de repetiţii cu pian,

unde m-a lăsat până seara în compania unui platou încărcat cu toate bunătăţile imaginabile aduse de la restaurantul hotelului Grand-Lafayette.

Teatrul amuţise, cufundat în somnolenţa după-amiezii de toamnă. Prin fereastra deschisă, chemările păsărilor călătorind spre Dunăre ajungeau până la mine lâncede şi triste.

Cu toate că aveam condiţiile cele mai prielnice inspiraţiei, nu mi-a venit nicio idee, nicio fărâmă de melodie. Părea să fi secat în mine ultimul strop de muzică. Aşa se întâmplă, pare-se, de câte ori îţi storci creierul la comandă, odată ce inspiraţia nu se lasă siluită.

Am fost cuprins după un timp de descurajare, deoarece eram convins că totul este pierdut şi că s-a isprăvit cu angajamentul meu la teatrul bucureştean. Pierdusem orice speranţă când mi-am adus aminte pe neaşteptate de „fleacul" încropit în hambarul amicului meu de lângă Baia Mare. Seara i l-am cântat, cu o rămăşiţă de voinţă, lui Nicuşor Constantinescu.

— Bravo, Claude[3], ăsta-i şlagărul revistei! – a exclamat el cu un fel de vivat în glas.

Nu s-a înşelat, căci *Ioncl-Ionelule* s-a răspândit cu iuţeala pârjolului, s-a cântat peste tot într-o mulţime de variante, a fost imprimat în mii şi mii de exemplare de către toate casele de discuri din ţară, ca ani în şir să fie cântecul de voie bună al tuturor. Un ziarist englez, care ne-a vizitat ţara, şi-a publicat reportajele în *Times* sub genericul „în ţara lui Ionel-Ionelule".

Transformată în fel şi chip, melodia mea a figurat şi figurează încă în repertoriul multor cântăreţi şi orchestre clin ţară şi de peste hotare. Înainte de a fi publicată la Paris de editura Edie Barclay, la München de Ralph Maria Siegel, la Buenos Aires de Casa Melodia, la Moscova, în mai multe versiuni, legănate toate de zborul liber al reveriei, *Ionel-Ionelule* a fost preluat – cu clarul său de a asimila şi de a înfrumuseţa tot ce-i place – de popor.

---

3 îmi semnam de pe atunci compoziţiile de muzică uşoară cu pseudonimul de Claude Romano.

Îl mai cântă şi azi, uitându-l pe autorul lui…

Uitarea autorului, nu şi a cântecului, mi se pare să fie darul cel mai frumos pe care ascultătorii îl pot face unui compozitor de muzică uşoară.

Ingres a avut o vioară secretă. Alţii au avut mai multe, dacă nu în acelaşi timp, oricum în etape. Am făcut par! şi eu dintre aceştia, ceea ce îmi căşunează azi regretul ti; ziu de a nu mă fi dăruit în întregime unei singure pasiuni. Talentul te părăseşte uşor dacă nu-l cultivi cu tenacitate, aşa cum l-a părăsit Leporello pe stăpânul său plin de sine.

Setea de diversitate a fost proprie multor tineri ai generaţiei mele, de asta sau şi pierdut aşa de mulţi pe drum. Înfricoşat de monotonia unei singure specialităţi, n-am fost ferit nici eu de ispitele diversităţii. În anii primei şcoli am pictat, mânuind pensula cu o oarecare îndemânare se pare, judecând după două sau trei acvarele păstrate mult timp în familie. În ultimele clase de liceu scriam povestiri şi scenete dramatice, cărora nu le-a fost dat să vadă nici lumina tiparului şi nici pe aceea a rampei, din vina mea, bineînţeles, nu a altora. Mai târziu, captivat într-o măsură mai redusă de studiile juridice, am continuat să fac muzică, al cărei alfabet îl desluşisem încă din prima copilărie.

Am avut parte, la Cluj, de un mediu artistic prielnic şi de profesori pricepuţi. Prin multe case se făcea pe vremea aceea muzică de cameră, colaborând şi eu nu o dată la executarea unor sonate şi triouri cu pian ale compozitorilor clasici. Nu lipseam de la niciun recital, de la niciun concert, de la nicio reprezentaţie a Operei Române, unde studenţii Conservatorului aveau intrare gratuită. La lecţiile de pian, pe care le luam într-o sală întunecoasă a Conservatorului de pe fosta stradă Brătianu, Ana Voileanu îmi descria cariera de pianist virtuoz în cele mai atrăgătoare culori.

Prin seriozitatea şi pregătirea ei profesională, prin nervul pedagogic şi bogata-i cultură artistică şi literară, Ana Voileanu a fost unul din stâlpii Conservatorului clujean

şi, totodată, una din mândriile lui. Cei care au trecut prin clasa ei nu au uitat-o, deoarece le-a dezvăluit substanţa poetică din muzica studiată, învăţându-i să descifreze imagini plastice din temele ei. Ne povestea adeseori despre oamenii pe care îi cunoscuse şi alături de care contribuise la consolidarea demnităţii naţionale în rândurile românilor transilvăneni. Tinereţea îi fusese luminată de facla purtată de Coşbuc, Coga, Dima, Brediceanu şi Vidu, de memorandiştii întemniţaţi la Seghedin, de poeţii şi artiştii veniţi de peste Carpaţi. Ne făcea să înţelegem, cu toată înflăcărarea ei feminină, ce câmp vast de acţiune au avut manifestările artistice româneşti în anii din ajunul războiului de întregire, efectul lor repercutat în timp. Era o povestitoare înnăscută, surprindea oamenii şi întâmplările trecute în ce aveau mai savuros. Privirea îi era furată pe neaşteptate de câte o rază de soare strecurată pe fereastră, dispoziţie nimerită pentru o nouă evocare.

Îndrăgisem ciudata îmbinare de virilitate şi graţie a firii Anei Voileanu, ca dragostei să i se adauge preţuirea artistei de îndată ce am avut prilejul s-o aud concertând. Până târziu, după ce abandonasem definitiv studiul pianului, ea mă oprea de câte ori drumurile ni se încrucişau, căutând să mă convingă de greşeala ce-o săvârşesc. Când nu ne vedeam timp mai îndelungat, mă îndemna prin câte o carte poştală să-mi reiau studiile întrerupte.

Totul era însă de prisos, deoarece jurnalismul, cu freamătul neîntrerupt din redacţii şi cu contactul lui înnoit zi de zi cu oamenii şi problemele lor, mă acaparase cu o grabă de necrezut. Ziarul are în gradul cel mai înalt acea „Funcţie a realului” de care vorbeşte într-un alt context Pierre Janet, înlesnind adaptarea continuă la viaţă, acordul permanent cu realitatea schimbătoare.

Poate de asta am impresia, de câte ori refac în gând drumul străbătut de mine, că perioada cea mai plină, aş spune chiar fericită rămâne pentru mine cea petrecută ca redactor la ziarul *Tribuna*.

Ziarul acesta a fost, în concepţia noastră de atunci, un fel de fortăreaţă cu ziduri puternice, cu poduri suspendate şi cu şanţuri de jur-împrejur. Nu spre a ne izola cumva de lume şi viaţă, ci doar spre a putea respinge, cu violenţa vârstei tinere, tot ce nu ni se părea demn de nobila noastră îndeletnicire.

Căutam, în schimb, orice prilej de a întâlni oameni deosebiţi, de a sta cu ei de vorbă, de a le lua declaraţii şi interviuri, dându-i exemplu de comportament şi creativitate. Numai în apropierea lor înţelegeam cu adevărat importanţa profesiunii noastre. Vânam, aş spune, contactul cu personalităţile de seamă care ne vizitau oraşul, savanţi, scriitori, poeţi, artişti cu renume din ţară şi de peste hotare, îi aşteptam noaptea pe peronul gării, îi pândeam dimineaţa prin holul hotelurilor unde trăgeau, îi acostam seara la ieşirea de la vreun spectacol, conferinţă sau club, cu bloc-notesul şi creionul la îndemână. Tiberiu Rebreanu, reporter dibaci veşnic în goană după ceva senzaţional, susţinea că fiecare întâlnire cu un om deosebit deşteaptă în ziarist câte o nouă strună.

Ecourile „strunei” deşteptate în mine de întâlnirile cu Mihail Sadoveanu îmi mai stăruie şi azi în memorie.

În anii premergători ultimului război se organizau periodic şezători literare la Cluj. Citeau aici, din operele proprii, scriitorii şi poeţii locali, împreună cu confraţii lor din capitală.

La una din aceste şezători şi-au anunţat participarea Demostene Botez, Victor Eftimiu, Liviu Rebreanu, Ion Marin Sadoveanu şi Mihail Sadoveanu. Surpriza cea mare n-a fost înşirarea pe afiş a atâtor nume ilustre, ci faptul că au venit în adevăr toţi cei anunţaţi, lucru cu care nu prea eram deprinşi. S-au aşezat la o masă acoperită cu catifea \ erele, pe scena cu rampa stinsă a Teatrului Naţional, luminaţi doar de becurile din sufită şi de o lustră în stil elizabetan, coborâtă de sus pe-o orfevrărie complicată.

În timp ce Victor Papilian, în calitatea sa de amfitrion, îi saluta în numele publicului care umpluse sala deşi era primăvara şi lumina ridicase parcă oraşul în

văzduh, i-am putut examina unul câte unul.

Cu cârlionţii părului răsfrânţi pe ceafă şi cu o afecţiune specială pentru cravatele în culori vii, Victor Eftimiu era cel mai agitat dintre toţi; se apleca ba la urechea lui Ion Marin Sadoveanu, ba la aceea a lui Demostene Botez, sau îi şoptea ceva lui Liviu Rebreanu, aruncând priviri ascuţite, de vultur, către Mihail Sadoveanu, ca un vornic de gloată înainte de bătălie. Se vedea că se simte la largul său pe scenă, că abia aşteaptă clipa când să înceapă să vorbească, spre deosebire de „conu Mihai”, care nu părea să agreeze defel scoaterea la vedere a masivei sale făpturi. Prinsese parcă rădăcini în fotoliul unde se cufundase, blând şi tăcut, gata să rămână acolo o veşnicie fără a scoate o vorbă. A citit, totuşi, primul, o povestire a sa, pe un glas impersonal, cu gura altuia parcă. Deodată însă, ajungând la un pasaj descriptiv, care începe cu *într-un adânc de toamnă*, glasul acesta prinse culoare, ca o violă pe care se plimbă pe neaşteptate arcuşul unui virtuoz. Din clipa aceea, l-am ascultat cu senzaţia de vagă euforie pe care ţi-o dă audierea unei anumite muzici, de pildă o mişcare lentă din simfoniile lui Bruckner.

Seara, oaspeţii bucureşteni au fost invitaţii lui Ion Agâr-biceanu. S-a vorbit despre literatură, despre războiul din Europa şi, la masă, despre vânătoare. Subiectul îmi era familiar, deoarece îi însoţisem pe Mihai Sadoveanu şi pe Emanoil Bucuţa, cu câtva timp înainte, la o vânătoare de iepuri, în care nu mai eram sigur dacă se descărcase vreun cartuş, pe şesurile de sub castelul cocoţat pe dealul de lângă Reghin al Brâncoveneştiler.

Era o zi senină de toamnă. Peste luncile goale se aşternuse o linişte adâncă, netulburată nici măcar de chemarea cornului de vânătoare. Prin văzduh plutea, foarte sus, un vultur negru ca smoala. N-a fost vorba cu acel prilej de iepuri; întâlnirăm doar un cioban, care moţăia pe o tohoarcă de berbec. Nişte sticleţi rămăseseră cuminţi pe o creangă de păr sălbatic, când am trecut pe lângă ei. Nu le era frică de armele de foc, poate pentru că

nu le cunoşteau încă eficienţa. Se vâna rar pe acolo, astfel că ne aflam într-un colţ de lume fericit. Când am făcut un foc de vreascuri ca să prăjim slănina crestată, la care aveam o pâine rotundă de secară, câteva cepe liliachii aduse de la Reghin şi-un clondir cu vin de Teaca, fericirea tuturor a fost fără margini.

— Asta e bucuria vânătorului, nu tolba plină cu leşuri – l-am auzit spunând pe Mihail Sadoveanu. Poţi doborî o grămadă de vietăţi, dar fără popasul şi gustarea vânătorească se cheamă că n-ai fost la vânătoare, că nu te-ai pricopsit cu mare lucru.

L-a aprobat din cap până şi călăuza noastră, Bibi Popescu, unul din maeştrii de vânătoare ai curţii regale.

(întâmplările pe care le trăisem până atunci aveau să se precipite abia mai târziu în straturile acelea adânci ale conştiinţei unde sunt prelucrate pe încetul în amintiri, devenind momente luminoase pe un fundal de întuneric. Mă mulţumeam aşadar să trăiesc fiecare clipă de viaţă cu asociaţii de stări diferite, după natura lor. Oricât de puţin să fi citit pe vremea aceea din opera lui Mihail Sadoveanu şi oricât de reduse îmi erau cunoştinţele despre oameni, nu se putea să nu-i admir, pe lângă geniul literar, personalitatea cu totul ieşită din comun, scăpând tiparelor caracterologice la îndemâna priceperii vârstei mele de atunci. Aşa cum unii ţin să aibă ultimul cuvânt în orice discuţie, el, care cunoştea superioritatea tăcerii, îşi rezerva foarte adesea dreptul de a nu spune nimic. Era o replică finală în adevăr de neatacat. Cred că trăia mereu cu o spaimă reală de publicitate în ce priveşte persoana sa, nu însă şi în privinţa cărţilor proprii, unde intransigenţa aceasta se mai mlădia.

Nu ştiu de ce, dar Mihail Sadoveanu mi-a făcut impresia, de fiecare dată când am avut prilejul de a mă afla în apropierea lui, a unui uriaş pisoi care toarce somnolând. Am asistat de câteva ori la silinţele unora de a-l atrage într-o convorbire, dar silinţele acestea au dat de cele mai multe ori greş.

Una dintre încercări a făcut-o chiar Ion Agârbiceanu,

în acea seară petrecută în casa lui de pe strada Andrei Mureşianu. Mihail Sadoveanu însă nu avea chef de vorbă. Cu o suavă indiferenţă, n-a luat parte la conversaţia mesenilor, mulţumindu-se să răspundă într-un târziu la incitările gazdei, în timp ce ridica paharul către zarişte a lampadarului:

— Vin bun… de Lechinţă!

Să fi izvorât tăcerea aceasta a lui dintr-o sfială iniţială, destul de firească la un scriitor cu un debit atât de mare de lucrări, faţă de cuvântul neîncredinţat hârtiei? Ştiu că mulţi s-au simţit jigniţi sau chiar revoltaţi în prezenţa muţeniei sale îndărătnice. Nu s-au gândit, probabil, că nevoia de a-şi fixa cu precizie în memorie amănuntele lumii vizibile, de care este plină opera lui, îl împingea la o continuă retranşare în tăcere.

A doua zi după şezătoare şi masa dată de Ion Agârbiceanu, scriitorii bucureşteni – în afara lui Victor Eftimiu, reţinut de interesele sale de autor dramatic la Teatrul Naţional – au făcut o excursie pe Valea Ierii, însoţiţi de câţiva dintre noi.

Pe drum, într-una din maşinile puse la dispoziţia scriitorilor de autorităţi, Mihail Sadoveanu a încercat să desluşească în depărtare masivul vânăt al Gilăului. Era o zi senină, cu cerul albastru cum nu văzusem de mult, adevărat Florar, care pe valea Someşului, bântuită de vânturi iuţi şi scăderi bruşte de temperatură până în târziul verii, nu poposeşte decât rar. O uşoară adiere flutura crengile înflorite în grădinile revărsate pe străzile prin care ieşeam din oraş.

În maşini domnea o dispoziţie euforică; toţi vorbeau tare, glumeau, fumau. Până şi Liviu Rebreanu părea să-şi fi părăsit rezerva obişnuită, interesându-se de la şofer de motorul puternic al Buickului şi uitându-se. când la dreapta, când la stânga, la satele înşirate de-a lungul şoselei. Numai Mihail Sadoveanu şedea nemişcat între pernele automobilului, cu privirea fixă şi cu pleoapele de jumătate lăsate pe ochi, scrutând de sub ele acelaşi masiv muntos, ce i se arăta mereu din altă perspectivă, după cum

cotea şoseaua.

Treceam prin sate cu porţile încrustate de bricege, şindrila de pe multe case fusese năpădită de catifeaua muşchiului, ca semn de vechime şi nobleţe. Prin uşile deschise zăream pe câte o clipă blide atârnate pe zidul albastru, cu flori şi păsări încondeiate pe ele.

La sosirea pe Valea Ierii, oprindu-ne în curtea unei vechi mori cu bârnele întunecate, Mihail Sadoveanu şi-a încredinţat pardesiul şoferului, apoi s-a îndreptat spre apa cu unda iute. Pe morarul care ieşi să-l întâmpine, fiindcă fusese prevenit din timp de oaspeţii de vază ce-o să-i vină, l-a salutat ca pe o veche cunoştinţă.

— Păstrăvi aveţi?

— Avem, domnule Sadoveanu, cum să n-avem.

— Dar mreană?

— Şi mreană avem, o ţâră mai jos, pe unde aţi cotit din drumul cu piatră.

— Tutun este?

— Se găseşte şi tutun la nevoie.

— Fiindcă eu, fără tutun, n-am văzut pescar norocos.

— Mi-a citit noru-mea cartea domniei voastre „împărăţia apelor”, şi tare mi-a plăcut. Am înţeles din ea că sunteţi meşter în zvârlitul undiţei la adânc.

— Îhâm – a confirmat Mihail Sadoveanu, în timp ce se rezema de trunchiul unei răchite de pe malul Ierii. Acolo a rămas, singur, lipit de pământ ca planta de rădăcina ei, până când Victor Papilian ne-a adunat de pe unde ne risipisem. Se pregătise masa la iarbă verde, cu miel tânăr la frigare, urdă, brânză, caş cu mireasmă de smirnă şi pâine proaspătă, cu filoane aurii de mălai în miezul ei de secară. Damigeana cu vin şi sticlele de apă minerală aduse de noi se răceau în pârâul cu clocot de stropi pe margini.

Mihail Sadoveanu s-a ospătat cumpătat, clar cu mare plăcere. A manifestat preferinţă pentru brânză şi ceapă verde, pe care le-a lăudat de câte ori s-a închinat un pahar de vin.

Pe urmă n-a mai scos niciun cuvânt. S-a mulţumit să „şadă”, ceea ce echivala la el cu ceva geologic aproape, de

pildă cu neclintirea unui stei, aflat de milenii în acelaşi loc, adânc, fără pază, contopit firesc cu marele tot din jur. Nu trebuia să-şi apere această linişte şi solitudinecare îi conveneau pentru că numai în acest fel putea să lase frâu liber rotiţelor sale sufleteşti, odată ce simpla lui prezenţă convingea pe toţi, fără umbra vreunei îndoieli „asupra dreptului său indiscutabil de a nu fi tulburat.

Ne-a povestit mai târziu Neagu Rădulescu că, într-o seară, Sadoveanu se oprise în faţa vitrinei luminate a unei librării de pe Calea Victoriei. Rezemat în baston, se apucase să citească pe îndelete titlul volumelor expuse. Dintr-un grup de ziarişti s-a desprins brusc un tânăr cu aere de poet, care voia să-şi epateze anturajul cu relaţiile sale în lumea literelor.

— Ce mai faceţi, maestre? – l-a întrebat el pe scriitor. Sadoveanu a rămas câteva clipe neclintit, apoi a întors încet, încet de tot capul, aşa cum s-ar urni un muncel datorită alunecării lente a straturilor de pământ şi, cu o privire de nepătruns, a răspuns:

— săi!

A fost ca un imens bolovan, povestea Neagu Rădulescu, care cade pe un tăpşan, unde bufneşte scurt, dar atât de adânc încât pământul se cutremură până la mari depărtări.

Când l-am vizitat la Bucureşti, în timpul războiului, spre a-i cere părerea în legătură cu o conferinţă a mea la Universitatea Radio despre o călătorie a noastră comună, intitulată „în Olanda cu Mihail Sadoveanu”, plivirile i s-au înăsprit, spunând doar atâta:

— Nu este nevoie să vorbeşti prea mult despre cartea mea – vorbeşte mai bine despre florile şi pictura din Olanda.

Tăcerea tenace a lui Mihail Sadoveanu mi s-a părut a izvorî dintr-o veche înţelepciune. Ea pretinde că, spre a putea să gândeşti mult, trebuie să vorbeşti puţin.

Mihail Sadoveanu a gândit şi a scris la fel de mult. Rostul literaturii era, în concepţia lui, acela de a prinde în tiparele gândirii sufletul neamului. Trăiau într-însul mii şi

mii de nuanţe ale limbii noastre şi nu avem alt scriitor care să fi dat o viaţă atât de particulară limbii române. Prin condeiul lui, graiul nostru a devenit numai al nostru, intraductibil în vreun alt idiom pământean. Prin el am redevenit noi înşine, cu tot specificul de milenii, pe care el nu numai că l-a sesizat, dar l-a şi exprimat inimitabil.

Cărţile lui Mihail Sadoveanu, dintre care cele mai multe „vorbesc de trecutul nostru îngropat în documente, în pietre şi morminte, acoperă un raft întreg din biblioteca mea. Sunt roase la cotoare, fiindcă le-am răsfoit adeseori, cu senzaţia că iau în gură miere direct din faguri, sau că beau dintr-un vin vechi şi tare, care nu-şi trădează nobleţea decât după ce ai gustat poşirca cârciumilor fără podgorie şi pivniţă proprie.

Pe Zaharia Bârsan l-am cunoscut la masa scriitorilor din cafeneaua clujeană, dar după atâta amar de vreme nu mai ştiu când anume. Poate că îl cunoşteam mai dinainte, de când îl văzusem pe scenă în Hamlet, Lear, Karl Moor, Ruy Blas, Luca Arbore, Horaţiu, sau în poemele sale dramatice. Se face ziua, *Trandafirii roşii* şi *Domnul de rouă*, alături de I. Stănescu-Papa, Mihăilescu Brăila, Al. I. Ghibe-ricori, Dem. Psatta, I. Neamţu-Ottonel, Ştefan Braborescu, Nae Voicu, Iosif Vanciu, Nae Dumitriu, Ion Tâlvan, Titus Lapteş, Sandu Rădulescu, G. Aurelian, D. Moruzan, Nicolae Sireteanu, Olimpia Bârsan, Jana Popovici, Puica Perieţeanu, Natalia Ştefănescu, Nunuţa Hodoş, Viorica Dumitrii), Anişoara Potoroacă, Magda Tâlvan, Violeta Boitoş.

Epoca de glorie a Teatrului Naţional din Cluj era pe trecute către sfârşitul deceniului al patrulea, deşi câţiva mari actori ai lui mai apăreau pe scenă împreună cu tinerii crescuţi sub aripa ler. Zaharia Bârsan părea simbolul acestui trecut nu prea îndepărtat, plin de frământări şi de succese ce nu aveau să se repete mult timp.

Se schimbaseră nu numai artiştii, ci şi publicul. El prefera clasicilor români şi universali comedioarele uşoare, falsa problematică a teatrului bulevardier francez dintre cele două războaie. Sofocle, Shakespeare, Ibsen,

Davilla, Caragiale reapăreau pe afiş doar cu prilejul aniversărilor sau al spectacolelor de gală.

Din această pricină, Zaharia Bârsan suferea ca şi cum i s-ar fi adus o jignire personală. Capul lui minunat, cu coama leonină încărunţită, faţa galbenă de tutun cu pete ruginii în pometii teşiţi, agerimea ochilor vineţi lungiţi oriental înspre tâmple, buzele unui surâs de zeitate asiatică, toate păreau un reproş mut la adresa celor ce nu privesc teatrul ca pe una dintre cele mai importante instituţii de cultură. Îşi purta anii cu grandeţă şi, în ciuda lavalierei de care nu se despărţea decât în travestiul scenei, avea mai curând aerul unui savant cu uşoare înclinaţii de boemă, decât pe acela al unui actor.

O flacără tare i se mistuia în priviri de câte ori ne povestea peripeţiile începuturilor sale de teatru, greutăţile întâmpinate de trupele în turneu prin Transilvania, colaborarea cu Caragiale, Davila, Delavrancea şi generaţia marilor noştri actori, cu care apăruse în peste o sută de piese. Povestea cum a fost cucerit, de pe când avea şapte ani, de comedianţii care jucau în cârciuma din satul său natal de lângă Braşov. Mai târziu pe uşa cârciumii se lipea în ajunul reprezentaţiei date de el un afiş de mână, cu textul laconic: „Teatrul domnului Bârsan, veniţi fraţi, arta gustaţi!” Debutase ca actor la Sebeş, într-o trupă de diletanţi. De pe atunci şi-a croit el drumul şi ţelul viitor, fără să şovăiască. Datorită talentului manifestat de timpuriu, a fost trimis la Viena, Berlin şi Bucureşti cu o bursă a Societăţii pentru fond de teatru român. Activitatea profesională a început-o în 1905 printr-un lung turneu cu Marioara Voiculescu. Se apucase de tânăr să traducă şi să localizeze cu iscusinţă piese de autori străini, visând să devină şi el cândva autor dramatic.

Aveam o masă a noastră lângă vitrina cafenelei, care „Dădea căire strada Universităţii. În oglinda de pe perete se răsfrângea imaginea unui colţ al pieţii, cu statuia craiului Matia între brazi, cu zidul cenuşiu al catedralei catolice şi faţada barocă a clădirilor de pe mâna dreaptă. Zaharia Bârsan evoca plin de bonomie, dar şi cu umbra de

melancolie a dorului după trecut, mica „bină” improvizată în pripă pe care jucase în tinereţe, sălile friguroase şi înecate în fum, decorurile care nu aveau nici uşi, nici ferestre, încât actorii intrau şi ieşeau pe unde se nimerea, scândurile „superbe” ridicate pe căluşi de tăiat lemne sau pe butoaie de bere. Cu toate aceste neajunsuri, artiştii de odinioară jucau cu mult mai multă însufleţire decât cei de azi, poate şi pentru că spectatorii din trecut descopereau în teatru nu doar bucuria evadării prin ficţiune artistică din cotidian, ci şi o încurajare pentru aspiraţiile lor naţionale.

Simţea, amintindu-şi de toate acestea, o greutate în inimă, ca un cheag străin pătruns în ea, pe care nu o mărturisea nimănui. îl trăda însă reluarea necurmată a aceleiaşi teme: teatrul!

— Teatrul este arta cea mai grea – era el de părere, îţi pune la încercare mintea, inima şi corpul deopotrivă. Dacă nu trăieşti cu toată făptura ceea ce joci, eşti pierdut, fiindcă publicul te simte îndată. Îţi ghiceşte orice ezitare, fie ea oricât de mică, şi nu te crede atunci când nu crezi tu însuţi în ceea ce faci. Mulţi dintre actorii mai tineri se bizuie prea din cale afară pe intelectul lor. Ei înţeleg greşit procesul de studiere a rolurilor, uitând că numai din viaţă ia naştere viaţă. Spre a putea învia un personaj imaginat de autor, trebuie să ai tu însuţi un prisos de vitalitate, din care să poţi împrumuta ceva şi personajului, ca să-l pui în picioare. Am fost întrebat, mai de mult, cum îmi aleg rolurile. Sunt nenorocit, am răspuns, de câte ori trebuie să joc un rol fals. Am atunci impresia că ridic o casă din surcele: îmi cade aici o uşă, dincolo mi se năruie un perete, căci nimic nu se leagă. Când dau însă peste o „casă” din piatră bună, dăruiesc tot ce am în mine. Fireşte, nu-mi plac pietrele false, ci doar diamantele. La ele lucrez oricând cu drag, fiindcă ştiu că are să iasă până la urmă ceva bun. Ca să nu le strici, trebuie să ai şi oarecare talent.

— Ce e talentul? – l-a întrebat într-o seară Leonard Divanus, un actor torturat veşnic de probleme literare. Scria piese de teatru şi poezii slabe, dar îşi interpreta bine rolurile, deşi un critic obiecta că joacă prea „staccato”.

— Talentul este o coloraţie foarte originală a personalităţii şi a exprimării noastre – a încercat Zaharia Bâr-i să-l lămurească. Este o nestemată, care are darul de a străluci când este pusă într-o lumină potrivită. Cred că e calitatea, destul de comună de altfel, cu toate acestea toarte rar cultivată cu perseverenţa cuvenită, de a sesiza esenţialul dintr-un lucru. Este ceea ce ţine mulţimea în încordare când eşti autor, şi publicul fascinat în scaune când eşti actor. Văzându-l pictând pe Luchian, am spus îndată că are talent. Trebuia să spun, bineînţeles, că are geniu: penelul lui aluneca pe pânză cu mişcări uşoare şi repezi, ca bătaia unor aripi de fluture. Când un actor nu are talent, oricât ar fi el de cultivat şi cu oricâtă temeinicie şi-ar prepara rolurile, publicul are mereu o senzaţie de fals. Într-o polemică dintre doi oameni de teatru italieni, Pirandello şi Bragagiia, întrebarea principală a fost asta: este teatrul, înainte de orice, acţiune, joc de scenă, intrări şi ieşiri, decoruri, gesturi, într-un cuvânt spectacol? Sau, dimpotrivă, dialogul, cuvântul, intonaţia, drama interioară propriu-zisă constituie adevărata esenţă a teatrului? Pirandello a invocat suprema demnitate a cuvântului, Bragagiia reamintea glorioasele tradiţii ale *commediei deâl arte*... Uite ce, dragă Divanus, talentul este ceea ce poate să îmbine armonios cuvântul şi jocul, iar talentat cu adevărat este cel care ar fi fost în stare să-i împace pe cei doi preopinenţi, demonstrându-le că teatrul este, de fapt, şi cuvânt, şi acţiune.

Leonard Divanus asculta cu o expresie de nedumerire în priviri. Zaharia Bârsan şi-a pierdut pe o clipă cumpătul, roşindu-se de supărare până-n albul ochilor. S-a stăpânit însă repede şi a adăugat potolit:

— Îmi dau seama că n-ai prea înţeles mare lucru. Să nu te necăjeşti, fiindcă nici eu n-am izbutit încă să înţeleg pe deplin ce este talentul, nici de ce unii îl au, alţii ba.

În momentele lui bune, Zaharia Bârsan era expansiv şi scânteietor. L-am rugat odată să ne spună care este cea mai dragă amintire din trecutul său artistic. Înainte de toate a ţinut să ne asigure că scena a fost întotdeauna

pentru el „ceea ce e livada pentru bou şi marea pentru peşte”. Pe urmă ne-a povestit, cu hazul său sec, un episod din turneele întreprinse prin Transilvania de altă dată. Într-o comună din apropierea Oraviţei urmau să joace *Năpasta*. Înainte de începerea reprezentaţiei, sufleorul anunţă deznădăjduit că pierduse singurul exemplar al piesei, fără de care nici vorbă să poată ţine spectacolul. Panică între actori, panică şi mai mare în sală; clar ea n-a durat mal mult de câteva minute, pentru că un ţăran din public avea un exemplar al piesei în buzunar, cu care venise ca să poată controla exactitatea replicilor date de interpreţi şi ca s-o răsfoiască în pauze!

— Publicul de azi nu citeşte nici măcar programul de sală, necum piesa – a încheiat Zaharia Bârsan cu amărăciune.

S-a ridicat de la masă înalt şi masiv, încât noi – firavi şi pirpirii – păream pe lângă el dintr-o altă rasă omenească. Şi-a luat rămas-bun, cerându-şi iertare că a crescut prea mare, ca un dovleac de Midi”.

Mi se pare că atunci l-am văzut ultima oară, deoarece evenimentele aveau să se precipite, aruncându-ne la sfârşitul lunii august 1940 în oraşe diferite. După moartea lui, în 1949, Victor Papilian a propus într-un cerc de prieteni acest epitaf pe monumentul funerar al neuitatului Zefir din *Trandafirii roşii*:

„A fost odată un public, care asculta fără să-şi dreagă întruna gâtlejul şi care desluşea adâncile transparenţe din alexandrinele lui Racine. A fost odată un mare actor, care se chema Zaharia Bârsan”.

În toamna anului 1939 l-am mai însoţit pe Zaharia Bârsan la Sighişoara, unde era invitat de Miron Neagu. Inimosul librar, care publica proza şi poezia lui N.D. Cocea, Gala Galaction, Dan Botta, Mihai Beniuc, Emil Giurgiuca, Grigore Popa, V. Beneş, Horia Teculescu şi alţii, dorea să tipărească o lucrare şi de marele actor-poet. Avea o măruntă tipografie înzestrată cu garnituri de litere frumoase, o maşină plană adusă de la Leipzig şi trei muncitori pe cât de miopi, tot pe atât de inimoşi. Prin faţa

casei lui trecea de două ori pe zi un trenuleţ ca de jucărie, care lega Sighişoara de Sibiu, prin Agnita. În ferestrele vagoanelor călătorii îşi agitau vesel pălăriile către pietoni. Abia după ce, gâfâind amarnic, traversa podul de peste Târnava „prinsă-n galbene maluri”, locomotiva răsufla uşurată, vestindu-şi sosirea cu un şuierat prelung.

Miron Neagu ne-a întâmpinat la gară. Cum vremea era frumoasă, am făcut – pe sub bătrânii platani în veşmân le aur – o plimbare pe jos până la hotelul din centru, care semăna a han de munte.

Toamna urzise funigei călători peste acoperişuri. Pe străzi plutea fumul grădinilor în care se ardeau vrafuri de mărăcini şi vegetaţie. Zaharia Bârsan a fost îndată cucerit de aerul orăşelului liniştit, înconjurat de păduri, plin de case vechi şi străzi tăcute. Restaurantul hotelului ne aştepta cu mesele scoase pe terasă, în plin soare.

Gheaţa dintre oaspe şi amfitrion s-a topit după primul pahar din rachiul de caise al librarului-editor. Gospodar întreprinzător, avea o livadă întinsă nu departe de oraş, datorită căreia rafturile cămării sale gemeau de borcane pline cu o grămadă de bunătăţi.

În paşnica euforie a licorii ce ne cufundase într-o dispoziţie de pace, Miron Neagu i-a împărtăşit oaspelui său, cu o rară putere de sugestie verbală, intenţia de a-i publica, în cele mai bune condiţii grafice, pe scriitorii ardeleni, fără să-i uite nici pe unii din capitală. Faţa lui, străbătută „de o neaşteptată tinereţe, se aprinsese de însufleţire. Inima îi era copleşită de dragostea pentru literatură, ca şi pentru cei ce o făceau, nutrind spre ei o idee pe cât de înaltă, tot pe atât de naivă. Îi iubea pe scriitori până la uitarea de sine. Cu toate acestea nu făgăduia nici tiraje mari, nici onorarii substanţiale, odată ce vremurile nu erau dintre cele mai prielnice comerţului cu cartea.

Zaharia Bârsan, care nu-l pierdea din ochi pe Neagu, părea să-l îndrăgească din clipă în clipă mai mult. Îşi dădea seama că are de a face cu o comoară de simţire şi mărinimie, cu un adevărat mecena, cum nu se mai găseau

mulţi la acea dată. Deşi între ei era o diferenţă de vârstă destul de mare, la sfârşitul mesei s-au îmbrăţişat şi au golit – cu respectarea ritualului de împletire a braţelor – paharele tradiţionalului *per-tu* al transilvănenilor.

Am folosit după-amiaza însorită ca să facem o plimbare până sus, în oraşul istoric plin de hudiţe bolovănoase şi de clădiri vechi, seci, reci. Am admirai orologiul din turnul burgului medieval de pe colină, al cărui dispozitiv mecanic punea în mişcare la fiecare oră defilarea unui convoi de figuri alegorice şi bătaia cu ciocănele în nişte clopote dogite. Între clădirile cu ferestre oblonite moştenj. te de la arta trecutului, cu careul unor curţi interioare strânse între ziduri de cetate, Zaharia Bârsan a reluat ideea vânturata mai de mult de organizare la Sighişoara a unor spectacole în aer liber. Decorul sugestiv se preta, prin pitorescul şi acustica lui deosebită, montării unor opere romantice. Era conins că într-un festival de vară s-ar încadra cum nu se poate mai bine şi concertele de muzică veche, executate – printre mari sfeşnice medievale – de artişti instrumentişti costumaţi de epocă.

Ca şi cum s-ar fi grăbit să confirme opinia lui Zaharia Bârsan despre calitatea acusticii zidurilor din oraşul străvechi, Miron Neagu a prins deodată să cânte, cu glasul său limpede, o doină. Ne-a copleşit sprinteneala acestui om voinic, care reda cu duioşie frazele cântecului. Datorită doinei lui, ni s-a părut că umbrele străine dintre clădirile. bătrâne au dispărut ca prin farmec.

Nu spunea cineva că simpla realitate a cântecului popular întreţine, într-o măsură neînchipuit de mare, sentimentul naţional?

Am coborât o mulţime de trepte scobite până la vechiul cimitir, revărsat pe-o sprânceană a colinei. Cărările mişunau de gândacii aceia mici şi negri care umblă peste morminte, ies din ele, coboară iar, se întorc din nou şi se uită în jur, de parcă s-ar mira de frământarea noastră fără rost. Soarele aluneca pe zare, poleind totul în lumină. Un stol de sturzi trecu deasupra noastră dispărând într-o

fluturare grăbită. Păianjenii se lăsau de pe crengi pe firele lor de argint. Un tren străbătu, în vale, fluviul de vegetaţie bălţată de anotimpul înaintat; fluierul locomotivei deşteptă ecouri repetate între coline.

— Un filosof spaniol pretinde că posteritatea are să confunde epoca noastră cu construcţiile feroviare, aşa cum noi confundăm cultura Egiptului cu piramidele – zise Zaharia Bârsan. Dacă oamenii de mâine vor judeca lucrurile în funcţie de aparenţe, s-ar putea ca filosoful nostru să aibă dreptate. Viaducte, tuneluri, stâlpi de telegraf, cantoane, poduri arcuite peste ape şi prăpăstii, gări şi remize, depouri şi ateliere, o adevărată estetică a drumului de fier. Toate acestea vor nedumeri posteritatea, care are să mănture urmele civilizaţiei actuale, ca să-şi făurească alte forme de viaţă şi alte mijloace de deplasare. Ispitele tehnicii ţin, oricum, sub o necurmată presiune creierul şi inima omenească.

Seara am fost oaspeţii editorului. Încăperile casei lui erau pline de mobilă nouă şi de icoane vechi, îmbrăcate în argint de meşterul ieşean Ropală. Prin ferestrele deschise pătrundea rumoarea străzii la ora „spaţirului”…

Om voios, cu o mare sete de viaţă, Miron Neagu era un amfitrion fermecător. Şi-a dat silinţa şi de astă dată să ne facă pe plac, povestindu-ne o mulţime de anecdote, glume şi întâmplări hazlii, pe care le debita cu o vervă proaspătă, în timp ce noi râdeam amuzaţi.

La masa de seară, Zaharia Bârsan a adus vorba de volumul de amintiri la care lucra pe vremea aceea şi ple care spera să-l poată termina într-un an sau doi. Îşi propunea să evoce în el activitatea fostelor societăţi culturale româneşti din Transilvania şi Banat, reprezentaţiile pe care ele le dădeau, peripeţiile fără număr ale organizatorilor, viaţa agitată a actorilor amatori împinşi în candoarea lor spre lucruri mai mari decât le erau puterile. Fiecare ansamblu era o mică familie sudată de succesele şi de greutăţile comune. Regreta că numărul amatorilor scăzuse şi că se pierduse în felul acesta un extraordinar instrument de culturalizare a maselor. Prin

literatură, muzică, teatru, spiritul românesc din Transilvania a luat cunoştinţă de sine, iată de ce amintirea celor care le-au cultivat merită să vadă lumina tiparului.

Dacă Miron Neagu ar fi avut în clipa aceea manuscrisul la îndemână l-ar fi dat la cules fără a sta pe gânduri. Dar el nu a mai apucat să prindă formă, din cauza evenimentelor năpustite în curând asupra noastră ca un puhoi.

La hotel ne-am întors târziu, sub fosforescenţa stelară a nopţii de octombrie. Oraşul era pustiu, vântul trântea porţile uitate deschise, felinarele se legănau în văzduh. În poarta hotelului, Zaharia Bârsan s-a oprit.

— Prin felul său de a fi, Miron Neagu îmi aduce aminte de tema favorită a lui Pirandello, anume că rolul pe care îl jucăm este mai puternic decât noi – făcu el. De câte ori încercăm să scăpăm de rol, el ne urmăreşte cu îndă-i. uicie, când însă îl acceptăm fără împotrivire, ne apără şi ne ajută. S-ar putea ca Neagu să aibă noroc şi să înfăptuiască o bună parte din planurile sale inimoase, fiindcă arde într-însul sfânta vâlvătaie a diletanţilor şi se lasă copleşit în întregime de rolul pe care şi l-a asumat.

Copleşit de rolul său, Miron Neagu – editorul „amator” de la Sighişoara – a înfăptuit multe din cele ce urmărea cu însufleţire. Dacă războiul şi consecinţele lui nu-i paralizau a vântul, ar fi înfăptuit şi mai multe, în folosul literaturii naţionale.

Am câştigat sentimentul unui plus de seriozitate în profesiunea de ziarist în clipa când l-am auzit pe Nicolae Iorga vorbind despre evenimentele ce constituie obiectul observaţiei ei şi despre atitudinea omului de condei faţă de ele. Citind articolele de câteva rânduri pe care le publica zi de zi în ziarul său *Neamul Românesc*, apărut în ajunul cedărilor teritoriale din vara anului 1940 pe două pagini, numai arareori pe patru, aveam impresia unui vraci ieşit din podea într-un nor de fum, ca demonul proteic al romanticilor. Citisem şi ceea ce spusese Al. O. Teodoreanu despre el, anume că domnul Iorga scrie în fiecare zi câte o carte, duminica câte… două!

Lumea se amuzase pe socoteala acestui *bon moţ* al lui Păstorel, dar simţise în acelaşi timp că energia şi inteligenţa Profesorului sunt atât de fără limită, încât singur hazul poate să le aducă la numit, orul comun al înţelegerii normale.

Nicolae Iorga inspira firesc hazul şi anecdota, pentru că era greu de cuprins cu măsura noastră obişvnuită. Se povestea despre el că, în timpul unui voiaj cu trenul de la Bucureşti, la Paris sau invers scrie, în legănarea vagonului cu paturi, o carte întreagă, două-trei conferinţe, ba şi o sumedenie de articole pe deasupra. îi văzusem caligrafia măruntă –, puricească", după sentinţa dată de tipografi – pe manuscrisul unui articol trimis *Tribunei*, care semăna cu o înşirare de mărgele minuscule, literele având nu ştiu ce vagă amprentă gotică în forma lor.

Nu cunoşteam prea multe despre grafologie, însă m-a izbit contradicţia dintre scrisul acesta microscopic – sugerând modestie, micşorare de sine, dorinţa rămânerii în umbră, nevoie de izolare – şi sentimentul de mesianism lohengrinian ce anima manifestările omului politic şi ale ziaristului Iorga.

Pe mine şi pe cei de vârsta mea ziaristul ne interesa atunci mai mult decât istoricul; articolele lui, care trezeau în noi admiraţie şi adeziune, erau legate de problemele arzătoare ale prezentului, fiind totodată construcţii fără cusur esteticeşte. Iorga simţea în tot ce scria voluptatea frazei şi temperatura adjectivelor, dar folosea împotriva lor o mare energie de represiune, încât îşi impunea un stil oral în activitatea ziaristică. Oricum ar fi scris însă, ardoarea credinţei sale în drepturile şi aspiraţiile naţionale tot s-ar fi transmis până şi celor suferinzi de miopie intelectuală.

În după-amiaza de iarnă când a fost anunţată conferinţa lui la Universitatea din Cluj, un sfert din oraş păru că dă năvală pe strada Kogălniceanu. Piaţa Unirii, plină toată ziua de forfota trecătorilor, a rămas către ora cinci în stăpânirea ciorilor şi a zăpezii: prezenţa între noi a lui

Nicolae Iorga era un eveniment rar, care făgăduia un

ceas sau două de desfătare...

— Europa joacă pe funie ca o paiaţă alcoolică – şi-a început Iorga conferinţa. Viaţa pare clădită pe nisip mişcător, toţi suntem în pericol de a fi prinşi în viitoarea lui. În ziarele unor tineri demenţi de la noi scrie că este un – duh de moarte ce ne vizitează, o nelinişte care trece nevăzută printre frunzele inimilor noastre. Ba mai scrie şi că e o tânjire după moarte şi sfinţenie în inimile celor nevârstnici. Fanaticii nu cunosc niciun fel de nuanţe – ei au câte o idee, una singură despre fiecare lucru. Înţelegi de la primul cuvânt că orice dialog cu ei este zadarnic.

Cele spuse de Iorga ardeau parcă, aşa cum încinge căldura sobei obrajii, iar privirile lui învăluiau pe ascultători, pătrunzătoare şi îngăduitoare în acelaşi timp. Ochii, cu sclipiri de faianţă, nu trădau nimic din mintea lui vie, dar mai târziu când – după ocoluri şi paranteze pe cât de numeroase tot pe atât de delectabile – reveni la destinele Europei, subiect pe care îşi propusese să-l dezvolte, prin pupilele lui mari trecură parcă fulgere mânioase.

La început mi s-a părut din cale afară de supărătoare, caraghioasă chiar puternica lui graseiere, fiindcă nu auzisem pe nimeni încă să mănânce cu atât a lăcomie pe r. Curând însă am uitat de acest defect de pronunţie, ridicol înainte, deoarece accentul lui Iorga dezvăluia nelinişte, iar neliniştea sa cuprinsese întreaga asistenţă.

— Aşadar – spunea el –, în timp ce fascismul, cuibărit şi la noi, îşi concretizează pe zi ce trece ţelurile, izolindu-se într-un orgoliu nu numai de opinie, ci şi de castă, popoarele mari şi mici dea valma duc politica struţului, amăgindu-se că vor putea să scape de război dacă strâng tare din pleoape. Până şi mulţi cărturari, a căror datorie a fost totdeauna aceea de a înţelege ce se petrece în jurul lor, ghicind intenţiile cele mai ascunse ale tiranilor şi dând din bunei vreme alarma, şi-au uitat menirea firească. Sau dacă au înţeles, înaintea celor mulţi, ce are să se întâmple în următoarele luni şi în anii următori, ei tac ori se pierd în raţionamente haotice, prefăcându-se că nu pricep nimic.

Aş vrea să le vorbesc de sentimentul pe care l-a avut Moltke la asediul Sedanului, când privea de pe înălţimile de la Frenois cum artileria prusacă închide cercul ia Illy şi câştigă bătălia împotriva Franţei. Sentimentul lui Moltke ar fi fost, după opinia lui Spengler, un sentiment de creaţie! Dar doamnelor şi domnilor, soldatesca aceasta prusacă şi-a făurit din război o îndeletnicire, având concepţii cu totul personale despre creaţie şi cultură. Ea este convinsă că a construi cel mai bun tun de măcelărit oamenii, a inventa cel mai toxic dintre gaze, a fabrica bombardierele care pot să transporte la cele mai mari distanţe explozivul înseamnă a săvârşi acte de bravură, înseamnă a aduce o contribuţie de preţ la civilizarea omenirii, prin înfeudarea popoarelor scopurilor sale egoiste.

Eram doi redactori de] a *Tribuna* care stenografiam alternativ filipica lui Nicolae Iorga. În timp ce nota celălalt, îmi rămânea destui răgaz să-i privesc atent pe acest mare cărturar, care avea în curând să fie doborât el însuşi – „fiindcă făcea prea multă umbră" – de cei împotriva cărora se războia în numele legalităţii umaniste. Era atât de indignat şi vorbea atât de tare, strigând aproape, încât prin barba rară omuşorul i se zbătea peste guler, ca arătătorul unui manometru care tresare şi suie mereu peste toate intervalele. Părea să fie măcinat de nelinişte fiindcă, pe măsură ce evenimentele se precipitau, simţea în jurul său nebunia de care se temea şi care începuse să pună stăpânire pe multe minţi, de la sălbatici la visători şi de la grosolani la delicaţi. Dorea ca măcar ai săi să scape neatinşi de cumplita molimă, care – spunea el –, pe va istovi poporul şi va istovi toată Europa, poate pentru multe generaţii, sensibilitatea, raţiunea, dreptatea, etica, estetica „tot ce cu un cuvânt se numeşte cultură va fi stâlcit de molohul totalitarist".

Ce flacără ieşi din ochii lui în timp ce făcea această profeţie! Ne privea pe toţi de parcă adineauri s-ar fi ridicat de la masa rotundă a regelui Arthnr, ca şi cum nu de mult ar fi ciocnit cupa cu cavalerul Lancelot. În creştetul

capului avea un smoc de păr zbârlit, încât semăna cu o pasăre ciudată.

Poate că datorită acestui smoc de păr am simţit, pe neaşteptate, o simpatie şi o milă foarte omenească pentru bătrânul înalt, subţire ca un cocostârc, intuindu-i dintr-o ochire singurătatea, teama, îndoielile, contradicţiile dureroase dintre orgoliu-i civic şi modestia de cărturar, maniac şi arţăgos în arena publică, generos şi loial, dar şi pătimaş, de atâtea ori nedrept până la orbire, un timp chiar părtinitor al unor tineri inconştienţi în lupta sa publicistică.

Nicolae Iorga era ca vulcanul aflat veşnic în văzul lumii, care oricât ar vrea să se ascundă nu se poate scufunda în sine. Citisem undeva că la Bucureşti se strecoară de la Universitate acasă pe străzi lăturalnice, întotdeauna grăbit, îmbrăcat într-un macferlan larg, de culoare incertă, sub braţ cu umbrela de care nu se desparte niciodată „cu o servietă mereu plină de tomuri masive şi de notiţe, cu pălăria neagră, calabrează, salutând stângaci sau uitând să răspundă saluturilor.

Sosea dimineaţa la facultate cu precizia unui cronometru şi, fără să piardă mai mult de un minut în biroul său, intra în sala de curs, înainta spre catedră şi, abia instalat pe scaun, prindea să vorbească în felul său particular, precipitat, urmărind din priviri însemnările din faţa sa. De îndată ce sfiala de la început i se risipea, îşi ridica ochii de pe catedră şi alegea în sală chipul unui student care i se părea că ascultă cu mai mare luare aminte. îl fixa atunci drept în faţă, fără o clipă de răgaz, îi vorbea parcă numai şi numai lui, îl sfredelea cu ochii săi pătrunzători şi cenuşii, până când tânărul intimidat îşi simţea, pleoapele grele şi îşi pleca privirile în pământ.

Hărţuit de o fire impulsivă şi ambiţioasă, Nicolae Iorga se amestecase în tot felul de intrigi politice, ceea ce îi adusese o mulţime de neajunsuri, deşi moartea cumplită avea să i se tragă nu atât din activitatea politică propriu-zisă, cât din aceea de ziarist.

Seara, la banchetul organizat în cinstea lui de

profesorii Universităţii împreună cu scriitorii şi ziariştii clujeni, i-am fost prezentat lui Nicolae Iorga de Ion Agârbiceanu. Îmi reţinuse numele din paginile *Tribunei*, pe care o citea regulat şi din care îmi reprodusese chiar două sau trei articole în *Neamul Românesc*. Mi-a propus îndată să preiau redacţia pentru întreaga provincie a ziarului său din Bucureşti. Am avut astfel prilejul, în următorii doi ani, să-l întâlnesc de câteva ori şi să fiu primit în intimitatea acestui mare ziarist, pentru care presa era, cum o mărturisea de câte ori avea prilejul, un fel de făclie.

— Trecând din mână în mână, ziarul frământ, a şi luminează, fie şi numai pe câteva momente, conştiinţele – l-am auzit spunând. Cum momentele acestea se repetă zilnic, conştiinţa cititorului este menţinută într-o conţin, stare de efervescenţă. Articolele noastre dispar în noianul cotidianului, ca râurile în largul mării, dar ele pot să dea soluţii dificultăţilor de moment, să stimuleze şi să îndemne la fapte. Altfel ce rost ar mai avea tonele de cerneală de tipar?

Pe lângă scurtime şi precizie, el cerea celor ce colaborau la ziarul său semnalarea obiectivă a faptelor, spirit de observaţie, vioiciune, căldură, har polemic. Stăruia me

„Llllili I.

Teu asupra ziaristului „plin de iubire pentru meseria sa”, de la care aştepta gândire liberă, atenţia totdeauna trează, înţelegere rapidă, claritate în argumentare şi sentimentul onoarei personale. Cei ce intră în presă fără acest buchet de calităţi – scrisese undeva – rămân la periferia gazetăriei, profesionişti mediocri, dar nu misionari. A afirmat, într-unul din ultimele sale articole, că informarea onestă a semenilor noştri este. O datorie morală de prim ordin, deoarece „*noi*, *oamenii*, *suntem făcuţi pentru a ne informa şi a ne îndemna unii pe alţii*, *aceasta fiind întâia datorie şi cea mai mare plăcere*”.

Colaborarea mea la *Neamul Românesc* a luat sfârşit curând, deoarece, sub presiunea cenzurii, ziarul a trebuit să-şi înceteze apariţia la 8 octombrie 1940. Sufla peste

ţară, în toamna aceea, un vânt de nebunie. Nicolae Iorga s-a retras – „vremelnic”, cum spunea – din scrisul cotidian, luându-şi rămas bun de la noi cu cuvintele pe care le-a publicat în revista sa *Cuget clar*:

„Steagul nu se predă, ci pânza lui se înfăşoară în jurul inimii!”

Când, o lună şi jumătate mai târziu, am aflat la 28 noiembrie de uciderea lui, mă găseam refugiat la Bucureşti, năucit încă de evenimentele de peste vară. Duhul morţii plutea în jurul şi înăuntrul nostru. Cineva lipise pe un zid al Academiei Comerciale din Piaţa Romană o foaie mare de hârtie cu aceste cuvinte, care păreau un strigăt desperat: *Profesorul Iorga a fost omorât mişeleşte*! Trecătorii se opreau în faţa afişului de mină, cu ochii pironiţi pe cuvintele al căror sens adevărat păreau că refuză să-l înţeleagă. Toţi îşi dădeau însă seama că actul acesta de teribilă barbarie este legat de soarta noastră ulterioară, vestind o eclipsă de lungă durată în viaţa tuturor.

Am continuat să scriu articole şi după seara aceea de toamnă, îndoliată de atâtea evenimente înfricoşătoare, de zăngănitul armelor, de cutremure şi ocupaţie străină. Cu imaginea despre realitate tulburată, am avut mult timp un sentiment de zădărnicie la ghidul că Nicolae Iorga nu are să le mai citească, să le judece şi, din când în când, să laude câte ceva din ele, aşa cum o făcuse în cei doi ani grăbiţi cât am fost, uneori, în preajma lui, cu acea bucunie lăuntrică pe care o încerci în apropierea culmilor încununate de lumină.

Refugiat la Bucureşti după tristele evenimente din vara anului 1940, am retrăit clipă de clipă, ca pe-o obsesie de care nu este scăpare, peripeţiile părăsirii Ardealului cedat.

La Cluj sfârşitul de vară fusese atât de fierbinte încât arşiţa topise asfaltul. Arbitrajul de la Viena avea să i surprindă concentrat în vechea cazarmă de lângă Teatrul Naţional. Din cancelaria batalionului de transmisiuni ascultam, cu o nelămurită strângere de inimă, zvonurile

binecunoscute ale oraşului, amestecate cu chemarea păsărilor călătoare. Suflau adieri toropitoare de pe dealul Feleacului, cerul se făcuse mai înalt şi mai adânc. Din larma vânzătorilor de ziare am aflat într-o dimineaţă că miniştrii Manoilescu şi Pop au plecat la Viena, unde diferendul teritorial dintre România şi Ungaria urmează să fie rezervat printr-un arbitraj.

Hitler alesese parcă anume Viena pentru soluţionarea-aşa-zisei „probleme" a Ardealului. Oraşul de pe Dunăre, cu valsurile-i melodioase şi vinurile uşoare de Tulln, trăia în conştiinţa lumii ca vârtejul unui bal de pe vremuri. Fuga lui de realitate nu putea să ducă decât la judecăţi superficiale. „Posed o voinţă tare de a adopta hotărârî crâncene", rostise dictatorul nazist în urmă cu câteva zile ca să ne sperie. Nu avea nicio consideraţie pentru cei aflaţi în calea planurilor sale de expansiune, astfel că ameninţarea lui iscase panică în guvern şi cufundase ţara într-o tăcere încordată.

Era încordarea vânatului pândit, dintre tufe, cu puşca.

Soarta Europei de răsărit atârna de hotărârea arbitrilor. Ziarele reproduceau hărţile întocmite cu grijă ştiinţifică de geografii universităţilor italiene şi germane. Ele demonstrau cu prisosinţă caracterul românesc al Ardealului, încât argumentele istorice, ca şi cele *am* bunului simţ erau de partea noastră.

Numai că dictatorii, cu ifosele lor de cucerire şi dispreţ, guvernau după alte norme şi îşi exercitau puterea după alte principii decât adevărul. Arama şi-o dăduseră pe faţă din primul ceas al victoriilor militare repurtate prin lovituri repezi şi decisive asupra Poloniei şi Franţei. Surprinzând neprevederea tuturor, răsturnaseră peste noapte ordinea şi semănaseră haosul peste continent. Armatele lor erau înşirate pe toate graniţele, avioanele erau ascunse în hangare subterane, tancurile se piteau prin mărăcixiişuri, depozitele de benzină se prelingeau pe sub luncile stropite cu flori, ca proiectilele să fie camuflate prin hambare dărăpănate, care puteau fi considerate de

piloţii inamici simple magazii de lemne.

— Poţi să prevezi întâmplările? – l-am întrebat pe Ion Chinezu într-o seară, când în orbitele lui umbrele stăteau ca nişte bufniţe în scorburile de copac.

— Nu poţi – a sunat răspunsul lui. Ceea ce are însemnătate este doar să crezi; să crezi nemărginit.

Dar credinţa are nevoie de combustibil, ca flacăra de gaz. Lumea îşi pierduse însă credinţa, semănând tot mai mult cu o movilă ce se năruie; fiecare rădăcină, muşchi, pietricică de care ai putea să te agăţi se află într-o necurmată mişcare.

O echipă de actori ai Teatrului Naţional ne-a vizitat într-o dimineaţă regimentul. Într-un fost manej, soldaţii au improvizat din câteva mese o estradă, pe care actorii recitară versuri patriotice. Soldaţilor le-a plăcut îndeosebi Florica Ciura, o tânără artistă cu privirile aprinse, care îşi declama propria poezie. Erau versuri ocazionale, inspirate de tensiunea acelor zile de spaimă şi aşteptare, i nul nimeni nu putea să ştie sau să întrevadă ceea ce «ra dincolo de clipa prezentă. În versuri revenea stăruitor apelul patetic: „Să nu ne dai, Măria-ta!”

Soldaţii aplaudau cu îndârjire după fiecare strofă, căci artista recita pe un ton grav, cu o zburlire de dulău, aruncând priviri tăioase către portretul regelui.

Pentru soldaţi, regele nu era doar o imagine atârnată pe un perete al cazărmii. Îl văzuseră nu de mult chiar în manejul, pavoazat de sărbătoare, unde îi delectau acum actorii. De câte ori artista spunea „Să nu ne dai, Măria-ta!”, ei ridicau ochii la portretrul din perete. Privirile lor nu erau încă, dar se puteau preface în orice clipă în ameninţare.

— Omenii caută un Tezeu pentru balaur – şopti ofiţerul de lângă mine.

— Balaurul are însă prea multe capete – am răspuns.

Eram, de fapt, încolţiţi din toate părţile. După cedările de la începutul verii, vecinii din apus ne pretindeau o bucată bună din ţară. Repetau cu îndărătnicie „Totul înapoi”, complăcându-se în rolul celui care, despuiat

pe nedrept, aşteaptă satisfacţie şi reabilitare de la alţii mai puternici. Cât timp delegaţii lor tratau cu noi la i urnu-seveiân, ziarele horthyste nu încetau să ne spună, cu o consternare olfactivă, „valahi”. Ele prezentau scăderile tinerei noastre administraţii ca pe nişte plăgi ale unui popor incapabil de a se gospodări singur.

La popota batalionului se făceau pronosticuri în legătură cu arbitrajul. Cum pe vremea aceea nu ne orientam încă după fapte, ci după superstiţii şi iluzii, aplecând urechea la promisiunile înşelătoare ale demnitarilor occidentali, ne mai închipuiam că un schimb de populaţie va putea pune capăt încordării dintre ţările noastre. Era o ipoteză decorativă, deşi schimburi de acest fel, în scopul anulării. adversităţilor etnice, se încercaseră şi în alte părţi, bunăoară în Tirol, în Adigele de Sus, în Ţările Baltice şi Polonia. În vederea creării de state naţionale integrale, naziştii ar fi fost obligaţi să aplice tuturor principiul revendicat de ei pentru poporul german.

— Führerul este un om de conştiinţă – îşi dădu cu părerea un locotenent covârşit de faptele de arme ale Wehrmachtului în Polonia şi Franţa

— Ştii ce spunea „führerul” deunăzi? – îl fulgeră din priviri un căpitan de rezervă, care publica la Bucureşti literatură politică. Că scopul lui nu este de a-i face pe oameni mai buni, ci de a se folosi de slăbiciunile lor. Iar despre conştiinţă pretindea să nu fie altceva decât o născocire a evreilor care, la fel ca circumciziunea, duce doar la ciuntirea omului.

— Schiller numeşte şi el conştiinţa „sperietoare de ciori” – adăugă în spatele nostru un glas răguşit.

— Noroc că logica şi bunul simţ sunt de partea noastră

— Interveni un ofiţer tânăr, ameţit de beţia unui optimism exagerat. Dacă timp de mai multe secole Transilvania n-a fost o problemă europeană, cu toate că era stăpânită de o minoritate etnică, cu atât mai puţin poate să fie astăzi, când este dominată de o zdrobitoare majoritate.

— Atârnă mult de oamenii care ne reprezintă la Viena — A tras concluzia comandantul batalionului.

Mai erau, cum se vede, destui optimişti care îşi închipuiau că ne apropiem de capătul unui episod neplăcut şi că mâine totul va reîncepe aşa cum a fost înainte.

Un avocat bucureştean îl cunoştea bine pe ministrul de externe. Era de părerea că, deşi timid şi blajin, ambiţia lui ar putea fi o chezăşie că n-are să cedeze cu uşurinţă.

Despre ministrul Ardealului însă nimeni nu ştia nimic precis. Câţiva îşi aduceau aminte să-l fi văzut elegant, corect, de o politeţe şi elasticitate care nu prevesteau nimic bun. Cum era însă ardelean, ne-am liniştit într-o oarecare măsură.

Ne temeam în schimb că arbitrii de la Viena, minaţi de poftele lor incomensurabile, n-au să ţiiia seama decât de propriile lor interese. Puteam încerca vreo împotrivire în cazul când ne-ar fi ciopârţit hotarele? întrebarea aceasta lucra în adâncul inimii fiecăruia din noi. După ce vorbiseră politicienii, vorbiseră strategii şi vorbiseră toţi cei întrebaţi, exista o ultimă nădejde. „Anume că poporul nu vorbise încă, iar limba lui nu avea nimic de a face cu limbajul diplomaţilor. Firesc era ca totul să atârne de el în cazul când guvernul ar fi încercat să – acţioneze de capul lui.

Ca ofiţer de serviciu pe batalion trebuia să iau parte la masa trupei. O făceam cu plăcere, deoarece ciorba din cazan răspândea de fiecare dată un miros îmbietor. Lângă mine şedea unul din băieţandrii care, în aceeaşi sală, o aplaudaseră cu însufleţire pe artista de la Teatrul Naţional.

— Spune drept, ce ţi-a plăcut mai mult: fata sau poezia? – l-am întrebat.

— Mi-au plăcut amândouă, să trăiţi – a răspuns soldatul zvâcnind în picioare.

Gândul că vecinii pretind de la noi o „felie” din ţară nu-i intra defel în cap.

— Dacă-l lăsăm să muşte din noi, praf s-alege de ţărişoară – a tras el concluzia.

— Ce am putea face? – l-am iscodit, din dorinţa de a

afla cum judecă situaţia oamenii din popor.

Soldatul s-a uitat la mine, cu un fel de milă.

— Să ne batem – a răspuns el simplu şi şi-a văzut de ciorbă.

În cancelarie m-am apucat să frunzăresc un volum de Cheşterton, împrumutat din biblioteca ofiţerilor. Cuprindea, între altele, profeţia că într-o bună zi Anglia are să redevină ceea ce a fost înaintea cuceririi romane: o insulă stâncoasă, colindată de capre şi păstori jegoşi.

Să fi sosit, oare, vremea împlinirii sumbrei profeţii?

Oraşul aţipise în arşiţă, aerul tremura peste acoperişurile încinse. Prin fereastra deschisă a cancelariei strada se scălda într-o lumină de aur. Un salcâm, în faţa ei, îşi scutura frunzele pe trotuar.

Era un moment unic, cu farmecul lui pieritor, pe care doream să-l fixez într-o formă de o oarecare durată.

Am tras la repezeală câteva. linii pe-o filă de hârtie şi am notat pe portativul improvizat primele măsuri din motivul ce îmi răsărise în minte. El se desfăşura de la sine şi atât de repede, încât abia pridideam să-l aştern pe hârtie. Era o melodie în tonalitate minoră, pentru viori cu surdină şi violoncele. Am simţit plutirea pe care mişcarea în trei-pătrimi mi-o sugera: muzica vibra şi sporea în mine ca limba misterioasă a unui clopot. Pierdusem parcă noţiunea timpului, încât nici nu mai ştiam unde mă aflu.

Un chiot avea să mă deştepte, ca o prevestire de rău, din visul în care mă scufundasem. Pe sub fereastră treceau doi tineri. Se ţineau de mijloc şi mergeau în zigzag, de parcă s-ar fi înapoiat de la un chef. L-am auzit pe unul din ei spunând în ungureşte:

— Şi Zalăul este al nostru.

I-am întrebat printre gratiile ferestrei, pradă unei puternice senzaţii repulsive, dacă au aflat noutăţi despre arbitrajul de la Viena, odată ce la cancelaria batalionului era interzisă ascultarea emisiunilor de radio. Unul dintre tineri vru s-o ia la fugă, dar celălalt îl apucă de braţ şi se opri cu ostentaţie în dreptul ferestrei.

— Rezultatul s-a comunicat la radio – mi-a spus.

Jumătate din Ardeal a fost cedată Ungariei.

— Care jumătate?

— Sighet, Satu Mare, Oradea, Zalău, Bistriţa, Târgu Mureş…

— Dar Clujul?

— Şi Clujul – a sunat răspunsul tânărului.

Apoi l-a cuprins de mijloc pe tovarăşul său şi s-au îndepărtat, cântând şi legănându-se pe strada însorită ca oamenii turtiţi de o băutură prea tare.

Ochii mi s-au împăienjenit şi cancelaria a prins să se rotească cu mine. Ştirea mă ajunsese, ca glonţul, drept în inimă. Acoperişele clădirilor de peste drum începuseră să fugă şi ele, cu hornuri cu tot. Părea că se vor ciocni şi prai se va alege de toate. M-am dezmeticit cu senzaţia că mi-a uscat ceva gâtlejul, ca un uragan care astupă nările cu pulbere aprinsă. Trebuia să mă stăpânesc din răsputeri spre a nu mă pierde cu firea.

Am ieşit pe coridor, unde plantonul moţăia într-o firidă a ferestrei.

— Am pierdut Clujul – l-am scuturat de un umăr. Plantonul s-a speriat de privirile mele rătăcite.

— Aţi aţipit şi-aţi visat rău – a ţăcănit el din călcâie.

— Nu – am clătinat eu din cap, cu gestul buimac al bocitoarelor rituale. Nu-i vis… Am pierdut jumătate din Ardeal.

— Cum să-l pierdem? – s-a zburlit plantonul.

— Nu ştiu… nu ştiu nimic deocamdată – am îngăimat năuc.

Ofiţerul de serviciu pe regiment, care aflase vestea înaintea mea, m-a înlocuit fără vorbă cu un elev cazar-mat. Îşi dădea seama de starea sufletească a unui clujean căruia oraşul natal prinde să-i fugă de sub picioare/

— Nu vom da niciun pas înapoi – a făcut el, folosind câteva fraze de îmbărbătare.

Ţin minte că mergând spre centru îmi spuneam că există uneori situaţii care îi pun pe oameni în faţa unor probleme ce par la început fără nicio soluţie. În cele din urmă însă totul se aranjează, spre mulţumirea unora şi

nemulţumirea altora. Viaţa nu este altceva decât lupta pentru adaptarea la momentele schimbătoare ale împrejurărilor. Epocile trecute ni se par mai paşnice doar pentru că au pregătit oarecum pe îndelete prefacerile de care lumea nu a fost niciodată ferită. Acum, popoare întregi schimbă stăpân peste noapte, hotare crezute de neclintit se năruie de la o zi la alta ca nişte decoruri de teatru, iar cuvântul „imposibil" pare să fi fost şters din vocabulare. Fireşte, toate acestea nu pot să dureze, dar pot să răscolească adânc lumea, aruncând-o cu ani şi decenii în urmă.

Greşisem undeva drumul.

Cine ştia însă unde anume? întâmplările recente păreau să fie efectul unor cauze mai vechi, pe care nu le cunoşteam. Oamenii se simţeau pângăriţi, zdrobiţi, slărîmaţi. Lumea îşi ieşise din cheotori, ţara, în ai cărei munţi se mai păstra amintirea geţilor, era sfâşiată de corbi.

— Ce rămâne din frământările ultimilor douăzeci de ani? – se întrebau oamenii. Câteva fraze goale despre indivizibilitatea păcii, despre consiliul de securitate, despre conferinţa dezarmării şi spiritualizarea hotarelor. Baliverne, azvârlite la gunoi de fascişti.

Oraşul clocotea surd, ca şi cum n-ar fi stat pe pământ neclintit, ci pe valurile unei ape. Primejdia aprinsese pe buzele tuturor cuvinte aprige. Oamenii se adunau, într-o foiala neîntreruptă, pe trotuare, pe la răspântii, pe sub porţi, ca să comenteze ştirea difuzată de posturile de *radio*. Cineva lipise pe zidul unei case o hartă şcolară, trăgând pe ea cu creionul roşu graniţa nouă impusă de stăpânii Europei. Ea cuprindea jumătatea de nord a Ardealului, cobora până în Ţara Bârsei, de unde se îndrepta ca o aşchie spre izvoarele de petrol şi spre bucla căii ferate Braşov – Bucureşti.

Sunt văi şi munţi pe orice hartă, ape şi drumuri, lunci şi dumbrăvi, sate şi oraşe – simboluri abstracte pentru cine nu le cunoaşte şi nu le-a îndrăgit. Spre cei adunaţi în faţa hărţii şcolare luncile veneau însă domoale, ierburile se legănau în adierile verii, florile creşteau înalte şesuri,

râurile vâjâiau prin văgăunile de munte şi sub fiecare palmă de pământ, între holde şi podgorii, odihneau oase ale strămoşilor. Cedaseră şi ei, în nenumărate rânduri, apăsării năvălirilor barbare, aşa cum în legendele vechi oamenii ameninţaţi de urgia duşmanilor fugiseră în munţi, aşteptând trecerea prăpădului. Ei nu avuseseră însă tunuri şi aeroplane, puşti şi mitraliere, cazemate de beton şi şanţuri antitanc ca România contemporană. Avuseseră doar mâini bătătorite, cu care apucau voiniceşte coarnele plugului, coasa, secera şi furca.

— Nemţii aveau de gând să le dea vecinilor cel mult un coridor până-n secuime, însă italienii s-au încăpăţânat să cedăm jumătate din Ardeal – se repezi un tânăr cu părul vâlvoi.

— Mai lasă-i, frate, pe nemţi – îl amuţi un bărbat înalt, cu mustaţa în şfichi. Dacă nu se băgau ei, ştiam noi cum să le venim de hac cetelor lui Horthy.

— Am auzit că Ciano, ginerele lui Mussolini, are o ţiitoare clujeanca – interveni un bătrân cu năduf în priviri. Salomea asta l-a vrăjit, ca să ne ciuntească ca pe-un caş.

— Nici caşul nu se ciunteşte aşa – îşi dădu cu părerea cineva. Are şi el, ca orice pe lumea asta, un dichis.

— Întrebarea-i, ce facem acum? – vru să afle bătrânelul cu mustaţa arogantă.

Nimeni nu ştia ce puteam face. Simţeam însă cu toţii că zidurile din preajma noastră au început să se clatine, iar noi trebuie să punem umărul pa să le întârziem năruirea, chiar cu preţul de a fi îngropaţi în cele din urmă sub dărâmături.

Ceea ce se petrecea în Piaţa Unirii nu era o manifestaţie propriu-zisă, ci răbufnirea spontană a disperării unui popor nedreptăţit. Durerea ardea în ochii tuturor ca o flacără ce se mistuie singură. În mijlocul pieţii, printre brazi, Matei Corvinul înfrunta timpul pe armăsarul lui de lontă. Craiul văzuse lumina zilei într-o casă cu acoperişul ţuguiat din vechiul oraş şi se spune că umbla printre supuşii săi ascuns într-o saricâ iobăgească. Într-o toamnă îi tăiase primarului o grămadă de lemne,

însemnate de el cu cretă. Când să-şi ceară însă plata, a fost alungat fără milă. Mătiaş s-a întors în curând, îmbrăcat de astă dată în veşmintele-i regeşti, la lemnele pe care le despicase cu mâinile sale şi pe care le însemnase, iar primarul şi-a plătit ticăloşia cu viaţa. Într-o altă toamnă, craiul şi-a pus un surtuc de om sărac şi s-a dus să sape o grădină de zarzavat, cot la cot cu poporul de rând. Voia să-i afle în felul acesta gândurile, grijile, necazurile, nemulţumirile. Românilor le-a fost suspect de-atunci orice pălmaş, orice argat, orice tăietor de lemne. îl mai căutau şi după veacuri pe Mătiaş-cel-drept din legendă, odată ce nu puteau să trăiască fără dreptate.

Căutarea disperată a dreptăţii, ca în atâtea vremuri de restrişte ale neamului, lucea şi de astă dată în privirea oamenilor năpustiţi în piaţă. Se îmbulzeau într-o agitaţie febrilă, ca animalele înainte de furtună. Umblaseră peste tot, la comandantul corpului de armată, la rezident, la aparatele telegrafice ale poştei, la palatul telefoanelor, la episcopi, dar pe craiul făcător de dreptate nu-l aflaseră.

Generalul le făgăduise sprijinul trupelor sale – nu aştepta decât ordinul Statului Major ca să le pună în mişcare. Pe coridoarele comandamentului, ofiţerii echipaţi de campanie îşi stăpâneau anevoie nerăbdarea – ardeau de apriga dorinţă de a se jertfi pe sine şi de a-i jertfi pe alţii. Un corifeu politic expediase o telegramă către rege, cerându-i intervenţia armatei şi dându-i un fel de ultimatum în cazul când ar avea de gând să cedeze.

Ceva ne spunea însă că Totul este pierdut. Oamenii răguşiseră cerând organizarea rezistenţei, fără ca glasul lor firav să ajungă la culcuşul lui Marte. Poetul Grigore Popa vorbea mulţimii în faţa statuii Lupoaicei, întrebându-se dacă au pierit cumva toţi patrioţii?

— Ne aşteaptă o bătălie cumplită, fraţi români – spunea el. O bătălie pentru care trebuie să ne adunăm toate puterile. Fiţi gata ca, la primul semnal, să porniţi cu toţii!

În ciuda indignării generale, în oraş domnea ordinea. Românii nu-şi pierduseră cumpătul, încât nu se

semnalaseră acte huliganice, nu detunaseră arme, nu fuseseră sparte nici geamuri şi nici capete. Evenimentul răscolise doar dragostea fierbinte de pământul în care aveam rădăcini adânci, încât smulgerea lor pricinuia chinurile cărnii torturate. Pentru cei ce dăduseră sentinţa la Viena, Ardealul nu era decât o pată pe hartă, ca Alasca sau ca Labradorul. Pentru noi, însă, el era stupul, fără de care vântul ameninţa să ne împrăştie în cele patru zări.

În drum către redacţia *Tribunei* m-am ciocnit aproape, la un colţ de stradă de un om grăbit, care vorbea de unul singur.

— Sărut mâna, baciule Păcăţian – l-am salutat, după ce l-am recunoscut.

Ziaristul Teodor V. Păcăţian, un bătrânel ofilit dar cu pasul vioi şi cu limba încă verde, a înălţat capul, măsurându-mă de sus până jos cu ochii întunecaţi.

— Aţi văzut ce s-a întâmplat? – am încercat eu să intru în vorbă.

— Mă – a răspuns el clocotind de mânie. Noi am făcut România Mare, voi aţi desfăcut-o. Acum, mâncaţi-o!

Şi-a văzut de drum fără să-mi întindă mâna. Eram în ochii lui doar unul din tinerii care, de dragul unor ideologii smintite, străine de bunul simţ al oamenilor crescuţi în cultul demnităţii şi-al libertăţii, dăduseră uitării jurămintele rostite de părinţii lor în urmă cu douăzeci de ani.

M-am uitat lung după el, în timp ce îmi aduceam aminte de ceea ce scrisese în *Cartea de aur*: „Cunoaşterea trecutului e o necesitate imperioasă. Pentru că timpul trece, oamenii se schimbă, dar întâmplările se pot repeta. Evenimentele cari au trecut o dată peste poporul nostru pot să se dezlănţuie din nou deasupra capului său şi situaţiuni, în care s-a mai aflat, pot să se ivească de nenumărate ori încă şi să-i reclame totdeauna jertfe şi mari opintiri pentru a ieşi din ele întreg şi cu onoare. În astfel de momente e nu numai bine, ci chiar datorinţă, să-şi arunce conducătorii ochii înapoi, pentru a vedea că înaintaşii noştri ce au făcut în asemenea situaţiuni, cum s-

au apărat, fiindcă numai aşa pot afla şi ei calea cea adevărată pentru a scoate din ispită şi din primejdie poporul încredinţat conducerii lor”.

Dar mai fuseserăm, oare, în „asemenea situaţiuni”? în faţa Teatrului Naţional, actriţa Florica Ciura răguşise de-clamându-şi poate pentru a suta oară poezia patriotică prin care chema poporul la luptă. Glasul i se amesteca cu bătaia într-o dungă a clopotelor, încât „Să nu ne dai, Măria-ta!” suna spart, ca o placă de patefon uzată. Mulţiniea o asculta parcă sub narcoză, incapabilă să sfâşie vălul ce i se lăsase pe gânduri şi pe simţuri.

Clopotele bătură din ce în ce mai încet, până când se stinseră în noapte.

Toamna veni deodată, de parcă între sufletul omenesc şi natură ar fi fost relaţii de la cauză la efect. Oraşul se coloră în zori de văpaia aurorei. Vântul, care mina frunza căzută pe trotuare, bătu către prânz de la sud la nord, ca spre seară să se întoarcă şi să facă vârtejuri de praf pe străzi. Din această învălmăşeală ieşiră valuri de aer când cald, când rece, ca şi cum odată cu rânduieiile omeneşti s-ar fi răsturnat şi canoanele firii. Cerul era spălăcit, grădinile se scuturau pe umerii trecătorilor, în parcul public frunzişul se îngroşase pe jos, ca un covor aşternut pe alei pentru înmormântărea unei zâne.

Zâna aceasta era visul unui popor, care crezuse cu îndărătnicie în cuvintele frumoase, neştiind că soarta cuvintelor este la fel cu a frunzelor: când le bate ceasul, ele se desprind de pe creangă şi cad.

Lumea începea să înţeleagă că se amăgise cu iluzii, înşelătoare ca lumina care scade şi piere. Iluzia păcii se spulberase în vânt. Războiul avea să vină şi la noi, era aici, trebuia doar să-i sune ceasul, schimbând faţa globului pământesc.

Regimentele, care defilaseră de atâtea ori prin oraş, se îmbulzeau acum pe drumurile ce duceau la Turda, Aiud, Alba Iulia, Deva, Sibiu, Braşov şi mai departe. Trăgeau după ele tunuri devenite inutile, ca decorurile unei trupe teatrale ambulante, care n-a mai apucat să-şi dea

spectacolul de adio. Ajunse pe culmea Feleacului, se opreau o clipă, şi goarnele – care îşi luau rămas bun – trezeau în vale un lung şi nostalgic ecou. Mulţi dintre civilii porniţi în pribegie îşi azvârleau poverile pe drum, ca să poată înainta mai uşor, unii adormeau istoviţi pe câmp sau prin şanţurile de lângă şosea. Nu mai aveau nici cel puţin puterea aducerii aminte: pământul, ultimul refugiu, le fugise de sub picioare.

Oficiile îşi încărcau şi ele mobila în camioane, în care aruncau de-a valma dulapuri, mese, scaune, registre, dosare, teancuri de documente prăfuite. Vântul smulgea din ele câte-o filă, fâlfâind-o prin aer ca pe un pescăruş ameţit de durere.

Ziua şi noaptea convoaie lungi de camioane militare, iurgoane, căruţe şi cărucioare de mână urcau dealul Feleacului. Duruitul roţilor se auzea până departe. Văzduhul întreg era plin de vuiete şi glasuri aspre sau speriate, încât ţi se cutremura sufletul. Eşaloanele militare aveau întâietate, populaţia civilă aştepta ceasuri întregi până să-i vină rândul. Aşteptarea aceasta îi măcina puterile. Mirosea a ulei încins, a benzină arsă, a cai şi a oameni năduşiţi.

Sus, pe culmea dealului, refugiaţii aruncau o ultimă privire la oraşul din vale, la clădirile lui bătute de soare, la acoperişurile sclipind în potopul de lumină. Clujul căpătase de pe atunci, în ochii lor, o înfăţişare de vis, ireală aproape.

— Ne întoarcem înainte de a da zăpada – ziceau optimiştii.

— Măcar la anul de ne-am întoarce – îi îngânau scepticii.

— Hei, ce-i asta? De ce v-aţi oprit? Daţi-i drumn, că ne-ajung din urmă tătarii.

— Mai bine ţi-ai. scoate pălăria şi n-ai vorbi atâta, omule! Nu vezi tricolorul pe acoperiş? De azi înainte aici. Începe România.

— Hotarele strâmbe se trag pe hărţi, cele drepte rămân în inimi.

— Adevăr grăieşti, frate. Graniţa asta n-are să ţină

nici cât ploile de toamnă…

Planurile urzite ani la rând rămâneau părăsite de pe *b* zi pe alta, nimicuri cu care oamenii îşi umpluserăvia timp îndelungat erau date uitării. Ei se gândeau la râm; tele trecutului ca la ceva pierdut de cine ştie când. Îşi simţeau sufletul purtat de colo până colo, fără noimă, ca frunza smulsă de capriciile vântului. Lumea toată semăna cu un vas naufragiat, zdrobit, cu ultimele lumini pâlpâind anemic şi cu telegraful fără fir emiţând cererile de salvare tot mai sleite ale echipajului împăcat cu gândul sfârşitului inevitabil. Pe feţele tuturor se citeau spaima şi jalea amestecate cu dorul după viaţa dispărută. Numai cărăuşii îşi frecau încântaţi mâinile, odată ce un transport până la Turda, Aiud sau Uioara le aducea costul unei perechi de cai cu căruţă cu tot. Nu era unul care să se mulţumească la urmă cu cât se tocmise de la început.

Nu doar banii îşi pierduseră valoarea, ci multe altele socotite până atunci solide ca granitul. Oamenii se transformaseră, împrumutând în câteva zile parcă alte năravuri şi o altă înfăţişare – aveau purtări repezite, brutale, se enervau din te miri ce, erau încruntaţi, zbârliţi pentru orice fleac, adeseori grosolani chiar.

Asistam neputincioşi, în mijlocul trădării şi al dezertărilor, la spectacolul tragic al desrădăcinării. Rămăsesem pe loc câţiva redactori, cu scopul de a mai scoate un număr sau două din *Tribuna*. Încercam să tălmăcim în ceea ce scriam deznădejdea fără margini a ardelenilor, dar ne exprimam în acelaşi timp încrederea nestrămutată că are să înflorească din nou frumosul Cluj al tinereţii româneşti atunci când dictatorii smintiţi vor fi închişi după gratii, iar dezordinea provocată de ei se va fi dovedit furia unor puhoaie trecătoare.

Tipografia” se pregătea şi ea de plecare. Muncitorii demontau şi împachetau de zor, ajutaţi de ucenicii lor înfri – coşaţi, cutiile cu litere, maşinile plane, linotypul şi bidoanele de cerneală. Erau aşteptaţi la Braşov de Gavril Pop, care avea să continue acolo publicarea ziarului până la sfârşitul războiului.

În ceea ce scriam le spuneam cititorilor: „Unde fugiţi? Ce veţi face acolo unde vreţi să mergeţi? Cine are să vă îngrijească agoniselile de-o viaţă, mormintele în paragină? Cui lăsaţi puţinul vostru avut? Rămâneţi pe pământul care este al vostru şi al părinţilor voştri, oricum s-ar chema el pe harta cea nouă!”

Am telefonat unui prieten bucureştean, redactor la postul de radio, ca să-i sugerez o frecvenţă mai mare a difuzării comunicatului prin care românii din teritoriul cedat erau îndemnaţi să-şi păstreze calmul şi să rămână pe locurile lor în număr cât mai mare.

— Mai puţine marşuri funebre şi mai mult optimism! Nu s-a născut încă tâmplarul care să ne fabrice sicriul. Care este situaţia în capitală?

Situaţia părea să fie tulbure, dar o minte politică putea să întrezărească deznodământul. Palatul regal devenise ţinta manifestaţiilor ostile ale mulţimii şi strigătele ei se limpeziseră. Se cerea abdicarea regelui, iar partidele politice ale Unirii – dizolvate de rege spre a se pune el în fruntea unui partid unic, „al Naţiunii” – sprijineau încercarea de a-l răsturna de pe tron. Fireşte, ultimul cuvânt avea să fie al armatei, destul de puternică spre a putea păstra vechile stări de lucruri sau spre a impune o schimbare radicală.

— În altă ordine de idei, tu când vii la Bucureşti? – mă întrebă el.

— Nu ştiu – am răspuns. Aş prefera să rămân, dacă se poate! şi să întemeiez aici un nou ziar românesc.

Seara i-am înduplecat pe tipografi să ne mai culeagă ceva. Au scos peste noapte un fel de manifest pe două pagini. îl scrisesem în colectiv, cu ştirea lui Ion Agârbiceanu, şi stăruiam în el ca românii să nu se clintească de pe locurile lor. Am lucrat cot la cot cu zeţarii, mânjiţi ca şi ei până la coate de cerneală.

Către miezul nopţii am fost chemat la telefonul tipografiei de un glas ce mi s-a părut cunoscut, dar pe care nu l-am putut identifica. Mă avertiza, în termenii cei mai grosolani, că dacă m-aş încumeta să rămân cumva în

teritoriul cedat o să fiu „lichidat” într-un viitor apropiat.

Ameninţări asemănătoare au primit în aceeaşi noapte şi alţii, probabil datorită unei acţiuni de intimidare organizată de agenţii administraţiei de ocupaţie.

Podelele se cutremurau sub noi fiindcă oamenii urneau, icnind, piesele grele ale tipografiei. Cutremurul acesta venea totuşi din adâncul pământului parcă, însoţit de un murmur surd: să fi fost clocotul oraşului care îşi pierduse somnul?

Dimineaţa am încărcat manifestele în camioneta ziarului şi am plecat cu ele la gară, unde le-am încredinţat mecanicilor de locomotivă, şefilor de tren, frânarilor şi călătorilor gata să pornească spre oraşele şi satele din ţinuturile ce ni se răpiseră.

— Citiţi-le şi faceţi ce spune în ele – îi sfătuiam.

— Conţin ceva subversiv? – întrebau cei prevăzători.

— Fiecare rând este o palmă pe obrazul hitleriştilor, fasciştilor, horthyştilor.

Oamenii ne strângeau mâna cu complicitate şi ne mai cereau manifeste. După ce le-am dat pe toate, he-am înapoiat la tipografie, am înşfăcat câte mai rămăseseră şi le-am distribuit trecătorilor. Postaţi în faţa cafenelei New York, strigam cât ne ţinea gura:

— Ediţie specială! Comunicat pentru românii din teritoriul cedat! Ediţie specială!

Când am epuizat stocul de manifeste, am intrat şi noi în cafenea ca să ne mai tragem sufletul. Lumina pătrunsă prin ferestre lâncezise în fumul ţigărilor. Cu toată zăpuşeala amiezii, se adunaseră o muluţime de oameni pe la mese, aşa cum se adunau în vremurile de restrişte lângă vetre. Semănau cu nişte bărci fără putere pe o mare agitată şi hamletizau pe tema: a pleca sau a nu pleca? Nu mai era însă timp de gândire, căci mulţi se simţeau ame-Dinţaţi personal de armata de ocupaţie, care trecuse frontiera pe la Borş şi Episcopia Bihorului, începându-şi înaintarea de-a lungul Someşului şi Grisului.

Cu două valize de haine, o geantă de cărţi şi soţia după mine m-am căţărat, cu inima sfărâmată de durere, pe

un camion încărcat cu partiturile, ştimele şi caietele-ptogram ale Operei Române, trecând pe la Feleac – odată cu apariţia târzie a lunii –, frontiera” cea nouă.

Fusesem smuls cu sila, la fel ca mulţi alţii, dintr-o lume a cărei realitate avea să se destrame pentru multă vreme în amintire.

Am sosit la Bucureşti, după aproape patru zile de drum, istovit de-a binelea. Era o dimineaţă tulbure, peste oraş se lăsase o negură deasă, gălbuie. Gara de Nord şi împrejurimile ei semănau cu o pulberărie pe cale de a face explozie. Învălmăşeala trăsurilor de la ieşire era de nedescris, pe trotuarele jilave de aburii nopţii se vrăfuiau pachete grele, valize legate cu sârmă, baloturi de aşternuturi. Trenurile aduceau neîncetat mii şi mii de oameni, pe care îi descărcau pe peroane şi între linii ca pe o inundaţie, plecând îndată după alţii.

Refugiaţii orbecăiau prin gară ca nişte strigoi rătăciţi, cu ochii înfundaţi în orbite, cu privirile pierdute, cu feţele negre de nesomn. Cereau veşti unii de la alţii despre rude, prieteni şi cunoştinţe pe care nimeni nu-i văzuse. Oamenii nu ştiau încotro s-o apuce, ce să se facă, la cine să apeleze. Stingheriţi de noua ambianţă, umblau în debandadă, împărtăşindu-şi ştiri care de care mai înspăimântătoare. Între atâtea zvonuri contradictorii, se pierduseră ca într-un hăţiş de spini. Storşi de vlagă şi stăpâniţi de sentimentul umilitor al micimii şi singurătăţii, erau chinuiţi de tortura înstrăinării, nepricepând nimic din ceea Ce se petrece.

În incinta gării s-a organizat însă la repezeală un s r-viciu de asistenţă pentru plasarea oamenilor rămaşi fără căpătâi. El a funcţionat luni în şir şi şi-a demonstrat pe deplin eficienţa chiar din prima zi, datorită mai cu seamă renunţării la nesfârşitul labirint al procedeelor birocratice. Telefoanele şi soneriile electrice ţârâiau fără întrerupere, cei răspunzători de soarta pribegilor rosteau nume, profesiuni, cifre, adrese de ateliere, şantiere, fabrici, şcoli, oficii, ministere. După încercări repetate şi o oarecare aşteptare, s-au găsit locuri de muncă şi adăposturi

corespunzătoare pentru toţi cei care nu izbutiseră să se plaseze singuri.

Înainte de a putea să-mi reclădesc şi eu un cuib propriu, ca păsările smulse de furtună şi aruncate în altă parte, am aflat adăpost provizoriu datorită mărinimiei lui Dimitrie Cuclin. Încrederea lui faţă de mine, ca şi faţă de alţi muzicieni tineri, nu se întemeia pe nimic concret. Compozitorul acesta de o fecunditate hugoliană, care semăna cu un înţelept al antichităţii – artist, filosof, pedagog, savant, mag, profet –, a exercitat o puternică fascinaţie asupra discipolilor săi. Transformase materialul brut al experienţelor sale de viaţă în simfonii, care vehiculau idei, sugestii, emoţii de o mare elevaţie. Prin desfăşurarea lui neîntreruptă, discursul muzical era pentru el un mijloc de a anula timpul care devorează, negându-i forţa distructiva. Socotea muzica un fel de regulator de climat, un stabilizator de temperatură pentru structura sufletească veşnic mobilă a omului modern. Cinstit până în fundul sufletului, nu urmărea succesul propriu-zis, ştiind cât este el de relativ – îi ajungeau ecourile pe care le deştepta în câteva suflete sensibile la muzica ce-o scria. După părerea sa, arta nu ar fi altceva decât „exerciţiul de a extrage sublimul din făptura omenească”.

Complice plin de tact al frământărilor tinerilor muzicieni, Dimitrie Cuclin sărea cu o nobilă discreţie în ajutorul celor aflaţi la strâmtoare. Deşi solitar din fire, n-a şovăit să-şi deschidă larg uşa tuturor celor ce aveau nevoie de un sfat, de o recomandare, de un ban sau chiar de-un acoperiş. Era înzestrat cu puterea rară de a-şi stăpâni anturajul nu atât prin autoritatea personalităţii şi a operei sale, cât prin bunătate.

Despre căminul provizoriu pe care mi-l aflase Dimitrie Cuclin nu-mi aduc aminte mare lucru. Ştiu doar că încăperea spaţioasă – cu ferestrele la curte, se afla la mansarda unei vile năpădite de iederă de pe fostul bulevard Lascăr Catargi. Pe tuciul sobei pluteau nişte îngeraşi în relief şi pereţii erau căptuşiţi cu resturi de tapete de mătase din ţesătoriile Lyonului. Prin ferestre se

vedea cerul, se vedeau norii în zbor, se simţea vântul şi freamătul frunzişurilor pe bulevard. Având un adăpost şi primind de la Comisariatul refugiaţilor bonuri de masă la un birt eu terasă din pasajul Mercur, care era frecventat de pribegi ca şi mine, m-am putut bucura de ultimele rămăşiţe frumoase ale toamnei.

Octombrie a fost cald, peste oraşul clocotitor se – lăsase o pâclă aurie, lumea părea înnobilată de suferinţă. Magherniţele împrăştiate printre falnicele clădiri de pe arterele centrale se acoperiseră de vâlvătaia viţei sălbatice. Negustorii umpluseră vitrinele fructăriilor cu prune brumate şi piersici culcate în hârtie de mătase. Ţigănci le vindeau miez de nucă nouă în mari borcane umplute cu apă.

În cafenele nu găseai loc pe un colţ de scaun, aşa că lumea se înghesuise şi pe trotuarele din faţa intrărilor, unde vorbea în bătaia soarelui despre grijile ce-o încercau. Treceau toţi prin aceleaşi primejdii, îi frământa pe toţi aceeaşi teamă. Dintre fatalităţile vieţii primite fără voie dar cu resemnare, războiul li se părea cea mai groaznică. De câteva ori pe zi urlicii năpădeau străzile cu teancurile proaspete de ziar în braţe. Telegramele externe anunţau alegeri în Statele Unite ale Americii, război sângeros în Grecia, atacuri aeriene asupra vaselor din Mediterana. Părerile erau confuze, nimeni nu ştia ce atitudine să ia, încotro s-o apuce? la ce să se aştepte. Ziarele germane scriau de apropiata debarcare în Anglia, de raidurile ucigătoare asupra Londrei, de inevitabila victorie finală a nazismului.

Aveam cu toţii senzaţia muştei prinse în plasa de păianjen, încât răsărea de pretutindeni întrebarea plină de îngrijorare:

— Când intrăm în horă?

Ţara era ameninţată de inflaţie, de foamete, de război şi ruină.

— De ce mai e nevoie de război? – se indignau unii. Am dat ce ni s-a cerut, am făcut şi o „revoluţie” pe placul noilor stăpâni ai Europei, ce mai au cu noi?

Totul fierbea şi fumega pe continent, după fiecare nouă lovitură bănuiai un „va urma” probabil. La două luni de când părăsisem Clujul, tot mai încercam – la fel ca mulţi alţii – să-mi regăsesc echilibrul. Vremurile nu erau însă potrivite pentru asta, prezentul era searbăd şi cenuşiu, războiul din apus se mutase parcă în nervii noştri.

Ne agitam fără rost, ca râma pe jăratec.

Mă linişteau doar întâlnirile cu Dimilrie Cuclin. Simţeam o bucurie intensă la apropierea acestui om de o rară bunătate, care mă trata ca pe un prieten de aceeaşi vârstă» Când vremea era frumoasă, mă lua cu dânsul fie la o expoziţie, fie ia vreo conferinţă, fie la un recital sau concert. Ca să poată ajunge până sus la mansarda mea. trebuia să urce pe o scăriţă incomodă trei etaje, ba chiar patru. îi plăcea să meargă pe jos, fiindcă socotea că efortul fizic este cel mai bun leac împotriva extenuării intelectuale. Discutam pe drum despre curentele de renovare a muzicii, despre perspectivele atonalismului şi dodecafonici. Nu refuza noţiunea de revoluţie în artă, dar era incapabil să adere spontan la prefacerile ce o frământau. Îşi alesese o cale a lui, pe care nu avea de gând s-o părăsească.

În înserarea timpurie, străzile se acopereau de ceaţă. Pe sub porţi, oltenii vindeau pere pergamute şi struguri tămâioşi. Bulevardele erau aglomerate, oamenii se grăbeau către casă împovăraţi de pachete, bucureştenii păreau mai volubili ca oricând. Lumea se înghesuia pe la răspântii, agenţii de circulaţie opreau din minut în minut torentul de trăsuri, tramvaie şi automobile.

— Uitarea este cea mai mare dintre ispite – mi-a spus Cuclin într-una din seri, în timp ce ne îndreptam spre Ateneul Român. Toţi vrem să uităm că ne aşteaptă vremuri grele.

— Ne aşteaptă, oare, ceva şi mai rău?

— În cazul cel mai bun renunţarea la viaţa noastră de până acum. Cronos, Utnapistime Atracharis, sau cum vrei să-i spui, merge înainte. Tineretul, care s-a îndoit în toate timpurile, îşi propune de astă dată să depăşească definitiv

isprăvile părinţilor. Prăpastia dintre generaţii n-a fost, poate, nicicând aşa de mare. Cei care au făcut războiul sunt obosiţi şi sceptici. Tinerii, care îşi dau seama că totul e nestatornic, caută un punct fix, pe care îşi închipuie că l-au descoperit în violenţa extremelor. Ei au aflat de pe băncile şcolii că oraşele se nimicesc cu obuze, spitalele se aprind cu bombe incendiare peste capetele infirmilor, popoarele civilizate se măcelăresc reciproc cu arme mai rafinate decât mijloacele de alinare a suferinţelor. Din toate acestea au tras concluzia că vorbele frumoase nu ajung pentru a clădi o altă lume, în care să se simtă în largul lor. Marile tradiţii ale culturii şi civilizaţiei au devenit nişte lesturi pentru ei. Le înlătură din cale, fiindcă sunt grăbiţi. Cu toată modestia lui, poporul nostru are din toate acestea mai mult de pierdut decât popoarele occidentale.

Ajunsesem la ţintă. Sala Ateneului se umpluse până la ultimul loc. În program figura *Concertul în do major* de Mozart, cu temele lui subtile şi tulburătoare. Ascultând gama cristalină a lui Wilhelm Kempf am. avut o clipă impresia că în faţa pianului se află însăşi silueta, îndulcită de jabouri, a lui Wolfgang Amadeus.

După pauză s-a antal *Simfonia a VII-a* de Beelhoven. Introducerea, timidă aproape, apoi amplificată de viorile la unison şi repetată de întreaga orchestră într-un flux melodic copleşitor, fu urmată de mişcarea în *aliegrelto*, care seamănăcu plânsul înăbuşit al unui titan.

— Muzica lui Beethoven este ceva deosebit de tot restul muzicii – îmi spuse Dimitrie Cuclin la ieşire, sub cerul înflorit de stele. Sunetele lui se întregesc unele pe altele printr-o acustică ideală. Fiecare ton are scăpărarea unei scântei, arhitectura e limpede şi îndrăzneaţă. Orchestra e tratată ca 6 paletă de pictor; de câte ori ascult muzică de Beethoven îmi spun că este zadarnic să mai compui după el. Îmi vine însă în minte privighetoarea, care nu cântă ca să întreacă melodiile cântate înaintea ei, ci ca să satisfacă o lege eternă: aceea de a preamări pe limba ei stelele şi infinitul. Acestei legi trebuie să i ne supunem şi

noi, cu toţii.

Dimitrie Cuclin era, cum se vede, nu doar compozitor ci şi poet, un poet de n-are sensibilitate. De la el ştiu că viaţa seamănă cu o pădure spinoasă, plină de primejdii şi capcane, în care trebuie să înaintezi cu băgare de seamă, fără a te lăsa descurajat de piedicile întâlnite.

Într-o dimineaţă cenuşie din luna ianuarie 1941, la ceasul când vrăbiile se deşteaptă, am fost trezit de ţăcănitul unor mitraliere. Întors din apele adânci ale somnului de iarnă, m-am frecat buimăcit la ochi, crezând că mai visez. Am sărit în picioare şi am ridicat storul la repezeală; oraşul, între două ninsori, era mohorât, norii se spărgeau în văzduh pentru a se aduna iar. Un copac desfrunzit străjuia peste drum o poartă ferecată. Pac-pac, făceau crengile lui în vântul care bătea dinspre Dunăre.

Am deschis uşa balconului, deoarece bănuiam că se petrece ceva neobişnuit pe aproape. Mitralierele se auziră din nou, de astă dată desluşit, răpăind la scurte intervale.

Cine trăgea, de ce şi în cine?

Împuşcăturile încetară câteva clipe, ca să înceapă din nou. Sunetele creşteau umflate de vânt, apoi se stingeau; dintr-odată, semănând de departe cu zgomotul produs de boabele de porumb agitate într-un ciur. Vântul şuiera ascuţit, scuturând firmele de tablă, trântind porţile, smulgând acoperişurile. Se desluşeau de departe, ţipete, pocnete, fluierături, tropot de paşi alergători.

Pe bulevard am întâlnit cete de tineri în cămaşă verde şi cu pistol la brâu. Mergeau în pasul cadenţat al unor cântece sacadate, sălbatice, ameninţătoare… Să ne pregătim de viaţa încântată a morţii” se spunea în textul acestor cântece. îmbujoraţi de sănătate, tinerii păreau nişte lupi ce-şi rânjesc dinţii la oile din stână.

Mitralierele amuţiseră, dar tensiunea pricinuită de ele stăruia pe mai departe. Spaţiul dintre clădiri părea plin de abur comprimat, gata în orice clipă să arunce zidurile în aer.

— Au tras în soldaţi – strigă o femeie de pe celălalt trotuar.

— Cine? – am întrebat, întorcând privirile către glasul de peste drum, dar femeia se făcuse nevăzută sub bolta unei porţi.

Abia atunci mi-am dat seama că oraşul era aproape pustiu. Doar câţiva trecători, înfricoşaţi ca nişte câini bătuţi, se strecurau tremurând de spaimă pe lângă ziduri. Tăcerea apăsătoare se datora mai cu seamă lipsei de tramvaie. Semnalele lor stăruitoare, care punctau la scurte intervale rumoarea capitalei, încetaseră, împreună cu celelalte sunete familiare urechii: claxoanele automobilelor, strigătele oltenilor, duruitul storurilor de la prăvălii, vocile pietonilor. Mi se părea c. a de după perdelele geamurilor mă spionează zeci şi sute de ochi, că din umbra încăperilor răsare câte-un obraz înspăimântat, că de sub fiecare poartă ar putea lătra în orice clipă o mitralieră.

Am rupt-o la fugă către Calea Victoriei, apăsându-mi cu mina pălăria pe cap. De la un sergent de stradă, pe care îl întâlneam zilnic la aceeaşi răspântie, am aflat că legionarii s-au baricadat în clădirea Prefecturii Poliţiei şi în alte instituţii publice, de unde răspund cu focuri de armă somaţiilor de a depune armele şi de a se preda. Vijelia de ură dezlănţuită de ei ameninţa să înece totul. Cu câteva zile în urmă, un ofiţer german fusese împuşcat în faţa Ateneului Român de un cetăţean grec. Incidentul provocase manifestaţii violente din partea tineretului nesocotit şi dusese la destituirea ministrului de interne. El era însă omul legionarilor, pe care îi înarmase şi-i instiga de astă dată la nesupunere. Din violenţa cu care aceştia luaseră apărarea demnitarului mazilit, împiedicându-l să părăsească clădirea ministerului, se desluşeau semnele furtunii apropiate.

Plutea peste ţara întreagă spectrul războiului civil. Primii morţi zăceau din zorii zilei lângă biserica Zlătari. Viaţa părea că s-a desfăcut pe neaşteptate în rotiţele ce o alcătuiesc, ca un ceasornic izbit de perete.

Pe străzile principale circulau patrule militare în ţinută de campanie. Un camion al armatei trecu hăulind

prelung spre Piaţa Victoriei. În urma lui se lăsă din nou tăcerea. Numai din adâncul pământului urca parcă un muget surd, greu, ameninţător.

La colţul Căii Victoriei cu strada Ştirbei Vodă l-am întâlnit pe compozitorul Paul Constantinescu. Venea de la Athene Palace, care rămăsese o oază de pace, cu holul, restaurantul şi cafeneaua colcăind de muşterii, ca şi cum lucrurile n-ar fi fost ieşite din făgaşul lor normal.

Ochii lui Paul exprimau îngrijorare – îmi spuse că legionarii au ocupat postul de radio, Primăria de Verde şi cazarma gardienilor publici de lângă Preşedinţie, fiind stăpâni pe ele ca păianjenul pe plasa lui. Prefectul poliţiei refuză să predea clădirea succesorului său, pregătind dezlănţuirea rebeliunii: s-a încordat ca fiara care simte strângându-se cercul în jurul ei!

Motivul rebeliunii pare să fie teamă de armată a legionarilor. Tinerii s-au. ciocnit în mai multe rânduri de şeful statului, care le-a smuls câteva din pene. Ei refuză orice frână, orice oprelişte, orice îndrumare. Tânjesc după „moarte şi sfinţenie”, aşa scrie în ziarele lor. Nu scrie, însă, că inconştienţi cum sunt vor cu tot dinadinsul să pună mâna pe putere.

— Avem nevoie mai mult ca oricând de linişte, de ordine, de omenie, nu de puşti şi de pistoale – am murmurat despărţindu-ne în dreptul Cercului Militar.

La încrucişarea cu bulevardul, Calea Victoriei fusese barată de cordoane militare. Pe sub privirile scrutătoare ale soldaţilor, m-am strecurat spre Universitate. Alte cordoane, alte priviri suspicioase, alte arme automate gata de tragere. Bătea un vânt tăios de la răsărit, în văzduh se roteau fulgi de zăpadă, o pojghiţă fină acoperise trotuarele lângă care zăpada încremenise în fâşii. Deasupra oraşului se adunau nori grei.

Vreo douăzeci de tramvaie se aglomeraseră din toate direcţiile la intrarea bulevardelor. Se opriseră la răspântia căreia i s-a spus pe vremuri Crucea Bucureştilor. Aşteptau parcă un semn magic care să le dezmorţească din nemişcare. Un tramvai avea geamurile sparte, altul

arborase o flamură verde lângă felinar.

Nu puteam înainta decât răzbătând prin stăvilarul de vagoane. Platformele lor erau însă pline de tineri înarmaţi, care izbeau cu cizmele în parapetul vagoanelor ca să-şi dezmorţească picioarele înţepenite de frig. Feţele lor, învineţite şi desfigurate, n-ar fi avut nimic omenesc în ele dacă nu era în privirile lor o încordare care exprima speranţă. Speranţa în ceva ce viaţa nu le dăduse încă, într-un ţel pe care nu-l vedeau lămurit şi nici nu ştiau unde să-l caute. Se simţeau singuri, poate voiau prieteni, oameni care să-i iubească şi să-i înţeleagă, ceva căruia să-i slujească şi de care să asculte.

M-au descoperit îndată, probabil şi fiindcă şovăiam sau eram îngândurat, oricum străin cu desăvârşire de efervescenţa lor. Am fost apucat pe neaşteptate de gulerul paltonului şi tras sus, pe platforma unui tramvai.

— Cum te cheamă?

— Ce cauţi în oraş?

— Burghezii se plimbă!

— E jidan!

— Francmason!

— Agent al generalului!

Mă zbăteam între trei sau patru vlăjgani, care mă ţineau strâns ca nişte odgoane. Mă simţeam în mâinile lor ca Oreste pe mâna barbarilor din Taurida. Degete de gheaţă mi-au scotocit buzunarele, apoi am auzit glasul plin de dispreţ al celui care descoperise legitimaţia mea de ziarist:

— Daţi-i drumul!

Ochii îmi lăcrimau, urechile îmi îngheţaseră, eram paralizat de scârbă. O mână voinică m-a îmbrâncit din spate, încât am alunecat pe scară şi am căzut în genunchi. M-am ridicat la iuţeală, pornind buimăcit în direcţia unde pe vremuri se întindea mlaştina Şutului. Vântul sufla cu putere, fluturându-mi firele de păr, odată ce în busculada de pe platforma de tramvai îmi pierdusem pălăria. Voiam să mă întorc s-o caut, când am auzit din spate clopotele tramvaielor. Izbucniseră toate deodată, ca la o comandă;

protestau şi se văicăreau asurzitor, asemenea unui stol de păsări bizare, care asaltează cerul amenințându-l şi conjurându-l.

Ameţit de-a binelea, picioareleâmi mergeau parcă singure către Văcăreşti şi Dudeşti, unde aflasem că se petrec lucruri de pomină. Imensa rostogolire de magherniţe şi case pipernicite, de galantare cu marfa amestecată, simigerii, circi urni, cofetării şi cinematografe care prezentau filme vechi, fusese invadată de tineretul cuprins de-o nebunie atotputernică. Se scurgea în jurul meu asemenea unui puhoi, ale cărui vârtejuri m-au înghiţit într-o clipită. Am fost rostogolit de val şi strivit aproape de şuvoiul furios al mulţimii. M-am pomenit târât pe sus în direcţia cartierului evrelesc, printre prăvălioare cu firmele smulse, vitrinele sparte şi uşile sfărâmate ca de-un uragan. Pierdusem trotuarul de sub picioare, dar n-am căzut, fiindcă eram susţinut de cei din jurul meu. Am încercat să-mi fac loc cu genunchii şi cu coatele, însă câţiva ghionti în coaste m-au cuminţit îndată. Un tânăr înalt, cu privirile fioroase şi o mustaţă obosită, făcea cu mâinile scheletice mişcări de înotător peste capetele mulţimi, declamând lozinci aiurite, care erau înghiţite de urlete înfiorătoare.

Am fost cuprins pentru întâia oară în viaţa mea de panică. Spectacolul la care asistam neputincios mă umplea de groază şi de greaţă. Feţele celor din jur erau schimonosite de beţia distrugerii. Flacăra incendiilor aprinsese scânteia nebuniei în ochii tuturor. Camioanele descărcau fără încetare zeci şi sute de tineri în cămăşi verzi. Lozincile pe care le scandau le aţâţau necontenit ura. Spărgeau cu ciomegele geamuri, zdrobeau marfa din prăvălii, dădeau foc cocioabelor şi sfâşiau veşmintele de pe evreii pe care îi călcau în picioare.

Lehamitea şi mila mi-au înzecit puterile, încât am izbutit să mă desprind din mulţime. Am împins o poartă, care s-a deschis scârţâind amarnic, apoi printr-o curte întunecată am scăpat într-o ulicioară pustie. Capul îmi era greu şi-mi ardea, simţeam în tot trupul oboseala, frigul, tristeţea zilei de iarnă. În urma mea răsunau fragmente

din cântecele tinerilor ce-şi ieşiseră din minţi şi răguşiseră de atâta urlet:

„… cu *piept călit de-oţel şi sufletul de crin*”.

După înfrângerea rebeliunii nu le-am mai auzit niciodată. Le-a înghiţit uitarea, care acoperă deopotrivă şi binele şi răul, în sacul ei fără fund.

Brutalitatea rebeliunii legionare a lăsat urme adânci în suflete. I-am comentat de multe ori cruzimile cu Joachim Botez, cu care eram coleg de ziar. Scund, cu pântecul rotund şi vederea slabă, avea mintea din cale afară de sprintenă. Reprezenta tipul individualizat, dar totuşi general, al intelectualului provincial stabilit în plină maturitate în capitală, cu toate că îşi petrecuse bună parte din copilărie la Bucureşti. Purtările lui sfioase erau însă ale oamenilor picaţi la oraş dintr-un îndepărtat capăt de ţară.

Din articolele lui Joachim Botez n-au lipsit niciodată intenţiile moralizatoare, denunţurile rămânerii noastre în urmă. A evocat în ele târguşoare înecate în noroaie, perini ieproase colindate de câini pribegi şi de vânt, hardughii prăpădite de mahala, suficienţa unor dascăli şi slujbaşi publici corupţi, neajunsuri ale unei târzii urbanizări. Le-a denunţat cu o ironie amuzată, în tirade ce nu-şi greşeau efectul. Ce flăcări se înălţau din condeiul lui de câte ori îşi amintea de luncă, de pârâu, de pădure! Avea o rară putere de plasticizare a naturii, odată ce păstrase candoarea copilăriei în felul cum privea florile, fluturii, fructele apucate de brumă în pom. Nu înceta să se minuneze, de câte ori avea prilejul, de telefon, de radio, de avion, de cinematograful vorbitor, de toate binefacerile civilizaţiei, ca oamenii abia descinşi din vârful muntelui.

Toate erau pentru el subiect de comentarii, când suave şi delicate, când comice şi groteşti. Se pricepea să îngroaşe trăsăturile, să se mândrească la tot pasul cu puterea făuritoare de minuni a omului, dar şi să-i denunţe egoismul, ipocrizia, hidoşenia fizică şi morală. Era indignat îndeosebi din cauza destinului cumplit de care avuseseră parte atâtea genii de odinioară: Dante exilat, Le-nau înnebunit, Camões mort de foame, Molière încornorat,

Esop şi Cervantes sclavi puşi în lanţuri, Balzac şi Dostoievski lucrători cu bucata, Tasso ocnaş, Shakespeare actor fără lauri, Heine aruncat de viu într-o groapă comună, Rousseau valet şi copiator de note muzicale, Verlaine mort în spitalul săracilor, Rabelais cerşetor, Spinoza şlefuitor de lentile, Pellico victimă a oprimării, Chenier martir al libertăţii, Iorga ucis de legionari.

Pe vremea aceea Joachim Botez îşi publicase primul volum de amintiri despre oameni, locuri şi întâmplări – îl intitulase cu modestie *însemnările unui belfer*, îmbinând în paginile lui satira pamfletarului cu lira unui poet coborât din Creangă şi Odobescu. Literatura i se părea o îndeletnicire pe cât de nobilă, tot pe atât de simplă: scriitorii scriu, tipografii tipăresc, iar posteritatea alege din grămadă ceea ce îi place.

Se întâmpla ca seara târziu să părăsim împreună redacţia. Joachim Botez mă lua de braţ şi stăruia să-i ţin tovărăşie fie la un borş poleit cu smântână, fie la o ştiucă umplută sau păstrugă ia grătar. îi plăceau. birturile ascunse pe ulicioare răpănoase, cu lăutari bătrâni care mai ştiau cântecele lui Anton Pann. În viitoarea bulevardului se lipea de mine, căci simţea un fel de agorafobie pe străzile largi şi în înghesuiala trecătorilor.

Trăiam pe vremea aceea într-o lume anapoda, casele nu mai erau decât ziduri care adăposteau de ploaie şi ger, oamenii deveniseră făpturi anoste, mahmure, gândind la fel, vorbind la fel, simţind la fel. Când unul mai îndrăzneţ sau inconştient de-a binelea deschidea gura şi spunea ce avea pe suflet, părea că un vânt puternic se prăvale din creierul munţilor. Dar izvorul de curaj se ascundea iar şi puteai să scormoneşti mult şi bine dintre bulgării secătuiţi până să dai iar de un firicel de omenie.

Joachim Botez avea buzunarele paltonului veşnic pline ba cu alune, ba cu miez de – nucă, din care ţinea să-i trateze pe toţi. N-ar fi scos o vorbă pentru nimic în lume înainte de-a ajunge la localul programat în seara respectivă. Acolo, într-un ungher ferit de curent, cu paltonul pe el şi pălăria pe cap, prindea să depene pe

îndelete firul aducerilor aminte din perioada când mai colinda provincia în trenuri pline de calici râioşi, mutat dintr-un târg în altul de stăpânirea care îl acuza că bolşevizează şcoala. Amara experienţă agonisită şi bobârnacele primite făcuseră dintr-însul un ins singuratic –, ca steaua polară” „cum ţinea el să ne asigure. Întăm p/mase în cariera didactică o mulţime ele dificultăţi datorită asprimii cu care osândea mentalitatea înapoiată a confraţilor săi de bel-ferie şi pentru ura neîmpăcată împotriva învăţăturii „care face din mintea omului un dulap cu fişe”.

În cele ce scria, Joachim Botez deştepta cuvintele ce picoteau în uitare şi descoperea, cu talentul unui artist inventiv, înţelesuri noi adjectivelor răsuflate. Credea, cu fanatismul cabaliştilor medievali, în puterea cuvântului de a transforma realitatea, de a schimba lumea. Făcea, cum se vede, greşeala celor ce-şi închipuie că răsăritul soarelui este produsul unui cânt de cocoşi.

Într-o seară m-a târât cu el în bezna oraşului camuflat de teama bombardamentelor anglo-americane. Nu ardea nicio lumină, licărul stelelor se acoperise de ceaţă deasă. Cum orbecăiam prin întunericul jilav, pe o stradă numai gropi, Botez s-a apucat deodată să blesteme războiul şi pe cei ce îl dezlănţuiseră.

— Hai să-ţi spun povest ea bostanului care a încercat să se ridice mai sus decât plopul – îmi spuse el după ce se mai potoli. Află că vrejul a crescut, a tot crescut, s-a urcat şi s-a mai urcat, până când a întrecut plopul. A dat în floare, floarea s-a prefăcut în bostan, bostanul s-a umflat, apoi când vrejul nu l-a mai putut ţine s-a rupt, a căzut şi s-a zdrobit de pământ.

— Când crezi că are să se întâmple şi cu noi minunea asta? – am vrut să aflu, odată ce pricepusem morala fabulei.

— Cât de curând. Ne aşteaptă prefaceri pe care nici nu le bănuim. Suntem, deocamdată, prea amestecaţi în ceea ce se petrece ca să putem simţi întreaga greutate a evenimentelor şi să le întrezărim cum se cuvine

consecinţele. Tineretul comunist, care freamătă de dorinţa luptei pentru schimbarea vieţii, a condiţiilor noastre de trai, a preţuirii muncii aşa cum se cuvine, îşi va spune, cât de curând, cuvântul. Comuniştii şi-au sporit activitatea împotriva fascismului şi a războiului încă din 1938, prin sindicatele şi breslele de atunci, organizând greve şi mişcări ale oamenilor muncii. Comuniştii au organizat marea demonstraţie la 1 Mai 1939 împotriva fascismului, împotriva războiului, pentru apărarea democraţiei şi a independenţii ţării.

— Nu pot uita – am intervenit – demonstraţiile de ia Cluj, în piaţa Mihai Viteazul, organizate de comunişti, sabotajele ceferiştilor clujeni şi instignarea lor la rezistenţă împotriva fasciştilor. În 1943 s-au semnalat o mulţime de grupuri de patrioţi înarmaţi prin munţii din jurul Oaşului, Băii Mari, a Ţibleşului, la Suciu de Sus, Bloajeni, Breaza, Aghireş, Năsăud. Cei din Săpânţa au fost conduşi, în 1944, tot de un tânăr comunist, de Stan Gheorghe Io-naşcu…

Am fost amuţit brusc de hămăitul unor câini speriaţi. Ajunsesem pe strada cu salcâmi, în apropierea casei în care ocupa o cămăruţă strâmtă, cu tavanul înalt şi murdar, ca pe timpul belferiei sale provinciale. Toată averea lui era un pat de fier, o măsuţă cu două scaune şchioape, o valiză de mucava ponosită, un lighean cu smalţul sărit şi, într-o frumoasă ramă blondei cu poleiul dus, reproducerea anemonei lui Luchian.

N-am aflat niciodată dacă Joachim Botez a fost „sau nu dascăl cu har. Ştiu doar că era adversar neîmpăcat al pedagogiei rutiniere şi un scriitor pe cât de erudit, tot pe atât de pitoresc. Căuta să fie obiectiv pe cât se poate şi să se detaşeze, prin ironie, de ceea ce ar fi putut să-l angajeze sentimental. Moralist sfătos, el apăra îndârjit drepturile oamenilor mărunţi şi nu se lăsa până nu le rezolva jalbele întemeiate. Funcţionarii sâcâiţi de intervenţiile sale stăruitoare în interesul celor pe care căuta să-i ajute pretindeau, îmbufnaţi, că Botez „caută peşte chior în baltă”. Se îmbufnau şi mai tare de îndată ce-l auzeau

criticând pe oamenii înstăriţi, pe bancherii îmbuibaţi, marea burghezie despre care pretindea că nu are decât orgoliu şi cont la bancă, spre deosebire de muncitorii bătăioşi care au conştiinţă de clasă şi simţ de răspundere.

Am făcut în timpul războiului un lung voiaj cu el în Finlanda, ţara zăpezilor fără prihană. Părea să-l fascine. acolo totul. Îşi ştergea mereu ochelarii care se abureau, deoarece nu voia să scape nimic din peisajele fabuloase ale septentrionului. Pe întinderile străbătute sub călăuzirea amabilului nostru ministru plenipotenţiar Noti Constantinidi, tăcerea ţiuia parcă peste lacurile fără număr, care ţeseau o atmosferă de pace în peisajul ţării greu încercate de război.

Joachim Botez nu contenea să exclame, cu un fel de uimire în glas:

— Cine să fi bănuit că, din belfer de puşcărie, am s-ajung într-o bună zi hoinar fără griji în miazănoapte!?

De-a lungul carierei sale didactice, în care a lupi al pentru mai multă justiţie şi mai multă îndurare, el îi alfabetizase câtva timp şi pe deţinuţii neştiutori de carte de la Văcăreşti. Animat de un simţ acut ai dreptăţii sociale, acolo s-a revoltat definitiv împotriva ordinii şi a legalităţii existente, hotărând să contribuie cu condeiul său la sfărâmarea ordinii strâmbe pe care o apucase.

La începutul verii anului 1941, înaintea intrării noastre în război, valul refugiaţilor de pe peroanele şi din sălile de aşteptare ale Gării de Nord s-a potolit în sfârşit, iar grozăviile rebeliunii din ianuarie au fost date pe încetul uitării. Nimic nu putea stăvili puhoiul vieţii, care mergea înainte şi îşi cerea drepturile. Oamenii încercau să uite şi să trăiască. Aveau impresia sau, în orice caz, se amăgeau că situaţia s-a stabilizat întrucâtva şi că totul este pe calea cea bună.

La data aceea mă aciuiasem şi eu în primitoarea redacţie a recent înfiinţatului ziar *Viaţa*, al cărui director era Liviu Rebreanu. îi fusesem recomandat de Niculiţă Uieşiu, refugiat la fel ca mine şi fost coleg de facultate la

Cluj. El sărise cu o rară generozitate în ajutorul multor tineri ardeleni rămaşi fără căpătâi. Scriam reportaje, colaboram la pagina literară cu Doina Peteanu, Dan Petraşincu, Al. Cerna-Rădulescu şi Ernest Yerzea, făceam cronici muzicale şi, la nevoie, grupam telegramele externe de ultimă oră.

Era între noi toţi o legătură vie, de la inimă la inimă, şi ne simţeam un colectiv închegat.

Am iscat o oarecare vâlvă cu rubrica noastră *Da* şi *Nu*, de la pagina a doua, în care lăudam tot ce ne plăcea sau criticam, cu fronda tinereţii, toate câte nu ne erau pe plac – cărţi, poezii, expoziţii, spectacole, conferinţe, concerte. Notele scurte conţineau vibraţia sufletească produsă în noi de manifestările de cultură ale Capitalei în ajunul războiului, mai târziu în toiul lui.

Liviu Rebreanu mă ţinea minte din timpul vizitei pe care o făcuse ziarului *Tribuna* din Cluj în ajunul evenimentelor clin vara anului 1940. Datorită părului alb şi staturii sale de uriaş, el lăsase în noi impresia unui blând gentilom medieval. La intrarea lui, redacţia întunecoasă, mobilată ca vai de lume, se luminase dintr-odată. Nu-i vedi am decât pe autorul lui *Ion* şi al *Pădurii spânzuraţilor*, cu dragostea lui gravă de tipar şi de slujitorii lui.

— Cine-i cel mai mare şi cine-i cel mai mic între dumneavoastră? – a vrut el să ştie.

S-a prezentat poetul C.S. Anderco.

— Dumneata eşti secretarul de redacţia.

— Sunt secretarul *general* de redacţie – a ţinut să accentueze interpelatul.

— Prea bine, domnule secretar *general* – a zâmbit Rebreanu. Ştii, oare, că principala dumitale îndatorire este de a-i face pe redactori să înţeleagă că ziarul apare pentru cititori? Altminteri ai putea să păţeşti ceea ce a păţit gazetarul clin anecdotă.

Nu ştia niciunul dintre noi ce anume păţise gazetarul din anecdotă. Am aflat-o de la Liviu Rebreanu, ca să nu-i uităm păţania:

„Gazetarul a fost chemat la Judecata-de-apoi.

— Ce le-ai dat cititorilor tăi? – a sunat întrebarea.

— Gazetă.

— Şi ce-ai făcut clin gazetă?

— Unealtă de învrăjbire a oamenilor”.

Soarele trecea domol peste Piaţa Unirii. Undeva, dincolo de zidul clădirilor, teii răspândeau miresmele primăverii, care pătrundeau pe ferestrele deschise în cămăruţele scunde ale redacţiei.

— Şi-acum, cine e cel mai mic în ierarhie? – a continuat Rebreanu.

S-a desprins dintre noi, scund şi sfios, Rică Bran.

— E ăl mai mic şi la propriu, şi la figurat – am intervenit noi.

Rică Bran părea, de fapt, un şcolar pitic chinuit de trac.

— Eşti reporterul de fapte diverse al ziarului? – a vrut să ştie Rebreanu.

— Da – a urmat răspunsul colegului nostru.

— Ai putea să redactezi şi pagina copiilor!

Am păstrat cu toţii amintirea acelei vizite ca pe o sărbătoare a profesiunii noastre, bogată în evenimente, dar săracă în emoţii adevărate. După patru decenii de la dispariţia lui, imaginea lui Liviu Rebreanu este încă vie şi apropiată, ca şi când abia ieri m-aş fi despărţit de el. Am fost de altfel printre martorii apropiaţi ai ultimilor săi ani de viaţă. Pe vremea când eram redactor la ziarul pe care-l conducea, el trecuse de cumpăna maturităţii. Ne opriserăm odată într-o staţie de tramvai de pe cheiul Dâmboviţei, sub copacii ce-şi pierdeau frunza. Plutea în preajmă amorţeala anotimpului înaintat. Ne-am amintit, într-o convorbire mai lungă, de Măgura-Ilvei, de Maieru, de Târlişiua, de râpele, văile şi poienele năsăudene. Rebreanu avea un aer crispat, care nu i se potrivea defel, ca şi cum ar fi fost, o mască.

Să-l fi atins, de pe atunci, presimţirea că n-are să mai revadă locurile ce-i erau dragi?

Nici azi, după atâta vreme, nu mi-l pot închipui pe soclul cuvenit memoriei lui veşnice, îi aud glasul, uşor

gutural, îi văd gesturile largi cu care îşi însoţea cuvintele îndelung cântărite, îi mai admir în gând statura de uriaş blajin. Când am aflat de moartea lui, am avut senzaţia că împreună cu el dispare, înghiţit de neant, ceva ce n-a fost decât o singură dată şi într-un singur loc pe lume.

Acest „ceva" era omul-Rebreanu, armonia făpturii sale fizice şi morale, măsura, tactul, discernământul în relaţiile cu semenii. Era felul cum, după rezerva ce o manifesta la primele apropieri, se deschidea generos dialoguiui, ca să cadă iar, pe neaşteptate, în muţenia ce i-o dicta, pare-se, inteligenţa robustă, iscoditoare, de obârşie rurală. Cu toate că nu-i lipsea practica polemică, se retrăgea la timp din duelurile de opinii calm, prevăzător, fără patos, rămânând cu o cută adâncă între sprâncene.

Am impresia că în acest „pauze tactice" încerca să pună ordine rezumativă în cele auzite.

Pământul prelucrează ploaia, căldura solară, neaslâm-părul seminţei ce-i rodeşte măruntaiele în tăcere. Tăcerea aceasta poate să le pară multora ostilă, când de fapt ea nu este decât indiferentă.

Liviu Rebreanu n-a fost nicicând indiferent, cu toată muţenia lui şi cu toată înfăţişarea de senior izolat între ziduri de cetate fortificată. Instinctul anonimatului era însă la fel de puternic într-însul ca şi instinctul gloriei. Voia să rămână singur şi liber în mijlocul omenirii pline. de invidie şi ură, care se pândea şi se sfâşia fără milă. Sufletul lui se împotrivea din răsputeri urii. Iubea viaţa, voia să-l stimeze pe om, să împrăştie în jur pace. Era curajos, dar şi-a supraevaluat pare-se puterile în clipa când a primit să conducă un cotidian în împrejurările de atunci. Nu mai era liber şi nici singur nu putea fi într-un regim al cenzurii şi în vârtejul războiului. A căutat să-şi apere de larma publicităţii gândurile, munca literară în care plăs-muise atâtea personaje dense, vii, mişcătoare, viaţa intimă, deşi ştia că nu poate rămâne nebăgat în seamă oriunde s-ar fi aflat. Chiar cei ce nu ştiau cine este tresăreau din resorturile nepăsării lor la ivirea lui. Avea darul de a-i face pe toţi, în mod spontan, mai disciplinaţi, mai demni, mai

umani. Cuvintele cele mai banale dobândeau pe buzele lui alt ton, alt înţeles. La vârsta care prevesteşte de obicei sleirea fizică şi intelectuală, el stârnea însufleţire împrejurul său prin impresia de calm şi putere ce o degaja, deşi pe vremea aceea părea dezamăgit, mâhnit, chiar stors de puteri. În raporturile protocolare şi în cele particulare era deopotrivă de prevenitor – blândeţea manierelor îndulcea stâncoasa masivitate a făpturii sale.

Piuă şi Ion Pillat, care avea limba pe cât de dezlegată, tot pe atât de ascuţită, l-a definit pe Rrebreanu cu prudenţă, spunând despre el doar că „el scrie şi în timp ce doarme”.

Remarca nu se referea atât la cantitatea operei lui Liviu Rebreanu – despre care ştiam la data aceea că e o mare reuşită a realismului românesc din prima jumătate a veacului –, cât la dualitatea firii sale: participa cu atenţie şi complezenţă la viaţa din jur, dar izbutea totodată să se detaşeze de ea, cu un sentiment adânc al timpului trecut. Era şi nu era printre noi, depănând parcă un monoiog interior fără sfârşit.

Notase în albumul meu de autografe, cu ocazia şezătorii scriitorilor bucureşteni la Cluj, în primăvara lui 1940, cu scrisul săli mărunt, de ascuţimi gotice*: „Între literatură şi viaţă* ca *singură deosebire esenţială – literatura râvneşte viaţă bună, iar Viaţa prilejuieşte literatura rea*”.

Mai târziu, pe când lucram la ziarul lui, l-am întrebat într-o călătorie la Braşov, care este sensul rândurilor ce mi le dăruise ca amintire.

— Este vorba de scriitorii care copiază viaţa, vânând tot ce-i vulgar în ea şi redând din belşug amănuntele banale, care nu îmbogăţesc cu nimic observaţia asupra omului şi-a societăţii. Am săvârşit mulţi dintre noi această eroare – i-aşspune de optică –, cuceriţi poate prea mult de naturalism. Viaţa, văzută în detaliile ei meschine, poate pricinui o literatură rea, fără conţinut şi fără durată. Viaţa „bună”, pe care literatura o râvneşte, este cea care, prin eroii şi peripeţiile ei, este în stare să sugereze ceea ce e

mai caracteristic pentru idealurile şi rătăcirile unei epoci.

Era către sfârşitul iernii 1940 – 1941, când ţara toată mirosea parcă a vizuină. Liviu Rebreanu refuza să vorbească despre evenimentele recente, dar la Timişul-de-Jos, unde şoseaua se ţine scai de calea ferată, spuse cu ochii la coloana de artilerie motorizată a nemţilor ce ne invadaseră:

— Când nu mai eşti singur la tine acasă, nici gândi nu mai poţi în voie.

Cum nu dorea să adauge vreo explicaţie la cele rostite, şi-a împăturit ziarele şi a ieşit pe culoar.

Vara următoare am făcut împreună un drum la Viena. Rebreanu întreprinsese pe vremea aceea cercetări în arhivele Burgului în legătură cu răscoala lui Horia, despre care nu ştiu să fi vorbit vreodată cuiva. Poate că strângea date pentru o nouă carte, pentru opera pe care o purtăm toţi sub inimă şi care nu va fi scrisă niciodată. Devenise de câtva timp şi mai tăcut, de parcă l-ar fi ros ceva pe dinlăuntru.

În hotelul de pe Opernring, la care trăsesem, puţinii străini de la mesele restaurantului urmăreau intrigaţi apariţia impresionantă a romancierului; el nu intra în niciun fel în galeria tipologică cu care erau deprinşi. Deşi venit din „Balcani", părea cu desăvârşire identificat cu ambianţa imperială a restaurantului vienez, având în gesturi şi mişcări o eleganţă înnăscută, politeţea cu totul rară de a suporta orice cu seninătate.

— Între vechile documente, uiţi de prezent – mi-a spus într-o seară. Parcă ai bea eter, pluteşti şi pierzi pământul de sub tine. Adresa administrativă ticluită de un agramat anonim poate să-ţi dezvăluiască uneori amănunte revelatoare. Te pierzi în fiecare detaliu, îi simţi rezistenţa şi limitele. Documentele vechi sunt adesea sinteze de viaţă, frânturi de destine omeneşti. N-are rost să poposeşti într-o arhivă dacă nu eşti pătruns de acest adevăr. Din răsfoirea multor zeci de petiţii, suplici şi rezoluţii am înţeles şi mai bine că ţărănimea noastră din veacul al optsprezecelea a trăit acasă la ea într-un fel de temniţă

grea, fără să aibă vreo sentinţă de condamnare. Horia şi răscoala lui au mai aerisit temniţa a stat fără să-i poată rări prea mult zăbrelele.

A fost singura aluzie, mi se pare, făcută de Rebreanu. asupra cercetărilor sale în arhivele vieneze.

Ziua următoare ne-am dus cu tramvaiul la Schönbrunm unde am vizitat Muzeul caleştilor imperiale, apoi am urcat până la Gloriette. De sub arcadele monumentului de pe colină, Viena scapără în vale cu nuanţe gălbui şi violete.

— Câtă seninătate şi strălucire – a oftat Rebreanu. Şi când te gândeşti într-o zi ca asta a fost ciopârţit Ardealul, *aici*, acum doi ani fără câteva zile.

În octombrie din acelaşi an l-am însoţit într-o altă călătorie, de astă dată în Italia. După trecerea frontierei pe la Tarviso, l-au iritat peste măsură inscripţiile de pe panourile, pancartele, zidurile de antrepozite sau săpate în st încă şi luminate electric: II *Duce ha sempre raggionc* – Ducele are totdeauna dreptate!

— Mereu acelaşi lucru – a murmurat el la intrarea în Veneţia. Lipsa de fantezie este cu atât mai supărătoare, cu cât ea se etalează public.

Agitat ca în seara aceea nu-l văzusem încă; descopeream un nou Rebreanu, mahmur şi şovăitor, nemulţumit de toţi şi de toate, altul decât autorul impresiilor din aceeaşi Italie, adunate nu prea demult în volumul *Metropole*. Scriitărul nu retracta nimic. din cele spuse, dar părea să nu se mai simtă în apele lui într-o ţară care, pe vremuri, îl încântase.

În drum spre hotel, cu ultimul *motoscafo* care circula pe Canal Grande între gară şi Piaţa San Marco, Rebreanu murmură:

— Miroase a îngropăciune.

Ştia prea bine cine este de vină căci, făcându-i a doua zi o vizită scriitorului Massimo Bontempelli în casa lui de pe Caile San Moise, i-a spus colegului italian:

— Deşi războiul nu se poartă pe pământul dumneavoastră, se simte şi aici din plin. Aţi rămas singuri,

fără prieteni, fără străinii veniţi altă dată de peste tot să vă admire comorile de artă. Semănaţi cu un teatru ai cărui actori joacă în faţa unor săli goale.

După două zile, ascultam împreună *Minunatul mandarin* de Bartók, *Aliiona* lui Honegger şi *Carmina Burana* de care Or. fi la Scala din Milano. Rebreanu nu avea nici pregătirea şi nici interesul necesare ca să le poată gusta cu adevărat. Fără să fie afon, muzica nu părea să-l mişte în mod deosebit. A asistat cu toate acestea cu o răbdare exemplară la concertul-spectacol, concentrându-şi atenţia asupra sălii, a orchestrei şi a detaliilor scenice. Nu şi-a manifestat în niciun fel nerăbdarea – doar în maxilare i se pronunţase tresărirea unui muşchi, trădând efortul de a rămâne prezent în audierea muzicii.

În pauză, plimbându-şi privirea peste forfota de uniforme şi fastul de toalete de pe culoare, care contrasta izbitor cu sărăcia din peninsulă, spuse:

— Un regim transformat în figuraţie de operă! Cred că Rebreanu şi-ar fi rostit gândul chiar fără să aibă un interlocutor în apropiere.

În pofida tăcerilor sale prelungite, Liviu Rebreanu n-a fost un însingurat. Am luat parte cu el la câteva şezători literare şi artistice în oraşele noastre mai mari. Publicul era străbătut peste tot de emoţie la ivirea marelui scriitor, ocupând o poziţie unică pe harta spirituală a ţării. De altfel, el isca admiraţie până şi în cei din breaslă, care se lasă de obicei mai greu impresionaţi.

Odată se afla în grupul nostru şi Ion Minulescu.

— În fiecare suflet este ceva viu, ca măduva în os – făcu poetul *Romanţelor pentru mai târziu*. În Rebreanu este vie demnitatea neagresivă şi nearogantă, degajarea lui fără neglijenţă. Închis cum e în sine, el a căpătat prestigiul unei taine. Sunt unii oameni transparenţi, pe care-i ghiceşti îndată, şi sunt alţii maţi, încât nu vezi nimic prin ei. Rebreanu nu este niciuna, nici alta: el străluceşte şi îţi ia vederea.

Era, într-adevăr, ceva copleşitor în ochii lui. Trăia parcă în permanenţă vedenii mari şi proiecte îndrăzneţe,

pe care nu-i plăcea să le încredinţeze decât manuscriselor sale, concepând creaţia ca pe un liberator lăuntric. Mie mi s-a părut întotdeauna un amestec nedesluşit de putere şi de tandreţe, un iluminat care îşi inventariază fără încetare propriul suflet, spre a-l înţelege mai bine pe al altora. Şi nu ca să-şi înşele semenii, ci ca să se amăgească pe sine: voia să scrie încă o sută de ani.

Deşi am trăit câtva timp în apropierea lui, de câte ori am vorbit sau am scris despre Liviu Rebreanu am făcut-o cu senzaţia că dezvălui prea puţin din fiinţa lui spre a putea să dau o imagine cât de cât apropiată a simplităţii şi a grandorii sale. Este de altfel cu neputinţă să cuprinzi dintr-o singură ochire muntele căruia nu-i vezi decât piscul înzăpezit. Este cu putinţă, în schimb, să ghi-ceşti din înălţimea unui singur pisc măreţia întregului masiv.

Fizic, Liviu Rebreanu era plămădit robust, cu un trup făcut parcă pentru veşnicie. Când colo a avut doar cincizeci şi nouă de ani la data morţii sale. Într-un grup de scriitori şi artişti aflaţi în voiaj de studii prin Italia – între alţii Camil Petrescu, Ion Marin Sadoveanu, Lucia Siurdza-Bulândra, Mircea Grigorescu, Grigore Popa, Aurel Tita –, Rebreanu pare să fi fost cel mai puţin impresionat de gândul unei scadenţe inevitabile pentru fiecare din noi, deşi niciunul nu era mai aproape de ea ca d insul.

Ne găseam într-un amfiteatru al clinicilor Forlanini din Roma. Ni se pregătise acolo, într-un decor caracteristic pentru gusturile macabre ale medicilor, o gustare. Borcanele de pe rafturi erau pline de piese anatomo-palologice, planşele de pe pereţi reprezentau bronhii, trahee, laringe, viscere secţionate. Profesorul Morelli, un mare prieten al României, ne plimbase pe coridoarele bătute de soare ale colosului său clinic, arătându-ne complicatele aparate ale intervenţiilor pe toracele deschis. Ascensoarele funcţionau acolo de pe atunci cu fotocelulă, saloanele bolnavilor se înşirau de-a lungul coridoarelor ca sertarele unui imens dulap ordonat. În amfiteatrul unde vizita noastră avea să ia sfârşit, renumitul fliziolog ne-a întrebat, cu debitul verbal repezit al meridionalilor, dacă

suntem cumva fumători.

Întrebarea părea cu totul de prisos, odată ce în mina majorităţii vizitatorilor ardeau ţigări.

— *Ecco* – a exclamat Morelli. Plămânul tăbăcit şi păta l de rugină de pe raftul din stânga este al unui fumător inveterat. Celălalt în dreapta, fraged şi trandafiriu, este lui plămân de nefumător.

S-a uitat lung la noi peste ochelarii în ramă de aur. Când ne-a zărit feţele alungite, a izbucnit într-un hohot de râs sardonic; am aflat de la el că plămânul de fumător conservat în formol fusese al unui octogenar, în timp ce ai nefumătorului aparţinuse unui tânăr mort la douăzeci şi unu de ani.

Cu toate acestea am aruncat toţi ţigările, numai Rebreanu a rămas cu ea în mână. Era blând şi senin, ca oamenii care acceptă fără să crâcnească ordinea obiectivă a lucrurilor.

— Iată – a rostit el, pipăindu-şi gâtul cu un gest pe care nu i-l ştiam –, nici la Roma nu-i zapis contra morţii!

Dacă instinctul de conservare ar avea cumva un sistem de alarmă fără greş, el ar fi trebuit să se trezească în clipa aceea în Liviu Rebreanu, protestând şi strigându-şi revolta. Nici unui din apelurile intuiţiilor zise premonitorii nu i-a şoptit însă că, peste puţin, plămânii săi, la fel de alteraţi ca piesa anatomică de pe raft, îl vor izbăvi de truda pământeană. Nu i-a şoptit, deoarece fiinţa lui robustă, de un optimism sănătos şi nobil, se opunea la tot ce are o limită şi-un sfârşit.

Reconfortantă în firea romancierului era tocmai respingerea aceasta a oricărei idei de fatalitate scăpată de sub controlul raţiunii. Înfrânsese, probabil, mai de mult ideea de fatalitate, substituindu-i gândirea lucidă, care refuză cu demnitate superstiţia intervenţiilor transcendentale în existenţa fizică.

A coborât scara grandiosului ansamblu al clinicilor calm şi masiv, ca un bloc de granit pus în mişcare de o irezistibilă forţă naturală. Părul lui de-o albeaţă imaculată a prins să scapere în bătaia soarelui.

— Sunt nevoit să-mi feresc ochii de creştetul acestui uriaş, căci risc să mă îmbolnăvesc de oftalmia zăpezilor – a spus vesel Camil Petrescu, punându-şi ochelarii fumurii şi contemplându-şi confratele cu o expresie de admiraţie amestecată cu invidie.

Ca de fiecare dată când era vorba de persoana lui, Liviu Rebreanu s-a prefăcut că nu aude. Spre a se apăra, cred, de ideea degradării şi a dispariţiei fizice, sugerată de ceea ce văzusem în clinică, a rostit mai mult pentru sine decât pentru cei din jur:

— Cât timp există optimism, există şi sănătate. Când distrugi optimismul, creezi morbiditatea.

Optimismul! Arareori mărturisit, el a fost una dintre trăsăturile firii lui Liviu Rebreanu, el l-a ajutat să ducă la bun sfârşit o operă care, fără el, nu s-ar fi înfăptuit niciodată.

La ziarul lui Liviu Rebreanu am fost coleg, printre alţii, cu Doina Peteanu. La data aceea ea era o scriitoare lansată, datorită romanelor *într-un cămin de domnişoare* şi *Călător în noaptea de Ajun*, pe care le semnase cu pseudonimul Anişoara Odeanu. Deşi solicitată de o mulţime de reviste şi ziare, de redacţia literară a Radiodifuziunii, de diverse societăţi culturale, ea nu avea nimic din vanitatea scriitorilor de succes. Se purta firesc, modestă şi plină de atenţie cu toată lumea. Popularitatea ce se îngrămădise în jurul ei nu-i alterase amabilitatea, încât când răgiseră toţi. Foarte afectuoasă şi foarte vie, în ochii ei mari ardea un foc cu care voia parcă să mistuie tot pământul. Simţea nevoia de a scrie, de a vorbi, de a-şi cheltui energia, de a se extenua fără încetare, cu ardoarea şi naivitatea eroilor lui Maeterlinck.

La propunerea Doinei Peteanu şi cu ştirea lui Rebreanu – care intervenea de altfel din ce în ce mai rar în activitatea noastră – am înjghebat un mic colectiv. Făceam parte din el alături de Doina Peteanu şi Constantin „r>ibiţă” Panaitescu.

Ne propuneam să oglindim – într-o serie de reportaje aspecte din viaţa de toate zilele a capitalei, a oamenilor şi

instituţiilor ei. Cum eram trei, nu exista pericolul de a ne scăpa vreun amănunt caracteristic şi nici de a păcătui prin montonie. Pe vremea aceea descopeream tot mai mult arta vieţii, care constă în plăcerea de a munci. *Zilele şi nopţile Bucureştiului* au apărut timp de mai multe săptămâni, purtând semnătura celor trei autori. Am colindat oraşul zile în şir într-o frăţească apropiere, punând întrebări, făcând investigaţii prin oficiile publice, intrând la diferite ore în cafenele şi prin restaurante, străbătând în lung şi-n lat Cişmigiul şi alte parcuri publice, anchetând situaţia pieţelor de carne şi zarzavat, printre precupeţe sprintene şi măcelari guralivi, ajungând până şi la tribunal, unde se judecau mărunţele litigii ale oamenilor necăjiţi.

Nu mi se pare lipsită de interes reproducerea unor fragmente ieşite din condeiul a trei tineri gazetari, care îşi închipuiau că revoluţionează jurnalismul cu ideile lor.

— Am avut oricum satisfacţia de a mări tirajul ziarului şi de a cunoaşte succesul. Eram mulţumiţi de felul cum progresa ancheta. pe care o iniţiasem şi care era, în toată puterea cuvântului, o creaţie *colectivă*.

Am început ancheta noastră în Gara de Nord:

u – Aşteptaţi un tren, domnişoară?

— Da.

— La ce oră are sosirea?

— Nu ştiu nici eu – face fata cu plete linse şi mers tărăgănat, ridicând nehotărâtă clin umeri.

— De unde vine? – stăruie portarul.

— Nu ştiu.

— Aşteptaţi pe cineva?

Fata nu răspunde. Ia biletul de peron, îl vâră cu un gest nervos în poşetă, înclină uşor capul şi aleargă pe peron.

Niciun tren nu soseşte, niciun tren nu pleacă. Fata măsoară peronul dintr-un capăt în altul, cu paşi nerăbdători. Se opreşte din când în când, ca să-şi confrunte ceasul brăţară eu orologiile electrice de pe peroane.

Portarul o urmăreşte din ochi, fără să înţeleagă ceva.

O vede la fel de mai multe zile, între opt şi nouă dimineaţa, scrutând zarea, de parcă un tren ştiut numai de ea ar trebui să spintece în clipa următoare orizontul, să pufăie clăbuci de fum pe nări şi să intre, duduind, în Bucureşti.

— Săraca, n-o fi în toate minţile – spune portarul.

— Ce te face să crezi asta? – încercăm noi să-l descoasem.

— S-aştepţi pe cineva fără să ştii când vine, de unde vine, cu ce tren vine, asta-i sminteală curată.

Portarul îşi vede de treaba lui. Continuă să îndoape gura lacomă a aparatului de bilete de peron cu monede de un leu, în timp ce călătorii intră şi ies într-un du-te-vino fără sfârşit.

Slujbaşul, cu fireturile demnităţii feroviare roase de ani pe gulerul jiletcii, refuză să priceapă că sunt trenuri care nu sosesc niciodată, dar pe care le aştepţi zi de zi, cu inima micşorată de emoţie, cu respiraţia oprită, cu ochii vţintă la zările de unde mai sunt cu putinţă minunile”.

După gară, le-a venit rândul pieţelor de carne, fructe şi zarzavat:

„Altă dată, mormane de peşte aşteptau punga bucureşteanului, spre a se transforma în borş, rasol, salată. Erau peşti de baltă şi de Dunăre, păstrăvi din râurile repezi ale Carpaţilor, peşti de mare şi alte soiuri de prin crescătorii. Astăzi, peştele e puţin şi scump. Mai scump decât în Elveţia, care importă peştele, mai scump decât oriunde pe glob.

— De ce-i aşa de scump? – se indignează cucoana, care are de gând să gătească un borş de cegă.

— Dacă nu vă place, nu cumpăraţi – răspunde obraznic negustorul.

Deşi nu-i place, cucoana cumpără. Între timp se gândeşte la cele învăţate odinioară în şcoală, unde profesorul de ştiinţe naturale le vorbea elevilor despre bogăţiile ţării în peşte. Despre Delta plină de cele mai variate soiuri, unde bâtlanii trăiesc într-un paradis unic pe mapamond, ospătinciu-se cu minunatul peşte dunărean.

Când s-a potrivit însă teoria cu practica?

Apropo de teorie. Un negustor vinde ţâri. Ţâri sfrijiţi, uscaţi, duhnind teribil, par nişte ciuperci uscate pe sfoară. Nimeni nu se îmbulzeşte la tejgheaua împrăştiind mirosuri pătrunzătoare. Negustorul însă nu se lasă, iese în faţa tarabei, îşi propteşte mâinile în şolduri şi prinde să strige. Întâi mieros, apoi văzând că nimeni nu-i dă atenţie – din ce în ce mai veninos:

— Hai la ţâri, la ţâri, la ţâri…

O slujnică se apropie, timidă. Asaltată însă de mirosul sfredelitor, strâmbă din nas şi face:

— Miroase a… teorie!

Stăpânul ei, după cum am aflat, este profesor de chimie. Are acasă un mic laborator, unde face din când în când experienţe. Cucoana a interzis accesul servitoarei, spunând că domnul face „teorie”.

De asta îi miroseau ţârii din hale a… teorie!

La prânz, negustorul nu vânduse din ei nicio treime…”

Din Piaţa Mare ne-am abătut pe la Tribunal:

„V-aţi gândit vreodată la materialul documentar depozitat în arhivele Palatului de Justiţie? Acolo înfruntă veşnicia, între scoarţe violete şi etichete tivite cu roşu carmin, literele scrijilate cu peniţă scârţâindă de greieri miopi.

Litere, care au fost altă dată lacrimi şi patimi, poticneli şi păcate, remuşcări şi probleme de conştiinţă. Fiecare dosar închide între pereţii lui un om. Fiecare «caz» constituie documentul unei pasiuni, care a fost mai tare decât nefericitul ei rob. Fiecare sentinţă seamănă cu punctul pe care mina noastră îl picură la sfârşitul de frază.

Acolo, pe un raft prăfuit, navighează în timp dosarul care l-a hărţuit atâta vreme pe Caragiale. Cercetând, azir hârtiile „datornicului” conu Luca, toată întâmplarea ni se pare caraghioasă, meschină, lipsită de vreo însemnătate.

Aşa se întâmplă cu cele mai multe din lucrurile ajunse în moara justiţiei. Îşi pierd după o vreme proporţiile de *les-umanitate*, spre a deveni sărmane mărturii ale irevocabilei noastre miopii.

Acolo, într-o încăpere neaerisită, unde şoarecii-se plimbă nestingheriţi în nopţile lungi de iarnă, oameni şi destine îşi dau întâlnire în ceasurile când obiectele fără viaţă prind grai, când cele nevăzute ochiului nostru de rând devin vizibile, ca fumul subţire ce se ridică în amurgurile de vară peste hogeacuri.

E ceasul arhivelor atunci.

Domnul Jenică Lipnic, care-a fost patruzeci de ani în slujba grefei tribunalului, ne-a povestit ciudata întâmplare.

Cică era în toamna anului 1914. Răutăţile în Bucureşti se înmulţiseră ca bureţii. Nici grefa, nici judecătorii nu mai pridideau cu sentinţele. De la măruntele pungăşii de buzunare, până la infracţiunile penale de neobişnuită gravitate, toate categoriile de răufăcători erau prezenţi pe ordinea de zi. Într-o seară, domnul Lipnic a rămas la slujbă peste ora obişnuită. Ploua mărunt şi picai urile urzeau pe geamuri o melodie enervantă. Din gârlă se ridicase o perdea de ceaţă, care învăluia palatul de justiţie în linţoliul ei de nepătruns.

— Parc-am fi pe o corabie rătăcită pe-o mare nordică – şi-a spus grefierul, în timp ce se gândea la povestirile, la modă pe vremea aceea, ale lui Jack London. Şi-a sirius zgribulit haina pe umeri, a luat luminarea de pe masă şi a pornit spre arhivă, unde avea de căutat un dosar printre hârţoagele colbăite.

Era aproape de miezul-nopţii. O linişte adâncă stăruia pe coridoarele unde paşii grefierului trezeau ecouri străinii. Ploaia îşi continua cântecul stăruitor la fereastră.

În faţa arhivei, înainte de a apăsa pe clanţă, Jenică Lipnic s-a oprit. I s-a părut că aude glasuri înăuntru.

S-a dezmeticit însă curând şi a zâmbit îngăduitor, deschizând liniştit uşa.

Ochii fostului grefier se fac mici, cât ochii de arici, când îşi aminteşte:

La arhivă, într-o dezordine de cutremur, dosarele erau azvârlite pe jos, cu copertele răvăşite şi filele desperecheate. La masa din mijlocul încăperii, într-o învălmăşeală de nedescris, câteva zeci de figuri, care de

care mai fantastică, se agitau cerând cuvântul. Aveau feţele stacojii de atâta răcnet, deşi pe buzele lor de ceară nu ieşeau decât şoapte sleite, ca atunci când vântul oftează prin hornuri. Înainte de-a avea timp să închidă uşa, grefierul cu inima încremenită de groază a mai desluşit clinchetul unui clopoţel. O siluetă, înaltă cât un plop, s-a ridicat în fundul arhivei şi, cu glasul ca o umbră, a rostit:

„În numele legii nepieritoare a celor nevăzute, te reabilitez”.

Una dintre siluetele aflate în jurul mesei s-a făcut mai luminoasă, de parcă o limbă de foc ar fi învăluit-o, ca pe Mefisto la teatru. Apoi, cel reabilitat s-a topit, în umbrele arhivei…

Nu zâmbi, cititorule, de năzăreala bietului Jenică Lipnic. Pe aici, pe la tribunal, sergenţii, uşierii, slujbaşii grefei îl socotesc cu toţii nebun. Dar, oare, nu nebunii sunt cei care, uneori, rostesc adevărul?”

În una din zile am poposii, pe înserat, la cofetăria Nestor de pe Calea Victoriei. Era ora de vârf, când nu mai găseşti loc la mese:

„Chelnerul nu răzbeşte să-i satisfacă pe toţi. Stă şi notează comenzile, cu o cută între sprâncene. Seamănă cu laborantul care urmăreşte, plin de încordare, transformările petrecute într-o uriaşă eprubetă. Când termină cu o masă, trece la alta.

Mariei la Deculescu şi îl fi Mihalovici-Finteşteanu mi-nâncă prăjituri, ferindu-se amândouă de băuturile reci. O bere brumată le-ar voala glasul, care se cuvine să strălucească asemenea unui cristal.

Poetul D. Ciurezu, de-o elegenţă de bancher, îşi soarbe tacticos cafeluţa. Cântăreşte femeile din priviri, încearcă să lege uneori o corespondenţă vizuală cu câte-o necunoscută. Apoi, plictisit, scoate din buzunar o gazetă, o răsfoieşte, o scapă iar pe masă, şi continuă să privească la lumea care intră şi iese, iese şi intra, ca într-un perpettuum mobile.

Actorul N. Gărdescu discută aprins cu un avocat. Nu se aude decât consoana *r*, învârtită ca o găluşcă între

podul gurii şi limbă. Cravata roşie îi împrumută un aer de copil obez, care şi-a lăsat cercul şi bluza de marinar la intrare.

Tenorul Tomel Spătarii îi relatează ziaristului Ion Velicu condiţiile în care a fost angajat de Opera din Viena. La rândul său, Velicu îi descrie în linii mari acţiunea dramatizării sale după «Cocoşatul din Notre Dame» de Victor Hugo.

Puiu Iancovescu îşi electrizează comesenii. Mia Coca îl ascultă gravă, cu sufletul adunat în ochii rotunzi ca alunele.

Actorul Minai Popescu se ascunde de domnişoara Ileana Bostan într-un ungher ferit. O idilă care se înfiripă? O prietenie care ia sfârşit?

Cu un aer ştrengăresc, cu capul gol şi o mină cufundată în buzunarul pantalonilor, Ionel Teodoreanu trece, să-lutând, printre mese. Într-un oraş de provincie, lumea s-ar uita şuşotind după el, fetele şi-ar simţi inima săgetată de un dor ciudat, junii şi-ar aduna invidioşi capetele, iar ba-beie şi-i aduce aminte de Coca Baca din Munţii Neamţului.

Acrit şi absent, pictorul Ionescu-Sym – cu nelipsitul trabuc în colţul gurii – îl aşteaptă pe dirijorul Gogu Georgescu, spre a-şi relua conversaţia întreruptă în ajun. Preludiul ei este de fiecare dată invariabihţ

— Asta-i muzică?

— Ăştia-s muzicanţi?”

Am încercat să prindem în reportajele noastre şi imaginea după-amiezilor de duminică în cetatea lui Bucur:

„Străzi pustii, florărese aţipite lângă coşurile lor aproape goale, sergenţi de stradă cu caschetă albă, câte-o limuzină întârziată, rar de tot clopotul tramvaielor, clăbuci de nori în văzduh, storuri lăsate, porţi închise, ceva provincial în panorama oraşului.

Pandora şi-a închis cutia răutăţilor. Un fel de lene pune stăpânire pe cetăţeni, ca o epidemie fără leac.

Undeva, în imense păduri de mesteceni, cucul numără pentru turiştii care scapă o dată pe săptămână din

chinga de beton şi asfalt a cetăţii. Un accelerat va fi bâltâcâind pe lângă apele repezi ale Prahovei, mai sus, tot mai sus, spre inima munţilor, spre brazi, spre Predeal.

În Bucureşti aerul e neclintit, cald, cu prevestiri de zăduf. Vara s-a aninat de crengile salcâmilor, s-a cuibărit în bumbişorii fragezi ai teilor – din Parcul Domeniilor, înmoaie asfaltul şi moleşeşte paşii.

Şpriţurile brumate au gust de nectar, îngheţata are virtuţi terapeutice, prin cartierele mărginaşe limonata curge gârlă.

— Apă colorată, madam Stratulat, dă-i bună ca laptele de pasăre, că-i rece ca gheaţa.

Madam Stratulat îşi şterge fruntea năduşită, mai trage o duşcă din lichidul de culoarea şofranului, apoi se retrage la umbra dudului din poartă.

Odinioară, în după-amiezile de duminică, au cânâat caterinci pe străzile Bucureştilor. Valurile Dunării albastre se legănau de la o fereastră la alta, îndărătul cărora fete doiofane citeau pe Bacovia sau pe Cezar Petrescu. Răsăreau mâini peste pervazuri şi bănuţeii plouau de la etaj, ca frunzele de salcâm în octombrie. Caterincile amuţeau o clipă, apoi reluau, cu un horcăit stins, melodia acolo unde se întrerupsese.

Astăzi, aparatul de radio scuipă ritmuri străine, oftează valsuri de Paul Lincke şi insinuează, nostalgic, romanţa cu felinarul din faţa cazărmii, clin care Liâi Marlen a făcut un şlagăr, cum au fost altă dată «Jeanine», «Ramona», «Bubliţchi».

Un tramvai gol străbate bulevardul. Vatmanul deşirat pare mecanicul unui tren fantomă, care trece fără să mai oprească prin staţii, huruind a fiare ruginite, ca să se desfacă, undeva, într-un morman de fierărie veche.

Lumina verii mocneşte prin parcuri, la Şosea, pe Filantropiei, în Bellu. Peste oraş s-a lăsat perdeaua căldurii, care diluează conturui lucrurilor, împrumutând o stranie vibraţie văzduhului, ca atunci când într-un pahar cu apă torni o linguriţă de sirop.

Trecem prin pieţe, pe străzi, pe lângă blocuri

neînsufleţite. Am vrea să fim undeva dincolo de brâul de granit al oraşului, departe de el, într-un weekend fără sfârşit. Ştim însă că, în curând, vom fi iar la preocupările noastre de fiecare zi. Nu ne putem despărţi de oraşul acesta plin de grădini, fiindcă ne reţin în el nişte cârlige nevăzute.

Unul din noi îşi aminteşte de cuvintele lui Eugen Goga: „Cu Bucureştii eşti cam aşa ca şi cu o femeie cu care trăieşti în concubinaj. O înjuri, o baţi, dar o ierţi şi te întorci mereu la ea…”

Eram toţi trei autorii acestor însemnări de o tulburătoare naivitate. Aveam pe paletă doar culori uşoare, de pastel, refuzând cu îndărătnicie să sesizăm cinismul şi ipocrizia epocii, monotonia existenţei şi luga timpului, maşina de strivit vieţi a războiului, care continua să meargă înainte. Ne lăsam furaţi, în câte-o scurtă odihnă pe terasa unei cafenele sau pe un scaun de bar, de proiectele noastre literare şi artistice. Era, de altfel, singurul lucru important pentru noi. Viitorul prindea contur în ochii noştri doar în, perspectiva acestor proiecte, a articolelor noastre zilnice, care ne ridicau moralul şi scădeau cât de cât – cel puţin aşa ne închipuiam – distanţa dintre noi şi gloria râvnită.

Nu apăruseră încă avioanele străine deasupra noastră, ca nişte mari creţi negri aducători de moarte. Abia bombardarea Bucureştiului avea să grăbească ieşirea noastră din război, apropiindu-ne de viaţa clocotitoare a maselor şi de gravele probleme ale existenţei.

În perioada cât am făcut parte clin redacţia ziarului *Via* (*a* am avut şi o îndeletnicire secretă. Ea mi-a răpit timp destui de mult, dar m-a pasionat în schimb din cale afară, în clădirea Statului Major de pe strada Ştirbei Vodă luase fiinţă, în toamna anului 1940, un post de radioemisie clandestin, destinat informării şi încurajării românilor rămaşi în teritoriile cedate, combaterii propagandei celor răspunzători de-arbitrajul de la Viena. Postul nostru emitea dimineaţa, la prânz şi seara câte o iumătate de oră, pe lungimi de unda diferite sub genericul de „Radio România

Mare”.

De organizarea şi buna funcţionare a lui răspundea colonelul Ghimuş, un om blând, îmbătrânit înainte de vreme. Furat parcă veşnic de gânduri, aproape că nici nu se vedea, atât era de cufundat în preocupările sale. Adunase în jurul său câţiva oameni de condei, care scriau emisiunile şi făceau pe crainicii în limba română, maghiară şi germană. Nu i-am putut cunoaşte pe toţi, odată ce eram împărţiţi pe grupe care nu se întâlneau între ele. Existenţa postului clandestin era ţinută în cel mai mare secret şi nici chiar ofiţerii de serviciu n-aveau habar de rostul între atâţia militari al unor civili necunoscuţi.

Camionetele armatei germane de ocupaţie, echipate cu aparate de goniometrie, ne căutau zilnic, fără să ostenească. Statul Major avea însă o mulţime de observatori postaţi pe străzile ce duceau la clădirea de unde emiteam, încât tăceam chitic de îndată ci ni se semnala, prin linii telefonice de campanie, apropierea iscoadelor pornite să-i depisteze pe piraţii undelor.

Tot ce nu se putea publica în presă sau nu putea fi rostit la posturile oficiale de radio – datorită cenzurii şi aşa-zisului „armistiţiu” de presă dintre noi şi guvernul lui îâorthy – era binevenit în emisiunile noastre. Criticam, clocotind de indignare, arbitrajul de la Viena, denunţam fărădelegile săvârşite în Ardealul de Nord sub protecţia armatei de ocupaţie, încurajam populaţia românească rămasă dincolo de frontiera vremelnică, atrăgeam luarea ciminle administraţiei străine asupra consecinţelor ce vor avea de suferit cei vinovaţi de acte samavolnice. Combăteam mai cu seamă zvonurile derutante colportate în teritoriul cedat, aceşti monştri anonimi ale cărer tentacule pătrundeau adânc şi răscoleau tot ce are mai sfânt un popor.

O dată sau de două ori pe săptămână ne întruneam, pe echipe, într-un birou ale cărui ferestre dădeau în curtea interioară a clădirii. Colonelul ne comunica acolo indicaţiile de rigoare şi se consulta cu noi asupra conţinutului, şi formei emisiunilor. Aveam o mulţime de

vorbit, odată ce subiectele se schimbau repede, înainte de a fi fost epuizate, datorită vitezei cu care se succedau evenimentele.

Lui Ghimuş îi plăcea să stea de vorbă cu noi, ba chiar să glumească. Ne ruga de fiecare dată să nu scăpăm nicio clipă din vedere că orice indiscreţie – fie ea cât de neînsemnată – poate atrage după sine complicaţii internaţionale şi, bine înţeles, pedepse cumplite pentru vinovaţi. Bănuiesc, însă, că în sinea sa – avea deplină încredere în noi, fiind încântat de ceea ce făceam şi mulţumit pe deplin de colaborarea noastră.

Când izbuteam câte o emisie bună era convins că putem face altele şi mai reuşite. Ne încuraja mereu, iar optimismul lui ne împrumuta parcă aripi. Primeam zilnic ziarele ungureşti şi nemţeşti, împreună cu buletinele şapirografiate ale Centrului militar de radioascultare. După lectura lor atentă şi după ce ne consultam cu comandantul, ripostam cu promptitudine la atacurile şi insinuările lor, nesfiindu-ne să le spunem lucrurilor pe nume.

Pe Ghimuş îl bucura nespus spiritul nostru de iniţiativă, combativitatea noastră. Eram aproape toţi colaboratorii din teritoriile cedate, refugiaţi proaspeţi, aşa că nu trebuia să ne stimuleze. Ne alesese cu un fel de al şaselea simţ, fără să ne fi văzut la faţă, întemeiat doar pe referinţele furnizate de unităţile militare cărora le aparţineam.

Grupul din care făceam parte era alcătuit din Octavian Buzea, fost ajutor de primar al Clujului, soţia lui profesoară de literatură, avocatul Preda, inginerul Ercuţă, Puiu Barbu „fiul ultimului director al Bibliotecii Universităţii din Cluj, şi un căpitan specialist în transmisiuni, răspunzător de partea tehnică a emisiunilor.

Deşi nu ne prea văzusem până atunci, s-a legat, în câteva zile doar, o strânsă prietenie între noi. Am fi dorit să ne cunoaştem mai bine şi să prelungim scurtele noastre convorbiri, dar eram obligaţi să părăsim clădirea Statului Major pe rând şi la intervale diferite, ba nici la venire să

nu cumva să ne dăm întâlnire, spre a evita şi în acest fel riscul reperării.

Era o activitate pasionantă cea pe care o desfăşuram cu multă tragere de inimă la postul de radio clandestin. Făceam zilnic exerciţii ca să ne modificăm accentul şi să ne accelerăm debitul verbal, spre a lăsa impresia unor bucureşteni de baştină. În ciuda urechii mele muzicale, se pare că nu mi-am schimbat prea mult felul de a pronunţa; după război, am aflat de la numeroase cunoştinţe rămase sub ocupaţia străină în nordul Transilvaniei că mă auziseră nu o dată la postul de radio „România Mare”, recunoscându-mă după timbrul vocii.

Cam astfel se petrec lucrurile cu cele mai multe secrete cu străşnicie păzite.

În emisiunile lor, redactorii postului de la Statul Major n-au instigat niciodată la ură sau la violenţă. Crescuseră cu toţii în respectul hotarelor ţării, iar când ele au fost ştirbite prin capitulări laşe n-au stat, pe gânduri să militeze pentru restabilirea acelui *status quo* pe care îl primiseră de la părinţii lor şi se socoteau datori de a-l fu mai departe urmaşilor. Dacă o parte din ţară se pierduse vremelnic, asta nu trebuia să fie motiv de a ne pleca fruntea. Dimpotrivă, greaua lecţie suferită putea să ne slujească drept învăţătură.

Am părăsit după un an ocupaţia ce o aveam la Statul Major, dar postul de radio „România Mare” le-a spus şi pe mai departe numeroşilor săi ascultători că numai optimismul rodeşte, că el este singura stare prielnică vieţii, muncii, progresului. Dacă nu crezi în bine, renunţi să mai trăieşti. Firea însăşi este optimistă, se ridică din cele mai cumplite cataclisme şi triumfă de fiecare dată chiar asupra vijeliilor înfricoşătoare.

„Talentul nu este ceva uşor, nu este joacă, nu este doar simplă înzestrare – spune undeva Thomas Mann. În substanţa lui, adevăratul talent este o *necesitate*, este conştiinţa critică a unui ideal, este sentimentul chinuitor al imperfecţiunii noastre, care îşi făureşte şi sporeşte prin efort necurmat uneltele de exprimare. Pentru cei mari şi

anevoie de satisfăcut talentul a fost întotdeauna un bici cumplit”.

Despre acest „bici” al scriitorului german ne vorbea Vasile Voiculescu în scurtele întâlniri profesionale sau în lungile călătorii prin ţară şi străinătate pe care le-am făcut împreună.

L-am cunoscut în ajunul războiului, într-un birou al vechii Radiodifuziuni, unde activa printre animatorii emisiunilor literare, dovedându-se un admirabil plăsmuitor de dialoguri despre scriitori şi cărţi, despre viaţă. Poetul sonetelor imaginare ale lui Shakespeare, autorul atâtor povestiri şi nuvele risipite prin publicaţii, dramaturgul inspirat de duhul pământului nostru a fost, timp de mulţi ani, salariat la Radio. Mărunt, subţire, cu trăsăturile fine ca ale unei nobile figurine de Tanagră, el dispărea pentru ore întregi între maldărele de cărţi, reviste şi manuscrise de pe masa de lucru dintr-o încăpere scundă, cu geamurile dând spre o curte fără lumină. Răsărea de după mormanele de hârtie, la intrarea vizitatorilor, cu ochii zâmbind vesel ca bălţile tulburi în soare. Gazdă bucuroasă de oaspeţi, de o sensibilitate caldă şi mângâietoare, cucerea îndată printr-o modestie neprefăcută, prin culturaf prin spiritul, prin seriozitatea şi bunătatea sa. Căuta să elimine din relaţiile cu colaboratorii tot ce era artificial, orice sentimentalism fad şi convenţional. Receptiv şi înţelegător, avea atâtea ferestre spre lume încât vedeai dintr-odată tot ce e într-însul, de asta surâd emoţionaţi cei ce îşi aduc aminte de el.

Surâd şi eu, amintindu-mi de ziua când i-am dus câteva versuri ale mele, pe care doream să le aud, la „Ora poeziei”, recitate de un artist dramatic. Mi-a cerut să-i citesc ceva; am ales *Nocturna*, care suna astfel:

Poate ca luna aceasta Nălţată pe-o undă de nor să fi fost cândva *mireasa Bătrânului navigator*.

Albii, uşor legănată, Pluteşte zâmbind ling-o stea. Are pe iată o taină Aşa cum avea, cândva, ea.

La proră, bătrânul năier, Spre Ursă se uită, pe cer; Zâmbeşte-amintirii amar, în suflet c-o undă de ger.

Străpunge-apoi noaptea c-un „ol” Şi-şi cată de drum pe un val. Luna şi singurătatea Atita-l aşteaptă la mal.

După ce-a ascultat versurile mele, Vasile Voiculescu s-a ridicat de la masă, s-a apropiat de mine, m-a îmbrăţişat şi, privindu-mă ţintă cu ochii ce străluceau de bunătate, m-a întrebat câţi ani am. Când a aflat că abia împlinisem douăzeci, că eram aşadar departe de a fi „bătrân”, ca năierul meu din poezie, iar în apele literare nu „navighez” decât de vreo doi sau trei ani, mi-a spus cu un uşor regrel:

— Darul poetului, mic sau mare, este de a-şi presimţi destinul. S-ar putea ca pe toţi să ne aştepte odată, la „mal”, aceeaşi singurătate glacială, acelaşi astru mut şi nepăsător.

Scurta mea vizită la redacţia literară a radiodifuziunii a fost punctul de plecare al unei colaborări şi prietenii de durată. Din ziua aceea, Vasile Voiculescu m-a poreclit Băţirânul navigator; aşa mi-a spus de câte ori era bine dispus, fără cea mai mică aluzie la lipsa de valoare a poezioarei mele din tinereţe.

Vasile Voiculescu a iubit tineretul şi l-a ajutat, cu o totală dăruire de sine. îl încuraja, îl sfătuia, îi cerea reportaje., cronici, fragmente de proză şi poezie, ca să le difuzeze în emisiunile sale. Era atât de popular în rândurile scriitorilor începători încât, în anumite perioade, ziua întreagă clanţa biroului unde lucra nu se mai răcea de mâna celor ce-l vizitau. Cred că, primindu-i, îl năpădea sentimentul uitat al propriilor sale debuturi. Un val de tinereţe îi suia în priviri de câte ori stătea de vorbă cu ei. Citea cu luare aminte versurile sau proza ce i se prezenta, alegea cu un gust şi o pricepere fără greş piesele mai izbutite, sugera câteva îmbunătăţiri dacă era cazul, sau intervenea personal spre a le da deplina rotunjire, apoi le introducea în program. Când i se aduceau lucrări lipsite de valoare, nu se sfia să-şi spună părerea. O făcea fără asprime, dar şi fără vreun menajament.

Într-o zi am însoţit-o la redacţie pe Magda isanos, care îşi aducea volumul de versuri. După ce a citit două sau trei din ele, pline de graţie şi de-o armonie firească,

Voiculescu i-a spus poetei, pe un ton poruncitor pe care nu i-l auzisem încă:

— Dumneata trebuie să scrii numai poezie, nimic altceva să nu faci!

Obrajii Magdei Isanos ardeau, ca bătuţi de viscolul unui răsărit de soare.

Când a aflat, mai târziu, vestea dispariţiei pretimpurii a poetei, Vasile Voiculescu a rostit cu mâhnire:

— A fost un fir de polen, care n-a ajuns în floarea de cais.

Era o zi mohorâtă, fără soare, cu vântul suflând tare dinspre munţi. Atunci l-am auzit întâia oară vorbind de piciul" interior, care nu lasă o clipă de răgaz oamenilor creatori, îndemnându-i să caute fără întrerupere, să cunoască, să crească, să-şi îmbogăţească spiritul fără încetare. îl descoperise şi la Magda Isanos, simţind o durere acută pentru destinul care curmase prea curând drumul poetei spre perfecţiunea râvnită.

La despărţire, după vestea ce-o aflase, mi s-a părut îmbătrânit pe neaşteptate; barba care îi încadra faţa albise parcă şi mai tare, iar ochii i se tulburaseră, ca şi cum un vânt rău le-ar fi stins luminile. S-a îndepărtat cu paşi şo-\ Tutori, ca oamenii care nu au nicio ţintă.

Să-l fi copleşit brusc teama că nu va ajunge nici el până la capăt?

Aşa am crezut atunci, dar azi, când îi evoc făptura, care sugera echilibru şi gândire, îmi dau seama că Vasile Voiculescu a crezut cu atâta putere în menirea sa de scriitor, încât credinţa aceasta nu l-a lăsat nicicând să şovăie sau să se teamă de ceva. Avea firea dârză a umaniştilor militanţi şi pe faţă îi stăruia expresia de încordare a oamenilor deprinşi cu lupta, care nu dau niciodată înapoi.

Venind vorba, într-un cerc de scriitori, despre perspectivele tineretului în împrejurările ultimului război, cineva a fost de părerea că tinerii se vor obişnui în scurt timp cu pericolul şi se vor sălbătici, întorcându-se la starea de barbarie ancestrală. Vasile Voiculescu a combătut

îndată opinia pesimistă, cu o violenţă pe care nu i-o bănuiam. Europa, spunea el, şi-a creat cultura sub teroarea diverselor stafii, unele reale, altele imaginare. Au fost marile invazii barbare, au fost epidemiile de holeră şi ciumă, au fost războaiele şi procesele Inchiziţiei, cu arderea pe rug a „ereticilor”. De la 1526, de când turcii au năvălit în Europa, până în 1871, continentul a fost neîncetat o mare de flăcări şi sânge. Cu toate acestea, în acel interval s-au zămislit aproape toate operele de seamă ale literaturii, muzicii şi artei plastice. Coster, Thackeray, Mérimée, Dickens, Tolstoi, Ba zac dau imagini de epocă terifiante despre frământările sociale şi morale ale lumii noastre. Totuşi n-am devenit neurotici sau sălbatici, ba nici cu pericolul nu ne-am obişnuit, pentru că ne-am adăpat mereu din rezervorul bogat al poporului, al oamenilor simpli, ataşaţi puternic de valorile fundamentale: dragostea, credinţa, cinstea, munca, dreptatea.

— Ştiu, timpul nostru a fost mai rău, dar de asta suntem noi aici ca să-l facem mai bun – şi-a încheiat Vasile Voiculescu peroraţia. De ceea ce trebuie să ne temem în viitor este fantoma depersonalizării, a depersonalizării culturii. Vom construi în curând o lume mai umană, desfiinţând ceea ce este privilegiu de castă. Să ne păzim însă ca nu cumva tehnica, pe care o dezvoltăm în dauna spiritului, să devină un mecanism orb. Între mandibulele ei, omul şi individualitatea lui ar putea să dispară, transformându-se în număr şi fişă.

Era convins de puterea artei, de farmecul poeziei, de forţa de înnobilare a muzicii. Era convins şi în calitatea sa de medic – Vasile Voiculescu fiind medic de profesie, care gândea profund asupra disciplinei sale – că natura, peisajul, florile, pădurea, mişcarea, apa şi aerul sunt, adeseori, mijloace mai eficiente decât preparatele chimio-terapeutice în tratamentul afecţiunilor contemporane. Vorbea uneori despre vis *medicatrix* naturaeputerea de vindecare a naturii, pledând pentru o medicină „contemplativă”, fără o medicamentaţie prea abundentă. Prefera, în unele cazuri, rizotomia populară farmacopeii

moderne. Avea chiar un fel de repertoriu propriu de plante medicinale, în care nota tot ce afla despre leacurile empirice. Nu ne-a spus niciodată – pentru că nu l-am întrebat – cum se foloseşte de ele, dar pe Ion Marin Sadoveanu l-a vindecat în trei zile, prin medicamentaţie homeopatică „de un imens furuncul, cu ocazia unei excursii prin Munţii Tatra, aplicându-i o loţiune obţinută din fierberea câtorva plante culese de el.

Cred că Vasile Voiculescu, care era un fericit exemplar de înţelepciune şi omenie, alesese profesiunea medicală pentru că nu suferea să vadă durerea fizică, după cum sunt convins că s-a dedicat literaturii deoarece voia să contribuie prin ea la alinarea suferinţelor morale ale semenilor săi.

L-am auzit într-o călătorie prin Moldova, în cursul celui de al doilea război mondial, rostind, tulburat de lipsurile ce le întâlneam peste tot:

— Poetul trebuie să le spună oamenilor: Sunteţi puternici ca zeii; secretul fericirii se află în propriile voastre mâini. Făuriţi-o pentru voi şi pentru urmaşii voştri! Dar vegheaţi, vegheaţi mereu, stăruiţi fără oprire, luptaţi neîntrerupt pentru mai bine, pentru mai mult!

Preocupat fără încetare de viitorul culturii, poetul Vasile Voiculescu avea un ochi lăuntric întors spre trecut, spre oamenii de altă dată, spre farmecul simplităţii poporului, îi îndrăgisem poezia *Prin sita zilelor*, în care evoca propria sa copilărie, amintirea prefăcută într-o fabuloasă legendă a tatălui său „pădurar din Valea Mătăcinii”.

Într-o zi, în biroul lui de la radio, câţiva l-am rugat să ne-o recite. Glasul lui intim şi cald, uşor voalat, vibra de o emoţie măsurată, în timp ce recita cu scurte opriri între fraze:

…Toată zarea amintirii de copil ridicat copăcel Mi-o umple un om mare, cu copoii după el, Cu puşca în mână şi murgul gata, E tata!

Când pleca în scăpătarul zorilor de aur Lua cu el Noaptea şi o ducea pe coclaur, Altfel nu s-ar fi făcut ziuă în

tot satul. Când, seara, se-ntorcea pe mină cu o secure ştiam că tot el aduce Noaptea din pădure înadins, ca să mă culce pe mine, neastimjtă râtul…

Pe unii oameni deosebiţi îi admiri, pe alţii îi iubeşti; Vasile Voiculescu a făcut parte din tagma rară a celor pe care îi admiri şi-i iubeşti deopotrivă. Ceea ce te cucerea în felul lui de a fi, în cele mai diverse împrejurări, era faptul că nu ţinea deloc să fie observat. Între oamenii pe care nu îi cunoştea destul de bine sau pe care nu îi simţea apropiaţi se ferea să-şi dea pe faţă gândurile. Înţelegea dintr-o singură privire că ei n-ar şti să le preţuiască. Dar între colegi şi prieteni era deschis, ieşea din viaţa sa lăuntrică în care se scufunda de obicei, devenind un interlocutor plin de farmec. În ciuda bărbii stufoase din ultimii ani, izbutise să-şi prelungească tinereţea mult peste vârsta biologică prin felul cum se bucura şi se minuna de toate câte vedea, de toate câte i se întâmplău. Nimic nu îngheţase într-însul, era oricând dispus să asculte şi să înveţe.

L-a legat o mare prietenie de Ion Pillat pe care, deşi erau cam de aceeaşi vârstă, l-a socotit un fel de mentor al său în poezie. Am asistat la mai multe discuţii ale lor pe teme de literatură. În cursul lor, Voiculescu p-i. a discipolul, iar Pillat – maestrul.

Îi apropiase nu numai o alcătuire sufletească asemănătoare, fondul bucolic identic, gingăşia sentimentelor şi căldura umanităţii, dar şi modul înrudit în care amândoi priveau arta, literatura, rostul lor în viaţa omului. Spontaneitatea, vivacitatea spirituală şi bogata cultură de substanţă galică ale lui Ion Pillat erau fericit completate de meditaţia, reflexivitatea şi vigoarea rustică ale lui Vasile Voiculescu.

A fost nu doar o prietenie netulburată de umbra vreunei neînţelegeri sau a geloziei profesionale, ci o frăţie firească, instinctivă, care a durat până la moartea lui Pillat. Voiculescu nu l-a uitat pe prietenul plecat mai curând; o seară întreagă ne-a vorbit mai târziu despre el, Lăudându-i curajul de a nu-şi fi modificat crezul şi atitudinile în timpul

războiului, cu toate presiunile ce s-au exercitat asupra lui. Spunea că fermitatea asta de caracter este proprie fie oamenilor foarte simpli, fie celor de mare cultură şi de-o aleasă înzestrare spirituală.

— După, cum tabla înmulţirii se învaţă din şcoala primară – a fost concluzia lui Vasile Voiculescu –, *ars poetica*, această mare educatoare a sensibilităţii, ar trebui introdusă şi ea din cursul elementar în programul de învăţământ obligatoriu.

Acum când, asemenea lui Ion Pillat, Vasile Voiculescu nu mai e decât o amintire, mi-e cu neputinţă să mi-l închipui mistuit de nefiinţă. îi recitesc proza „nouă" şi îi recitesc poeziile „vechi", toate de o uimitoare prospeţime. Regăsesc în ele pe omul viu, plin de seriozitate şi delicateţe, trăind într-o simplitate demnă de un sfânt. Era convins că a simplifica lucrurile, a le simplifica fără încetare, înseamnă progres, înseamnă înţelepciune. îl regăsesc în metaforele originale şi în versurile semănând cu un surâs grav şi timid – surâsul lui caracteristic –, în acea imagine a vântului de primăvară verde şi sprinten care, cum spunea într-o poezie, *„când ostenea, se culca pe-o cracă înflorită, suflând dulce şi uşor ca surioara-mi mey. mă adormită"*.

Omul Voiculescu este atât de prezent în opera sa, încât cei ce l-au cunoscut de aproape nu pot să-i despartă scrisul de făptura fizică, de chipul blând răspândind bunătate şi toleranţă, înţelegere şi încurajare. Vorbind odată despre el la radio, Vladimir Streii în şi-a încheiat conferinţa cu cuvintele:

„Lipseşte termenul românesc care să-l încapă pe Voiculescu. E o lacună nu numai de catalog, ci şi de faună".

A aparţinut acelor creatori modeşti şi tăcuţi care sacrifică mereu măruntele victorii imediate, bucuria de fiece clipă a existenţei pentru un mare şi îndepărtat ţel.

Ţelul lui Vasile Voiculescu a fost. literatura, pe care a destinat-o semenilor săi ca pe un mesaj de dragoste şi pe care a căutat s-o desăvârşească necontenit, stârnit de „biciul" interior al artiştilor meniţi să lase după ei dâra de

aur a spiritului creator.

Nu sunt dintre cei ce deapănă zi şi noapte ghemul aducerilor aminte, dar pe Ion Pillat îl am parcă mereu înaintea ochilor. Poate pentru că îi recitesc des poeziile şi eseurile, care poartă toate pecetea disciplinei clasice. A fost un poet al nostalgiei după trecut, după ceea ce n-are să mai fie niciodată. Era fascinat de Elada şi de miracolul grec, trăind printre contemporanii săi cufundat într-un fel de permanentă visare.

Cel puţin asta era impresia celor care îi vedeau întâia oară ochii trădând o viaţă parcă aparte de restul trupului. Cum era mic, purta ghete cu tocuri înalte ca să crească. Avea fruntea bombată, o ţeastă pleşuvă gălbuie şi lunguiaţă, oase fine şi mâini delicate, feminine aproape. Timiditatea şi inocenţa lui optimistă ascundeau, de fapt, o mare îndrăzneală.

Era îndrăzneala artistului deprins să le spună lucrurilor pe nume, înfrumuseţând realitatea la nevoie, dar refuzând să ascundă adevărul. Făcea parte din categoria ce-ior care nu-şi rostesc niciodată dorinţele, iar când li se întâmplă să primească ceva – un cuvânt de apreciere după o prelegere sau apariţia unui volum, o cafea într-o cofetărie sau o floare cumpărată la chioşcul de pe bulevard – sunt fericiţi ca nişte copii cărora li se dăruiesc bomboane.

Am făcut parte, în anii războiului, dintr-o delegaţie invitată să viziteze Austria, degradată pe vremea aceea la starea mizerabilă a unei provincii administrate de bonzii nazişti. Delegaţia era compusă din Ion Pillat, Ion Marin Sadoveanu, Oscar Walter Cisek, Romulus Dianu, N. Davidescu, George Macovescu şi doi sau trei ziarişti.

Eram posaci cu toţii datorită groazei ce plutea în aer şi de care nu putea nimeni să scape. Trecea peste noi valul destinului, niciunul nu ştia când are să fie strivit sub năvala lui. Poporul nostru fusese silit să-şi încordeze puterile fizice şi morale până la ultima limită, spre a purta un război pe care nu-l dorise şi căruia îi simţea de pe atunci consecinţele tragice. Înfruntarea morţii şi a

lipsurilor adusese într-un singur an transformări adânci în mentalitatea lui. Nu mai era ceea ce fusese înainte; lucruri cărora le acordase nu demult importanţă păreau acum secundare, ca noi valori să-şi facă apariţia, deşi fondul sufletesc nu i se schimbase, ci doar formele lui de manifestare suferiseră mutaţii.

Ca de atâtea ori în viaţa omenirii, dar nicicând cu atâta cruzime, două principii stăteau faţă în faţă, înfruntându-se până la exterminare: tirania şi libertatea. Europa, *uriaşu*\ stup, se împrăştia către răsărit, trenurile treceau pline de oameni care cântau sau dormeau, universităţile migrau cu studenţi şi profesori cu tot spre fronturi, muzeele şi bibliotecile se ascundeau sub pământ. Cei întorşi din măcel uitau să mai râdă, asemenea celor înapoiaţi din purgatoriul Sfântului Patriciu dintr-o legendă certă. Cât avea să mai ţină asta?

Era parcă începutul unei noi epoci de barbarie, al unei noi ere de gheaţă, în care dragostea de frumuseţile şi minunile lumii fusese înlocuită prin bănuială, disperare, descurajare. Oamenii, osândiţi la corvoada unei vieţi de roboţi, se retrăseseră în sine, duşmănoşi, bănuitori, nepatrunşi. Ceaţa prin care bâjbâiau era tot mai deasă. Când, uneori, licărea prin ea lumina unei speranţe, aveau în ochi lucirile de bucurie ale celor rătăciţi într-un pustiu troienit când desluşesc pe zare, după ce au pierdut orice nădejde de salvare, pâlpâirile unor aşezări omeneşti.

În tren, Cisek ne-a recitat două rânduri dintr-o poezie a lui Hölderlin:

Urgie şi spaimă e-n jurul meu, şi totul
Se clatină şi se dărâmă, ori încotro privesc.

La Viena era un timid început de primăvară, cu soare alb, iarbă firavă în parcuri şi ultimele pete de zăpadă sub platanii de pe bulevarde. Pe peronul Gării de Vest ni s-au prins pe reverul paltoanelor ecusoane cu semne cabalistice; ele aveau rostul să ne diferenţieze de mulţime şi să ne asigure tratamentul rezervat oaspeţilor de stat.

A fost primul semn al intoleranţei şi hegemoniei brutale sub care Austria suferea de mai mulţi ani. Nimeni

nu avea voie să-şi scoată zgarda, nici să iasă din cuşcă. Viena, unde aproape fiecare casă mai răsărită păstrează amintirea unor compozitori, cântăreţi, actori, poeţi celebri, se transformase într-un zgribulit oraş de provincie al „marelui Reich”. Totul părea rânduit acolo pentru o veşnică neschimbare, de parcă nimic nu avea să mai fie cum a fost. Oamenii, casele, străzile, copacii încremeniseră ca într-un blestem.

Am tras la hotelul Imperial de pe Ring, unde poposeau până deunăzi capete încoronate, politicieni de seamă, artişti celebri, magnaţi ai finanţei mondiale. În saloanele lui a fost dată seara o masă în cinstea noastră de către gauleiterul Ostmark-ului – cum rebotezaseră naziştii Austria.

O ceaţă deasă se lăsase peste oraş, luminile se vedeau ca nişte pete gălbui, plutitoare. În restaurant era frig, trepăduşii regimului purtau pulovere groase de lână pe sub tunicile cafenii ale uniformei de partid. Aveau privirile ascuţite şi ţinuta rigidă, vrând să pară puternici fără scrupule şi fără slăbiciuni.

Un protocol sever a stăpânit banchetul acela trist, în cursul căruia limbile ne-au fost prinse în teacă. Gazdele ne păndeau fiecare şoaptă, fiecare gest, fiecare privire. Singur Ion Pillat părea că nu bagă de seamă ochii lor aprigi, fiindcă s-a ridicat nestânjenit şi a rostit în limba germană o scurtă alocuţiune, ca răspuns la cuvântul de bun-venit al amfitrionului.

— Cei ce slujesc arta, literaturi –, presa cu pricepere şi cu cinste se află în locul de unde se îndrumă marile bătălii ale spiritului, de unde se cumpăneşte, cu ochi critici, viaţa societăţii şi-a indivizilor în aspiraţia lor la bunurile culturii – spuse Ion Pillat. Cultura este stilul care împrumută omenirii o osatură morală, ca ea să poată stăpâni forţele oarbe ce-o ameninţă. O astfel de forţă oarbă este şi războiul, care otrăveşte bucuriile simple şi durabile, căminul şi familia, munca şi pacea odihnei, succesiunea plină de încântare a anotimpurilor. Războiul ia tot, înghite tot, şi nu-i ajunge. Mai mult, mereu mai mult cere gâtlejul

lui lacom. Noi, scriitorii, ne zbatem pentru pace într-o lume cuprinsă de nebunie. Sperăm că războiul acesta să pună capăt, o dată pentru totdeauna, dominării unor naţiuni asupra altora, iar promisiunile făcute popoarelor de către conducătorii lor să nu se schimbe în târguieli meschine la masa tratativelor. Vor veni, oare, după război aceleaşi patimi, aceleaşi prejudecăţi, aceeaşi orbire şi părtinire care au mai fost? Se prea poate. Însă oamenii vor fi, oricum, mai atenţi de acum înainte, nu se vor azvârli fără noimă în toate aventurile, nu vor răspunde fără să cumpănească temeinic orice chemare suflată la urechea lor. La răspântiile ce duc la nimicirea libertăţii, la tiranie, la neomenie şi în junglă vor scrie cu slove de foc: Pericol de moarte! Cred cu toată tăria că primăvara omenirii şi a omeniei se va întoarce. Ridic paharul pentru această primăvară, pentru pace. O pace în care totul se va schimba şi se va înnoi, devenind atât de altfel, încât nu ne putem închipui deocamdată înfăţişarea lucrurilor şi a instituţiilor de mâine.

Sângele ne îngheţase în vine? poetul nu rostise un singur cuvânt despre victorie, despre ordinea cea nouă, despre imperiul de o mie de ani al supraoamenilor cu mitralieră în mână, despre necesitatea exterminării eugenice a evreilor, bolşevicilor şi pacifiştilor, lozincile, la modă în „marele Reich”. El vorbise de pace, într-o vreme când întreaga Germanie vuia de îndemnurile la luptă. Naziştii pretindeau, cu o asurzitoare avalanşă de argumente, că războiul este salutar, întocmai ca intervenţiile chirurgicale în cancer, sau ca apa şi focul în viaţa omenirii, deoarece purifică şi înnobilează.

Paharele au fost ridicate cu şovăială, iar gauleiterul a exclamat, răguşit de stupoare, *heii*. Niciunul dintre meseni nu l-a îngânat; impresia lăsată de scurta luare de cuvânt a poetului ne amuţise.

Deşi în cursul voiajului nostru s-au ivit multe alte ocazii de oraţii pe la mesele festive, lui Ion Pillat nu i s-a mai dat prilejul de a vorbi. Poetul acesta al priveliştilor naturii, ale cărui versuri nu pierd niciodată contactul cu

pământul, evocând zările pline de lumină ale ţării, a fost un ar! ist complex şi om integru. Intelectual rafinat, el era ataşat profund de universul rural, afirmând că „timpul de la ţară n-a>e asemănare cu acela de la oraş. N-au aceiaşi pas şi nici acelaşi obraz. Totul le desparte şi, trecând dintr-unul într-altul, parcă te pomeneşti într-mi alt element".

Se simţea bine între oamenii simpli, care citeau semnele cerului şi ale anotimpului din stele. Literatura n-a socotit-o un joc steril, ci interpretarea plină de savoare a vieţii. îl preocupau problemele de morală şi politică într-o măsură mai mare ca pe alţii. L-am auzit spunând că o regulă fundamentală a relaţiilor cu semenii este politeţea. Ea e un fel de permanentă reprezentare mentală a interlocutorului, o pătrundere prin intuiţie în personalitatea celor cm care avem de a face, încercarea de a le ghici gândurile, preferinţele, nuanţele sufleteşti. Asta presupune, fireşte, antene trimise mereu ca să adulmece anturajul, o atenţie plină de delicateţe capabilă să niveleze deosebirile de climat dintre oameni. îl preocupau aspectele variate ale culturii naţionale, folclorul, viaţa la ţară.

Nu-mi dădea pace până nu îi fredonam doine din Ardeal, pe care le asculta atent la ritm şi formă, la sunet şi culoare, notându-le versurile. Prelucra totul, liniştit şi tainic, în spiritul lui înclinat spre sinteză şi simplificare. Este o graţie elegiacă în poeziile lui; ele surprind ceva din existenţa misterioasă a ierbii şi a frunzelor, a gâzelor şi florilor. A consolidat în lirica noastră dintre cele două războaie tradiţia mediteraneană de artă: echilibrul, măsura, lumina, culoarea:

Să-mbrac un suflet iară mărginire, Când cea mai strânsă formă mi-o aleg – E ca prin jocul clasic de coloane Mai viu, mai cald începe ceru-ntreg.

Gustul, simţul măsurii şi o simplitate minunată îl defineau pe Ion Pillat în contactul cu semenii. Acordurile muzicale răsunau nu doar îţi poeziile pe care le scria, ci şi în felul lui de a \ orbi. Avea o memorie uluitoare, recita strofe întreg: din Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Jammes şi Valéry, pe care i-a comentat în eseuri

cuprinzătoare. L-am ascultat conferenţiind în sala Dalles despre Victor Hugo, din care cita versuri întregi fără să consulte vreo notiţă. îi plăcea să vorbească şi, cu toate că graseia puternic, totul era clar în cele ce spunea.

Odată, la fosta societate a scriitorilor români, a ţinut o cuvântare legată de participarea noastră la războiul din răsărit.

— Ştiu o poveste – spunea el –, care nu este a noastră, dar ni se potriveşte. Când, în 1899, lordul Milner s-a dus în Africa, ca să facă o politică menită să ducă la război, el i-a cerut guvernului englez treizeci ele mii de oameni. I s-au promis cincizeci de mii, spre a învinge fără dificultate. Lui Milner, surplusul i s-a părut un lest, odată ce socotea că are de a face cu o gloată de fermieri lipsiţi de orice pregătire militară. Cu toate acestea, gloata fermierilor i-a respins pe englezii înarmaţi până-n dinţi în ciocniri de pomină, încât Milner a avut nevoie de patru sute de mii de oameni ca să poată învinge. Oare câţi duşmani a înghiţit, în două mii de ani, gloata noastră de ţărani? câţi năvălitori au spintecat coasele, secerele, flintele „fermierilor" noştri? E uşor să clădeşti muzee şi catedrale, să compui simfonii şi să pictezi madone în ţări cât de cât paşnice, ba uneori chiar fericite. Noi, însă, abia scăpăm dintr-un iad, ca altul să ne pândească de după colţ. Pieream, fără ca lumea să ne-audă glasul. Când, uneori, istoricii ne căutau, abia ne mai desluşeau graiul: răguşisem de atâta urgie. De când ne ştim, am fost un petec oropsit de lume în politica de stabilire a zonelor de echilibru între marile puteri. O ţară veşnic în buza tunului! De asta, morala internaţională are la noi altă înfăţişare: ceea ce este rău pentru alţii s-ar putea să fie singura noastră cale de supravieţuire. Politica noastră nu este un proces logic, ci instinct. Instinctul vieţii, al supravieţuirii. Oare ne-a întrebat vreodată cineva dacă avem nevoie de ei? Singurul nostru prieten a fost instinctul, care nu ne-a trădat niciodată. Nu ne-a trădat sub Ştefan-Vodă, domnitorul cu inima cea mai românească. Nu ne-a trădat pe vremea lui Horia, care cerea pământ şi omenie pe

seama iobagilor. Nu ne-a trădat în 1916, când am intrat în luptă, cu toate riscurile şi aproape fără vreo pregătire alături de cei ce se aflau de partea idealului nostru naţional. Nu ne-a trădat la conferinţa de pace de la Paris, când Brătianu a trântit uşa în nasul marilor puteri, şi nu ne va trăda, sper, nici când – în actualul con* flict – ne vom da seama de care parte ne este cu adevărat locul.

Priveam faţa lui Ion Pillat, care semăna cu o mască fină ciocănită dintr-un aliaj preţios, strălucind uşor de smalţul discret al vârstei. Ochii lui priveau peste sală cu hotărâre, fără iluzii, dar şi fără teamă.

Celor ce lucram prin redacţiile ziarelor, poetul ne-a reproşat de multe ori că presa este lipsită de curaj civic, că nu face nimic pentru a îndrepta interesul cititorilor spre literatură, artă, cultură. Polemiza şi cu programa analitică din învăţământul mediu, din care lipseau mulţi dintre poeţii şi prozatorii noştri de seamă, „singurii în stare să încălzească sufletele tinere”. Polemiza însă mai ales cu colegii săi scriitori.

— Vă aduceţi aminte ce îi spune Pierre Bezuhov soţiei sale în finalul romanului? „Dacă oamenii răi se coalizează şi alcătuiesc împreună o forţă, acelaşi lucru ar trebui să-l facă şi cei buni”. Se aude?

Ne-a vorbit odată cu indignare despre un act ai Consiliului de Miniştri britanic (*Demobilisation Order of Precedence*), care clasifica profesiunile după importanţa lor naţională. Poeţii au ajuns, împreună cu dresorii de papagali, în ultima grupă, a patruzeci şi patra!

Nu-şi ascundea teama de „mecanizarea” până şi a morţii, teamă pe care o aducea deseori în discuţie. Ne-a povestit că auzise la un post de radio străin răspunsul dat de un aviator britanic la întrebarea dacă este grea vânătoarea de inamici. Nu, nu este grea, a fost de părere pilotul chestionat; ajunge să faci întocmai ceea ce ai învăţat la şcoală, unde „ţi se spune că trebuie să urmăreşti avionul inamic fără să ţii seamă dacă acesta trage sau nu în tine, până când ajungi la vreo trei sute de metri de el. Atunci îl plasezi pe duşman în centrul cercului roşu

desenat pe parbriz şi, în clipa următoare, apeşi pe butonul de comandă al celor opt mitraliere, iar inamicul se prăbuşeşte. „Am urmat întocmai instrucţiunile, relata aviatorul britanic. La trei sute de metri, am plasat aparatul neamţului în centrul cercului roşu, am apăsat pe buton şi neamţul a căzut”.

— Şi iată cum – spunea Ion Pillat –, omul nu se mai simte vinovat de moartea semenului său, pe care el a provocat-o. Are impresia că aparatele au tras, el nefăcând altceva decât să apese pe buton. În felul ăsta, moartea a fost mecanizată, omul şi-a deplasat răspunderea asupra maşinii.

Impresia de timiditate pe care Ion Pillat o trezea ia prima întâlnire se transforma curând într-una de elan vital, de vigoare morală, de prospeţime tinerească, dar şi de meditaţie asupra existenţei efemere. Vorbea deseori despre Antichitatea care avea un sens acut al fericirii, pe care omul de azi l-a pierdut. Ajunge să privim imaginile de o senină graţie şi să recitim cuvintele de armonioasă împăcare cu fatalitatea morţii de pe mormintele atice ca – robi ai unor nervi suprasolicitaţi de învălmăşeala dimprejurul nostru – să-i invidiem pe oamenii de altă dată.

Ion Pillat s-a stins discret, mistuit de misterioasa pendulare a timpului. Mireasma populară din versurile sale, sinceritatea emoţiei datorită căreia imaginea poetică se contopeşte cu realitatea zugrăvită în înflăcărate revărsări lirice, luminează o bună parte din poezia românească interbelică.

În voiajul nostru prin Austria aflată sub ocupaţie nazistă ne aştepta o surpriză. Fără să ne fi prevenit, călăuzele noastre au modificat de la o zi la alta programul şi ne-au cărat cu ei la Berchtesgaden, unde Hitler ne-a primit într-o audienţă fulger. Zadarnic am fi încercat să ne eschivăm, odată ce nu exista nicio ieşire. Amuţiserăm cu toţii, deşi eram se înţelege curioşi să-l vedem de aproape pe sângerosul dictator în cuibul său cu străşnicie păzit, pe omul care ne amputase ţara şi ne târâse într-un măcel fără capăt.

Cei ce îşi amintesc de anii aceia tulburi, în care războiul ne copleşise pe toţi cu jertfele lui, n-au uitat că prin 1942 opinia publică mondială nu era decât vag informată asupra cruzimilor săvârşite de nazişti în spatele fronturilor, în lagărele de concentrare, în uzinele de exterminare a populaţiei civile din Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia şi Ucraina. Zvonurile care circulau despre ele erau atât de incredibile, încât păreau scornirile tendenţioase ale propagandei aliaţilor, dezminţite sistematic de lăudăroşenia megafoanelor lui Goebbels. Noi, care trăiserăm scurt timp sub teroare legionară, am bănuit printre primii că fărădelegile puse în cârca lui Hitler depăşesc chiar zvonurile cele mai fantastice.

Se înţelege aşadar cu ce inimă grea am părăsit paşnicul Salzburg în dimineaţa de primăvară întoarsă de ninsoarea de peste noapte în plină iarbă. Zăpada aninată de stimele telegrafului şi de crengile copacilor prinse însă curând să se topească. De-a lungul şoselei care şerpuia printre povârnişuri împădurite, am întâlnit mai multe tabere ale tineretului naţional-socialist strânse împrejurul unor buturugi aprinse în marginile de pădure. Dincolo de culmi le de pe zare, înfăşurate în pâcle, se afla Muncheruil. O mână de oameni curajoşi încercase acolo, cu câţiva ei. n urmă, să oprească pe un smintit de a răscoli Germania şi de a da foc întregii lumi. Nebunul se dovedise însă mai tare decât ei; pământul se umpluse de oraşe incendiate, de catedrale dărâmate, de avioane zdrobite, de mii şi mii de cimitire.

Satul – Berchtesgaden părea un colţ uitat de lume. După ce trecu de o barieră păzită straşnic de un întreg pluton SS, autocarul urcă gâiâind serpentina căţărată pe coasta unui pisc stâncos. În vârful stâncii se înălţa reşedinţa führerului. Barghof – cum se numea sălaşul acesta bizar era un amestec de ziduri, turnuri, metereze şi terase, între pereţii acestui cuib fantastic, care plutea parcă în văzduh, stăpânul Germaniei se simţea călare pe legendarii armăsari ai Walkiriilor.

Înainte de a-l fi întâlnit în carne şi oase, am încercat

să clarificăm în sinea noastră imaginea lui Hitler din ceea ce se închegase în noi datorită portretelor de prin reviste, relatsirilor de presă şi secvenţelor de jurnale filmate. La acestea se adăugau trăsăturile mai puţin măgulitoare, terifiante chiar, aflate din emisiunile posturilor de radio occidentale. Ele pretindeau că temutul conducător al celui de al treilea Reich se scobeşte trivial în dinţi în timp ce miniştrii săi îşi dau raportul, că răcneşte la generali ca un plutonier smintit la recruţii analfabeţi, că izbeşte cu pumnul în masă şi urlă năprasnic de câte ori îl apucă pandaâiile. Cică ar fi chinuit fără încetare de teama că nu va avea răgazul de a-şi înfăptui visurile de măreţie. Privirile îi sârât neliniştite şi lipsite de orice urmă de căldură; uneori ele devin pâcloase, fără expresie, ca ochii nebunilor sau ai drogaţilor. În aceste împrejurări, anturajul lui se lipeşte de ziduri şi se mistuie prin unghere, pe sub scări, în umbra firidelor. Tremură toţi de accesele lui demenţiale. E în stare să rămână pironit locului ceasuri la rând cu pleoapele lăsate de jumătate pe ochi, ascultând încântat descrierea ultimului tip de avion capturat de ia englezi sau planul unui nou stadion gigantic. De câte ori îşi pierde răbdarea, se plimbă agitat prin reşedinţa sa, miirmurind vorbe fără şir. E trezit în puterea nopţii de accese de plâns sau de senzaţia chinuitoare a răului de mare. Porunceşte atunci să se aprindă luminile, îşi adună colaboratorii aflaţi la îndemână în careva salon şi prinde să îndruge verzi şi uscate.

În prezenţa noastră, führerul a fost mai zgârcit la vorbă decât ne deprinsese cu tiradele sale sforăitoare transmise la radio. Era la mintea oricui că pe români nu-i are la inimă. Ne-a primit nu în sala destinată audienţelor, el într-un birou de lucru de la al doilea etaj. Printr-un geam imens, care acoperea un întreg perete, se vedeau munţii cu piscurile ninse în zare. Jos se căsca o vale adâncă. Înecată în ceaţă. Aruncându-mi ochii pe geam, am avut deodată impresia că mă aflu într-o bizară navă rătăcită printre nori şi că plutescient între cer şi pământ.

Deşi îmi pusesem în gând să examinez totul cu

mintea limpede, ca să pot reţine fiecare detaliu, am încercat o senzaţie neobişnuită la intrarea führerului.

Hitler s-a apropiat cu paşi grăbiţi de micul nostru grup. Purta ghete ciripitoare, fără lustru, uniformă cenuşie cu svastică pe reverul gulerului răsfrânt, cămaşă albă şi cravată neagră, iar pe braţul stâng banderola roşie cu însemnele partidului. La prima vedere nu avea nimic din înfăţişarea marilor conducători de mase, a căpeteniilor capabile să deştepte procesul istoric în contemporanii lor, cu excepţia poate a ochilor.

Ştiam pe vremea aceea că tiranii sunt inventivi, statornici, îndârjiţi. Acesta mi s-a părut cel mult nervos, agitat, plin de sine. Cum reuşise, oare, să aprindă focul la toate hotarele Europei? Mustaţa mică şi ţepoasă, cravata cu grijă legată, nasul cam gros erau parcă ale unui banal comis-voiajor, care habar nu are de politică şi ai cărui ideal nu depăşeşte o pensie onorabilă la împlinirea anilor de serviciu. Cum făcuse ca, în jurul lui, să învie tain-tamurile asurzitoare ale clanurilor primitive, magiile sângeroase ale vracilor sălbatici, dansul smintit în jurul focurilor rituale?

Întrebarea părea că pâlpâie în ochii noştri, în timp ce Hitler dădea mina cu fiecare. Abia după ce începu să vorbească am bănuit că ne aflăm în hruba unuia dintre cei mai periculoşi vraci din câţi avusese omenirea. Părea să se fi ivit doar pentru a răvăşi lumea peste tot pe unde trece. Ghiceai din vocea lui cu cine ai de a face: glasul îi era poruncitor, sacadat, tăios, gutural. îl stăpânea cu măiestria cu care virtuozul îşi stăpâneşte instrumentul muzical; ştia să-l coboare la moliciuni de violoncel, să-i împrumute la nevoie un timbru metalic, ca îndată apoi să-l umfle ca pe un corn sonor şi să atingă cu el culmi nebănuite.

Îi ascultam încremeniţi. Scurta lui cuvântare se năpustea asupra noastră asemenea unei avalanşe de bolovani, aşa cum îi aruncase uriaşul orb Polyphem după corabia lui Ulise. Când cuvintele nu exprimau tot ce intenţiona să deştepte în ascultători, führerul se folosea de mâini. Vorbea cu amândouă, răsfirându-şi degetele, împungând aerul cu ele, descriind semne misterioase în

văzduh, apoi închircindu-le şi strângându-le în palmă cu atâta putere incit oasele i se albeau la încheieturi.

Eram prea departe de Hitler ca să pot auzi tot ce-i spunea lui Cisek. Câteva fraze mi s-au întipărit lotuşi în minte. Când Cisek i-a exprimat, protocolar, mulţumirile pentru primire, Hitler l-a prins de braţ cu o mişcare de învăluire.

— Noi vom întineri omenirea – i-a spus el răspicat. Suntem barbari şi ne mândrim cu asta. Lumea veche îşi trăieşte sfârşitul. Misiunea noastră este să-i grăbim prăbuşirea, ca din ruine să se înalţe o lume cu desăvârşire nouă, tânără şi puternică, încrezătoare în steaua ei. Greutăţile provocate de iarna neaşteptat de aspră nu trebuie să ne sperie. Mai avem nevoie de război, fiindcă nu ne-a învăţat încă tot ce trebuia. Numai cu preţul suferinţei omenirea va înţelege, în sfârşit, răul vechilor instituţii şi prejudecăţi…

Am pierdut, fără să-mi dau seama când, şirul vorbelor pe care le rostea cancelarul. Rămăsesem cu ochii duşi la geamul uriaş, dincolo ele care norii zburau peste piscuri, înfăşurându-le în scamele lor, agăţându-se de brazi şi prelingându-se spre văgăuni. Sub ei, în oraşele şi satele din vale trăiau bărbaţi şi femei, bătrâni şi copii, civili şi militarr durerile şi bucuriile lor îi scăpau cu desăvârşire acestui posedat, care nu era în stare să-i înţeleagă, să-i iubească, să-i compătimească.

Am întors capul brusc către Hitler. Aveam senzaţia că se uită la noi ca la nişte râme, care trebuie lăsate să se târască în noroi. Privirea lui a întâlnit-o pe a mea; intuiţia ascuţită a omului deprins să înfrângă orice împotrivire şi să-şi supună asistenţa a simţit îndată rezerva mea. Vinele i s-au umflat dintr-odată la tâmple, ochii i s-au făcut verzi ca la pisici şi pleoapele i s-au îngustat.

Lupta a fest scurtă; ea n-a durat decât câteva secunde, deoarece am fost nevoit să-mi plec privirile în pământ.

Am coborât scărilefără să fi înţeles ceva din secretul celui mai respingător om de stat din lume. În faţa

căminului din holul uriaş aşteptau câţiva generali, care vorbeau cu glasul scăzut. Erau bărbaţi cu tâmplele cărunte şi cu feţele brăzdate de încordarea luptelor prin care trecuseră, cu pieptul acoperit de ordine şi medalii de vitejie, dar în ochi aveau ceva din supunerea ascultătoare a câinilor de casă când îşi simt stăpânul pe-aproape.

tri curte mirosea a pământ reavăn. Un steag cu „zvastică se zbătea pe o prăjină înaltă, aprinzând văzduhul cu sângeriul lui. Nu, n-are să se mai zbată mult acolo, mi-am spus ca într-un fel de rugăciune. Am tras adânc aerul rece în piept, cu senzaţia că mă dezmeticesc din ameţeala pricinuită de o băutură toropitoare.

Vizita pe care i-am făcut-o peste câteva luni lui Romain Roliand la Vezelay s-a datorat unei întâmplări fericite. Mă aflam în Franţa ocupată, de unde trimiteam reportaje ziarului bucureştean, care a izbutit să le publice pe toate, deşi insinuam în ele lucruri periculoase la acea dată! într-o seară, în holul hotelului unde trăsesem, l-am înîilnit pe corespondentul de presă Charles Gyr, acredi – tat de ziarele elveţiene la Ankara, Sofia şi Bucureşti pe toată durata războiului. De Romain Roliand îl lega o prietenie de mulţi ani, încă de la Villeneuve, şi se pregătea tocmai să-l vadă. Am primit cu recunoştinţă propunerea de a-l însoţi; eram emoţionat la gândul de a-l vedea pe autorul atâtor cărţi de neuitat despre muzică şi muzicieni, îndeosebi despre Beethoven.

Am făcut drumul la Vezelay în maşina lui Gyr, înzestrată cu documente eliberate diplomaţilor din ţările neutre. Deşi circula cu o oarecare uşurinţă prin Franţa, am fost opriţi la fiecare pod, percheziţionaţi la intrarea până şi în cel mai mărunt sat, legitimaţi de zeci de ori pe ruta Melun – Fontainebleu – Sens – Joigny – Auxerre – Clamecy. Prin localităţile traversate eram urmăriţi cu suspiciuni sporite de recentele evenimente din Italia.

Era un sfârşit de vară uscat, cu aerul încărcat de electricitate şi un soare imens pe cerul roşu, pictat parcă de Van Gogh. În viile din marginea şoselei strugurii de vară începuseră să apară printre frunze.

Gyr, care îşi petrecuse tinereţea în Franţa, evoca culesul viilor de odinioară, fluierul strident ce însoţea procesiunile culegătorilor din sudul ţării, măştile şi dansurile lor rituale.

— *Comme c'est loin tout* ea! – a exclamat el în timp ce maşina se căţăra duduind pe coastă.

La Dornecy, câţiva bătrâni ne-au arătat drumul spre Vila Olga de la Vezelay.

— Aici ar trebui să vină în pelerinaj feldmareşalii lui Hitler, ca să înveţe de la aceşti târgoveţi *le respect huriiam* – a remarcat Gyr.

Vezelay ne-a întâmpinat cu străzile strânse împrejurul unei frumoase biserici din al XVI-lea secol. Casele, cu gratii de fier la ferestre, aveau acoperişurile petecite şi zidurile mâncate de vreme. În viţa sălbatică de pe garduri se strecurasem primele pete aurii.

Am fost primiţi de Marie Romain Roliand, soţia scriitorului. Palidă şi subţire, ea semăna cu o stampă veche. Numai lucirea ochilor îi trăda bucuria pricinuită de revederea unui prieten drag.

Am rămas un timp singur în salonaşul de la etajul vilei. Pereţii erau plini de miniaturi, pe o comodă cu picioarele curbate se înşira opera lui Shakespeare în ori –, ginal, o ediţie rară cu pielea roasă la cotoare. Lângă cărţi, un bicc-notes cu câteva însemnări făcute cu un creion subţire şi nervos.

Marie Romain Roliand a venit dwpă vreun sfert de oră să mă ducă la soţul său, scuzându-se că mă lăsase să aştept. M-a rugat să nu-i pun scriitorului întrebări, dată fiind starea în care el se află. Pe când străbăteam împreună încăperea dintre salon şi camera lui Romain Roliand, m-a întrebat dacă mai sunt cumva negustori de cărţi vechi pe sub arcadele Odeonului.

Înainte de a-i putea răspunde, l-am zărit pe Romain Roliand prin uşa larg deschisă. Era cufundat într-un jilţ încăpător, cu spetează înaltă. Pe genunchi avea o pătură din păr de cămilă, de culoarea tutunului. Cum îşi rezemase capul de speteaza jilţului, gâtul de o subţirime nefirească îi

rămăsese gol. Vinele se desenau precis pe el, ca într-un mulaj anatomic. Datorită poziţiei capului, fruntea scriitorului mi s-a părut mai înaltă, îngustându-se înspre creştet ca o ogivă gotică. Degetele prelungi ale mâinilor încrucişate pe genunchi tresăreau uşor la răstimpuri. Se uita la soţia sa cu o încredere copilărească, în timp ce ea îi aranja pledul cu o luare aminte duioasă.

Romain Rolland continuă în şoaptă dialogul cu Gyi. Respira cu dificultate şi făcea dese pauze între fraze, dar se exprima clar şi coerent. Spunea că timpul lucrează pentru evoluţie, deşi nu trebuie lăsat totul pe seama timpului. Odată cu terminarea ostilităţilor, energiile spirituale ale întregii omeniri vor fi puse din nou în acţiune şi orientate, cu toată hotărârea, spre solidaritatea mondială.

După o pauză lungă, ne-a vorbit despre nebănuita maturizare înainte de termen a tineretului.

— Tineretul e tun cu bătaie lungă. Ţelurile lui depăşesc încăierările noastre de azi. El aspiră să realizeze ceea ce am visat noi atâta timp: vrea să devină cetăţean ai lumii, solidar cu tot ce trăieşte. Să nu-i mutilăm sufletul şi să nu-i barăm calea către libertate!

Vorbea cu un efort pe care nu-i trădau decât mâinile ce i se crispau mereu pe genunchi. În faţa lui descărnată, ochii pâlpâiau albaştri, ca smalţul de Limoges. De îndată ce ne-am luat rămas-bun de la el, pleoapele i s-au închis sleite.

Când maşina a pornit cu noi, am întors capul. Peste Vezelay ardea un soare imens, de secetă. La volan, Charles Gyr îmi repeta, cu propriile lui cuvinte, ceea ce reţinuse din spusele lui Romain Rolland:

— Încercaţi să făuriţi lumea pe care am visat-o noi. Prindeţi mâna tuturor celor ce urmăresc acelaşi ţel şi nu-i mai daţi drumul. Calea e lungă şi anevoioasă, de asta este nevoie de ajutor reciproc. Urcăm, urcăm spre lumină, şi nu toţi vor ajunge sus, odată ce sunt multe prăpăstii în jur. Dar cei ce vor ajunge sus vor deschide ferestrele în casele trecutului, ca să intre lumina. Ei vor înţelege mai bine

decât am înţeles noi ceea ce se petrece în lume.

Până şi în apropierea sfârşitului, cu trupul greu ca plumbul, ruinat de vârstă şi înlănţuit în jilţul său, Romain Rolland – străbătut de suflul generos care îl animase viaţa întreagă – nu înceta să se gândească la viitorul semenilor săi.

Anul următor îi însoţeam – cu George Ivaşcu –, pe Ion Pillat, Vasile Voiculescu, Ion Marin Sadoveanu, Os-car Walter Cisek, N.I. Herescu şi Dragoş Protopopescu într-o excursie prin Munţii Tatra. Ea ne-a dat prilejul să petrecem câteva zile „în afara calendarului", cum spunea Herescu.

Călătoream cu autocarul pe o şosea de-a lungul căreia se înşirau, ca o salbă, staţiunile climaterice. Acoperişurile roşii ale vilelor bălţau vesel vegetaţia strălucind de roua încă neevaporată.

— Brazii salvează peisajul de amprenta anotimpurilor verificabile – făcu Ion Marin Sadoveanu. Ajung câţiva nori pufoşi în văzduh, ca să te crezi în toiul verii „după cum o neaşteptată ploaie pânzişe ţi-ar da, probabil, impresia timpului răsucit brusc înspre toamnă.

Adulmeca priveliştea cu aerul de istovire propriu noctambulilor. Aerul acela, care părea al unui sceptic, ascundea de fapt însufleţirea veşnic proaspătă a unui om de o aleasă structură sufletească.

Îl vizitam uneori în ostrovul singurătăţii lui din apartamentul de pe fosta stradă Wilson, plin cu cărţi şi obiecte de artă. O disciplină severă stăpânea întotdeauna masa lui de lucru. Mă întâmpina într-un halat de casă ponosit, cu obrajii supţi şi neraşi, de culoarea cânepii, el care avea ca puţin alţii cochetăria ţinutei împinsă până la dandysm: cravată papillon cu picăţele, batistă albă revărsată din buzunarul vestei, monoclu în orbita stingă, panglicuţa sau rozeta unei decoraţii la butonieră, ghejre la pantofii lustruiţi oglindă.

Sceptic, nuanţat, macerat de ambiţii mondene, mă asculta la început cu multă supraveghere de sine, prefăcându-se amuzat de cele ce îi spuneam, spre a-mi lăsa. impresia că mă urmăreşte. De îndată ce îmi dădeam

seama că nu mă aude, refuzam să mai scot o vorbă până nu-şi revenea din euforia pricinuită de munca întreruptă de ivirea mea neanunţată. Treceau minute întregi ca să ajungă din nou „la marginile lui însuşi”, după propria-i expresie. Abia atunci se bucura de prezenţa mea căci, odată condeiul abandonat, putea să toarcă într-o conversaţie fără semnificaţii deosebite dulcele fir al destinderii.

Această „cucuvea de bibliotecă” – cum obişnuia să-i spună Ion Pillat – era un amfitrion fermecător. Îşi trata vizitatorii cu cafeluţe, pe care le pregătea singur cu deosebit dichis, şi cu dulceaţă de gutui servită în farfurie de porţelan *alt-Wicn*, aşezate simetric pe o tavă de bronz imitată după Paul de Lamerie.

— E o comoară de artă – îmi explica de fiecare dată, aruncând priviri pline de încântare la gingaşa frumu sete a obiectului, capabil de a-i impresiona nu doar pe iniţiaţi.

Avea şi altele în casă – o zaharniţă de argint George II, aceasta autentică, o admirabilă cănită veneţiană clin al XVIII-lea secol, scundă şi pântecoasă, cu pitoni între volute pe ea, o casetă de Altona din lemn de vişin, împodobită cu pietre rubinii şi albastre, despre care povestea detalii interesante, cu erudiţia unui istoric al artei sau a unui negustor de antichităţi.

Asta a tăcut şi în călătoria noastră cu autocarul până sus, pe platoul de la Strbske Pleso. După ce ne-a relatat biografia detaliată a pălărierului Warning din Praga, care construise la începutul veacului trecut o maşină, de pălmuit”, folosită prin iarmaroace la măsurarea puterii mus-chiulare, s-a lăsat antrenat de Cisek într-o discuţie despre diversele realizări în pictură ale *Dansului macabru*.

Ion Marin Sadoveanu, care văzuse în muzeul de la Berna desenele făcute de Albert Kauw după compoziţiile lui Manuel Deutsch din secolul al XVI-lea, le socotea mai dinamice, mai apropiate de concepţiile moderne de artă, decât maniera de a trata subiectul a lui Holbein. Cisek prefera *Triumful morţii* de Breughei-bătrânul, îndeosebi figura împăratului lungit pe jos cu sceptru în mână şi

coroană pe ea]), în timp ce scheletele azvârle în jur aurul îngrămădit în butoaie; deasupra creştetului împodobit cu diademă, Moartea ţine, ia pe un memento al tuturor deşertăciunilor, clepsidra. Ion Marin Sadoveanu, care dorea să polemizeze mereu şi să compare la tot pasul, pretindea în schimb că Deutsch sugerează cu mai multă pregnanţă egalitatea în faţa neantului, datorită felului cum sceptrul Morţii însoţeşte deopotrivă de nepăsător pe înaltul ierarh, pe femeia plină de graţie, pe ţăranul înlănţuit de ogor şi pe războinicul viteaz.

Mi s-a părut stranie discuţia despre atotputernicia morţii în prospeţimea munţilor acoperiţi de pajişti şi păduri. Zâna verii răsturnase peste ele doniţi de fragi şi romănită. Dar sufletele tuturor erau pline de tăciunii războiului, a cărui umbră ne însoţise până sus, în Tatra.

Am coborî! din autocar mahmuri, de parcă un nor ameninţător ar fi trecut peste noi.

Seara, într-o verandă cu plante şi flori ca într-o grădină, am ascultat comunicatele oficiale strânşi împrejurul unui aparat de radio. Pocnetele şi pârâiturile lui sfâşiau pacea hotelului montan. Mai târziu am asistat la o partidă şah între Ion Pillat şi Vasile Voiculescu, pe care a câştigat-o primul. Ion Marin Sadoveanu picotea pe o sofa într-o fecundă lenevie, vârât în pledul cald, căci spre seară temperatura scăzuse.

Norii se lungeau, creşteau, fugeau pe zare, nişte arabescuri capricioase, care luau forme bizare de ciclopi bărboşi, de lebede zvelte şi corăbii uriaşe. A fost toată noaptea un freamăt de vijelie în frunze, dimineaţa însă ne-am trezit într-o revărsare de senin şi răcoare. Pământul fumega parcă, aburi calzi se ridicau spre soare. De pe terasa hotelului vedeam până la mari depărtări povârnişurile acoperite de iarbă şi câmpiile pe care luase sfârşit, cositul.

— Am cunoscut în două zile potecile pline de răcoare ce coborau la lacul din spatele hotelului, toate ungherele parcului staţiunii, cu arbori boltiţi deasupra noastră. La masă, Ion Marin Sadoveanu i-a pus lui Vasile Voiculescu o

mulţime de întrebări despre plantele medicinale şi medicina populară. Voiculescu, ale cărui cunoştinţe botanice erau luate nu din cărţi ci de pe câmp, nu contenea să pledeze pentru muşeţel, pentru ceaiurile de tei şi sunătoare, la nevoie chiar pentru picăturile de badiană. Reuşea să convingă prin vraja felului său de a vorbi poetic şi de a reda sugestiv viaţa secretă a plantelor.

După-amiază, printre povârnişurile împădurite, am făcut o plimbare până la peştera Demenovă de pe un podiş tivit cu tufişuri de alun şi stejari pitici. La gura grandioasei peşteri, poreclită de popor Salonul zânelor, urcau scări de lemn acoperite cu scânduri.

Peştera ne-a întâmpinat cu bizara ei dantelărie de piatră, cu praguri, frontoane, metereze, creneluri şi turle fantastice, cu uşi, ferestre, nişe şi coridoare făurite de-a lungul a milioane de ani de inepuizabila fantezie a naturii. Totul era muiat într-o tăcere ermetică, pe care nici susurul unui filon de apă subteran nu izbutea s-o destrame.

Am părăsit peştera cu un vag miros de mucegai în haine. În drum către hotel, ne-am fotografiat pe o pajişte, sub albastrul cerului de vară timpurie. Ion Marin Sadoveanu s-a lăsat pozat şi de unul singur, apoi a scos din buzunar un bloc-notes. Pe el a improvizat, cu spontaneitatea vorbirii libere, în calda răsuflare a vântului şi într-o desăvârşită uitare de sine, sonetul pe care i-l inspirase peştera vizitată.

Manuscrisul mi l-a dăruit mie, după ce şi-a citit opera cu glas tare şi cu gesticulaţia măsurată, dar grandilocventă, ce-i era caracteristică, aruncând în timpul lecturii priviri iscoditoare către confraţii din jur:

Croieştismei grei şi iarăşi stărâmi tiparul lor Având o vecinicie înainte spre ncercare, *Te-nchizi*, *cu dălţi de ape*, *în hrube fără zare şi-asculţi în întuneric cristalul lucitor*.

Tăcut, *gândind la lumea ce-ai zămislit*, *cea mare*, *Vrei să te-ntreci pe tine*, *şi-n*tr-*un târziu fior Legat la ochi*, *în bezne*, *cu degetul uşor Teşi horbote subt munte* – o *ultimă visare*.

Te-ncerci în veacuri multe, *pe-un strugure cioplit De*

parc-ai vrea, în peşteri, să-ţi uşurezi povara Că-n lumea de lumină ai fost, şi te-ai grăbit.

Simţi visul de culoare cum prăbuşeşte scara… Şi ca să pui din tine tot ce ţi-a fost în dar, întârzii pe migala pădurilor de var!

Era o oarecare ciudăţenie în eleganţa „de salon" cu care Ion Marin Sadoveanu venise în scurta noastră excursie. Meticulos, cu grija de a nu face vreun gest inutil, purta costum de culoare şi croială deosebită. Numai Ion Pillat îi mai semăna în amănuntele ţinutei şi în grija exprimării. A şi fost de altfel singurul care s-a înflăcărat la auzul sonetului improvizat doar în câteva minute.

— Factura acestui sonet – a căutat el să ne explice, cu neîncetata graseiere care îi sporea aerul de ingenuitate, dar şi pe acela de sarcastică ironie – îmi confirmă din nou structura clasicizantă a lui I-Me (astfel îi spuneau prietenii lui Ion Marin Sadoveanu). În tot ce scrie există un element intenţional clasic, pe care l-aş rezuma în efortul de a îmbina spontaneitatea şi simplitatea cu claritatea şi monumentalitatea. Priviţi-l!… El se mai închipuie pe o triremă, cu scutul în mână, stând de vorbă cu Horaţiu, Ovidiu şi Properţiu…

Ion Marin Sadoveanu rămăsese cu câţiva paşi în urma noastră. Urmărea, cu o încordare ascunsă în maxilare, cu privirile din care ţâşneau parcă licăriri fosforescente, vâslirea solemnă a unui vultur pe cerul gol.

— Vulturului ar vrea să-i semene I-Me, asta e taina lui – ne făcu Cisek cu ochiul, înălţând o mână către pasărea ce plutea deasupra noastră.

Aşa cum fiecare om are o taină bine păzită. Oscar Walter Cisek a avut-o şi el pe a sa. Taina aceasta o aflaserăm însă cu toţii; ea era dragostea pătimaşă de artă şi literatură, de acea *paiedeia* care înseamnă iubirea culturii nu ca un conglomerat de cunoştinţe, ci ca o cale de înţelegere şi interpretare a lumii, a oamenilor a vieţii.

Povestirile şi romanele lui Cisek sunt opera unui talent deosebit, a unei inimi largi şi a unui spirit ascuţit. Romantic prin temperament, fantezie şi îndrăzneală,

Thomas Mann a descoperit în *Tătar oaica* (*Die Tătar în*), culmea inspiraţiei sale, ceva din suflul baladesc al epopeii homerice. Când, cu ocazia unui voiaj comun în Germania, l-am însoţit la editura Insei, am avut prilejul de a-mi da seama cât de sus se afla acest scriitor al nostru, de o scrupuloasă conştiinţă artistică, pe scara preţuirii literare în patria lui Goethe.

Oscar Walter Cisek şi-a scris cărţile în limbile română şi germană cu deopotrivă uşurinţă. Lectura eseurilor sale despre Aman, Luchian şi Petraşcu deşteaptă admiraţia pentru darul autorului de a vedea, de a se lăsa fermecat de multiplele minuni ale artei, de a deschide ochii şi laicilor nepreveniţi asupra frumosului plastic. La fel ca alţi scriitori bilingvi – şi nu sunt mulţi –, avea un stil original, în care intuieşti relaţii şi asociaţii alimentate de o gândire vastă, o exprimare ritmată de o profundă vibraţie, metafore de mare gingăşie şi noutate.

Între idee şi cuvânt, între abstractul mental şi concretul lexic, Cisek construia spontan o punte. Ea împrumută A'iată şi căldură scrierilor lui, acoperite de pelerina de aur a anecdotei. N-a fost nicicând pe deplin mulţumit de ideea în sine, aşa cum n-a fost mulţumit nici doar de conţinutul de viaţă al literaturii. Adevărat *homo esteticus*, el se străduia să confere expresiei sale o formă cât mai apropiată de clesăvârşire. Susţinea că arta este o arhivă vie a simţirii omeneşti; din ea primim necurmat îndemnuri, sugestii, încurajări, consolare.

Cei ce au fost timp mai îndelungat în preajma lui Oscar Walter Cisek i-au cunoscut şi preţuit sensibilitatea gata să răspundă la solicitările variate ale unei gândiri complexe. Talentul, cultura, elocinţa fermecătoare, extraordinara luciditate, distincţia înfăţişării – era zvelt, clădit parcă numai din nervi şi tendoane –, delicateţea relaţiilor sale cu semenii păreau nutrite de o fire proteică, de o construcţie sufletească faustică. Cu o ambiţie medievală de a cuprinde totul, pătrunsese acolo unde cunoaşterea devine problemă, iar problema se preface în atitudine.

Ni se părea tuturor uimitor felul cum afla timp şi răbdare pentru toată lumea. Conversaţia pe care o iniţia şi o susţinea cu o vervă nicicând sleită nu era pe seama lui o sterilă voluptate intelectuală, îi învăţa pe alţii, aşa cum dorea să înveţe şi el de la toţi. Era într-însul un sentiment permanent de revoltă împotriva ignoranţei, a indiferenţei, a brutalităţii şi violenţei. Ar fi dorit ca viaţa, în toate manifestările ei, să fie înveşmântată în formele cuceritoare ale artei. Simţea nevoia estetizării existenţei prin fapte mari şi galante, dar şi prin ordine, meticulozitate, educaţie. Precumpănea în el artistul, şi imaginaţia pare să-i fi fost calitatea esenţială. Avea, pe deasupra, darul asociaţiilor revelatoare, capacitatea evocării. Despre orice sau oricine să fi vorbit, resuscita viaţă împrejurul său, îmbinând puterea de evocare cu aceea de încântare.

Delicat cu alţii, aspru cu el însuşi, viaţa ca şi scrisul lui Oscar Walter Cisek a fost o necurmată tentativă de autodepăşire, o întrecere neîntreruptă cir sine însuşi. Căuta să facă totul perfect, nu numai în activitatea literară, dar şi în propria sa existenţă. Era un om întreg, plin de interes, de culoare şi vigoare, după pilda celor din Renaştere. Ochiul său extraordinar de ager şi precis – Vasile Voiculescu îl numea „ochi radioscopic” – era secondat de o inteligenţă creatoare. Ştia atât de multe, încât dădea adeseori impresia că deţine cheia tuturor tainelor.

Când discuţiile de filosofie, de estetică şi istorie, de istoria artelor, arhitectură, pictură, muzică şi poezie erau epuizate, el ne surprindea cu variatele sale cunoştinţe de cinegetică, botanică, zoologie, chimie, fizică, mecanică, medicină şi biologie. Nimic din ceea ce este viu părea să nu-i fie străin, găsea că totul e interesant şi demn de a fi examinat de către cei consacraţi dificilei profesiuni literare.

Personalitatea lui Oscar Walter Cisek, care îşi cenzura disciplinat avânturile, era susţinută parcă de nişte suple arcuri de oţel. Arcurile acestea nu erau altceva decât voinţa de fier a cărturarului şi artistului ahtiat de

perfecţiune. Trecea pe lângă litigiile breslei cu nepăsarea înţeleptului. Intervenea în dezlănţuirea patimilor profesionale cu arta cuvântului potrivit, cu fascinaţia culturii şi a volubilităţii sale uluitoare, încât părea că nu vorbeşte unul, ci mai mulţi deodată. Izbutea în felul acesta să schimbe pe nesimţite mersul discuţiilor înveninate, ajutându-şi confraţii să iasă din smârcul nimicurilor şi să se ridice, împreună cu el, la altitudinile demne de îndeletnicirea lor, pricepându-se în acelaşi timp să dea soluţii practice. Făcea ca aviatorul: cucerea cerul, fără să piardă din vedere pământul.

Cei care l-au cunoscut pe omul Cisek cu verva şi amabilitatea sa, cu fantezia sa spirituală, cu ochii limpezi şi cuceritori, cu statura dreaptă a unui paltin tânăr, se vor emoţiona de câte ori îşi vor aduce aminte de el.

Cu Oscar Walter Cişek am mai făcut o călătorie în timpul războiului, de astă dată în Franţa. De la Paris, Lyon, Vichy şi Marseille, pe unde am umblat cu el, am trimis ziarului o serie de reportaje, care au trezit mare interes. Mulţi cititori – ca şi mine de altfel – nu puteau să-şi explice în ce fel scăpaseră ele de vigilenţa cenzurii, odată ce era cu neputinţă să nu desluşeşti dintre rânduri insinuările la activitatea Rezistenţei.

Reproduc un pasaj din reportajele apărute sub genericul anodin Cinci zile *în Franţa ocupată*:

„Coborând în Gare de l’Est ai impresia că Franţa nu s-a trezit încă din letargia înfrângerii. Vechile străzi ale Parisului sunt pustii, prăvăliile închise, casele au storurile lăsate. În târziul după-amiezii de august, oraşul de pe Sena seamănă cu o cetate moartă. Doar în faţa cinematografelor şi-a cabaretelor de cartier lumea face coadă. Câteva sute de oameni aşteaptă să le vină rândul la ghişee, să plătească şaptezeci sau chiar o sută de franci pentru un bilet de intrare. Sunt îmbogăţiţii de război, îmi spune hotelierul, norocoşii vremurilor de prefaceri, care au deprins cu o uşurinţă uluitoare iscusinţa necesară bursei negre şi negoţului clandestin. Făină, zahăr, unt, toate se pot obţine pe portiţa din dos, la preţuri faţă de care

Bucureşti, par un paradis al ieftinătăţii. Unde; sunt parizienii, îl întreb pe tovarăşul meu de drum, eu care cobor scările metroului. E duminică, majoritatea parizienilor au plecat cu bicicleta, în tren sau pe jos la ţară, ca să cumpere o găină, un ou, un coş de zarzavat, câteva fructe – iar dacă destinul le surâde – chiar un borcănel de untură.

Metroul e plin de lume sleită, tristă, însingurată. Unde sunt pitoreştile perechi de odinioară ale Parisului? Un mare mutilat*, cu ambele braţe retezate, încearcă să-şi scoată cu dinţii portofelul din buzunar. O tânără, în sandale de lemn şi pălăriuţă cochetă pe cap, sare de pe banchetă, ajutându-l să-şi plătească biletul. Invalidul are o expresie atât de chinuită, încât întorc ochii. Îmi amintesc de articolul citit în revista *Coniluences*; un scriitor lyonez protestează împotriva activităţii criticaştrilor care încearcă să întunece marile figuri ale Franţei. Montaigne şi Pascal, Descartes şi Bergson, Molière şi Rousseau, Rimbaud şi Zola sunt făcuţi răspunzători de prăbuşirea din 1940. Se mai caută încă vinovaţii, se mai aduc şi azi acuzaţii împotriva cutărui sau cutărui om politic.

Seara, într-o cafenea de pe rue Vaugirard, îl întâlnesc pe Marius Jouve. E marsiliez, ca şi Marius al lui Pagnol. îl recunosc după lavalieră, fiindcă e tot cea clin 1934. Dumnezeule, nouă ani aceeaşi lavalieră, iată o infimă pildă a conservatorismului francez!

— Ah, *monsieur*, nu puteai rămâne acasă?

Îl întreb dacă prezenţa mea e cumva nedorită.

— Suntem prea ocupaţi cu ale noastre, ca să avem timp şi de oaspeţi – sună răspunsul.

Marius are dreptate. La masa unde se consumă în loc de cafea un lichid de culoare dubioasă, servit şi el – după îndelungi insistenţe – fără zahăr, fără frişca, fără altceva decât paharul ştirb, cineva citeşte o poezie:

Je *perds le secret de mon propre langage*.
Je ne sais plus ce que par Ier veut dire.
Les mots sont devant moi
Coiles entre eux, *abandonnes*, *trahis*.

Miââions de pierres inutilisables…

După o clipă de tăcere, Marius sare indignat în picioare, trânteşte cu pumnul în masă şi fulgeră împotriva trădătorilor care încearcă să demonetizeze poezia, scriind astfel de lamentabile mărturii de goliciune sufletească. Oare de atâta să fie în stare poeţii Franţei?

Am ajuns şi eu într-un târziu la masa lui Marius. Mai sunt doar câteva minute până la închiderea localului. Tinerii şopotesc misterios, vorbesc de Maurras, de Contele de Paris, de război şi de consecinţele lui, de mizeria morală a poporului Bastiliei. Niciunul nu ştie încă ce va fi, nimeni n-a formulat deocamdată un ideal precis. Conştiinţele se agită însă de pe acum, neastâmpărate, dornice de un luminiş, de o soluţie.

Mai prind cu Marius ultimul metro. E plin de lumea ieşită de la spectacole. Oameni osteniţi, mâneci scurte, îmbrăcăminte ponosită. Pe bănci, câţiva grăbiţi au şi început să moţăie. Metroul aleargă duduind. În noaptea de august, sergenţii de stradă se salută prin staţii fluierând prelung. E ceasul când viaţa capitalei se retrage între zidurile ce respiră atâtea glorioase amintiri. Totuşi, Marius nu se duce acasă. Undeva, într-un cartier pe care nu mi-l destăinuieşte, la o mansardă, are întâlnire cu alţi cinci iacobini.

Îl întreb ce fac ei în toiul nopţii, într-o cămăruţă aproape de cer.

— Dezbatem soarta Franţei!

Târziu, înainte de a închide ochii în aşternutul jilav al hotelului, mă gândesc la îndepărtata mansardă de sub un acoperiş al Parisului, unde, în acest miez de noapte cu zăduf, tineretul Franţei se trezeşte.

Cum s-a mai bucurat Pompiliu Constantinescu când i-am povestit tot ce văzusem în Franţa ocupată! Aproape că nu mă mai lasă să trec la obiectul vizitei pe care i-o făcusem. îi solicitam un interviu despre fizionomia literară a anului; când mi-a deschis uşa grea de stejar a apartamentului său de pe strada Sabinelor 109, el mi s-a părut coborât parcă dintr-o veche cromolitografie, atât de

uimitoare era asemănarea dintre zâmbetul pe care îl arbora şi figura lui Saint Beuve.

Pompiliu Constantinescu a avut în adevăr evidente înrudiri cu criticul francez, dovadă nu doar traducerea făcută de el din scrierile lui, ci şi felul de a reacţiona şi de a desprinde din fluxul amorf al evenimentelor literare momentele cele mai semnificative.

La masa din salon, de pe care a îndepărtat în grabă superbul şal veneţian, ca nu cumva să cadă victimă scrumului ţigărilor noastre, a răspuns calm şi potolit la întrebările ce i le puneam.

— Cred – mi-a spus el – că fizionomia literară a anilor trecuţi e prea puţin interesantă, odată ce nu s-au ivit nume noi. Am reţinut doar operele unor scriitori consacraţi, ca bunăoară Liviu Rebreanu cu romanul *Amândoi*, Mihail Sadoveanu cu *Opere complete*, publicate de Fundaţii, şi cu două romane. În ele, Sadoveanu apare sub o nouă şi interesantă faţă, aceea de poet cosmic.

Să nu-l uităm, în poezie, pe Tuci or Arghezi, care a evoluat la o formă de poezie narativă, fie prin fabulele din *Revista Fundaţiilor Regale*, fie cu *Flautul fermecat*, atât de tulburător prin inspiraţia-i inedită. Cu atât mai interesantă este afirmarea aceasta în poezia narativă cu cât ea contrazice conceptul, mult dezbătut dar cam confuz, al poeziei «pure»… Cred că ultimii ani au fost mai importanţi prin câteva studii critice, monografii şi ediţii comentate, de pildă admirabila ediţie critică a lui *Eminescu* de Perpessicius, *Viaţa lui Caragiale*, de Şerban Cioculescu, apoi Lovinescu cu al său Titu Maiorescu, încântător mai cu seamă prin caracterizarea clasicismului maiorescian. Mă refer la Perpessicius cu primul volum de *Dictando divers*, în care e prezent cu multiplele-i însuşiri de poet, erudit, ba chiar polemist. De, regretat este lipsa unor reviste tinereşti, cu o directivă precisă şi cu o solidaritate nu atât biologică, cât de talent. Locul acesta este mereu vacant pentru cât mai multe reviste ale tinerilor, care să primească literatura, rămasă la câteva personalităţi, acum aproape clasice, şi să măture o atmosferă cam academică,

aceea de prin marile reviste.

În ciuda celor ce spunea, Pompiliu Constantinescu nu era câtuşi de puţin pesimist. Presimţea că în curând, tineretul îşi va rosti cuvântul în împrejurări schimbate, împrospătând peisajul literar românesc.

— Îmbucurătoare mi se pare seria traducerilor făcute de Fundaţii – a continuat el. Bunăoară Shakespeare, în tălmăcirea lui Dragoş Protopopescu, apoi tălmăcirile lui Philippide din poeţii germani, cu – o menţiune deosebită pentru Rainer Maria Rilke. De remarcat traducerea lui Lazăr Iliescu din Baudelaire. Cu toate acestea, problema traducerilor rămâne deschisă. Pentru că ea nu trebuie să fie o afacere comercială, editorul să nu-i mai exploateze pe bieţii „negri" traducători, majoritatea lor cu vagi sau chiar inexistente relaţii cu literatura, iar alţii – scriitori încolţiţi de nevoi, încât pentru o sumă derizorie dau peste cap o operă. Traducerea este şi ea o operă de vocaţie, ca şi literatura originală. Înainte de toate, traducătorul trebuie să iubească pe scriitorul tălmăcit, să-l fi adâncit ani de zile şi, evident, să aibă consonanţe sufleteşti cu el. Limba română este aptă pentru transpunerea oricărei poezii, roman sau filosofie, având la îndemână toate subtilităţile. Aş dori ca doar scriitorii consacraţi să se îndeletnicească cu traduceri şi aş mai dori ca o editură de stat să întreprindă o vastă acţiune de traduceri, fără să precupeţească banul şi munca traducătorului.

Am stat îndelung de vorbă despre situaţia în care se afla ţara, despre scriitorii şi poeţii căzuţi pe frontul din răsărit. I-am numărat împreună, erau treisprezece: Constantin Aimăjanu, Ion Chiriuc, George Coatu, Ion Istrăteanu, Florin Niculescu, Dumitru Olaru, Alexandru Pogo-nat, Leonida Pop, Stoian Tudor, Ion Turcan, George Váida, Constantin Ştefan Voiculescu şi Emanoil Voinescu, un lung pomelnic zguduitor.

— Momentul actual nu-l socotesc prielnic pentru literatură – a încheiat Pompiliu Constantinescu. Forţele cele mai bune ale tinerei generaţii sunt angajate în bătălie. Creaţia presupune linişte, condiţii potrivite contemplării,

iar pentru oglindirea actualului moment în literatură este nevoie de o oarecare perspectivă în timp.

Păstrez şi azi încă amintirea acelei întâlniri, ultima de altfel cu omul fermecător şi criticul integru Pompiliu Constantinescu, care era convins că prin literatură, prin artă, viaţa omenească devine o experienţă mai vastă şi mai profundă, mai captivantă.

Un alt om de litere de care îmi amintesc cu drag, aparţinând categoriei cărturarilor de tipul lui Pompiliu Constantinescu, a fost profesorul Tudor Vianu. Personalitate mai marcantă ciecât colegul său critic literar, el a încercat – să-şi domine epoca şi să spargă tiparele strâmte ale modului de valorificare a literaturii şi culturii naţionale.

Spuneam, într-o conferinţă la radio, că dagă studiul literaturii române a fost principala preocupare a lui Tudor Vianu, el a cuprins un orizont mult mai vast, ilustrând ca puţin alţii la noi conceptul iluminist al omului de cultură. Discipol al filosofiei lui Kant şi Hegel, pasionat neîncetat de menirea culturii, era îndrăgostit, înainte de toate, de gândirea limpede, de raţiunea capabilă să pătrundă dincolo de aparenţe.

Care era, după el, menirea culturii? Aceea de a-l face pe om receptiv la viaţă, de a-i deschide spiritul la înnoirile din jur, dar şi de a-l feri de presiunile ignobile ale mediului şi împrejurărilor ce-i contrafac sufletul şi îl îndepărtează de semeni, de viaţă.

Natura îl înzestrase cu o fantezie bogată, cu o intuiţie uimitoare, cu o emotivitate stufoasă, căreia el i-a pus stavilă printr-o disciplină exemplară. A întruchipat la vremea sa tipul ideal al cercetătorului literaturii, artei, culturii, care, chiar când se consacră unor minuţioase studii de amănunt, tinde neîncetat către sinteză. Era dintre cei ce înţeleg totul şi, înţelegând, încearcă să explice într-un mod cât mai clar funcţionarea secretă a ceasornicului intim al spiritului creator. Niciodată n-a făcut paradă de cunoştinţele sale enciclopedice, de pregătirea sa literară şi filosofică. Nicio morgă, niciun snobism în felul de a se

exprima, căutând mereu să-şi tempereze cu discreţie elanurile lirice şi de a rămâne în ordinea raţionalităţii. L-au interesat permanent şi – pe lângă cele naţionale – valorile universale. În toate câte a scris, a dat o imagine pe cât de veridică, /pe atât de sugestivă despre drumul parcurs de spiritualitatea românească, de gândirea şi literatura noastră de la începuturi până în contemporaneitate.

Studiile, monografiile, eseurile, articolele lui Tudor Vianu sunt piese dintr-o vastă istorie a literaturii, dezbaterea ascuţită, sub o formă directă, dar mereu elevată, a valorii personalităţilor şi ideilor ce stau la temelia culturii noastre moderne.

Desigur, toate acestea puteau fi făcute şi de un profesor, un cercetător literar sau un bun critic. Dar omul de cultură Tudor Vianu a depăşit delimitările acestea profesionale, prin poezia în care îşi învăluia portretele, studiile, evocările. Chiar dacă vedea critic lucrurile, *homo estheticus* dintr-însul rămânea treaz în permanenţă, pentru a putea îmbina neîntrerupt adevărul cu frumosul.

L-am ascultat o dată vorbind, în faţa unor studenţi, despre critică şi funcţiile ei. Spunea că o obiectivare absolută a criticului faţă de fenomenul cercetat este de neconceput, deoarece, înainte de a critica, eşti obligat să înţelegi, iar spre a înţelege trebuie să simţi.

Pleda, cum se vede, cu delicateţea ce îl caracteriza, pentru participarea afectivă a omului de cercetare la obiectul studiat. Doar în acest fel a putut să scrie într-o revistă academică de istorie şi teorie literară că *„Eminescu este un călător al drumurilor lungi şi pe sandalele lui stă praful veacurilor”*! Alţii n-ar fi fost în stare să spună atât de mult despre poet nici în cincizeci de pagini. Dar Tudor Vianu era un spirit densificator, în sensul acelui *Dichter* din limba germană, care nu înseamnă doar poet, ci înseamnă şi sintetizator, spirit metaforic, trecând totul prin filtrul gândirii.

Tudor Vianu vorbea aşa cum gândea: limpede, concis, dar frumos şi sobru, odată ce stilul omului şi al cărturarului era deopotrivă eleganţa, simplicitatea izvorâtă

din spiritul său complex în stare să exprime adevăruri complicate în diamantul scăpărător al unei fraze. În tot ce a comunicat, în scris sau oral, el a transpus viziunea unei atitudini morale faţă de viaţa şi de manifestările ei.

După cum singur a mărturisit-o, Tudor Vianu a avut sentimentul grav al vieţii, deprinderea analizării fenomenelor ei, dragostea de exactitate în toate operaţiunile intelectuale. A fost un erudit, tipul intelectualului care munceşte şi evoluează „la braţ cu viaţa”, sensibil la problemele contemporanilor săi şi năzuind să facă din armonia, din perfecţiunea artei un model de convieţuire socială. Om., al unei răscruci” din istoria poporului său şi a întregii omeniri, el s-a lăsat călăuzit de primatul spiritual, de exemplul artei, spre o viaţă mai nobilă, o ştiinţă mai completă, mai adâncă, mai adevărată. Prin asta şi-a definit statutul de om al timpurilor noi, care – orientând viaţa după artă – voia ca arta să fie legată organic de om, de munca lui, de aspiraţiile generale spre progres.

Amintirea e un oaspete binevenit la masa mea de lucru. Din păcate, poposeşte tot mai rar ia ea, de asta i-am şi uitat pe atâţia, după cum am fost uitat de mulţi la rândul meu. Pe Neagu Rădulescu îl ţin însă minte, îndeosebi pentru că i-am admirat ani la rând gustul pentru butadă şi inteligenţa şi condeiul, care funcţionau cu viteza unui ordinator.

La cafeneaua unde, lângă un şvarţ cu puţin lapte, le făcea confraţilor săi portretul, el căuta să ne convingă că semnul fără greş al inteligenţei este zâmbetul. A făcut-o, oare, doar ca să-i silească pe cei surprinşi de creionul lui necruţător să-şi ascundă după zâmbet nemulţumirea? Sau credea cu adevărat în virtuţile stenice ale bunei dispoziţii? Oricum, pe el zâmbetul nu-l părăsea în timp ce era dus de condei, ca feciorașul lui Andersen de valiza zburătoare. Lucra de zor, uneori chiar două duzini de portrete pe zi, fără să fie stingherit de rumoarea cafenelei.

Romanele, schiţele, caricaturile lui Neagu Rădulescu sunt stăpânite de ironie, de înclinarea spre bufonerie, de

dispreţul faţă de clişee, în acelaşi timp însă şi de revărsări sentimentale. Se simte în ele refuzul autorului de a accepta ceea ce e anchilozat, respingerea incertitudinilor nesuferite ale vieţii din anii războiului. Un critic era de părerea că, în tot ce face, el aleargă pe o pistă care n-a fost încă balizată.

Ne-am împrietenit, la Café de la Paix chiar în anii aceia haotici, după ce ne împărtăşiserăm reciproc biografiile sumare. Cu toată masca de curaj pe care o adoptase, părea cotropit de teama zilei de mâine, singur şi neajutorat în lumea hrăpăreaţă, meschină, egoistă din preajmă. Se simţea străin în mijlocul ei, căci făcea parte dintr-un alt soi de oameni decât cei care dădeau din coate şi debitau lozinci la modă ca să se poată căpătui cât mai repede. Nu scăpa prilejul, pe unde se nimerea, de a-şi descărca săgeţile satirei în cei răspunzători de înfeudarea ţării şi de jertfele impuse de dragul unui scop ostil sufletului românesc, îşi dibăcea bine victimele, pe care le lovea precis şi vijelios. O iscoadă poposită odată la masa lui a căutat să-l tragă de limbă şi totodată să-l timoreze, insinuind c-ar avea o droaie de duşmani, de care s-ar cuveni să se ferească, Neagu a amuţit-o cu o vorbă înţeleaptă:

— Duşmanii sunt dascălii noştri cei mai buni; le datorăm stimă şi recunoştinţă.

A continuat să-şi scrie cărţile pline de ghimpi şi hohote de râs, să-şi publice pe unde se putea caricaturile nu prea binevoitoare. Avea un ochi de lynx, cu care pătrundea piuă în miezul oamenilor şi al lucrurilor legate de ei. Se străduia să-i scuture pe cei adormiţi şi să-i dezmorţească pe uituci.

În sufletul lui Neagu Rădulescu – Moş Neagu, Tic sau Ava Macon, cum obişnuia să mai semneze – s-a dat prin prima tinereţe o luptă necurmată cu nedreptatea. Datorită acestei lupte a devenit el caricaturist, scriitor humorist, gazetar. Şi, pe deasupra, un original interlocutor pentru cei pe care îi lăsa să se apropie de dânsul. Nu-i plăcea să vorbească despre sine, deşi nu era lipsit de orgoliu, dar

lumea din jur îl interesa într-o măsură mult mai mare decât propria persoană. Se întreţinea până şi cu faimoasa Madam Cuţit, o pitorească figură a Bucureştiului din al patrulea deceniu. Cu teancul de ziare într-o mină, cu pălăria ca un tort pe cap şi rochia plină de panglici şi zorzoane colorate, trecea pe Calea Victoriei veşnic grăbită, dusă de mirajul pe care nu l-a destăinuit niciodată nimănui.

Neagu Rădulescu ştia o mulţime de amănunte despre toţi cei care însemnau ceva în viaţa literară şi teatrală de la noi. La bodega lui Dragomir Niculescu avea asigurat, gratuit, apetitivul zilnic în schimbul unei şuete despre fauna artistică bucureşteană cu patronul.

Ceea ce făcea Neagu Rădulescu nu era propriu-zis bârfă, cum îşi închipuiau unii, ci mai curând un fel de jurnal satiric oral, ţinut la zi, al Bucureştiului literar şi artistic din anii ’40. Ochii lui mari şi negri, arzând de un foc ce voia sa mistuiască parcă tot pământul, vedeau ceea ce nouă ne scăpa, urechile lui sensibile desluşeau ceea ce noi nu puteam auzi. Replicile sale spirituale circulau din gură-n gură, sporeau şi se umflau ca roiurile de fluturi împrăştiate de vânt. Se năruia în preajmă o lume, idealuri de veacuri se spulberau de pe o zi pe alta, ceea ce mintea omenească adunase şi mina făuritoare de minuni zidise generaţii la rând era prefăcut peste noapte în pulbere şi moloz, dar pe Neagu se părea că nu-l interesează decât măruntele tare şi superstiţii ale semenilor săi. Din ele se străduia să recompună, ca într-un joc de copii, imaginea lumii a cărei prăbuşire o urmărea îngrozit.

P, e Neagu Rădulescu toată lumea l-a socotit un om vesel, lipsit de preocupări mai adâncă, datorită mai ales râsului său înveselitor. Cu toate caricaturile hazlii şi cu lot râsul său optimist, a fost bântuit fără încetare de melancolie. Era un intuitiv, or intuiţia te face trist, chiar clacă e bine să mai guşti uneori din această tristeţe, odată ce ea te întăreşte. Nervos şi neastâmpărat, degetele îi tresăreau ca nişte picioare de păianjen smulse. Îşi iubea cu patimă îndeletnicirile, spunând adeseori că „puterea clin

vârful peniţei este mai mare decât cea din vârful spadei”.

Când un tânăr poet i s-a plâns că nu-l publică nimeni, iar dacă i se întâmplă să i se publice totuşi câte ceva, ui meni nu-l citeşte, Neagu l-a amuţit scurt:

— Ei şi? Soarele răsare fără să se întrebe dacă e privit sau ba. Scrie şi taci!

În schimb, Neagu Rădulescu n-a avut motive să se plângă, odată ce s-a aflat timp de vreo două decenii în văzul celor mulţi. Caricaturile sale hazoase s-au bucurat de aprecieri unanime, stârnind zâmbetul tuturor, poate cu excepţia câtorva dintre modele. Ele au refuzat să se recunoască în varianta corozivă pe care caricaturistul le-o propunea.

I-am inaugurat în 1971 o expoziţie la Braşov. Le spuneam celor veniţi în număr mare că pe Neagu Rădulescu artiştii grafici îl socotesc un talentat scriitor, în timp ce scriitorii sunt convinşi că el e un foarte bun artist grafic.

Neagu, care nu suferea locurile comune, şi-a mutat deodată ochii de la public la mine, a ridicat o sprânceană şi m-a apostrofat în gura mare:

— Bine, dragă, nu eşti în stare să născoceşti şi tu ceva mai original pe socoteala mea?!

Cam la un an după ziua aceea zbuciumată de vânt şi cu raze de aur în platanii desprimăvăraţi, Neagu Rădulescu s-a stins pe neaşteptate, fără să-mi pot lua bun-rămas de la un prieten drag din tinereţe.

Rămas-bun nu mi-am luat nici de la Ion Vinea, mentor nepreţuit al meu în profesiunea gazetăriei. Unul din eroii lui se recomandă cititorilor drept *„un caz interesant de umanitate”*. Definiţia i se potriveşte ca o mănuşă scriitorului însuşi, ca de altfel pamfletarului cu care am fost mai mulţi ani salariaţi ai aceluiaşi ziar. Faptul de a lucra cu el într-o redacţie mi-a stârnit firesc interesul de a-i cunoaşte opera literară. După lectura volumului de proză *Paradisul suspinelor* şi a versurilor descoperite în reviste (*„Copiii caută cuiburi de pasăre, I le răscolesc, le strică. I Trecutul nostru e din astfel de cuiburi, / poveste închegată*

din trudă şi din lene, / *zile şi nopţi*, *şoapte*, *blesteme*, *lut şi răchită*”.), am avut senzaţia unei contradicţii puternice între poetul Vinea şi ziaristul Vinea. Primul era un magician al introspecţiei, artist rafinat al incantaţiei verbale şi fantezist până la halucinaţie, ca al doilea – pe care nu-l mai recunoşteam, căci era un alt om – să fie cronicarullucid al cetăţii tentaculare, critic fără complezenţă al contemporanilor săi.

Nu mi-am putut da seama cum a împăcat el cele două feţe ale personalităţii sale, odată ce era chinuit fără încetare de gânduri mistuitoare, de probleme sufleteşti complicate. Deşi am fost colegi atâta timp, nu m-a lăsat să mă apropiu prea mult de dânsul. De altfel, nu ştiu să fi avut prieteni în înţelesul atribuit în mod curent acestui cuvânt, el care se avea cu toată lumea deopotrivă de bine.

De la portarul în livrea, până la secretarul de redacţie veşnic mahmur, Ion Vinea se bucura de o simpatie generală, fiindcă se pricepea să glumească cu fiecare şi să intre cu toţii în vorbă. Părea să fie interesat de viaţa şi de preocupările semenilor săi, cărora le lua de câte ori se ivea prilejul adevărate interagotorii. Dacă însă îi priveai ochii cu luare aminte, îţi dădeai seama uşor că l-a reţinut prea multe din cele ce i s-au spus şi că surâsul lui îşi caută drum mai departe decât interlocutorul.

Pe mine m-a supus unei confesiuni amănunţite, care a durat săptămâni şi luni la rând după venirea mea la ziar. Cred că îl interesa psihologia unui tânăr refugiat neangajat în patimile politice, într-o vreme când cei de o vârstă cu mine erau însufleţiţi de lozincile lumii bătăioase, plină de brutalitate, superstiţii şi fanatism. Părerea nutrită de el despre generaţia mea am aflat-o când, într-o convorbire mai lungă, mi-a spus:

— Odată, în timp ce se plimba cu Goethe în golful Napoli, Eckermann a zărit în apa clară o steluţă marină… Oare ce va fi gândind un astfel de animal despre sine însuşi şi despre univers?” a vrut el să ştie. „Cam acelaşi lucru pe care îl crede şi omul despre sine, a sunat răspunsul lui Goethe. E convins că universul există doar de

dragul lui şi că el este buricul pământului”.

Ion Vinea era îngrozit de egocentrismul tinerilor, de uşurinţa cu care se lăsau orbiţi de diletanţii, impostorii şi şarlatanii politici. Minorii gustaseră beţia pericolului la cinematograf, unde urmăreau din fotolii confortabile cele mai palpitante peripeţii. Şcoala li se părea o cangrenă, bibliotecile – vorba lui Marinetti – „nişte cimitire de eforturi zadarnice”. Polemiza cu duhul lui Joseph de Maistre, care fusese convins că redobândirea elasticităţii sufleteşti şi purificarea de păcatele supracivilizaţiei se obţin doar prin violenţă, prin vărsare de sânge, prin cataclisme. Pleda pentru marile ispite ale culturii, în stare să ţină sub permanentă presiune creierul şi inima omenească. Numai în felul acesta există perspective pentru o integrare a noastră firească în armonia universală.

Nu izbuteam să-l urmăresc de fiecare dată cu aceeaşi uşurinţă, căci curiozitatea mereu regenerată a lui Ion Vinea colinda cele mai variate tărâmuri, iar eu nu aveam acces la ele. Îmi plăceau însă-filipicele îndreptate de el împotriva fascismului, a dictaturii naziste. Era indignat că un popor care dăduse omenirii genii ca Bach, Goethe şi Kant îşi investise „führerul” cu atributele infailibilităţii, ale atotputerniciei şi atotştiinţei! Cum să mai lupţi, ca individ, acolo unde ideile poartă uniformă? l-am auzit spunând. Era descurajat de lipsa de entuziasm şi de înţelegere poetică a vieţii. I-am povestit că îl auzisem la o conferinţă, în Palatul Dogilor din Veneţia, pe fascistul Ezio Gray făcând apologia violenţei, despre care susţinea că ar fi pe deplin morală, mai morală decât „cumpromisiunile trecătoare şi capitulative” ale democraţiilor.

Omul acesta, stăpânit veşnic de gândire în noianul incoerent al zilelor, reuşea să fie un tovarăş de drum fermecător, de îndată ce se rupea din zarea artificială a luminilor electrice ale oraşului. Am făcut împreună, în anii aceia de nesiguranţă şi suferinţă, o scurtă călătorie în Bulgaria, spre a vizita câmpurile de bătaie din 1877 şi 1913. Am ajuns la ele pe nişte drumuri cu hârtoape mai

rele ca ale noastre. În pacea luncilor am uitat însă şi de noi, şi de timp, iarba şi florile de câmp atrăgându-ne ca un magnet. Tăcerea era aşa de adâncă încât auzeam paşii gândacilor prin iarbă.

— Iubesc vara – făcu Vinea pe neaşteptate. O iubesc, fiindcă se întâmplă de-a lungul ei o mulţime de lucruri uluitoare. Lanurile se înalţă în vânt, pe crengi fructele prind pojghiţă trandafirie, prin podgorii, între marile frunze dantelate ale viţei, răsar boabele de struguri, la început verzi ca frunza, apoi cu o nuanţă din ce în ce mai deschisă. Până în ziua când cucul amuţeşte şi pleacă în alte ţări, lăsându-şi, cum ştim din cântec, puii mici şi nepăziţi, în cuiburi unde se instalează alte păsări…

Vesel şi expansiv ca în călătoria aceea peste Dunăre nu-l văzusem încă. Avea parcă un fel de tinereţe fără vârstă. Spunea, în timp ce colindam lunca acoperită de flori, că garoafa sălbatică este „hanul viespilor hoinare”, iar sunătoarele sunt „scrânciobul cu zurgălăi al fluturilor”. Pretindea despre ele că sunt cu totul altfel decât florile din vitrina florăriilor de oraş – dacă le presezi între filele cărţilor, le simţi parfumul şi după ani de zile.

I-am surprins din nou, cu acel prilej, privirile îndepărtate, cu care se uita în el însuşi şi nu lăsa pe nimeni să privească într-însul.

N-a fost un secret pentru cei ce am colaborat cu Ion Vinea faptul că era un introvertit, că trăia baricadat după gândurile şi visurile sale, pe care nu le-a împărtăşit cu nimeni. Cu cât ţi se părea că-l cunoşti mai bine, cu atât mai mult devenea „o taină nedesluşită”. Când lumea toată se lupta ca să se adapteze cât de cât la noile condiţii de trai şi chiar la un nou mod de a privi realitatea, Vinea făcea totul spre a rămâne un neadaptat. Înfrigurat şi hărţuit de nedumeriri, suferea de pe urma faptului că războiul şi haosul produs de el răsturnaseră echilibrul dintre imanenţa şi transcendenţa existenţei. Instinctele sale naturale chemau simplitatea, frumuseţea, libertatea. Era îndrăgostit de profesiunea sa, de scris, încât aparţinea acelui tip de cărturar european care scria când turcii dărî-

mau porţile Bizanţului, scria când pe strada lui scârţâiau osiile furgonului ce-o ducea pe regina Franţei la eşafod, şi mai scria atunci când, la Verdun, tunurile germane măcelăreau tranşeele pline de poeţii şi savanţii Franţei.

De-a lungul anilor de război, Ion Vinea mi-a făcut impresia – cu toată bogata sa activitate ziaristică – a unui om care, cu nervii terorizaţi de prea desele depresiuni atmosferice, emigrase parcă din epocă.

După 1944, am fost câtva timp colegi la un alt ziar, *Drapelul*, ale cărui birouri se aflau pe strada Academiei. Susţineam împreună, sub pseudonimul comun *Junius*, o rubrică fantezistă intitulată „Alb şi negru”. Pledam, printre rândurile ei, pentru accelerarea procesului de refacere a ţării, spre a putea trăi cât mai curând în pace, la adăpost de dezordine, într-o civilizaţie definitivă, chemată să corecteze cruzimile catastrofei abia lichidate.

În lunile acelea fără vacanţă, amândoi am coborât în câteva rânduri la cofetăria vecină cu ziarul. Discutam acolo nu despre ceea ce lăsasem neisprăvit pe mesele redacţiei, ci despre Huizinga, Ortega y Gasset, Madariaga, Li-geti. Vinea, cu bărbia sprijinită într-un cot, cu chipul tras şi palid, îi asemăna pe filosofii şi eseiştii citaţi cu medicii care, în momentul agoniei, îşi controlează cu rigurozitate propriul puls, activitatea creierului, fluxul vital cu clipele numărate, bravând moartea până la sfârşit, deoarece sunt convinşi că observaţiile lor vor constitui cândva o mărturie preţioasă despre omul capabil să vadă limpede chiar în umbra din ce în ce mai deasă a morţii.

Să fi fost Ion Vinea unul din „medicii” aceştia concentraţi cu întreaga lor fiinţă asupra trecutului ce se scufundă în uitare?

La câtva timp după armistiţiul de la 30 august 1944, mi-am încărcat într-un camion familia, garderoba şi cărţile încropite în refugiul de la Bucureşti, întorcându-mă la Cluj prin Feleac, pe uncie şi plecasem.

În vale, oraşul ghemuit în cotlonul dealurilor pleşuve m-a întâmpinat clipind grăbit din felinare. Inul, gătit cu licurici de veghe, albăstrea pe fâşia de pământ tăiată în

două până deunăzi de graniţa vremelnică.

Am străbătut străzile inundate de lumină aiurit de vraja. revederii. Plouase peste zi şi zidurile miroseau proaspăt a tencuială. Centrul era un furnicar de lume, odată ce turma împrăştiată prindea să se adune. Deşi se instaurase pacea şi începea reconstrucţia, după ce tăvălugul războiului trecuse, rănile lăsate de el erau prea adânci spre a fi uitate cu desăvârşire. Răsunau încă în urechile noastre urletele desperate ale sirenelor de alarmă, huruitul avioanelor de bombardament, tropotul de paşi al oamenilor fugind în panică spre adăposturi, tăcerea apăsătoare din beciurile fără aer. Cuprinşi de nerăbdare şi înflăcăraţi de perspectivele noii vieţi, am acceptat spontan schimbările impuse de dureroasa experienţă prin care trecusem. Ne aştepta o lungă perioadă de fierberi, prefaceri şi răsturnări, totodată încercarea de făurire a unei lumi a păcii, progres al gândirii şi culturii.

Din înflăcărarea care a fost a epocii întregi a luat fiinţă noua *Tribună*, transformată din cotidian politic în săptămânal de literatură şi artă. Am găsit şi eu ospitalitate în paginile revistei, deşi din vechea gardă nu mai rămăsese nimeni. Din ferestrele redacţiei vedeam terasa fostei cafenele New York, care odată cu noua denumire se transformase într-un fel de bodegă-restaurant. Ritmul noii vieţi era mult mai alert, nimeni nu avea timp de discuţii prelungite despre viitorul lumii. Abia de rămânea răgazul pentru câte o cafea la cofetăria de lângă Universitate, în scurtele noastre întâlniri cordiale eram preocupaţi de problemele de politică şi morală într-o măsură ca niciodată înainte.

Cafeneaua veche îşi pierduse definitiv rostul de altă dată, generaţia care poposi se de atâtea ori în trecut la mesele ei era pe cale de dispariţie.

La cofetăria de pe strada Nicolae Iorga îl întâlneam aproape zilnic pe Lucian Blaga, pe vremea aceea cercetător ştiinţific la Biblioteca Universităţii. Pe la sfârşitul lunii septembrie 1956, un val de căldură suspendă pe câ-teva zile previziunile calendaristice. Blaga avea să

numească armistiţiul acesta „popas insolit între anotimpuri”. îi plăcea să se asculte, dar şi să stea cu noi de vorbă, ca să ne afle gândurile, opiniile, preocupările. Ştiind că fusesem în Finlanda şi că o cunoşteam bine, mă ruga să-i povestesc despre ea. Nu se mulţumea cu cele spuse despre Helsinki şi Turku, ci pretindea să urc mai sus, spre nord, peste lacuri şi păduri, să-i descriu amănunţit peisajele, oamenii, renii, iurtele răsărite printre pâlcurile de copaci frânţi de vijelii, pădurile răscolite de vânt spre toamnă. Aştepta de la mine descrieri precise, în acelaşi timp însă şi lirice despre spaţiile nemărginite de zăpadă. Ele exercitau asupra imaginaţiei sale o misterioasă atracţie, fiind ispitit – după „*galbenul ţărm portugal*” de orizontul hibernal pe care i-l zugrăveam însângerat şi magistral.

De la masa cofetăriei, Blaga contempla strada cu un ochi maliţios, dar în acelaşi tâmp plin de tandreţe. În privirile lui ardeau la răstimpuri flăcări jucăuşe. Ne-a spus odată că femeile pe care le zărise în acea zi aveau pe faţă „stigmatele fericirii”. Urmărind după câteva zile din acelaşi ioc lenta plutire a norilor pe cer a observat că ploile de toamnă vor întoarce curând oraşul „în pâclele ev-mediului”. Într-o altă zi ne-a destăinuit că tălmăcirile sale din lirica universală, pe care le pregăteşte de mult timp, sunt aproape gata.

Ne ţintea cu privirea lui învăpăiată, amuzându-se mi se pare de surpriza de pe chipurile noastre – cei cu care îşi împărţea scurtul repaus intelectual nu erau deprinşi să-l audă vorbind despre munca sa. Ştiam, dimpotrivă, că întrebările ce i se puneau în acest domeniu erau sortite să rămână fără răspuns. Cât timp lucra la ceva, se închidea în sine. Doar în perioadele de ajustare şi şlefuire a vreunui op socotit terminat avea scurte impulsuri spre confidenţă. Nu cred însă să-şi fi îngăduit nici în aceste ocazii vreo abatere de la deprinderile sale meticuloase.

Avea o memorie fără greş, recita poezii întregi de Mă-cedoński, Vinea, Barbu, Arghezi. Memoria aceasta era clar articulată, ca şi cuvintele, gesturile, toate

manifestările sale. La el totul era de o ordine desăvârşită, aş spune pedantă, dacă n-ar fi fost ceva mai adânc şi mai organic decât pedanteria. Ne-a vorbit odată de o carte a lui Thomas Mann despre drama morală a maeştrilor. Abia după ce mi-a căzut în mână originalul german al acestei cărţi mi-am putut da seama cu câtă precizie reprodusese idei întregi din, ea, folosind chiar cuvintele autorului.

Îl însoţeam adeseori până acasă, sus pe Calea Turzii şi pe strada Andrei Mureşanu. îi priveam mâinile subţiri, aproape transparente la rădăcina unghiilor, cu care gesticula în timp ce vorbea. Pumnul i se strângea uneori, apoi degetele ţâşneau ca o descărcare de curent electric, iar privirile îi aruncau scântei. îi urmăream faţa lunguiaţă şi descărnată, ca o sculptură gotică, ochii fără gene, de parcă i le-ar fi pârjolit privirile intense.

— Semănaţi cu un Pan modern – i-am spus într-o seară.

— Un Pan care îşi scaldă nimfele în cerneală, a sunat răspunsul.

Era în glasul lui un permanent amestec de seriozitate şi de râs înăbuşit. Încercam să prelungesc cu imaginaţia mea râsul stins al poetului. Se închega de fiecare dată în urechea mea ecoul unui sunet înalt, cu o nuanţă interogativă. Glasul îi devenea blând şi învăluitor de câte ori aducea vorba despre munca sa de transpunere a poeziei dintr-o limbă în alta. Abia în toiul acestei munci îţi dai seama, spunea el, că *Dichter* înseamnă, de fapt, într-un sens mai profund al termenului, nu doar poet, ci şi *clensiiicator*. Spre a putea reda modul figurat al exprimării fiecărui poet în parte, trebuie să încerci a înghesui, a „îndesa” cât mai mult din semnificaţia versurilor originale în versiunea tradusă. Ceea ce se pierde prin trecerea unei poezii dintr-o limbă în alta se poate compensa prin maxima intensificare a plăcerii produse asupra cititorului noii versiuni, ceea ce se atinge nu atât prin *traducere*, cât prin *transpunere*.

— Transpunerea – şi-a depănat Lucian Blaga firul gândurilor – presupune sacrificii. Orice artist este mai mult

sau mai puţin vanitos şi vrea să se exprime înainte de toate pe sine. Dar vanitatea nu poate fi în niciun fel conciliată cu migăloasa muncă de transpunere a operelor lirice într-un alt grai. O astfel de operaţie presupune obiectivarea tălmăcitorului de eul său poetic, curajul de a-şi uita, pe cât se poate, imaginile proprii, lexicul preferenţial, tipurile de construcţii stilistice ce-i sunt familiare, spre a pătrunde în simţirea şi tehnica poetului tradus. Numai respectând această condiţie, traducătorul are şansa de a găsi în limba sa corespondenţele optime pentru textul original. Transpunerea cea mai fidelă şi, în acelaşi timp, cea mai reuşită este cea lăsată să-şi creeze singură propriul stil, propria muzică.

Ne-a mai spus, cu acel prilej, că *Lordey* de Heine degajează o succesiune de „mlădieri somnolente”, cuprinzând o melancolie ascunsă, de un efect penetrant. Efectul se produce datorită ritmicii unduioase a versului, succesiunea strofelor trezind în cititor imaginea curgerii timpului. Dacă această imagine nu se produce întocmai în noua versiune înseamnă că ea este insuficientă, neputând pune în mişcare imaginaţia.

Blaga ne-a relatat că tălmăcise *Loreley* aproape fără să întâmpine vreo rezistenţă. Textul german – simplu şi plin de muzicalitate – a atras spontan în sfera sa lexicul românesc cel mai adecvat, după ce poetul fusese sensibilizat, prin numeroase lecturi, de fluenţa originalului:

Nu ştiu ce poate să-nsemne C-atât de trist eu sunt,
Un basm din străvechile timpuri Mă-ncearcă iară cuvânt…

În volumul apărut mai târziu, strofa pe care poetul o recitase la cofetărie nu suferise decât înlocuirea formei *eu* a pronumelui *eu îmi* (*C-atât de trist îmi sunt*) care, prin raritatea ei în scrierea şi oralitatea cultă, aducea un ecou popular în poezie.

Lucian Blaga ne-a vorbit în mai multe rânduri, celor ce-i ţineau de urât în ceasurile lui de destindere, despre munca sa de traducător. Cu *Antologia din lirica universală* se apropia de sfârşit. Cele spuse despre John Keats le-am relatat într-o revistă literară. Am omis să povestesc cu

acea ocazie ce mult l-a frământat redarea cât mai apropiată de original a Odei 7 a o *urnă grecească*. Nu putea fi vorba de păstrarea formei versurilor care, la poetul englez, sunt egale şi destul de scurte. În douăzeci şi una de silabe, cât au cele două rânduri finale ale odei, lui Blaga nu i s-a părut cu putinţă să redea concluzivul: *Beauty is truth, truth is beauty, that is ali ye know on îne earth, and ali ye need to know*. *A* păstra metrul original nu era de dorit, pentru că el ar fi reclamat o maximă concentrare în exprimare, ceea ce ar fi produs o tensiune opusă destinderii ce caracterizează oda. I-a rămas soluţia de a lăsa sensul versurilor să se organizeze de la sine, fără intervenţia prea activă a travaliului, într-o tălmăcire capabilă să redea mesajul cu înţelesuri etico-estetice din final.

În cursul acestor frământări de laborator, Lucian Blaga şi-a dat seama că operaţia transpunerii lirice se realizează în momentul când tălmăcitorul e în stare să construiască, fie şi într-un metru diferit de cel original, imagini plastice, în câteva încercări de traducere a poeziei a fost tentat să atribuie o expresie de ordin personificator substantivelor *beauty* şi *truth*, majusculându-le, dacă nu grafic, în orice caz noţional. Simţea că finalul acesta conţine întreaga *ars poetica* a lui Keats; simţea însă la fel de acut nuanţa diferenţială dintre enunţarea unei teze estetice şi profesarea unei convingeri intime:

Frumuseţea-i adevăr şi adevărul e frumuseţe. Aceasta-i tot, mai mult nu trebuie să ştiţi.

În volum s-a strecurat o greşeală de literă la ultimul vers. În loc de „aceasta-i tot”, a apărut „acesta-i tot”. Când i-am împărtăşit poetului observarea erorii în exemplarul ce mi-l dăruise şi pe care el n-o remarcase, mi-a spus că ar fi făcut mai bine să rămână la formula ce-i venise iniţial în minte: „asta e tot”. A renunţat la ea târziu, în timp ce făcea ultima corectură. Ea i s-a părut prea orală, neasimilată lexicului folosit.

Manuscrisul dactilografiat de soţia poetului al volumului *Din lirica universală* l-am răsfoit în împrejurări

particulare. Am avut chiar răgazul de a copia din el câteva poezii care îmi plăcuseră în mod deosebit. Că nu a fost nici asta ultima versiune ce avea să se predea editurii spre publicare o dovedesc deosebirile dintre puţinele însemnări luate de mine în fuga condeiului şi forma definitivă a opului.

Blaga îi ceruse pictorului Atanasie Demian să-i ilustreze volumul. Tassy a venit de la Bucureşti la Cluj în primăvara anului 1957, trăgând la actorul Nae Voicu de la Teatrul Naţional. Fire comunicativă, el şi-a împărtăşit îndată entuziasmul trezit de câteva din cele mai izbutite tălmăciri ale volumului. În acest fel a ajuns şi în mâna mea manuscrisul gătit pentru tipar.

Din ceea ce am notat atunci, după o lectură grăbită, n-am păstrat decât *Cântecul cânelui* de Esenin. În forma copiată de mine, poezia suna astfel:

Într-o dimineaţă, Ungă un cuib de paie aurii, o căţea născu şapte mici pui ruginii.

Până spre seară i-a alintat şi i-a pieptănat cu limba ei, goi.

Zăpada topită curgea sub ţâţele ei moi.

Jar *seara când găinile urcă pe crengi să se culce, în ţarc, veni stăpânul hain şi pe toţi şapte-i puse-ntr-un sac.*

Mama porni iute prin zăpadă, nu voia de puii ei să se despartă. Mult timp, mult mai unduieşte apa sub gheaţa spartă.

Când ea se luă după paşii grei lingându-şi sudoarea de pe coaste, sus, deasupra izbei, luna i se păru unul din puii ei.

Şi-n înălţimea albastră ea privea, urlând prelung peste grădină. Crai nou aluneca, ascunzându-se subţire după colină.

Surd, de parcă i-ai fi aruncat o piatră, ca să râdă de ea, ochii căţelei se învârteau: două stele de aur în nea.

Cine confruntă această versiune cu cea tipărită descoperă modificările de amănunt operate de poet în ultimul moment. Ele mărturisesc, o dată mai mult, grija şi fantezia cheltuite de Lucian Blaga spre a-şi satisface

marea pasiune pentru desăvârşirea poeziei.

Lucian Blaga a aparţinut acelor creatori care par să primească totul de-a gata, la care efortul elaborării, al modificării, al reluării nu se simte, deşi muncesc greu şi îndelung. De câte ori încercam să aflu câte ceva despre natura muncii lui, privirile i se înceţoşau, ca şi cum s-ar fi cufundat într-un vis. Semăna în acele momente cu o stâncă inaccesibilă ivită în mijlocul oceanului, fără sinuozităţi, fără port şi fără plajă.

— De cele mai multe ori însă, poetul radia în jurul său un aer de neastâmpăr şi prospeţime. îi examinam pe furiş ţinuta îngrijită până în cele mai neînsemnate amănunte. Moda ajungea la el, dar în faţa fineţei sale înnăscute părea să capituleze. Sprâncenele îi erau încordate, privirile foarte vii. Era veşnic preocupat de munca sa, ardea de nerăbdare să se instaleze la masa rezervată pentru el la un etaj al Bibliotecii Universităţii. Prin 1953 era ispitit să descopere în gândirea românilor ardeleni din secolul al XVIII-lea firele ce ne legaseră mai demult, ca popor, într-un organism naţional unitar.

— Urechea românească desluşeşte din veacul luminilor tot ce-i trebuie, oricât ar fi de risipit în aerul vremii – spunea. Şincai şi Micu studiază la Viena, cărţile şi le tipăresc la Pesta, calendarele româneşti se imprimă tot acolo. Lipseşte doar presa, care să le răspândească, şi masele de alfabeţi, care să le urmărească.

În munca de cercetare istorică, Blaga dădea peste momente şi episoade lipsite în aparenţă de importanţă, care lui i se păreau însă caracteristice pentru felul de a gândi al vremii. Ne povestea cu haz despre un pictor, ţăran din jurul Sibiului – poate un precursor al înzestratului iconograf sălişţean Picu Pătruţ –, care zugrăvise pe peretele unei bisericuţe de ţară o Judecată-de-apoi, unde nobilii arau pământul, iar ţăranii şedeau de-a dreapta tronului ceresc şi goleau încântaţi ulcele cu vin.

Odată am călătorit împreună cu un tren personal, care pleca dimineaţa din Cluj, spre Războieni, Teiuş, Alba Iulia. Blaga se ducea la Lancrăm, satul său natal, să vadă

cum se rotunjesc, ca aurul, strugurii în vie”.

Urmăream din fereastra deschisă grădinile pregătindu-se de toamnă. În multe din ele mai erau pomi care se credeau în plină vară. Câteva păsări pâlpâiau la mare înălţime, prevestind toamnă lungă. Deasupra dealurilor Cojocnei, văzduhul scânteia de frunzişul nucilor şi merilor prelinşi pe coaste. Un miros dulce de faguri a adiat câteva clipe pe lângă noi, urmat îndată de fumul fenicat al locomotivei.

Stârnit pare-se de duhul acesta aromat, ce ne trecuse pe la fereastră, Blaga vru să afle dacă citisem un articol, de fapt un poem în proză al lui G. Călinescu, *De apparitione angelbrum*. Erau în el fragmente de antologie, demne – după părerea lui – să figureze alături de tot ce-au scris mai bun poeţii noştri despre anotimpul „marilor împliniri”.

— ...„Toamna intrase în pădure ca un fum – cită Blaga din memorie. În ceaţă, spaţiul este sfărâmat, iar uimii tremură în aerul gros ca propria lor umbră răsturnată în apă. Frunzele se învârtesc în cercuri largi şi se trag spre inima desişurilor, în lente şi îndelungi maree”.

Pe buzele poetului stăruia un zâmbet sfios. Spunea că amintirea momentelor de artă care ne-au impresionat rămâne un însoţitor nevăzut al vieţii noastre. Trecutul apare pe neaşteptate din subconştient, ca o ştafetă ce străbate depărtările dintre cei ce am fost cu o zi sau cu un deceniu în urmă şi cei ce suntem azi. Unde nu caută, nu scormoneşte fantezia, ca să dea de luminiţele amintirii! în proza lui Călinescu se află cea mai pură emoţie din câte poate să trezească în noi un peisaj autumnal.

Fiind volubil cum rar i se întâmpla, mi-a scris într-un album – pe care întâmplător îl aveam cu mine – sonetul său *Cinele din Pompei*.

După tunelul de la Cojocna, uşa compartimentului s-a deschis şi două fete tinere s-au aşezat, după ce ne-au cerut încuviinţarea, pe bancheta goală din faţă. Blaga s-a uitat lung, cu o expresie jucăuşă în ochi, la ovalul fermecător al feţei călătoarelor, apoi a rostit, cu o veselă aluzie la cele

ce-mi spusese:

— De *apparitionc angelorum*, despre ivirea îngerilor!

Obişnuiam să-l vizitez pe Lucian Blaga duminică dimineaţa, la ceasul când ştiam că nu se apucă încă de lucru. O luam cu mine pe fiica mea Cristina, pe care poetul – mare iubitor de copii – o îndrăgise foarte mult. Locuia pe strada Martinuzzi, într-o vilă fără stil, cu ferestrele şi balcoanele strânse în gratii de fier. De pe colina din spatele ei, năpădită primăvara de flori albe, natura se prelingea în oraş cu petice de iarbă şi pâlcuri de copaci. Zburau gâze şi bondari peste tot, ieşiţi din păpădie să dea glas anotimpului.

În timp ce doamna Cornelia şi Dorit, fiica poetului, se ocupau de Cristina şi ne preparau cafelele, Blaga mi-a citit săptămâni la rând traducerea părţii a doua din *Faust*, stăruind asupra intervenţiei lui Phorkias după dispariţia Elenei până la ivirea din mistere a lui Dionysos.

Poetul mă primea tolănit pe sofaua de lângă rafturile înţesate cu cărţi ale camerei sale de lucru. Faţa i se desena pe albul perinei ca într-o gravură în cupriu Fruntea înaltă, sporită de calviţia parţială, era încadrată la tâmple de smocurile părului cărunt răvăşit de somn. În raza de soare strecurată prin crăpăturile storului lăsat ochii lui erau verzi ca iarba crudă. Privindu-l de la o oarecare distanţă, în timp ce îşi răsfoia manuscrisul, m-a surprins pe neaşteptate asemănarea lui cu portretul de maturitate ai lui Goethe.

Când i-am spus observaţia mea, în privirile lui s-a mistuit o scurtă licărire.

— După mai bine de trei ani de convieţuire zilnică cu opera de căpetenie a lui Goethe, asemănarea nu trebuie să te mire – a răspuns. Am capitulat şi eu în faţa unei opere şi personalităţi atât de copleşitoare, vor *dem stärkeren Dasein*, de care pomeneşte Rilke.

De câte ori aducea vorba de traducerea lui *Faust*, aveam impresia că Blaga doreşte să prelungească fără termen munca de tălmăcire. Cu toate dificultăţile pe care le întâmpinase, îi venea greu să se despartă de ea. Odată

mi-a vorbit de mărturisirea făcută de Goethe lui Eckermann despre greutatea pe care toată viaţa i s-a părut că abia o lăsa jos, că îi venea din nou s-o ridice, odată ce nu se putea închipui fără ea.

— Viaţa pare mai densă în vecinătatea unei astfel de opere – a încheiat Blaga. Este ca via, din care te poţi îndulci când şi cât pofteşti.

Într-o altă dimineaţă şi-a amintit de Ady, căruia îi descoperise oarecari asemănări cu John Xeats, datorită mai cu seamă mobilităţii sufleteşti proprie adolescenţei: „*Nu vreau să cresc, să mă maturizez* – exclamă poetul maghiar –, *vreau să fiu dădăcit, căci urăsc lumea oamenilor mari*”. Blaga era de părerea că poezia lui Ady poartă amprenta unei adolescente prelungite peste limită, că poetul se minunează de tot ce vede în jur, tratând poezia ca pe un joc de copii, dar un joc sacru, cu desăvârşire *tabu* pentru neiniţiaţi. îl socotea un poet cu „misiune”, ivit într-o perioadă de mari prefaceri sociale, perioadă ale cărei concepţii de viaţă îşi trăiau pe atunci ultimele pâlpâiri, ca alte concepţii şi noi poeţi să se zămislească, aşa cum la sfârşitul evului mediu apăruse Dante, în mijlocul epocii elizabetane se ivise Shakespeare, iar în romantism răsărise Hugo. Ady i se părea lui Blaga greu de transpus într-o altă limbă. îl socotea familiarizat cu tainele poeziei populare, ştia cu precizie care adjectiv unde anume se potriveşte şi desluşise din adâncimea veacurilor, cu o ureche extrem de fină, cadenţa limbii vorbite de popor:

— Alchimia limbii lui Ady este mirifică. Cuvintele par lipite unele de altele fără nitul gramaticii, suflul versurilor are o coeziune uimitoare.

Ca să-l poată înţelege cât mai bine pe acest „Homer în frac şi joben”, Blaga a socotit util să citească parodiile lui Karinthy. Cu ajutorul lor şi-a lămurit tehnica lui Ady, bizara îngemănare de forţă ancestrală şi de dulceaţă de şansonetă din poezia lui.

Spre a mă convinge, a citat la întâmplare una din poeziile lui Ady, nu în traducere proprie, ci în aceea a lui

Teodor Murăşanu, pe care o găsea de o frumuseţe imaculată:

Iobagul a avut visuri rele, urlet prelung de câine-l trezeşte. Ţinutu-ntreg e o durere sălbatică şi boierul acum undeva chefuieşte.

Şi totuşi, în dimineaţa albă, cu vântul purtător de speria printre fagi, la aria boierului plânge amar o lume întreagă de iobagi.

Plâng nimicul, pe al altora.

Boierul tocmai se joacă cu câinele.

Dar şi ei înţeleg, printr-o taină ciudată, că le aparţine şi viaţa asta amară, şi grâneie.

În 1955 l-am sărbătorit pe Lucian Blaga cu prilejul împlinirii a şaizeci de ani. I-au făcut urări o mulţime de prieteni şi colegi strânşi în casa lui. Poetul părea întinerit, în mijlocul lor, cu cel puţin un deceniu. Când careva dintre noi i-a spus-o, el şi-a adus aminte de o replică a lui Kafka: „Tinereţea eternă nu este posibilă; chiar dacă n-ar avea alte obstacole, observarea propriei noastre fiinţe ar zădărnici-o cu desăvârşire”.

Privirile lui Blaga radiau calm, siguranţă, stăpânire de sine. Era aplecat spre buna dispoziţie, o bună dispoziţie discretă şi egală. Se simţea la largul său în anturajul colegilor şi admiratorilor, de la care nu cerea mai mult decât putea el să le dea. Vorbea de obicei puţin, fără a uita să pună în cele spuse picătura de miere a bonomiei. Omenia lui, generoasa deschidere către oameni şi preocupările lor l-au ajutat să se apropie în ultimii ani ai vieţii de prefacerile profunde petrecute în ţară.

Boala s-a declanşat brusc într-însul, fără nicio prevestire. A fost internat de pe o zi pe alta în clinica profesorului Aurel Moga. Brazii stăteau de strajă întunecaţi şi muţi, ca într-o pădure seculară, în jurul pavilionului unde fusese spitalizat poetul.

h

Am dat târcoale clinicii în mai multe rânduri, am coborât la subsolul secţiei, la serviciul de cardiologie, am urcat din nou la parter pe scara personalului, doar – doar

voi da peste vreun medic cunoscut, care să mă călăuzească la etaj. Odată am reuşit să ajung chiar în faţa rezervei poetului. Pe uşă fusese afişat un aviz: „Intrarea strict interzisă”. Nu interdicţia m-a reţinut să apăs pe clanţă, cât sfiala de Blaga. Omul acesta, care fusese toată viaţa al nostru, al tuturor, poate că voia de astă dată să rămână singur.

Singur?

Îi revăd ochii cu scânteieri verzi, dăruiţi mărinimos celor din preajmă, ochi care descopereau lumea în fiece clipă, cu o cunoaştere aproape nepământeană a oamenilor şi lucrurilor. Mi-am adus aminte de zâmbetul ce-i stăruia fără întrerupere în colţul buzelor. Zâmbetul acesta părea să fie o ironie la adresa morţii, a ideii oricărui sfârşit. Nu este moarte, părea să spună zâmbetul lui Blaga – este numai somn şi, înainte de a adormi, lepezi veşmintele uzate peste zi.

De la un medic al clinicii am aflat mai târziu că, în ajunul sfârşitului, zâmbetul lui Blaga devenise aerian, concentrat parcă într-o pată de soare ce îi juca în pupile.

Poezia n-a fost decât una din feţele personalităţii lui Lucian Blaga. Celelalte feţe ale personalităţii sale de o puternică umanitate au dispărut odată cu fiinţa sa fizică unică şi irepetabilă, împreună cu fruntea încremenită, ochii stinşi şi mâna îngheţată.

În anii pe care i-am petrecut după război la Cluj m-a legat o prietenie adâncă de sculptorul Romul Ladea. îl cunoşteam din vara anului 1935 de la Timişoara, unde cântasem două sau trei luni la o cafenea din centrul oraşului cu formaţia mea de jazz. Mi-a făcut cu acel prilej caricatura, pe care a prevăzut-o cu legenda hazlie: *Le „pianeur” general din banda lui Claude Rumănu*! Rumănu mi-a spus până la urmă, în momentele sale de bună dispoziţie, solicitându-mă adeseori să vorbesc la vernisajul expoziţiilor proprii sau ale soţiei sale, pictoriţa Lucia Piso. Despre artişti şi relaţiile lor complicate cu realitatea socială avea o idee înaltă, deoarece socotea arta deopotrivă de importantă pentru toate timpurile, pentru

toate categoriile de oameni, pentru toate formele de cultură...

Romul Ladea, unul din marii noştri sculptori dintre cele două războaie, a fost un om simplu şi fermecător, de o naivitate copilărească. Dezarmat în faţa vieţii, ducea o existenţă discretă, de muncă asiduă resplingând tot ce e josnic şi laş. Se deştepta după porunca soarelui şi se apuca îndată de lucru în atelierul aflat aproape de Someş, în capătul cartierului Grigorescu. Acolo îl găseam, mânjit până-n coate de gips şi argilă, cât timp lumina zilei îi îngăduia să desluşească formele pe care le plămădea cu instinctul fără greş al puterii şi măreţiei.

Cu tot realismul lor, statuile şi busturile de personaje istorice ale lui Romul Ladea par rupte din orizontul curat al basmului. Siluetele de femei, deşi viguroase, ba chiar planturoase, sunt pline de graţie şi mişcare. Strecura adesea în portrete o notă de umor, care l-a însoţit de altminteri, ca o lumină, şi în viaţa de toate zilele.

Nu ştiu să fi întâlnit vreodată un artist mai modest ca Romul Ladea. De îndată însă ce atelierul îi era invadat de mărimile zilei, cu punga doldora şi cu respingătoarea infatuare a poziţiilor ocupate în ierarhia socială, el împrumuta atitudini cezarice. A pierdut în acest fel o mulţime de clienţi căci, după ce îi jignea, îi alunga din atelier cu vorbe de ocară. Trântea furios uşa după ei şi nu mai ieşea cu zilele în oraş, socotindu-l un fel de junglă nesuferită, o blestemată maşinărie de pierdut vremea.

Îşi invita în schimb prietenii la atelier, unde îi instala, cu flăcări de bucurie în ochi, pe lăzi răsturnate sau pe blocuri de piatră acoperite cu scoarţe ţărăneşti. Veneau de cele mai multe ori pictorul Raoul Şorban, doctorul Nae Coja, ziaristul Iacob Tis, actorul Ion Tâlvan, folcloristul Ioan R. Nicolae, profesorii D.D. Roşca şi Liviu Rusu, dirijorul Leontin Anca. Poveştile se ţineau atunci lanţ, ca la clacă, limbile se dezlegau, iar vremea curgea molcom, fără grabă, ca firul întrerupt către miezul nopţii să fie reluat după 6 seară sau o săptămână.

I-am admirat lui Romul Ladea nu o dată fecundul şi

laboriosul geniu ţărănesc. S-a şi mândrit toată viaţa cu obârşia sa rurală, convins că modul de gândire al sătenilor noştri este o culme ce poate fi atinsă abia de acum de pătura urbană. După un pahar sau două de „tărie”, se lăsa furat de ritmurile săltăreţe ale stanţelor populare, din care ştia o mulţime. În timp ce lucra la bustul lui Horia, îmi mărturisea că visează fără încetare la sculpturile lui David d’Angers, cel care i-a glorificat pe eroii Romei în mari compoziţii educative.

Eroii lui Romul Ladea au fost ţăranii ardeleni, cu căpeteniile lor Horia, părintele Lucaci, Memorandiştii, victimele de la Ip şi Trăsnea ale hoardelor de fascişti din 1940. Era de părere că nimic nu defineşte mai cuprinzător perioadele istorice ca aspiraţiile, credinţele, cântecele populare. Mă ruga des să-i traduc pasaje întregi din cartea lui Albert Schweitzer *Kultur und Ethik*, captivat de profeţia medicului, filosofului şi muzicianului alsacian că va urma o nouă Renaştere, mai strălucitoare decât Renaşterea prin care am ieşit din evul mediu –, renaşterea morală, datorită căreia omenirea va descoperi că *ethosul* este adevărul cel mai de seamă şi cea mai arzătoare necesitate. Numai în acest fel vom putea scăpa de imaginea pauperă a realităţii în care ne târâm de atâta timp existenţa.

Renaşterea aceasta morală o aştepta Romul Ladea, vremea când pe zgârie-norii din marile oraşe n-are să mai stăruie umbra cavernelor. Înţelegea că ne aflăm într-o fază de tranziţie, că armonia şi calitatea vieţii mai lasă de do-e rit, dar se temea ca uriaşele zvârcoliri prin care lumea şi viaţa omenească treceau să nu cumva să ne dăuneze, alterându-ne fiinţa naţională. Era unul din patrioţii aceia plini de însufleţire gata să jure că englezescul bootleger derivă din românescul „potlogar”. Artei noastre îi prevedea un viitor strălucit, convins că Brâncuşi n-a făcut altceva decât să deschidă o poartă prin care artiştii plastici români vor cuceri lumea.

De câte ori se sătura de oraş şi avea supărări din pricina meschinăriei semenilor, după ce i se achiziţionau lucrări onorate după calculul contabilităţii mioape a celor

ce nu preţuiau arta cum se cuvine, Ladea mă invita să-l însoţesc:

— Haide la ţară, la odihnă, la cântecul cucului!

Avea în apropierea oraşului un fel de conac, mic dar înzestrat cu de toate, unde se simţea în afara timpului, încăperile miroseau dulce a mere stafidite. Îşi invita acolo nu doar prietenii, ci şi cunoştinţele mai superficiale, care l-au dezamăgit nu o dată. Nu s-a învăţat cu toate acestea minte, lăsându-se păcălit mereu, fără să descurajeze, odată ce aparţinea categoriei acelor optimişti care cred că până şi ghimpii sunt muguri gata să înflorească. Dorea fierbinte ca omenirea să desfiinţeze prejudecăţile, tiraniile, ipocriziile. Oricât de generos să fi fost ca om şi de viguros ca artist, a suferit jignirr numeroase tocmai din partea celor obligaţi să-l preţuiască şi să-l susţină. Odată, când a fost omis de la premiul de stat la care aspira cu toată îndreptăţirea, ne-a spus cu un fel de chinezească micşorare de sine:

— Pe Olimp ajungi sau zburând ca vulturii, sau târându-te în patru labe ca lighioanele. Eu nu am nici aripi pe umeri şi nici gelatină în loculsirii spinării.

Atelierul de la ţară, ca şi cel din Cluj al lui Romul Ladea era plin de lucrări admirabile, de o rară forţă şi puritate, îşi sculpta figurile, busturile, grupurile îndelung şi cu răbdare. Avea ceva din monumentalitatea lui Rodin şi din căldura lui Mayol; nu se mulţumea decât atunci când, în ciuda asprimei liniilor, totul era perfect rotunjit. Ceea ce ieşea din mâinile lui era atât de alb, încât, ar fi luminat de pe soclu o întreagă piaţă nocturnă. Lucra într-o tăcere şi reculegere totală, adâncit în el însuşi, ca să depăşească formele pe care le reţinuse pe retină şi să poată pătrunde în miezul făpturilor modelate. Dorea să învie prin arta sa acel suflu de poezie, fără de care viaţa i se părea o tristă farsă fără sens.

Când nu avea musafiri în casa sa de la ţară, petrecea nopţi întregi sub lampa aprinsă. Ziua se plimba prin livadă sau prin poienele din jur; intra din când în când la cârciuma din sat „unde cerea o litră de vin şi tăcea ceasuri

întregi, cu ochii duşi departe. Cârciuma se golea pe încetul, vinul se isprăvea în pahar, fumul de ţigară se înăcrea, dar el continua să tacă la masa lui. Cârciumarul nu se încumeta să-i tulbure tăcerea, căci în ochii lui Romul Ladea se aprindeau lumini stranii. Rămânea astfel până târziu, într-o dispoziţie prielnică monologului interior. Nu-ţi venea în niciun caz să crezi că este una şi aceeaşi persoană cu Ladea cel expansiv, plin de vervă, elocinţă, spirit şi sarcasm.

Când am aflat că moartea i-a lăsat atelierul gol, mi-am adus aminte de cele spuse de Romain Rolland despre dacii înlănţuiţi împrejurul Columnei lui Traian, sub a căror mască aspră *„fulgeră ironia care judecă şi batjocoreşte”*.

Romul Ladea a fost descendentul direct al unuia din aceşti daci de pe Columnă!

Încercările de a-mi afla locul la Cluj, în anii de după război, au fost stângace şi fără continuitate. În pofida silinţelor mele şi cu toate încercările de a câştiga bunăvoinţa potentaţilor, n-am găsit altceva decât o suplinire a orelor de muzică într-o şcoală profesională. Elevii erau înclinaţi spre neîncredere şi ironie. Pe profesorii mai tineri îi întâmpinau la lecţii cu un val de proteste. Nu le scăpa niciun gest, fără a-l însoţi de comentarii necuviincioase, nu trecea o şovăială fără ca ea să nu trezească freamătul întregii clase. Când ceva nu le era pe plac, prindeau să tropăiască. asurzitor. Singura fiinţă în stare să-i domolească era directorul, un om calm şi energic, care nu ştia de glumă.

Am încercat nu o dată să le vorbesc elevilor ca un prieten mai mare. îi priveam drept în ochi şi căutam să-i îmblânzesc. N-am prea avut noroc, fiindcă erau prea mulţi care căutau să mă zeflemisească. Doar n-aveau să se lase intimidaţi de un fleac de profesoraş de muzică şi, pe deasupra, suplinitor, odată ce pe cel de matematică îl dăduseră gata în prima zi!

Când vacarmul întrecea orice măsură, mă adresam chestorului clasei:

— Pasca, du-te după tovarăşul director! Clasa

încremenea într-o clipă.

— De ce? – răsărea întrebarea dintr-o bancă.

— Pentru a nu vă lăsa de capul vostru. Cineva trebuie să vă poarte de grijă.

— Şi dumneavoastră?

— Eu mă întorc în sala profesorală. Nu vă place muzica, şi pace. %

Se lăsa o tăcere adâncă. Elevii rămâneau pironiţi în bănci. Schimbau pe furiş priviri între ei, întrebându-se ce e de făcut. Mă simţeam cercetat din creştet până-n tălpi. Oare ce se petrecea în capetele acelea ciufulite şi îndărătnice? Desigur, teama de director îi dezarma şi-i făcea să fie prevăzători. Tăcerea era urmată de un zumzet neliniştit. Unii se apucau să tropăie din nou, alţii întindeau mâna, în sfârşit careva se ridică şi spunea, cu privirile pironite şi glasul spăsit:

— Domnule… tovarăşe profesor… vă rugăm să nu plecaţi. Nouă ne place muzica.

Anul următor am trecut corepetitor la Şcoala de coregrafie, o îndeletnicire la fel de ingrată şi prost plătită ca aceea de profesor suplinitor. Avea însă cât de cât tangenţă cu muzica. Spre a-mi putea spori veniturile puţine mai şi băteam la maşină nopţi întregi pagini nenumărate pentru o cooperativă sau pentru câţiva profesori ai Universităţii. Mă deşteptam cu toate acestea devreme, încât ajungeam la timp la ore.

Era lung drumul din capătul străzii Andrei Mureşanu până în Calea Moţilor. Cum circulaţia autobuzelor nu era nici pe vremea aceea reglementată, străbăteam zi de zi kilometri întregi pe jos. Mă sfrijisem ca un ţâr, hainele atârnau pe mine de parcă ar fi fost ale altuia, ochiul mi se zbătea fără încetare din cauza epuizării.

Epuizarea aceasta era provocată îndeosebi de monotonia activităţii pe care o desfăşuram. Torturam zilnic câte opt sau nouă ore clapele unei pianine hodorogite – un-doi, un-doi, şi un-doi-trei, un-doi-trei – asemenea unui robot. De câte ori încercam să strecor un strop de suflet în muzica exerciţiilor de bară, coregraful ciulea urechea şi

mă apostrofa:

— Încurci copiii cu fanteziile dumitale, maestre!

De pe vremea când îmi însuşeam, fără nicio tragere de inimă, tacâmul vocabularului coregrafic nu mai suport titlul echivoc de „maestru”. El avea să devină, împreună cu *plie*, *jette*, *allonge*, *port de bras*, *brise*, *battement tendu*, *entrecoupe*, *pirouette*, *pas des deux* şi altele, o obsesie de care n-am scăpat timp îndelungat.

Nu m-am putut împiedica să-i compătimesc pe viitorii balerini pentru munca lor zilnic reluată. Puţine îndeletniciri artistice presupun mai mult efort fizic şi mai multă disciplină, ca baletul. Cu un ceas sau două înaintea începerii lecţiei, elevii conştiincioşi exersau la bară din proprie iniţiativă. Îşi înmlădiau muşchii şi tendoanele, cu respiraţia fărâmiţată. Repetau de zeci de ori aceeaşi figură, cu o îndârjire demnă de admiraţie. Pe profesori îi întâmpinau cu ochii aburiţi de istovire.

Elevii i-au îndrăgit mai cu seamă pe coregrafii Petru Corpade, Maria Imre şi Emeric Dombi; aceştia căutau să-i menajeze pe cât se putea şi să-i cruţe de eforturile ce le întreceau puterile. Pentru a le da răgazul să-şi revină, se prefăceau în toiul programului că au obosit, lăsând clasa pe mai multe minute de capul ei. Fetele şi băieţii prindeau îndată să zburde în voie, să facă piruete şi salturi, în timp ce profesorii le urmăreau din coada ochiului agilitatea şi stăpânirea de sine.

Aflam şi eu plăcere în aceste scurte momente de dezlănţuiri fanteziste, odată ce puteam să cânt la pian tot ce îmi trecea prin minte. În locul răsuflatelor motive de opt sau şaisprezece măsuri, improvizam melodii în tempo de vals sau în ritm de jazz. Elevii lacomi de mişcare liberă se dezlănţuiau cu frenezie, iar eu îmi uitam pentru câteva clipe vârsta, ca să dansez mental împreună cu tineretul.

După vijeliile acestea coregrafice ajungeam acasă cu degetele şi cu spinarea amorţite, dar cu conştiinţa obligaţiei împlinite. La şcoala de coregrafie din Cluj am deprins răbdarea, stăruinţa, stăpânirea de sine şi prospeţimea de care am avut mai târziu atâta nevoie în

timpul scrierii cărţilor mele cu subiect muzical şi la tălmăcirile făcute din literaturi străine.

Octavian Stroia, creatorul şi directorul liceului de coregrafie, se străduia din răsputeri să furnizeze teatrelor lirice şi ansamblurilor de cântece şi dansuri din ţară artişti ai dansului disciplinaţi, cultivaţi, de o temeinică pregătire. Era amator, însă din categoria amatorilor care îi depăşesc în talent şi experienţă pe mulţi profesionişti. Muncea din greu, în şcoala pe care o conducea stăpânea o disciplină severă, clar fără rigiditate cazonă. Năzuia să scoată clin tineret mai mult decât nişte balerini clasici: voia să facă din ei artişti ai dansului!

— Cei” ce nu sunt în stare să joace un căluşar ca lumea şi nu l-au citit pe Eminescu din doască-n dească se cheamă că nu-s artişti – repeta el fără să ostenească.

La început şi la sfârşit de an şcolar alcătuia echipe de elevi şi profesori, cu care cutreiera satele ardelene. Dorea ca tineretul să cunoască jocurile populare la ele acasă, îl însoţeam şi eu de fiecare dată, cu sarcina de a nota melodia dansurilor. Am câştigat astfel dexteritate în fixarea pe portativ a muzicii lăutarilor rurali. Multe cântece cu textele lor mi s-au înfipt astfel în memorie ca nişte burghie.

Era mult mai dificilă notarea muzicii instrumentale, chiar când ea răsuna la o singură vioară. Ceteraşul avea şi un „contras”, ba chiar o „gorduncă”, cum i se spunea atât violoncelului, cât şi contrabasului. În tot ce cântau lăutarii se strecura, dincolo de melodia propriu-zisă, dincolo de bogatele melisme lăutăreşti, ceva anevoie de desluşit cu urechea nefamiliarizată cu folclorul. Acest „ceva” este una din tainele muzicanţilor rurali, pe lângă care mai sunt multe altele, încât nu-ţi ajunge o viaţă întreagă ca să le descifrezi pe toate. Ne-ar fi fost de mare folos un magnetofon, spre a înregistra tot ce auzeam, dar şcoala era săracă, iar magnetofoane nu se găseau pe toate drumurile.

Deplasările de documentare ni se păreau adevărate expediţii etnografice. Pe lângă dansurile săteşti, studiam şi „anecdota” lor, căci aproape toate dansurile de ţară au o

poveste a lor, dincolo de agitaţia şi rotirea cadenţată după tipic a perechilor. Datorită unei îndelungi observaţii, am înţeles că dansul înseamnă pentru ţărani un fel de univers aparte.

Am izbutit să notăm, în afara muzicii, şi paşii, mişcările, figurile dansurilor cu ajutorul stenografiei coregrafice. Fiecare dans avea un scenariu, o introducere, o dezvoltare, o culminaţie, o reluare şi-o încheiere. Mişcările, ţinuta corpului, jocul mâinilor erau toate sugestive, pline ele prospeţime. Am sesizat curând câtă poezie au jocurile săteşti atunci când ele se desfăşoară în mediul lor firesc, ca şi marea lor originalitate, bogăţie şi varietate.

Ne înapoiam din deplasări cu maldăre de însemnări, vrăjiţi de nemărginita agerime, isteţime, graţie şi fantezie populară.

Ultima oară i-am însoţit pe coregrafii clujeni în toamna anului 1956 prin satele româneşti dintre Reghin şi Bistriţa. Septembrie era pe sfârşite, pe dealurile din jur frunza podgoriilor ruginise. Recolta făgăduia să fie îndestulătoare, ţăranii erau mulţumiţi, horele duminicale clocoteau de voie bună.

Undeva, într-un sat în apropierea Lechinţei, Octavian Stroia – care urmărea cu un ochi viu dansul tineretului – prinse deodată să danseze şi el, să facă salturi, să se mlădieze, să tropăie, să se învârtă şi să chiuie amestecat în vârtejul perechilor.

— Asta ar trebui să facă fiecare orăşean cel puţin o dată pe lună, ca să nu se stafidească – ne-a spus el la sfârşitul horei.

Cred că nu se gândea atât la virtuţile stenice ale mişcării, cât la foloasele apropierii orăşenilor de viaţa şi de arta populară, care lasă o dâră de lumină în cei ce le cunosc mai de aproape.

Din ziua când am fost angajat de Sabin Drăgoi cercetător ştiinţific la filiala din Cluj a Institutului de etnografie şi folclor al Academiei, mi-am dat câtva timp osteneala de a nu mă gândi la nimic altceva decât la

culegerea şi transcrierea de cântece populare, îi mai sunt recunoscător şi azi că mi-a dat prilejul de a cunoaşte comori pe care nu le bănuiam şi colţuri de ţară pe care, fără îndeletnicirea de folclorist, nu le-aş fi văzut, poate, niciodată.

De câte ori ne stătea la dispoziţie microbuzul corespunzător transportului de aparate deosebit de delicate şi costisitoare, porneam într-un mic colectiv la culegere de basme, strigături, versuri şi cântece. După ce adăposteam mi-crobusul în (turtea Sfatului Popular din careva sat de pe valea Someşului, o apucam pe jos pe drumurile-cărărui înecate în buruienile coclaurilor. Ne ispiteau cătunele pitite în marea de verdeaţă, îndepărtate de şerpuirea drumului de fier şi de panglica şoselei naţionale. Antenele de radio nu ajunseseră deocamdată la ele, încât tradiţiile populare străvechi şi cântecele bătrâneşti, cu particularităţile lor stilistice, mai prindeau acolo glas în tihna serilor de vară.

Luncile aprinse de maci ne chemau ca o vrajă, văzduhul era plin de zumzetul gâzelor. Nu prea ne rămânea însă timp pentru farmecul naturii, nici pentru grămăjoarele florilor sfielnice din marginea cărărilor, căci distanţele dintre aşezările omeneşti nefiind mari ajungeam repede la ţintă.

Cu sătenii întorşi de pe ogoare găseam de fiecare dată cuvântul bunei înţelegeri. Ne ospătau cu lapte proaspăt, cu jumări de ouă, cu pâine coaptă pe foi de varză, cu fragi culese de copii de pe câmp şi din luminişurile pădurilor. La rândul nostru, le ofeream tutun, chibrituri, salam, bomboane, ziare. Cunoşteau o mulţime de melodii şi versuri, în care n-am descoperit inspiraţii venite din afara ţinuturilor someşene. Îi lăsam să cânte ce ştiau mai bine şi ceea ce le era negrăit de scump, asigurându-ne în felul acesta libera lor cooperare. În câteva zile ne-am pomenit cu mai multe zeci de role înregistrate.

Culegeam muzică în sclipirile dimineţii, în arşiţa orelor de prânz, în lumina roză a asfinţitului, în umbrele

înserării. Foarte rar ne înduram să ne întoarcem înainte de miezul nopţii la microbuzul părăsit, încât apucam să ne odihnim abia în zorii zilei.

Unul din obiectivele programului nostru de înregistrări din anii ’50 viza cântecele de copii. Prin simplitatea şi sinceritatea lor, cântecele acestea sunt o expresie dintre cele. mai autentice ale folclorului muzical. Pe vremea aceea, ele erau pe cale de dispariţie, odată ce şcoala „răspândirea rapidă a radioului, caravanele cinematografice, în curând televizorul colportau melodii de muzică uşoară românească şi de import, îndrăgite repede de tineret. Cu toate acestea, omuleţii de vârsta şcolii elementare pe care ne străduiam să-i câştigăm ca informatori amuţeau de îndată ce dădeau ochii cu magnetofoanele noastre. Rămâneau aşa de uimiţi de drăcoveniile de aparate, încât era nevoie de multă răbdare şi deşi mai multe zaharicale ca să scoatem câte ceva de la unul sau altul.

Într-o dimineaţă, departe de drumurile umblate, am dat peste o ceată de păstori de o şchioapă. Păzeau, cu nuiele de salcie în mână, un cârd de gâşte lângă întunecata nălucă a unei pânze de apă. În timp ce puneam în funcţiune aparatul de înregistrări acţionat cu baterii, băieţii şi fetele ne urmăreau cu privirile pline de candoare şi gura deschisă a uimire, de parcă în afară de gâşte, de baltă şi salcie nu văzuseră până atunci nimic din minunile acestei lumi.

Aveam impresia că am descoperit, în sfârşit, paradisul visat de oricare folclorist în căutarea cântecelor vechi. Cuceririle tehnicii moderne păreau să nu fi pătruns încă în colţul acesta de ţară neinfestat de radio, de disc şi cinematograf.

Cu ajutorul dulciurilor pe care le aveam i-am câştigat pe copii de partea noastră. După ce am terminat pregătirea psihologică, am trecut la subiect:

— Ştie careva dintre voi un frumos cântec de joacă?

— Hm – a sunat răspunsul colectiv, în timp ce dispoziţia copiilor s-a schimbat brusc.

— Un cântecel vesel, pe care-l cântaţi când vă jucaţi de-a baba-oarba sau altceva – am stăruit.

Ceata păstorilor de gâşte s-a încordat şi s-a crispat, posomorându-se văzând cu ochii. O singură fetişcană, sprintenă şi cu ochi frumoşi, căprui, s-a apropiat surâzând de noi.

— Eu ştiu un cântec – făcu ea respirând adânc şi fixându-ne cu intensitate.

— Dacă-i aşa, primeşti o tablă întreagă de ciocolată – am încurajat-o.

Ioan Nicola a pus magnetofonul în mişcare şi a verificat cu prudenţă microfonul: „Un, doi, trei”. Fetişcana, abia răsărită dintre ierburi, şi-a proptit un picior în faţă, apoi a prins să-şi legene ritmic şoldurile plăpânde şi să cânte strident, în cel mai agil tempo de shake, şlagărul dintr-un recent film muzical al Caterinei Valente:

— *Cio*cio-*cio-cio*, *cio-co-lata*…

Hotărât lucru, vetusta încremenire a satelor din nordul ţării luase sfârşit o dată pentru totdeauna. Curând avea să se isprăvească şi cu folclorul vechi, care trebuia cules cât mai era timp. Secolul îşi accelerase viteza datorită schimbărilor petrecute în concepţia şi modul de viaţă al omenirii. Ne-am modificat aşadar şi noi planul de lucru, orientându-ne spre Oaş şi Maramureş, ţinuturi care îşi păstrau orgoliul tradiţiilor.

Sub ciuperca din Certeza oşană am auzit întâia oară ţâpuritura la ea acasă. „Ciuperca” aceasta era un fel de pavilion cu acoperiş ţuguiat şi la mijloc cu o policioară îngrădită ca un ţarc, semănând cu o nacelă de catarg aflată la vreo doi metri deasupra solului. Acolo se cocoţau ce-teraşul şi diblaşul. inaccesibili în acest fel dansatorilor, care aveau iluzia cu toţii că joacă sub grumazul ceterii.

„Sub grumaz” era pe vremuri, şi cred că mai este şi azi, o locuţiune sacră în Oaş. Însemna că tinerii înlănţuiţi în joc trebuie să ajungă cât mai aproape de lăutar, căruia îi puteau cere astfel melodiile preferate: „A lui Gio, a lui Vasili, zi mă, Puiule, şi pe-a Luşchii!” Dansul evolua ca o salbă mişcătoare, de la periferie către centrul unde se

aflau muzicanţii. Perechile se mişcau toate în aceeaşi direcţie, nimeni nu părea cu adevărat mulţumit decât atunci când se afla sub policioara lăutarilor – fiecare se temea ca nu cumva dansul să ia sfârşit înainte de a fi ajuns în cercul magic al demnităţii dansatorului oşan, adică „sub grumazul” viorii. Drumul până acolo nu era decât un fel de preludiu al dansului propriu-zis, ca abia în centrul horei pulsaţia trupurilor năduşite să se confunde pe de-a – întregul cu melodia viorii şi cu acordurile ritmice ale contrasului.

Multe cuţite au fulgerat, odinioară, între oşeni pentru prioritatea la acest loc râvnit de mândria şi energia tinerească:

Tri cuţite în cura
Unu zghiară
Unu plânge.
Unu carne să mănânce!

Către sfârşitul horei, dansatorii ocupau întreaga rotondă căptuşită cu scânduri de gorun a „ciupercii”. Mişcau roată dansatorii, mişcau roată lăutarii pe soclul lor, încât – pe rând – fiecare pereche ajungea timp de câteva rotocoale sub grumaz, şi toată lumea era mulţumită.

Magnetofonul nostru tip Reporter căpăta parcă aripi, facultatea demonică de a surprinde ineditul unor expresii şi situaţii pe care nu le cunoscusem înainte.

Tineretul juca în doi, dar continuitatea muzicii lega perechile una de alta într-un fel de lanţ neîntrerupt. Dansul era simplu şi elegant; privit de la oarecare distanţă, el făcea impresia unor valuri de apă, ale căror creste se ridică şi coboară ritmic. Tinerii purtau tradiţionalele „dopuri” – pălărioare împletite din paie, unele cu pană de struţ, altele cu flori şi coadă de păun în ele, cu şnurul de fixare petrecut pe frunte şi cu ciucurii policromi săltând în ritmul muzicii. La mişcările rotitoare, „găcile” – pantalonii albi, largi cât nişte fustanele – se înşurubau împrejurul pulpei bărbaţilor. Când se desfăşurau, recădeau în falduri maiestuoase, ca nişte togi romane.

La vederea chipului surâzător al tinerilor din Oaş,

înalţi şi cu pieplui neled, nişte adevăraţi oameni-paltini, erai silit să rectifici constatarea istoricilor după care valul roman n-ar fi ajuns niciodată până în acest colţ nordic de ţară. Amestecaţi între nobilii italieni de pe latifundiile de lângă Tibrul de azi, oşenii ar putea să furnizeze antropologilor contemporani cele mai autentice tipuri de latinitate meridională.

La trecerea prin faţa noastră a unui tânăr sprinten, preşedintele Sfatului Popular ne-a făcut semn cu cotul:

— E Sas Grigore! – ne-a spus el.

Nu ştiam cine e Grigore Sas, dar am aflat-o curând. La fiecare accent al ritmului, el tresărea din toate resorturile făpturii sale, expresia feţei i se ascuţea şi prindea să execute o serie de mişcări rituale. Cea mai spectaculoasă dintre ele era „stepul" bătut pe podea cu tălpile cizmei. Fata cu care dansa avea la gât o zgardă de mărgele, urzită din şase sau şapte mii de bobiţe colorate, cât capul acului cu gămălie. Purta năframă portocalie şi asfinţitul îi împurpurase faţa arsă de soare.

Pe măsură ce se apropia de policioara muzicanţilor, neliniştea lui Grigore Sas sporea. În clirja când ajunse în sfârşit în dreptul lăutarului, magnetofonul a intrat în funcţiune, ca să înregistreze prima ţâpuritura:

Ai, ţurai şi la-la-la, *Mă lua*, *ceterea ta Îi făcută sâmbăta*, *Să ne joci duminica*.

Părea că toată vitalitatea dansatorului s-a concentrat în ţâpuritura care nu era nici chiot haiducesc, nici strigătură de joc şi nici cântare propriu-zisă. Ea venea parcă de foarte departe, din afund de vreme.

Primul ţâpuritor şi-a cedat curând locul altuia, un bărbat voinic, păros ca un urs – pe obrazul lui un neg sălta ca o lăcustă cafenie de câte ori ţâpurea. Era greu să crezi că din gâtlejul bărbatului acela în toată firea pot să iasă tonuri aşa de înalte, parcă de pescăruş sau de sopranist din al XVIII-lea veac, că vocea lui de bariton răguşit se poate preschimba dintr-odată, fără nicio pregătire, în vibraţia acută a unui clarinet sau a unei piculine de-o înălţime şi rezistenţă fantastice. Trebuia să-i vezi vinele

îngroşate la gât, faţa congestionată de opintire, ochii buibucându-se în orbite, pieptul gata să se spargă ca să înţelegi efortul reclamat de ţâpuritură.

Glasul acoperea vioara primă, acoperea vioara secundă, acoperea treptat până şi tropotul asurzitor al picioarelor în duşumea, ca să scape câteva secunde şi să se stingă brusc, în freamătul strunelor.

Peste puţin, versul izbucni din nou, impetuos, ca un glonte slobozit în tării:

Fost-am şi eu oarecând Coconaş aşe ia rând; *Fost-am şi eu de cându-s şi lotru şi bătăuş*. *Şi de toate m-am lăsat De gândeşti că nu-s în sat*.

Aveai impresia că, în clipa următoare, glasul are să se frângă, paralizat în vârteju-i asmuţit, şi are să recadă ca o potârniche împuşcată. El a continuat însă fără să sleiască, trei, patru, cinci, zece strofe. Era în strofele acestea un umor agreabil, glume şi metafore, vitejia întrecerii cu sine a celor tineri:

Părul meu nu stă frizură Numai când plouă de cură.

Sau:

Fă-ţi, mândruţă, faşaport şi haida până la pod; *Şi io faşaport mi-oi fa şi la pod te-oi aştepta*.

Sau:

Ai, ţurai, la-la-le-le, Cel ce-o scos dragostele Meargă-n rai cu florile.

Curiozitatea profesională a cercetătorilor naufragia în entuziasm de câte ori dansatorii prindeau să ţâpurească toţi deodată, în duduitul paşilor şi în clocotul strunelor de vioară. Vibrau puternic, de parcă ar fi cântat o întreagă orchestră de violine de Brescia, nu doar doi bieţi ceteraşi rurali. Glasurile se împleteau, se suprapuneau, se înfruntau şi se separau într-un iureş. incomparabil, în care fiecare ţâpuritor îşi păstra individualitatea în talazul colectiv al dansului. Era un viscol de sunete şi mişcări, cu ţâpurituriile sticlind sus, la mare înălţime, asemenea unor bizare stele dintr-o nescrisă mitologie valahă.

Nu mai era mult până la terminarea horei; seara era pe aproape. În livezile de pruni şi meri umbrele sporeau.

În drum către cartierul nostru general instalat la Negreşti, centru administrativ al Oaşului, am făcut un popas mai lung la Bicsad. Grădinile se îmbrăcaseră în veşmântul strălucitor al toamnei târzii.

— Dacă bărbaţii sunt în stare să-şi împingă glasul până la acute pe care le-ar invidia chiar un fenomen vocal ca Ima Sumac, de ce-or fi capabile, oare, femeile? – ne-am întrebat.

Am aflat răspunsul la Bicsad unde, pe tăpşanul din faţa Sfatului Popular erau două hore: una a biesădenilor, alta a tripenilor. Costumele lor se confundau, pălărioarele înclinate pe-o ureche şi săltate cochet pe ceafă se amestecau armonios cu năframele galbene. Datorită acestor năframe, fetele ni s-au părut de departe un Ian de păpădie înflorită mişcat de vânt.

Am ajuns cu câteva minute înainte de sfârşitul horei; pe cer zburau, fericite, păsările cu pene moi ale amurgului, prin grădini nucii foşneau uşor.

Am făcut vreo douăzeci de imprimări într-un birou al Sfatului Popular, unde ne-a ţâpurit o fată de şaptesprezece ani din Trip. Nu am uitat-o, fiindcă semăna leit cu „Fata tânără” a lui Palma Vecchio din muzeul de la Viena. Avea tenul fraged, privirea blândă şi caldă, un aer plin de gingăşie. Vocea ei subţire, ca a păsării, ce se tânguie, era puternică; părea o panglică de metal, care urcă atât de sus, încât sfâşie timpanul ca o aşchie de sticlă:

Crezi că dracu’ m-o adus Unde n-am fost de cându-s Tragână, mândruţ, tiagână. Frunză de gorun galbenă. Că şi i-o mi-am trăgânat, Frunză de gorun uscat.

În timpul ţâpuriturii, ochii fetei s-au făcut mari şi pupilele i s-au dilatat. Era în gâtul ei chemarea însetată a cerboaicelor tinere. În clipa când a atins înălţimea maximă, vocea ei a pâlpâit ca o flacără îngheţată. Lângă ea, ghemuiţi pe scăunelele şubrede ale cancelariei rurale, lăutarii sforă-iau de efort ca aricii.

Când am rugat-o pe ţipuritoare să ne dicteze textul, ne-a răspuns cu o înălţare din umeri anevoie de imitat:

— Da cine le ţine minte pe toate!

Cine? Magnetofonul, care ne însoţea pretutindeni, purtat la şold ca o tolbă vânătorească.

Noaptea, într-un dormitor pustiu al internatului şcolii medii din Negreşti, magnetofonul ne-a redat cu fidelitate emoţiile zilei: Hota, Certeza, Bicsad. Ascultam uimiţi tezaurul de muzică şi poezie înregistrat într-o singură duminică. Nu puteam înţelege ce anume se petrece cu vocile oşenilor când ţâpuresc. N-am aflai-o nici de la I.A. Candrea şi nici de la Weygand, Eugen Barbul sau Tiberiu Bre-diceanu ce este, de fapt, ţâpuritura. Ştiam doar că ea se înrudeşte cu strigătura, dar că e limitată la zona Oaşului şi se îmbină necontenit cu instrumentele care îi acompaniază pe ţipuritori. Era cu neputinţă ca urechea noastră să desluşească limpede toate înfloriturile, melismele şi tonurile cu valori mici ce se cântau mai puţin apăsat. Ele presupuneau studii de durată, cu ajutorul magnetofonului la turaţie redusă, lucru pentru care nu am avut însă răbdarea necesară.

De asta am şi părăsit după câtva timp folclorul, aşa cum am părăsit multe alte preocupări pe care le-am avut într-o viaţă la fel de agitată şi de schimbătoare ca secolul însuşi, îndeletnicirile mele variate n-au fost de altfel decât o mască, sub care mi-am ascuns sufletul adevărat.

Lucrul acesta li s-a întâmplat şi altora, odată ce vreri de pe care generaţia mea le-a trăit nu au fost prea prielnice continuităţii. Singura flacără care a aprins tot ce putea atinge în mine a fost şi a rămas, până azi, muzica.

Deşi se petrecuse la Cluj o metamorfoză nebănuită, încât îmi era aproape cu neputinţă să reconstitui chipul ele altă dată al oraşului, m-am despărţit cu mare greutate de el. În timp ce îmi împachetam cărţile una câte una, re-trăiam tot ce văzusem, tot ce auzisem şi cunoscusem acolo vreme de peste o jumătate de veac. Mă odihneam din când în când pe un colţ de ladă şi ascultam, zgribulit, ploaia ce bătea în geamuri. La fereastră, nucul părea să zgribulească şi el în asfinţitul opac.

Doream să-mi întârziu plecarea, poate fiindcă mă temeam de această nouă şi, probabil, ultimă schimbare de

decor. Până şi o mutare dintr-o casă în alta îţi răvăşeşte sufletul, darmite dintr-un oraş în altul! Modificarea ambiantei cu tare te-ai deprins de-a lungul atâtor ani te face să vezi lumea dintr-o altă perspectivă şi cu totul altfel decât o ţineai minte. Salba zilelor se rupe brusc şi pierzi deprinderile cotidiene, căci cărarea vieţii coteşte către zări necunoscute, unde totul e străin, incert, ostil.

La Cluj mă simţisem acasă, odată ce de fiecare stradă, piaţă, clădire, grădină mă legau amintiri încă din copilărie. Datorită amintirilor îmi era drag oraşul. Îmi răsăreau în minte feţe, voci, întâmplări ce mă împresurau ca o apă vuitoare. Trebuia să mă despart de Opera Română, de Teatrul Naţional, de concertele Filarmonicii, de Biblioteca Universităţii, de redactorii revistei *Tribuna*, de librăriile cu vânzătorii lor care-mi erau prieteni de ani îndelungaţi, de toate cunoştinţele cu care mă vedeam zilnic.

Eram mâhnit că nu pot lua cu mine nimic din toate ac estea.

Am pornit la drum cu două camioane pline de cărţi şi mobilă. Se lăsa întunericul peste oraşul întomnat. Ferestrele de pe Calea Turzii erau luminate, ca şi când ar fi fost ospăţ în ele. Ajuns sus, pe culmea Feleacului, am făcut o scurtă haltă. Coborând din camion, m-am rezemat de balustrada şoselei şi am îmbrăţişat din priviri valea.

Ceaţa se ridicase, încât felinarele străzilor binecunoscute se zăreau limpede. Someşul clipocea cu luciri argintii printre becurile parcului orăşănesc. Un clopot bătu în depărtare de şapte cri. În timp ce dinspre gară răsuna fluieratul jalnic al unei locomotive de manevră.

Oraşul se pregătea de viaţa lui nocturnă. Acolo, după ce războiul se mai uitase, iar urmele pe care le lăsase au fost pe încetul înlăturate, am scris articolele, studiile şi cărţile mele despre muzică şi muzicieni. N-am fost niciodată prea convins că ele vor avea căutare, dar dorinţa de a munci şi de a fi folositor altora m-au făcut să nu dezarmez. Scrisul, izvorât dintr-o necesitate lăuntrică, a

devenit singurul lucru important pentru mine.

Am scris timp de mulţi ani. De câte ori mă opream ca să-mi trag sufletul, îmi venea greu să mă desprind de masa de lucru. Scriam numai despre ceea ce cunoşteam temeinic, despre ceea ce mă preocupa mai de mult. Aş fi dorit să mă fi născut odată cu toate acele veacuri şi cu toţi acei artişti generoşi la care totul mă captiva, totul mă fascina. Le-am evocat viaţa şi opera, am analizat-o şi am povestit-o, explicând-o pe înţelesul a cât mai mulţi.

Luaseră fiinţă o duzină de edituri de stat, astfel că mă puteam adresa celor care publicau lucrări cu profil muzical şi tălmăciri din literatura universală. Am colaborat cu câteva din ele în termenii cei mai buni. Faptul că sediul lor se afla în capitală nu constituia o piedică. Cursele zilnice de avion reduseseră distanţa dintre provincie şi Bucureşti, încât am putut face singur corectura lucrărilor mele în şpalt, fără ca procesul de producţie să fie întârziat de corespondenţa dintre autor şi editură.

Am trecut în activitatea mea şi prin câteva momente grele, din pricina îndeosebi a criticilor lipsiţi de răbdare. Nu m-am supărat prea tare, fiindcă mi-am amintit de vorba francezilor: *Îl* n'y *a pas de métiers qui ne blessent*, *chacun à sa manière*. Mi-au luat apărarea de fiecare dată oameni cu autoritate, care au amuţit multe obiecţii superficiale. M-am deprins pe încetul să nu mă mai zbucium din cauza opiniei grăbite a celor ce nu preţuiesc cum s-ar cuveni truda altora. M-am retras pe încetul din viitoarea publică, din redacţii şi jurii, din conferinţe şi emisiuni televizate, ba până şi cafeneaua de altă dată a rămas doar amintire. Nu cred că mi-aş vinde pentru nicio izbândă profesională, oricât de mare, împăcarea dobândită odată cu vârsta. De mult nu mă mai las prins nici de laude, nici de critici. Ascult doar glasul plin de omenie al celor care caută să îndrume, să ajute, să îndrepte.

Dacă ar fi cu putinţă să şterg din minte amintirea zilelor şi a nopţilor de altă dată, spre a reîncepe viaţa tânăr şi proaspăt, cu inima gata de noi avânturi, cred că din nou aş face ceea ce am mai făcut de-a lungul anilor. M-aş

strădui doar să mă feresc pe cât se poate de greşelile pe care le-am săvârşit în trecut.

Mi-am încredinţat tiparului o parte din aducerile aminte, aşa cum m-a îndemnat cândva Ion Vinea, abia după ce am simţit că imaginile din trecut prind să pălească, iar. chipurile celor pe care i-am preţuit şi iubit încep să se piardă în ceaţa uitării.

Anii tinereţii au trecut iute, ca zăpada de primăvară. Seara, la masa de lucru, lumina mi se pare tot mai tulbure, literele din ce în ce mai şterse…

Acum, că închei evocările mele, prin frunzişul plopilor de la fereastră s-au aprins licăriri aurii. Cerul e străbătut de ţipătul ascuţit al rândunicilor. Valul vieţii urcă din pământul desprimăvărat şi acoperă obrazul cenuşiu al grijilor, întinerind deopotrivă grădinile vechi şi zidurile noi. Cum se naşte viaţă din cenuşă, iată taina păsării Phoenix, taina an de an repetată a primăverii.

O taină, pe care aş vrea s-o mai învăţ, căci nu e niciodată prea târziu să-ţi reiei – fie şi cu rămăşiţa de viaţă rămasă – pribegia întreruptă.

Bucureşti, 23 *aprilie 1985* şi cărţile mele despre muzică şi muzicieni. N-am fost niciodată prea convins că ele vor avea căutare, dar dorinţa de a munci şi de a fi folositor altora m-au făcut să nu dezarmez. Scrisul, izvorât dintr-o necesitate lăuntrică, a devenit singurul lucru important pentru mine.

Am scris timp de mulţi ani. De câte ori mă opream ca să-mi trag sufletul, îmi venea greu să mă desprind de masa de lucru. Scriam numai despre ceea ce cunoşteam temeinic, despre ceea ce mă preocupa mai de mult. Aş fi dorit să mă fi născut odată cu toate acele veacuri şi cu toţi acei artişti generoşi la care totul mă captiva, totul mă fascina. Le-am evocat viaţa şi opera, am analizat-o şi am povestit-o, explicând-o pe înţelesul a cât mai mulţi.

Luaseră fiinţă o duzină de edituri de stat, astfel că mă puteam adresa celor care publicau lucrări cu profil muzical şi tălmăciri din literatura universală. Am colaborat cu câteva din ele în termenii cei mai buni. Faptul că sediul

lor se afla în capitală nu constituia o piedică. Cursele zilnice de avion reduseseră distanţa dintre provincie şi Bucureşti, încât am putut face singur corectura lucrărilor mele în şpalt, fără ca procesul de producţie să fie întârziat de corespondenţa dintre autor şi editură.

Am trecut în activitatea mea şi prin câteva momente grele, din pricina îndeosebi a criticilor lipsiţi de răbdare. Nu m-am supărat prea tare, fiindcă mi-am amintit de vorba francezilor: *11* n'y *a pas* de *métiers qui ne blessent*, *chacun à sa manière*. Mi-au luat apărarea de fiecare dată oameni cu autoritate, care au amuţit multe obiecţii superficiale. M-am deprins pe încetul să nu mă mai zbucium din cauza opiniei grăbite a celor ce nu preţuiesc cum s-ar cuveni truda altora. M-am retras pe încetul din viitoarea publică, din redacţii şi jurii, din conferinţe şi emisiuni televizate, ba până şi cafeneaua de altă dată a rămas doar amintire. Nu cred că mi-aş vinde pentru nicio izbândă profesională, oricât de mare, împăcarea dobândită odată cu vârsta. De mult nu mă mai las prins nici de laude, nici de critici. Ascult doar glasul plin de omenie al celor care caută să îndrume, să ajute, să îndrepte.

Dacă ar fi cu putinţă să şterg din minte amintirea zilelor şi a nopţilor de altă dată, spre a reîncepe viaţa tânăr şi proaspăt, cu inima gata de noi avânturi, cred că clin nou aş face ceea ce am mai făcut de-a lungul anilor. M-aş strădui doar să mă feresc pe cât se poate de greşelile pe care le-am săvârşit în trecut.

Mi-am încredinţat tiparului o parte clin aducerile aminte, aşa cum m-a îndemnat cândva Ion Vinea, abia după ce am simţit că imaginile din trecut prind să pălească, iar. chipurile celor pe care i-am preţuit şi iubit încep să se piardă în ceaţa uitării.

Anii tinereţii au trecut iute, ca zăpada de primăvară. Seara, la masa de lucru, lumina mi se pare tot mai tulbure, literele din ce în ce mai şterse…

Acum, că închei evocările mele, prin frunzişul plopilor de la fereastră s-au aprins licăriri aurii. Cerul e străbătut de ţipătul ascuţit al rândunicilor. Valul vieţii urcă

din pământul desprimăvărat şi acoperă obrazul cenuşiu al grijilor, întinerind deopotrivă grădinile vechi şi zidurile noi. Cum se naşte viaţă din cenuşă, iată taina păsării Phoenix, taina an de an repetată a primăverii.

O taină, pe care aş vrea s-o mai învăţ, căci nu e niciodată prea târziu să-ţi reiei – fie şi cu rămăşiţa de viaţă rămasă – pribegia întreruptă.

Bucureşti, 23 aprilie 1985

N e.

5. Text autograf Ion Agàrbiceanu

11. Frafalm

3 – 4. Activităţi cultivirale ale ziarului „Tribuna

6. Autograf al lui V. Eftimiu